Sungur Savran

kod adı küreselleşme

21. yüzyılda emperyalizm



Sungur Savran

Lisans eğitimini siyasal bilim, doktorasını iktisat dallarında yaptı. 1973-83 arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesin'de önce asistan, daha sonra yardımcı doçent olarak görevde bulundu. 1983'te YÖK'ü ve 1402 sayılı yasaya dayanılarak çeşitli öğretim üyelerine işten el çektirilmesini protesto ederek üniversitedeki görevinden ayrıldı. Değişik zamanlarda yurtdışında çeşitli üniversitelerde araştırma ve misafir öğretim üyeliği yaptı. Kurucularından olduğu Bilar İstanbul'da uzun yıllar seminerler verdi. Başta Petrol-İş, Hava-İş, Birleşik Metal, Eğitim-Sen, TMMOB ve TTB olmak üzere, birçok sendikanın işçi eğitim programlarına ve kitle örgütlerinin eğitim faaliyetlerine eğitmen olarak katkıda bulundu.

Yapıt, Onbirinci Tez, Sınıf Bilinci dergilerinde yayın kurulu üyeliğinde bulundu. *Özgür Gündem* geleneğinde yayınlanmış çeşitli gazetelerde uzun süre düzenli köşe yazıları yazdı (1993-2004). Türkçede ve çeşitli dillerde yayınlanan dergilerde ve derleme kitaplarda yayınlanmış çok sayıda makalesi vardır. *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* (Cilt 1, Kardelen Yayınları, 1992) ve *Avrasya Savaşları* (Belge Yayınları, 2001) başlıklı iki kitabı yayınlanmıştır. Nail Satlıgan ile birlikte *Dünya Kapitalizminin Bunalımı* (Alan Yayıncılık, 1987), Neşecan Balkan ile birlikte *The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey* ve *The Ravages of Neo-Liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey* (her ikisi de Nova Science Publishers, 2002) başlıklı derleme kitaplar yayınlamıştır. Son iki kitabın Türkçeleri 2004 yılında Metis yayınları tarafından iki cilt olarak *21. Yüzyılda Türkiye* başlığı altında yayınlanmıştır.

Halen *Praksis* dergisinin Danışma Kurulu üyesidir. *İşçi Mücadelesi* gazetesinin ve *Devrimci Marksizm* dergisinin yayın kurullarında görev yapmaktadır. Devrimci İşçi Partisi Girişimi'nin kurucularındandır.

KOD ADI KÜRESELLEŞME

21. Yüzyılda Emperyalizm

Sungur Savran

Yordam Kitap: 52 • **Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm**
Sungur Savran • ISBN-978-9944-122-42-9 • *Düzeltme*: Mehmet Tayak
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Eylül 2008 • *Yayın Yönetmeni*: Hayri Erdoğan
© Sungur Savran, 2008 © Yordam Kitap, 2008

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
Nuruosmaniye Caddesi Eser İşhanı No: 23 Kat:1 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09 W: www. yordamkitap. com
E: info@yordamkitap. com

Baskı: Graphis Matbaa
Yüzyıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi
2. Cadde No: 202/A Bağcılar-İstanbul
Tel: 0212 629 06 07

siyaset

KOD ADI KÜRESELLEŞME

21. Yüzyılda Emperyalizm

Yonca'ya,
bu kitabın sayfalarında
gizlenen emeği
ve meşakkati için

İÇİNDEKİLER

Ödünç Alınmış Bir Önsöz 11

Giriş 13

"KÜRESELLEŞME" EFSANELERİ

BÖLÜM 1
"Küreselleşme" Nedir? 21

BÖLÜM 2
Ulus Devletin Sonu mu? 30

EMPERYALİZM

BÖLÜM 3
Emperyalizmin Sonu mu? 55

BÖLÜM 3 EK
Klasik Emperyalizm Teorileri 74

BÖLÜM 4
Emperyalist Aşamanın Tarihsel Anlamı 92

"KÜRESELLEŞME"NİN GERÇEK DÜNYASI

BÖLÜM 5
"Küreselleşme"nin Dinamikleri 103

BÖLÜM 6
AB: "Küreselleşme"nin Cenneti mi,
Yeni Bir Emperyalist Odak mı? 116

BÖLÜM 7
"Küreselleşme" Kaçınılmaz mı? 127

BÖLÜM 8
Bir Bütün Olarak "Küreselleşme" ve Emperyalizm 144

BÖLÜM 9
Küreselciliğin Politik Anlamı 154

SOLUN "KÜRESELLEŞME" KAVRAYIŞSIZLIĞI

BÖLÜM 10
ULUS-ÖTESİ SOLCULUĞUN TEORİSİ:
İMPARATORLUK'UN ELEŞTİRİSİ 163

BÖLÜM 11
KÜRESELCİLİĞE ULUSALCI TEPKİ 188

BÖLÜM 12
LENİN'İN EMPERYALIZM TEORİSİ AŞILDI MI? 204

EMPERYALİZM VE AZGELİŞMİŞLİK

BÖLÜM 13
AZGELİŞMİŞLİK TEORİLERİNİN ELEŞTİRİSİ 251

BÖLÜM 14
EŞİTSİZ VE BİLEŞİK GELİŞME 270

"KÜRESELLEŞME" DÖNEMİNİN POLİTİKASI

BÖLÜM 15
"KÜRESELLEŞME"NİN SİYASİ ÜSTYAPISI OLARAK
YENİ DÜNYA DÜZENİ 285

BÖLÜM 16
AVRASYA'NIN DİNAMİKLERİ 304

EMPERYALİZMİN ALTERNATİFİ NE?

BÖLÜM 17
MİLLİYETÇİLİK Mİ, ENTERNASYONALİZM Mİ? 315

BÖLÜM 18
ULUSLAR ARASINDA DEMOKRASİ İÇİN
BİR PROGRAM TASLAĞI 347

SONUÇ 353

İSİM DİZİNİ 361

Ödünç Alınmış Bir Önsöz

Yoksul için şiir. Var olabilmek ve
var oldukça bizi yüceltecek bir evet diyebilmek için,
günlük ekmek kadar, dakikada on üç kez
solumamız gereken hava kadar gerekli şiir.

Darbeler altında yaşıyorsak, kim olduğumuzu
söylememize bile izin vermiyorlarsa neredeyse,
şarkılarımız kusursuz olamaz, bir süs olamaz.
En derine dokunuyoruz çünkü.

Lânet olsun tarafsızlar için
kültürel bir lüks gibi yaratılan şiire!
O tarafsızlar ki ellerini yıkayıp sırtlarını döner sıvışırlar.
Lânet olsun kir içinde kalacak kadar taraf tutmayan şiire!

Damla damla damıtılmış bir şiir değil bu.
Güzel bir ürün değil. Olgun bir meyve değil.
Hepimizin soluduğu hava gibi bir şey
ve biz içine bir şeyler taşıdıkça büyüyen bir şarkı.

Bunlar hepimizin kendimize ait hissederek tekrarladığımız
sözcüklerdir, hızla yayılırlar. Söylenip unutulmazlar.
En gerekli sözcüklerdir: Adı olmayan.
Bunlar gökte çığlıktır, yerde ise eylem.

Gabriel Celaya
(İspanya, 1911-1981)

"Şiir Gelecekle Yüklü Bir Silahtır" başlıklı şiirinden

Giriş

Emperyalizm yaklaşık yirmi yıldır, Türkiye'nin çevresinde bir ölüm dansına girişti. Kâh Ortadoğu'da, kâh Balkanlar'da, kâh Orta Asya'da, kâh Kafkasya'da savaşlar çıkarıyor, devletler yıkıyor, insanları öldürüyor. Neden? Baba oğul Bush'ların genetik yapısından mı? Ya Clinton döneminin saldırıları? "Neo-con"ların çılgınlığından mı? Ya onlara karşı olduğu halde Irak savaşı öncesinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin önünde modern bilgisayar teknolojisinin yardımıyla bütün dünyanın önünde yalan üstüne yalan söyleyen eski ABD Dışişleri Bakanı Powell? ABD devletinin doğasından mı? Ya her savaşta onun yanında yer alan Britanya? Ya Irak savaşında homurdanan ama bütün ötekilere destek veren Fransa ve Almanya? Sağcı politikacıların ırkçılığından mı? Ya 1999'da Sırbistan ve Kosova'ya bomba yağdıran dört büyük Avrupa devletinin (Almanya, Fransa, Britanya, İtalya) sosyal demokrat başbakanları? Ya Almanya'nın programında merkezi bir yer tutan barışı ayaklar altına alarak Kosova savaşı kahramanı olmaya soyunan Yeşiller Partisi'nden dışişleri bakanı Fischer? Elinizdeki kitap, "küreselleşme çağı"nın dünyayı barış, demokrasi, insan hakları temelinde bütünleştirmeyi vaat eden retoriğinin ardına geçerek, devletlerin, rejimlerin, siyasi partilerin, politikacıların ötesinde, savaşın emperyalizmin doğasında yattığını okura anlatmak için yazıldı.

Emperyalizm, 1991 Körfez savaşı ile yeni dönemin savaşlar dalgasını (Körfez'den sonra 1999 Kosova, 2001 Afganistan, 2003 Irak) başlatmadan da önce, neoliberal strateji temelinde dünya

çapında işçi sınıfına, yoksul köylülüğe, emekçilere ve bütün ezilenlere karşı ekonomik taarruzunu başlatmıştı. Doğu Avrupa (1989) ve Sovyetler Birliği'nin (1991) çöküşünden sonra buna "küreselleşme" adı verildi. Bugün, Seattle ve ertesinde, Latin Amerika'daki devrimci yükselişin gölgesinde, Batı Avrupa'da üst üste gelen genel grevlerin peşinde, "küreselleşme"nin olumsuz yanları da olduğundan söz etmek moda oldu. Uluslararası kapitalizmin örgütleri arasındaki işbölümünde (sermayenin disiplinini temsil eden IMF'den farklı olarak) "insani" bir yüzü temsil görevini üstlenmiş olan Dünya Bankası ikide bir raporlar yayınlayıp dünyada şu kadar milyar insanın günde 1 doların altında bir gelirle geçinmek zorunda kaldığını, en zengin ülkelerle en yoksulların arasında gelir farkının eskisine göre bile büyüdüğünü ilan ediyor. Ama bunlar önlenebilir yan etkiler olarak sunuluyor. Herkes üzülüyor. Dünya Bankası konferanslar düzenliyor... ve raporlarını farelerin eleştirisine terk ediyor. INGO'lar (uluslararası STK'lar) ve NGO'lar (STK'lar) "kırsal kalkınma" programları ve seminerleri düzenliyor... ve bir dizi uzman hem ilginç yerlere seyahat ediyor hem büyük paralar kazanıyor. Bildiğimiz kapitalist bankacılığın "nano teknoloji" çağına uygun versiyonu olan "mikro kredi" göklere çıkartılıyor... ve yoksullar yoksullaşmaya, ülkeler arasında gelir uçurumu büyümeye devam ediyor. Elinizdeki kitap, yoksullaşmanın ve ülkeler arasındaki uçurumun büyümesinin "küreselleşme"nin istenmeyen bir yan etkisi değil, doğrudan doğruya amacı, hedefi, ulaşmak istediği sonuç olduğunu okura anlatmak için yazıldı.

"Küreselleşme"nin emperyalizmin kirli yüzünü gizlemek için kullanılan bir ad olduğu bugüne kadar çok söylendi. Öyleyse, elinizdeki kitap uzun zamandır söylenmekte olan bir şeyi, en fazlasından biraz daha ayrıntılı, biraz daha sistematik olarak anlatmak için mi yazıldı? Hayır. Çünkü "emperyalizm" sözcüğünün

ardında bin bir anlam yatabilir. Türkiye'de "küreselleşme emperyalizmin kendisidir" diyenlerin yüzde doksan dokuzu, emperyalizmi bazı devletlerin başka devletler üzerindeki hâkimiyeti, "küreselleşme"yi de ulus devlete karşı bir saldırı olarak anlarlar. Küreselciler, yani küreselleşme taraftarları ile ulusalcılar bir konuda bütünüyle hemfikirdir. Bir süreç olarak "küreselleşme" ulusal devlete karşıdır, onu zayıflatmaya, aşındırmaya, mümkün olursa işlevsizleştirmeye ve felç etmeye yönelir. (Aradaki tek fark belki de bazı ulusalcıların "küreselleşme"nin hedefini Türk devletini ortadan kaldırmaktan ibaret sanmalarıdır!) Biz ise emperyalizm ve "küreselleşme" konusundaki bu yorumun bütünüyle yanlış olduğu kanaatindeyiz.

Bu kitap alışılmış ve yaygın "küreselleşme" tanımlarına meydan okuyor ve çok yalın bir iddiada bulunuyor: Küreselleşme ulus devlete bir saldırı değildir, bir sınıf taarruzudur. Emperyalist burjuvazisiyle, bağımlı ülke kapitalistiyle, eskiden "sosyalist" diye anılan ülkelerin restorasyonist bürokrasisiyle hâkim güçlerin işçi sınıfına ve emekçilere bir taarruzu. Emperyalizm ise devletler arası bir ilişki değil, kapitalizmin en yüksek aşaması. "Küreselleşme"nin milyonlarca tanımını bulmak mümkün. Bu satırların yazarı için "küreselleşme"nin en dakik tanımı, uluslararası burjuvazinin farklı ülkelerin işçi sınıflarını ve emekçilerini rekabet içine sokarak kazanım ve haklarında aşağıya doğru bir yarış başlatmasıdır. Daha kısa bir tanım isteyenler için, "küreselleşme" yedek sanayi ordusunu dünya çapında genişletme stratejisidir. Kısacası, elinizdeki kitap, "küreselleşme"nin sadece sağ ve sol liberalizmler tarafından sunuluşunu değil, milliyetçi/ulusalcı/yurtsever açıklamalarını da çürütmek için yazıldı.

Bu kitap, sadece ulusalcıların değil, solun çok değişik akımlarının "küreselleşme"nin gerçek karakterini kavrayamadığını ortaya koymaya çalışıyor. Ana damar "küreselleşme" teorisini

has liberal düşünürlerle birlikte geliştiren, hatta bu teori üzerinde damgası bulunan sol liberalizmin, Seattle, Prag ve Cenova'nın "küreselleşme karşıtı" hareketini evcilleştiren "alternatif küreselleşme" hareketinin, "küreselleşme"nin gizlediği emperyalizme karşı mücadelenin aynı zamanda bir sınıf tavrı gerektirdiğini bütünüyle gözlerden saklayan ulusalcılığın ve "emperyalizm" gibi yüklü bir kavramı ancak sterilize bir laboratuar ortamında eldivenle tutabilen bir tür Marksizmin eleştirisi elinizdeki kitabın bir başka konusunu oluşturuyor.

Okurumuzu daha baştan uyarmamız gereken bir konu var. Yaygın kanının aksine, günümüz dünyasının gelişmelerini kavramak ve karşı karşıya olduğumuz büyük sorunların (savaş, yoksulluk ve güvencesizlik, ekolojik yıkım, ulusa, ırka, cinsiyete dayalı ezilme, toplumun metalaşma ve bencillik temelinde yozlaşması vb.) çözümü için çalışmak söz konusu olduğunda, mümkün olan yalnızca iki tavır yoktur. İnsan ya küreselci ve liberal ya da ulusalcı ve statükocu olmak zorunda değildir. Bir üçüncü tavır daha mevcuttur: Sınıf mücadelesine dayanan bir enternasyonalizm. Küreselciler, ister bilinçli ister bilinçsiz, yalan söylemektedirler: "Küreselleşme" bütün dünyanın kaynaşması ve kardeşleşmesi yönünde bir gelişme değildir. "Küreselleşme", aşağıda ayrıntısıyla ortaya konulacağı gibi, gizli bir milliyetçiliğin yatağıdır. Bütün dünyanın kucaklaşmasını ve her ırktan, renkten, ulustan insanların kardeşleşmesini savunan tek akım enternasyonalizmdir. Yani insanın yurdunun bütün dünya olduğunu savunan akım. Marksizm ise tek gerçekçi enternasyonalizmin proleter enternasyonalizmi olduğunu, yani bugün var olan ulusal düşmanlıkları ve ırkçılığı aşabilmek, savaşlara son verebilmek için, kapitalizmin ve emperyalizmin yıkılmasının, yerine işçi ve emekçilerin iktidarını temsil eden devletlerin kurulmasının gerekli olduğunu ortaya koyar. İlk iki görüş, küreselcilik ve ulusalcılık, esas olarak

solun değil burjuvazinin ve devletin saflarında güçlü olduğu için sesini yaygın olarak duyurabilmektedir. Elinizdeki kitap, az tanınan üçüncü tavrın seslerinden biri olmayı hedefliyor.

*
* *

Şimdi kitabın yapısına biraz değinerek ana konumuza geçelim. "Küreselleşme" kendi içinde zorunlu bir çelişki barındıran bir kavramdır. Kapitalizmin, hatta insanlığın tarihinde yeni bir aşama olarak sunulduğunda bütünüyle bir efsanedir. Buna karşılık, emperyalizmin yeni bir evresi olarak ve uluslararası burjuvazinin bir sınıf taarruzu stratejisi olarak kavrandığında elle tutulur, nesnel bir gerçekliktir. Kitabın yapısını bu çelişki belirliyor. Bu kitap aynı zamanda "küreselleşme"nin tartışılmasına çelişkiyi ve diyalektiği sokma çabasıdır.

Önce "küreselleşme"nin insanlık ve kapitalizm tarihinde emperyalizmin geride kaldığı yepyeni bir aşama olduğu efsanesini ele alıyor ve çürütüyoruz ("'Küreselleşme' efsaneleri"). Bunu, "küreselleşme"nin gerçek yanını kavrayabilmek için klasik Marksist emperyalizm teorisinin günümüzün, yani 21. yüzyılın dünyasında geçerliliğini sınayan bölümler izliyor ("Emperyalizm"). Emperyalizm teorisinin kazanımları temelinde, "küreselleşme"nin çelişkilerini ve siyasi anlamını daha ayrıntılı olarak ele alıyoruz ("'Küreselleşme'nin gerçek dünyası"). Bir kez "küreselleşme"nin gizini çözdükten sonra, soldaki başka akımların bu konudaki hatalarını eleştirmemiz mümkün hale geliyor ("Solun 'küreselleşme' kavrayışsızlığı"). Emperyalizmin 21. yüzyıl başında varlığının devam ettiğini saptadıktan sonra Türkiye gibi emperyalizme tabi ülkelerde azgelişmişlik ve kalkınma sorunlarına nasıl yaklaşmak gerektiği sorusu kendiliğinden gündeme gelir. Bu soruna ilişkin teorik çerçeveyi "Emperyalizm ve azgelişmişlik" başlığı altında ele alıyoruz. "Küreselleşme" döneminde emperyalizmin politik ve askeri eğilimleri bir sonraki başlığın konusunu oluşturuyor ("'Küreselleşme' döneminin

politikası"). Son olarak, emperyalizmin ve onun kod adı olan "küreselleşme"nin karşısına nasıl bir programla çıkmamız gerektiğini tartışıyoruz ("Emperyalizmin alternatifi ne?"). "Sonuç" bölümü bütün bu tartışmanın en yakıcı politik sonuçlarını çıkarıyor.

Bu kitap baskıya girerken, ABD'de finans piyasası büyük bir sarsıntı içine girmiş bulunuyor. Eylül 2008, daha önceki bir çağdan, 1929 New York borsa çöküşünden bir rüzgâr getiriyor. Eğer böyle bir mali çöküş ve onu izleyerek yeni bir büyük depresyon yaşanırsa, bu kitabın ana gövdesinde anlatıldığı gibi, milliyetçilik, devletçilik, hatta faşizm yeniden burjuvazinin gündeminde ön sıralara yerleşecektir. "Küreselleşme" ise modası geçmiş bir kavram haline gelecektir. O durumda, bu kitap bir bakıma "küreselleşme"nin otopsisi olarak da okunabilir.

Okuru küreselciliğin ve ulusalcılığın propaganda bombardımanının yarattığı önyargıları bir kenara bırakarak emperyalizmin dünyasını çıplak gözlerle izlemeye davet ediyoruz.



"KÜRESELLEŞME" EFSANELERİ

BOLÜM 1

"KÜRESELLEŞME" NEDİR?



Biçimsel bir anlamda düşünüldüğünde hiçbir kelime insanlığın ona verdiği anlam dışında kendiliğinden içkin bir anlam taşımaz elbette. Ama kelimelere anlamını insanlık verir, tekil insanlar değil. Bunun anlamı, kelimelerin kullanıldığı tarihsel/kültürel/ideolojik bağlamda belirli bir içerik yüklendiği, sözlük anlamının yanı sıra önemli yan anlamlar kazandığı, dolayısıyla masum ve tarafsız olmadığıdır. "Küreselleşme" üzerine yapılan tartışmalarda bunun mutlaka göz önüne alınması gerekiyor.

Bu bağlamda, "küreselleşme" üzerine iki yanlıştan kaçınmak gerekiyor. Bunlardan biri, "küreselleşme" teriminin kullananın istediği içeriği yükleyebileceği basit bir sözcük olduğu yolunda bir tutumdur. Popüler, günlük kullanımda kimi insanlar kelimeye rastgele anlamlar yüklüyor olabilir, ama 1990'lı yıllardan bu yana bütün sosyal bilim dallarında temel kavram haline gelmiş olan bu kavram o alanda çok belirgin bir anlam ve bir dizi yan anlam taşıyor. Bu yüzden küreselleşme sözcüğü rastgele kullanılamaz, kullanılmamalıdır. "Küreselleşme" diyen, muhatabının kafasında derhal bir dizi teorik, ideolojik, politik anlam ve yan anlamı canlandırmayı göze almış demektir.

İkinci tür bir yanlış, masal ya da efsane türünden bir küreselleşme ile gerçek küreselleşmeyi, "küresel lafazanlık" ile ciddi bilimsel teoriyi birbirinden ayıran yaklaşımdır. Bu yaklaşım da ilkiyle aynı nedenlerle yanlıştır. Küreselleşmenin özgül bir anlamı vardır. İster ciddi teori, ister lafazanlık, küreselleşme kavramı

gerçek savunucularınca bu özgül belirlenimler çerçevesinde kullanılmıştır. Dolayısıyla kavramı bu özelliklerden soyutlayarak kullanmak, tartışmayı semantik problemler dolayısıyla güçleştirmekten başka bir işe yaramaz.

Küreselleşmeyi tanımlayan bazı öğeler, bu kelimeyi bilimsel bir kavram haline getirmiş, bilimsel kavramın olmazsa olmaz içeriği olarak tescil edilmiştir. Kısacası, teşbih yerindeyse, küreselleşmenin ihtira beratı (patent hakkı) satılmıştır: Artık kimse kavramın içini kendi istediği gibi doldurmamalıdır.

Kavramın özgül içeriğini tanımlamaya, ters yönden başlayalım: Önce bu özgül içeriğin ne olmadığını ortaya koyalım. "Küreselleşme" kavramı farklı alanlarda bizatihi dünyanın bütünleşmesini anlatmak için kullanılmamalıdır. Bütünleşme, küreselleşmenin berisinde yer alan bir kavramdır. Diyalektiğin terimleriyle konuşacak olursak, bütünleşme içeriktir (tözdür), küreselleşme biçim. Küreselleşme teorisi bu içeriğin mutlaka bu biçimi alması gerektiğini savunan, içerik ile biçimi ayrılmaz biçimde birbirine bağlayan, hatta özdeşleştiren bir teoridir. Bu yüzden teorinin ileri sürdüğü biçimin doğruluğuna inanmayan ama arı anlamında bütünleşmeyi vurgulamak isteyen biri küreselleşme kavramına başvurmamalıdır. Bütünleşme olgusuna küreselleşme adını verebilmek için ek özgül belirlenimler gerekir.

Bu özgül belirlenimler arasında küreselleşme teorisi açısından vazgeçilmez, olmazsa olmaz unsur, ulus devlete ilişkin tezdir. Bu tez çok kısa bir biçimde ifade edilebilir. Ulus devletin tarihsel işlevi sona ermiştir, artık hiçbir önemi yoktur, yakında ortadan kalkacaktır. Kısacası, küreselleşme kavramı, ulus devletin sonu fikrinden bağımsız olarak tanımlanamaz. Bir bakıma bu fikir küreselleşme teorisinin yüreğidir. Çünkü küreselleşme teorisinin amacı ulus devletin bir işe yaramayacağını, küreselleşme fırtınasının herkesi önüne katıp götüreceğini ortaya koymaktır; politik vargısı da ulus devletin küreselleşme diye anılan süreci yavaşlatacak, engelleyecek, durduracak hiçbir müdahalede bulunmamasını savunmaktır. Dolayısıyla, küreselleşme tartışmasının ilk ve

belirleyici adımı ulus devletin tarihsel işlevinin gerçekten sona erip ermediğinin, ulusal birimlerin dünya ekonomisinde bir rolü olup olmadığının açıklığa kavuşturulmasıdır. Aşağıda küreselleşme teorisinin bu konuda ileri sürdüğü her tezin yanlış olduğunu ortaya koyacağız.[1]

Küreselleşme teorisinin "ulus devletin sonu" fikri ile iç içe geçmiş olduğunu birçok alıntı ile ortaya koymak mümkün. Biz okuru bir dizi alıntı ile sıkmak yerine, küreselleşmenin en önemli düşünürlerinden olan David Held ve Anthony McGrew'un, bu alanda yazılmış birçok önemli makaleyi bir araya getiren bir derlemeye yazdıkları önsözde küreselleşme literatürünün bütünü için yaptıkları nitelemeyi aktaracağız. Yazarlar, her literatürde olduğu gibi, küreselci literatürde de birçok farklı fikre rastlandığını belirttikten sonra şöyle diyorlar:

> Yine de, küreselci yorumda toplumsal hayatın ve dünya düzeninin örgütleyici ilkelerinin önemli ölçüde yeniden yapılanmasını da kapsayan bir küresel değişim merkezi fikirdir. Küreselci literatürde bu değişimin üç boyutu tespit edilir: Sosyoekonomik organizasyonda hâkim kalıpların, teritoryal ilkenin ve iktidarın dönüşmesi.[2]

Bunlardan ilki, yazarlar tarafından "yeni uluslararası toplumsal organizasyonun olanaklılığı" olarak, ikincisi, "bir ülkenin toprağı ile sosyoekonomik ve politik mekân arasındaki ilişkinin yeniden yapılanması" olarak nitelenir. Bu ikinci değişimi şu biçimde de ifade edilir:

---

1 Aslında sorunun ulus devlet olarak ifade edilmesinin yanlış olduğunu, daha doğru bir formülasyonun dünya sisteminin parçalanmış bir devlet sistemine sahip olmasının gününün dolup dolmadığı sorusunun sorulması olduğunu aşağıda göreceğiz.

2 David Held/Anthony McGrew, "The Great Globalization Debate: An Introduction", *The Global Transformations Reader*, Polity Press, Cambridge, 2000, s. 7. Burada "toprak" ve "teritoryal" sözcükleri konusunda bir açıklama yapalım. Bilindiği gibi, ulus devletler başka şeylerin yanı sıra, toprakları ile tanımlanırlar. Bu "toprak" kavramının Türkçede sıfat hali yoktur. Bu yüzden kitap boyunca Batı dillerinde toprak kavramının sıfat hali olan "territorial" sözcüğü, Türkçede "teritoryal" sözcüğü ile karşılanacaktır.

modern sosyal ve politik organizasyonun teritoryal ilkesine dolaysız bir meydan okuma. Bu ilke toplum, ekonomi ve politik birimin dışlayıcı ve sınırları belli bir ulusal toprak ile dolaysız karşılıklılığını varsayar.[3]

Görüldüğü gibi bütün küreselci literatürün ortak özelliği, küreselleşmenin ulus devlet biriminin artık toplumsal örgütlenmede bir birim olarak anlamına "meydan okuma" olduğu türünden bir yargıya dayanmasıdır.[4]

---

3 A.y., s. 7-8.

4 Okur, burada dikkatli bir formülasyonla "küreselci" literatürden söz edildiğini fark etmiştir. Elbette, küreselleşme üzerine yazan herkes bu tezi savunmuyor. Ama küreselleşme literatürü esas olarak küreselcilik taraftarlarının ürettiği bir literatürdür. Bu satırların yazarı da dahil olmak üzere, bu literatürü eleştirenler zaten kavramı sorgulamaktadırlar. Bugün devasa bir küreselleşme literatürü oluşmuş durumdadır. Bazılarını hızla sayalım: Brian J.L. Berry/Edgar C. Conkling/D.Michael Ray, *The Global Economy in Transition*, 2. basım, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 1997; Frank Lechner/John Boli (der.), *The Globalization Reader*, Blackwell, Oxford, 2000; Will Hutton/Anthony Giddens (der.), *Global Capitalism*, The New Press, New York, 2000; Richard J. Barnet/John Cavanagh, *Global Dreams. Imperial Corporations and the New World Order*, Simon & Schuster, New York, 1994; Jagdish Bagwati, *In Defense of Globalization*, Oxford University Press, New York, 2004. Küreselleşmenin düzen içi eleştirisinin iki önde gelen örneği mevcuttur: Joseph E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, W.W.Norton & Company, New York, 2003 ve Dani Rodrik, *Has Globalization Gone Too Far?*, Institute for International Economics, Washington DC, 1997. Küreselleşmenin biraz daha eleştirel bir perspektifle ele alındığı bazı örnekler: Fredric Jameson/Masao Miyashi (der.), *The Cultures of Globalization*, Duke University Press, Durham, 1998 ve Ulrich Beck, *What is Globalization*, Polity, Cambridge, 2000. Sosyalist ve Marksist bazı eleştirel kaynaklar: François Chesnais, *La mondialisation du capital*, Syros, Paris, 1994; Denis Collin, *La fin du travail et la mondialisation. Idéologie et réalité sociale*, l'Harmattan, Paris, 1997; Boris Kagarlitsky, *The Twilight of Globalization. Property, State and Capitalism*, Pluto Press, Londra, 2000; Robert Went, *Globalization. Neoliberal Challenge, Radical Responses*, Pluto Press, Londra, 2000; Leo Panitch/Colin Leys/Alan Zuege/Metijn Konings (der.), *The Globalization Decade. A Critical Reader*, The Merlin Press, Londra, 2004. Bunlara aşağıda, özellikle 10. Bölüm'de tartışılacak Hardt ve Negri'nin *İmparatorluk* başlıklı etkili kitabını ve 12. Bölüm'de tartışılacak olan Leo Panitch, Sam Gindin, David Harvey, Ellen Meiksins Wood, Aijaz Ahmad'ın çalışmalarını eklemek gerekir.

Küreselleşme tartışmasının ikinci önemli konusu, kapitalizmin tarihinde "küreselleşme" adı verilebilecek yeni bir aşamaya geçilip geçilmediğidir. Bu konuda literatürde inanılmaz bir kafa karışıklığı hüküm sürmektedir. Aynı düşünürler küreselleşmenin bir "masal" ya da "efsane" olduğunu söyledikten sonra, küreselleşmeyi yeni bir tarihsel aşama olarak niteleyebilmektedirler. Bu sorun da aslında doğrudan doğruya ulus devlet sorunu ile bağlantılıdır.

Nihayet küreselleşme tartışmasının püf noktalarından biri de kaçınılmazlık tezidir. Bu tezi de aşağıda ayrıntılı biçimde ele alacak, bu bağlamda aynı zamanda küreselleşme tartışmasında oldukça çapraşık bir sorun oluşturan bölgesel bütünleşmeler ve bunların üzerinde yükselen devlet ya da ön-devlet yapılarının karakteri ve tarihsel anlamı üzerinde duracağız.

Ulus devletin sonu tezinin küreselleşme teorisinin yüreğini oluşturduğunu söyledik. Şimdi öncelikle bu tezin küreselleşme teorisyenleri tarafından nasıl gerekçelendirildiğine bakarak ileri sürdükleri argümanların doğruluk derecesini sınayalım.

Ulus devletin önemini neden yitirdiğini küreselciliğin teorisyenlerinden öğrenmek isteyenlerin işi gerçekten zordur. Küreselci literatürde bu konuda tam bir kafa karışıklığı hüküm sürer. Aynen "küreselleşme" kavramını çağdaş dünyanın bütün kapılarını açacak bir maymuncuk gibi kullanan politikacılar ya da medya gibi, küreselleşme teorisyenleri de, muhtemelen her şeyin aşikâr olduğu duygusuyla, ulus devletin aşıldığını neredeyse varsayarlar. Ortaya attıkları argümanlar, kullandıkları kavramlar hem iyi tanımlanmamıştır, bulanıktır, hem de her an birbirine karışır. Sonunda ortaya insanın yolunu kaybedeceği bir dehliz çıkar.

Örnek olarak Marksist kökenli iki teorisyenin, Türkiye'den Çağlar Keyder'in ve Britanya'dan Nigel Harris'in argümanlarını alalım. Keyder (kendisi gibi düşünmeyenleri "arkaik" ilan etme dışında) hiçbir konuda söylediklerinden emin değildir, söylediklerini kanıtlama zahmetine de girmez. Geçmişte kalan dünya

sistemini tanımlarken, "görünüm olarak ulusal kapitalizmlerin eklemlenmesiyle ortaya çıktığını" belirtir. Bugünkü durumu betimlerken ise şunları söyler: "Şimdiye kadar az veya çok ulus devletler ile beraber gelişmiş bir ekonomik sistem, şimdi kendine yeni çerçeve arıyormuş gibi bir **görünüm** var." Keyder anlaşılan görünüm ile gerçek arasında karar verememiştir. Buna rağmen, gayet iddialı biçimde kapitalizmin "artık uluslararası değil, küresel" olduğunu iddia eder. Ardından bunu kanıtlayabilmek için yapabildiği tek şey...üst üste sorular sormaktır! Bu aşamada verebildiği tek kanıt, "bütün dünyada birden karar veren, **her ülkeyi** potansiyel üretim alanı ve pazar olarak gören, kendi hareketliliğine engel tanımayan şirketler"dir.[5]

Görüldüğü gibi Keyder "ülke"lerden söz etmektedir, ama bu ülkelerin varlığının sermayenin uluslararası hareketine etki yapıp yapmadığına bakmaksızın ulus devletin sonunu ilan eder.

Nigel Harris'e gelince, yıkılmadan önce Sovyetler Birliği'ndeki sosyoekonomik sistemi devlet kapitalizmi olarak niteleyen Tony Cliff okulunun bu mensubu, ulus devletin bitişini ilan etmek için bir çifte karışıklığa başvurur. Bir yandan, ulusal ekonomi kavramı ile iç pazara dönük ("ithal ikameci") sermaye birikimini özdeşleştirmekle kalmaz (bunun yanlış olduğunu aşağıda göreceğiz), iç pazara dönük sermaye birikimini de kapalı ekonomi, kendine yeterlilik ya da otarşi ile karıştırır. Harris'in ulusal ekonomisi, "yabancı sermayeye ve teknolojiye marjinal bağımlılığı olan, prensipte dünya ekonomisinin mikrokozmosu olan bir yapıdır."[6] Emperyalizme bağımlı, azgelişmiş ülkeler için düşünüldüğünde, "ithal ikameci sanayileşme" olarak anılan iç pazara dönük sermaye birikimi hiçbir biçimde bu özellikleri taşımaz. Bu iç pazara dönük birikim tarzının, geçmişte "montaj sanayii" olarak adlan-

[5] Çağlar Keyder, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 19. Bütün vurgular benim.

[6] Nigel Harris, "Milliyetçilik ve Ekonomik Gelişme", Renee Prendergast/Frances Stewart (der), *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, YKY, İstanbul, 1995, s.

dırılması bile "ulusal ekonomi"nin ne denli dışa bağımlı olduğu nu kanıtlamak için yeter de artar bile. Emperyalist ülkelere gelince, sorun burada daha da vahim bir durum alır çünkü Keynesçi uzun genişleme döneminde bile emperyalist ekonomiler (özellikle Batı Avrupa ülkeleri) sermaye ve meta akımları dolayımıyla dünya ekonomisiyle önemli bir bütünleşmeyi zaten yaşıyorlardı.

Harris'in yarattığı bu karışıklığın ardında elbette, "devlet kapitalizmi" teorisinin indirgemeciliği yatar. Harris, azgelişmiş ülkelerdeki ithal ikameci büyüme stratejileri ile "hatalı biçimde 'Keynesçilik' (ve Elbe nehrinin doğusunda 'sosyalizm') adı verilen sistem" olarak adlandırdığı yapıları özdeşleştirir[7] ve hepsine "merkantilizm" adını takar. Böylece Stalin'in Sovyetler Birliği'nin, emperyalist Avrupa ülkelerinin, Türkiye, Brezilya, Meksika gibi azgelişmiş ülkelerin dünya ekonomisiyle bağıntısı özdeşleşmiş olur. Bütün özgül farklılıkların kalktığı bu dünyada, Keynesçi dönemde yoğun uluslararası ilişkiler içinde olan emperyalist ekonomiler ile Stalin'in kendine yeterlilik modelinin birbirine indirgenmesi şaşırtıcı değildir!

Bütün bu teorik kargaşanın elbette bir hikmeti var. Bir kez ulusal ekonomiyi otarşi ya da kendine yeterlilik ile özdeşleştirir seniz, günümüzde ulusal ekonominin (ve dolayısıyla ulus dev letin) bittiğini söylemenizden kolay bir şey yoktur. Harris bunu kanıtlamak istiyor idiyse, kolay bir zafer kazanmıştır! Ama kendi hayalinde yarattığı adacığı fethederken, ardında koskoca sorun kıtaları bırakarak. Neden ulusal ekonomi otarşi ile sınırlı olsun? Neden ulusal kalkınma iç pazara dönük olsun? Neden ulus devlet kendini ulusal ekonomiye müdahale ile sınırlasın? Umuyorum ki, okuyucu yavaş yavaş küreselleşme teorisyenlerinin bütün kav ramları (otarşi, ulusal ekonomi, ulusal sermaye, ulusal ekonomi politikası, hatta dünya ekonomisi vb.) ya hiç tanımlamadan, ya da bütünüyle birbirine indirgeyerek kullandığını görmeye başlamıştır.

Keyder ile Harris'in bu çelişkilerini küreselciliğin birçok teo-

7 Aynı yerde, s. 31.

risyeninde bulmak mümkün. Hatta denebilir ki, küreselci literatürün yapısal bir özelliği ile karşı karşıyayız.[8]

Keyder ile Harris'i örnek olarak almamızın nedeni, her iki yazarın da Marksist kökenden gelmeleri. Burada parantez içinde bir noktaya daha değinmeden geçmek yanlış olur. Hem Keyder, hem Harris, 80'li yılların sonunda ya da 90'lı yılların başında ulusal ekonominin ve ulus devletin sonunu ilan ederken bunu büyük bir teorik keşif gibi sunuyorlar. Oysa burjuva iktisat teorisi açısından bu iddia artık çok çiğnenmiş bir sakız gibi bayatlamış bir görüştür. Çokuluslu şirketlerin tarih sahnesine çıkışıyla birlikte, burjuva iktisatçıları bu tezi her fırsatta tekrarlar olmuşlardır. Örneğin ünlü neoklasik iktisatçı Charles Kindleberger daha 1969 yılında şöyle yazıyordu: "Bir ekonomik birim olarak ulus devlet hemen hemen bitmiştir."[9] Çokuluslu şirketlerin ilk teorisyenlerinden olan Raymond Vernon'un ünlü kitabının başlığı ise *Sovereignty at Bay* idi: yani "Kıstırılmış Egemenlik"

Solun bir bölümünün 1990'lı yıllarda bu keşiften bu kadar heyecanlanmasını, dünyanın değil solun değişmesine atfetmekten başka çaremiz yok!

Biz artık globalizmin dehlizlerinden gün ışığına çıkarak, bu karmakarışık literatürde, ulus devletin sonu tezinin ne tür dayanaklarla desteklendiğini analitik bir biçimde ele alalım. Bütün bu kargaşadan arındırıldığında, globalizmin ulus devletin sonu tezini dört temel argümana dayandırdığını keşfetmek mümkün: Ulusal ekonominin çözülüşü; çokuluslu şirketlerin gelişmesi dolayısıyla sermayenin ulusal karakterini yitirmesi; bugünün liberalleşmiş dünya ekonomisinde devletlerin izlediği ekonomi

8 Ulus devletin ekonomik öneminin ortadan kalktığına ilişkin benim görebildiğim literatürde tek bir istisnadan söz edilebilir. Burada da solda milliyetçiliği yadsımak amacıyla ulusal ekonominin artık bir efsane haline gelmiş olduğunu savunan bir Marksist ile karşı karşıyayız: Bk. Hugo Radice, "The National Economy: a Keynesian Myth?", *Capital and Class*, 22, Bahar 1984. Ama Radice bile, bütün kavramsal titizliğine rağmen, ulusal ekonomi ulusal ekonomi politikası ve ulusal sermayeyi birbirine karıştırır.

Aktaran Radice, a.g.m., s. 138.

politikalarının hiçbir öneminin olmaması, özel olarak da emperyalizme tabi ülkelerde kalkınma konusunda devletin yapabileceği bir şeyin kalmaması; ekonomik blokların (AB, NAFTA vb.) yükselişi sonucunda ulus devletin ortadan kalkması. Şimdi bu dayanakları teker teker inceleyelim.

BÖLÜM 2

Ulus Devletin Sonu mu?



Ulus devletin sonu tezinin küreselleşme teorisinin yüreğini oluşturduğunu gördük. Şimdi öncelikle bu tezin küreselleşme teorisyenleri tarafından nasıl gerekçelendirildiğine bakarak ileri sürdükleri argümanların doğruluk derecesini sınayalım.

Ulusal ekonomiler çözüldü mü?

Küreselciliğin ulusal ekonominin çözüldüğü yolundaki iddiası, yukarıda Harris'in çelişkilerinin sergilenmesi sırasında gördüğümüz gibi, ulusal ekonomi kavramının, korumacılığa dayalı, içe dönük, kendi iç bütünlüğü olan bir ekonomi olarak tanımlanmasından kaynaklanır.[10] Bu tür bir yapı gelişmiş ya da azgelişmiş bütün ülkelerde yavaş yavaş ortadan kalktığına göre artık ulusal ekonomi tarihe karışmaktadır.

Ne var ki, burada tartışmanın kısa devreye getirilmesinin tipik bir örneği ile karşı karşıyayız. Tanımlandığı dar anlamı içinde ulusal ekonominin tarih sahnesini terk etmekte olduğunun

10 Harris dışında başka bir örnek, İngiliz ulusal ekonomisini tartışırken Radice nin söyledikleri: İngiliz ulusal sınai ekonomisinin üretken yapısı bugün çözülmüş durumdadır. Üretim ve mübadelenin örgütlenmesi artık ulus devlet ile olan bağlara ayrıcalık tanımadığından, müşteri-tedarikçi bağlantıları artık ulusal sınai ekonomiyi bütünleştirici bir işlev görmemektedir." (A.g.m. s. 135, vurgu aslında.) Radice nin söylediği açık: İngiltere uluslararası işbölümüne girdiğine, sektörler arası iç bütünlüğünü yitirdiğine göre ulusal ekonomi çözülmüştür.

doğruluğunu bir kez kabul ettikten sonra, yine de bu önerme ile ulus devletin varlığının ekonomik hiçbir etkisi olmadığı tezi arasında bir uçurum olduğunu görüyoruz. Çünkü iki önerme özdeş değildir: Biri iç pazara dönük bir ekonominin artık var olamayacağını söylüyor; öteki, ulus devletin dünya ekonomisinin işleyişi üzerinde hiçbir etkisinin olamayacağını. Bu sorun ancak "ulusal ekonomi" kavramını bu dar tanımın yarattığı cendereden kurtararak (ya da yeni bir kavram icat ederek) aşılabilir.

Ulusal ekonomi, burada iç pazara dönüklük anlamında kullanılmayacaktır. Ulusal ekonomi, bir devletin hâkimiyetindeki mekânı, dünya ekonomisi içinde özgülleştiren faktörlerin tanımladığı bir bütün anlamında tanımlanacaktır. Bu kavrama isterseniz başka ad verin. Önemli olan, birden fazla devletin olduğu bir dünyada, her devletin, devlet olmanın doğasından kaynaklanan bazı özelliklerinin dünya ekonomisinin türdeşliğini ortadan kaldırma yönünde bir etki yarattığı gerçeğidir. Ulusal ekonomi, ulus devletin ekonomik alandaki özgül etkilerinin bütünüdür.

İlk bakışta, meta, para ve sermaye akımlarının bu denli yoğunlaştığı bir dünyada ulus devletin, küreselciliğin iddia ettiği gibi hiçbir özgül etkisinin kalmadığı düşünülebilir. Ama devletin doğasından kaynaklanan bazı önemli etkenler, ulusal ekonomiyi dünya ekonomisinin geri kalan bölümlerine göre özgül kılar. Bu etkenler o kadar çeşitlidir ki (ve birazdan göreceğimiz gibi, bugüne kadar ekonomi dışı etkenler gibi görünen etkenler yeni dönemde öyle bir ekonomik önem kazanmaktadır ki) hepsini birden sınıflandırmak ancak başlı başına bir çalışmanın konusu olabilir. Ben burada, tüketici olmaya çalışmadan, şimdilik en önemli görünen etkenlere değineceğim:

Ulusal para: Her devletin doğası gereği bir ulusal parası ve bu paranın varlığından doğan bir ödemeler dengesi mekanizması vardır. Ulusal para sisteminin varlığı, ulusal ekonominin dünya ekonomisiyle bağlarına belirli özgüllükler getirir. Bu özgüllükler, bir fiyat olarak ifadesini döviz kurunda bulur.

- Maliye sistemi: Her devletin gelirleri ve harcamalarının ifadesi

olan bir kamu bütçesi, buna bağlı olarak bir vergilendirme sistemi, gelir ve harcamaları düzenleyen bir Hazinesi ve kamu maliyesi sistemi ile parasal sistem arasında bir köprü görevi gören bir Merkez Bankası vardır. Kamu maliyesi sistemi, (son dönemde hızla uluslararasılaşmış olan) özel finans akımlarının yanı sıra, bir fiyat olarak **faiz oranını** belirleyen temel etkenlerden biridir. Sınıf ilişkileri rejimi: Devlet bir sınıf hâkimiyeti sistemidir. Dolayısıyla, her devletin, kuruluş dinamikleri, tarihsel gelişmesi, dünya sistemi içindeki konumu, sınıfların örgütlenme biçimleri ve aralarındaki mücadeleler vb. birçok etkenin nihai ürünü olarak belirlenen bir sınıf hâkimiyet tarzı vardır. Bu hâkimiyet tarzı, siyasal sistemden çalışma yasalarına, sendikal yapıdan "sosyal devlet"e birçok etkenin oluşturduğu bir bütündür. Bu bütün, sözü edilen faktörler dolayısıyla, devletten devlete büyük farklılık gösterir. Sınıf hâkimiyet tarzının ekonomik alanda toplam etkisinin göstergesi olarak **ücretler** genel düzeyi işlev görebilir.

- **Genel ekonomik yapı**: Yukarıda sayılan temel etkenlerin yanı sıra, oluşumuna kısmen devletin, kısmen o devletin üzerinde yükseldiği toprağın katkıda bulunduğu genel ekonomik yapı da (kamu sektörü, yatırım politikası, Araştırma-Geliştirme politikası, ulaşım ve iletişim altyapısı, doğal kaynaklar vb.) ulusal ekonomileri birbirinden ayırmakta önemli bir rol oynar.

Bütün bu etkenler, dünya ekonomisi ne denli bütünleşmiş olursa olsun, bir devlet tarafından yönetilen, sınırları belli bir ekonomik mekânın, bir ulusal ekonomi niteliğiyle, dünya ekonomisinin geri kalan bölümüne göre önemli derecede bir özgüllük taşımasına yol açar. Günümüz dünya ekonomisinin en belirgin, en çarpıcı çelişkileri bu özgüllük kavranmaksızın anlaşılamaz. Bir örnek verelim:

"Sıcak para" olarak bilinen kısa dönemli sermaye hareketlerinin azgelişmiş ülkelerde (Meksika, Türkiye, Arjantin vb.) yol açtığı krizleri açıklamak için küreselcilik yalnızca finans akımlarının çarpıcı biçimde bütünleşmiş ("küreselleşmiş") olduğu gerçeğinden hareket eder. Oysa "sıcak para" dünyayı hep aynı kılıkta

dolaşmaz, yüzündeki maskeyi sürekli değiştirir, kâh Meksika pezosu, kâh Endonezya rupiası, kâh Türk lirası kılığına girer. "Sıcak para" krizleri de buradan doğar. Örneğin Türkiye'nin ulusal parasının, maliye sisteminin, sınıf ilişkileri rejiminin ve genel ekonomik yapısının en önemli belirleyenler olarak katıldığı bir süreçte, Türk lirası bir süre boyunca "sıcak para"ya kendine çok yakıştırdığı bir kılık olarak görünür. Ama Türkiye'nin ulusal ekonomisinin dünya ekonomisi içindeki özgül konumu, bu ekonominin bir süre sonra verili döviz kuru/faiz oranı ilişkisini taşıyamayacağı bir durum yaratır. Rüzgâr dönünce TL kılığı "sıcak para"nın bedenini sıkmaya başlar. Bu kılığı üzerinden atarak başka ulusal paraların suretine bürünmeyi tercih eder. Sonuç krizdir. Burada Türkiye Cumhuriyeti devletinin varlığından, doğasından kaynaklanan özgül etkenlerin belirleyiciliğindeki ulusal ekonomi ile dünya ekonomisi arasındaki bağıntının çelişkisi krizin nedeni olarak ortaya çıkıyor.[11]

Dikkat edilmesi gereken bir nokta, burada aktif ekonomi politikası izlenip izlenmemesi konusunun tahlile hiçbir şekilde sokulmadığıdır. Yani devlet belirli bir dizi ekonomi politikası uygulasa da uygulamasa da, Türkiye'nin ulusal ekonomisi, salt devletin doğasından türeyen bazı etkenler dolayısıyla bir gerçekliktir. Küreselleşme teorisyenleri ise, ulusal ekonomi kavramıyla ekonomi politikalarının etkililiği sorununu sürekli olarak birbirine karıştırırlar. Ayırımın önemini gözden kaçırmamak gerekiyor: Burada ortaya konulan tabloya göre, günümüzün bütünleşmiş dünya ekonomisinde, ulusal devletler etkili bir ekonomi politikası uygulayamasalar, yani ulusal ekonomiyi hedefledikleri yönde denetleyemeseler bile, bir ulusal ekonomi mevcuttur.

---

11 Türkiye Cumhuriyeti devletinin tek bir ulusun devleti olmak anlamında bir "ulus devlet" olup olmaması, Türk halkının mı, yoksa çeşitli halkların mı bu devletin egemenlik alanında yaşadığı sorusu, yukarıdaki tahlil açısından bir nebze önem taşımıyor. İster tek ulusun devleti olsun, ister olmasın, TC devletinin, başka devletlerin karşısında bağımsız bir devlet olarak yer alması bu sonuçların doğması için yeterlidir. Bu noktanın önemine aşağıda döneceğiz.

Ulusal ekonominin varlığını sürdürdüğünü ve içinde bir parçası olarak yer aldığı dünya ekonomisiyle çelişik bir ilişki içinde olduğunu böylece saptamış oluyoruz. Küreselleşme teorisyenleri bu durum karşısında şu tür bir yaklaşıma başvurabilirler: Söylenenler şimdilik doğru olabilir, ama tarihsel eğilim ulusal ekonomilerin bu özgüllüklerinin ortadan kalkması yönündedir; dolayısıyla kendi yaklaşımları, bugünü olmasa bile geleceğin eğilimlerini daha iyi yakalamaktadır. Bu tür bir iddiaya, özellikle politik açıdan önem taşıyan ilk yanıt, geleceğin eğilimlerinin kuşkusuz önemli olduğu, ama bugün ne yapılması gerektiği konusunda verilecek kararların aynı zamanda bugünün somut yapısının tahlilini gerektirdiğidir. 2050 yılının yapısını varsayarak bugün politika yapamazsınız. Küreselcilik bitmemiş bir süreci bitmiş gibi göstererek yanlış kılavuzluk yapmaktadır.

Üstelik geleceğin eğilimi de bu değildir. Bu da bizi ikinci noktaya getiriyor. Dikkat edilirse, yukarıda ulusal ekonomiyi tanımlamak için kullanılan bütün kıstaslar, devletin devlet olmaktan kaynaklanan ayrılmaz özellikleridir. Bu yüzden, bütün bu işlevleri (para, maliye, sınıf ilişkileri rejimi vb.) üstlenmiş bir dünya devleti ortaya çıkmadan eğilimin nasıl ulusal ekonomilerin özgüllüklerinin ortadan kalkması yönünde olduğunu anlamak mümkün değildir.

Ne var ki, en önemlisi bu da değildir. Küreselciliğin ileri sürdüğünün aksine, **dünya ekonomisinin bütünleşmesi ulusal ekonominin önemini ortadan kaldırmak** ya da azaltmak bir yana, **arttırır.**

Ulusal ekonominin artan önemini üç temel alanda, doğrudan sermaye yatırımları, uluslararası ticaret ve finans alanlarında izleyelim. Bunlar arasında, en basiti doğrudan sermaye yatırımlarına ilişkindir, çünkü dünya ekonomisinin yeni dönemine ilişkin bütün tartışmalarda, hatta günlük sohbetlerde işin bu yanına hep değinilir. Ama ulusal ekonominin artan önemine ilişkin sonuçları çıkarılmadan. Bilindiği gibi, çokuluslu şirketler sermaye birikim sürecini dünya ölçeğinde planlar, yatırım karar-

larını verirken farklı ülkeler arasındaki tercihlerini, bu ülkelerin çeşitli alanlarda (ücret düzeyi, sendikal yasalar, altyapı, istikrar, pazarlara yakınlık vb.) sunduğu olanak ve güçlüklere bağlı olarak yaparlar. Soruna folklorik yaklaşım, çokuluslulların bu tercih olanaklarından doğan gücünü vurgular. Ulaşılmak istenen sonuç, artık ulusal çapta sermayeye karşı mücadelenin hiçbir etkisi olmayacağıdır. Bu iddianın doğruluk derecesini aşağıda tartışacağız. Ama ister popüler, ister teorik tartışmada olsun, madalyonun ters yüzüne kimse değinmez. Çokuluslulların yatırım kararlarını farklı ülkelerin sundukları koşullar üzerinden vermeleri, bu ülkelerin ulusal ekonomileri arasındaki farkların uluslararası sermaye akımları açısından belirleyici bir önem taşıdıklarından başka ne anlama gelir? Birer ekonomik ajan olarak çokuluslulların kararlarının nesnel temeli ulusal ekonomiler arasındaki farklılıklardır. Dünya kapitalizminin çelişik yapısı karşımıza yeniden bir çelişki çıkarıyor: Sermaye akımları uluslararasılaştıkça, ulusal ekonomilerin özgül karakterinin önemi artıyor!

Sorunun uluslararası ticaret ile ilişkili yanı daha az bilinir ve tartışılır.[12] Uluslararası ticaretin son dönemde artan liberalizasyonu (yani "küreselleşme" olarak anılan sürecin ticaret alanındaki ifadesi) sınır kapısı engellerini önemsiz düzeylere indirmiş olduğundan, her ülkenin iç yapısından kaynaklanan etkenlerin uluslararası ticaretteki belirleyiciliği son dönemde daha çıplak biçimde ortaya çıkmıştır. Gümrük duvarlarının önemini yitirmesinden sonra, uluslararası rekabette esas belirleyici haline gelen ulusal ekonomilerin iç ekonomik yapısıdır. Üstelik bu "iç ekonomik yapı" bizim yukarıda ulusal ekonomiyi tanımlarken kullandığımız kıstaslardan çok daha geniş bir etkenler yelpazesini kapsar. Her ülkeye özgü rekabet politikasından (tekel karşıtı önlemler, devlet alımları vb.) AR-GE'de devletin rolüne (süb-

12 Bu konuda bkz. John Gerard Ruggie, "At Home Abroad, Abroad at Home: International Liberalisation and Domestic Stability in the New World Economy", *Millenium*, Özel Sayı: The Globalisation of Liberalism?, cilt 24 (3), Kış 1995, s. 518.

vansiyonlar vb.), dış yatırım karşısında farklı tutumlardan sınai örgütlenme tarzının tarihsel ve kültürel köklerine kadar birçok etken burada işin içine girer. Son yıllarda çalışma hayatının düzenlenmesi (işçi hakları) ve doğanın korunması konularının bazı emperyalist ülkelerce, azgelişmiş ülkelerden yapılan sınai ürün ithalatının artışına karşı tartışma masasına getirilmesi, ulusal ekonomiler arasındaki farklılıkların uluslararası ticaret alanında taşıdığı büyük önemin kamuoyunun gözü önüne serilen boyutu olmuştur. Kısacası, burada da aynı sonuca varıyoruz: Kapitalist dünya ekonomisinde bütünleşmenin hızlanması, ulusal ekonomilerin önemini azaltmamış, tersine arttırmıştır.

Ulusal ekonomik yapının uluslararası ticarette kazandığı bu önem bize aynı zamanda son dönemde dünya kapitalist sisteminin bağrında belirginleşen bir çelişkinin de anahtarını verir. 1990'lı yıllar, ABD ile Avrupa, ama daha da büyük ölçüde ABD ile Japonya arasında, ikili ticaret konusunda ticaret boykotu tehditlerine kadar varan sürtüşmelere sahne olmuştu. 2000'li yıllarda ise Dünya Ticaret Örgütü'nün "Doha Round" adıyla bilinen ve şimdilik iflas etmiş bulunan müzakerelerinde emperyalist ülkelerin çiftçilerine sağlanan büyük sübvansiyonlar bir uluslararası ticaret tartışmasının merkezinde yer aldı. Bütün bu sürtüşmelerde konu gümrük korumacılığı değil, emperyalist ülkelerin ulusal ekonomik yapılarından kaynaklanan "haksız rekabet" iddialarıdır. "Haksız rekabet" iddialarının çözümü, görece nesnel ve nicel kıstaslara bağlı olarak ele alınabilecek gümrük korumacılığına göre çok daha zordur. Kime göre "haksız"? Çözüm hangi ülkenin standartlarına göre uygulanacak? Uyuşmazlık durumunda yetkili mahkeme neresi? Dolayısıyla, günümüzün ticaret anlaşmazlıklarından doğan sürtüşmelerin çözülmesi geçmişten çok daha sorunlu olduğundan, devletler sistemindeki gerilim çok daha kalıcı ve patlayıcı bir nitelik taşır. Burada, emperyalizm çağının başında (19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı) ortaya çıkan bir çelişkinin, günümüzde özgün bir ifade kazandığını görüyoruz. Uluslararası ticari rekabet, o dönemde korumacı politikaların

benimsenmesine yol açıyordu. Bugün ise korumacılık büyük ölçüde aşılmış olduğundan, aynı rekabet devletlerin birbirlerinin "iç işleri"ne karışmasına yol açıyor. Özü aynı kalan çelişki, biçimi itibarıyla çok daha patlayıcı bir karakter kazanmıştır.

Nihayet, finans alanında da ulusal ekonominin özgül niteliği, bütünleşen dünya ekonomisi üzerinde eskisine göre daha büyük bir etki yapar. Bu alanda ABD merkez bankası Federal Reserve (Fed) ile geçtiğimiz günlerde onuncu kuruluş yılını kutlayan Avrupa Merkez Bankası'nın (ECB) birbirinden farklı para politikalarına değinmek yeterlidir. Fed son yıllarda ABD ekonomisinin yavaşlamaya yüz tuttuğu her aşamada temel faiz oranlarını düşürerek ve gevşek bir para politikası izleyerek büyümeyi teşvik etmeyi görevi saydığı halde, ECB kuruluşundan bu yana enflasyonla mücadeleyi temel görevi saymış, büyümenin zayıfladığı dönemlerde dahi para politikasını sıkı tutmuştur. Bu farklılığın dünya ekonomisinin bütünselliği içinde iki alanın gelişmesinin yönü ve temposu bakımından çok önemli etkileri vardır.

Sözü uzatmaya gerek yok. Bu tartışma, dünya ekonomisinin son dönemde yaptığı bütünleşme atılımının küreselciliğin iddia ettiği gibi, ulusal ekonominin çözülmesine yol açmak bir yana, ulusal ekonominin özgüllüğünün, dünya ekonomisinin hareket yasaları bakımından daha da önemli hale gelmekte olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçla birlikte, ulusal devletin sonu tezinin ilk dayanağı devrilmiş olur.

Çokuluslu şirket ve ulusal devlet

Küreselleşme teorisyenleri bütün dikkatlerini ulusal ekonomi üzerinde toplayarak kendi içine kapalı bir ulusal ekonominin yeni dünya koşullarında var olamayacağını kanıtlamaya yoğunlaştırdıkları için, bir bakıma dünyaya hâlâ Keynesçi kategoriler temelinde bakmakta, Keynesçi bakış açısını yalnızca tersyüz etmektedirler. Bunu başka biçimde de ifade edebiliriz: Keynesçilik belirli ekonomi politikası araçlarıyla devletin ulusal ekonomiyi

denetim altına alabileceğini ileri sürmüştür; küreselcilik bu denetimin ortadan kalktığı sonucuna varınca "ulusal" kategorisinin artık hiçbir anlam ifade etmediğini savunur. Devletin bütün ilişkisi iç pazar temelinde tanımlanmış "ulusal ekonomi" ile sınırlanınca bu kaçınılmaz bir sonuçtur. Buna metodoloji açısından "tersyüz edilmiş Keynesçilik" adını verebiliriz.

Küreselciliğin çokuluslu şirketlerle ilk teorik yüzleşmesi işte bu noktada başlar: Madem çokuluslular yatırımlarını artan ölçüde ulusal ekonomi dışında yapmaktadır, o zaman ulusal olan hiçbir şey kalmamıştır. Örneğin Harris iş makineleri ve traktörler alanında büyük ABD şirketlerinden John Deere'in Japonya'da, Japon şirketi Komatsu'nun ABD'de üretim yaptığını saptayınca şu sonuca ulaşır: "Aslında ekonomik olarak neyin yabancı, neyin ulusal olduğunu tanımlamak gittikçe zorlaşmaktadır." Robert Reich daha da incelikli örneklere başvurur. "Who is US?" ("Biz Kimiz?")[13] başlıklı ünlü makalesinde şu örnekleri verir: ABD'de üretim yapan Japon kökenli daktilo şirketi Brother (adı da İngilizce!), Singapur ve Endonezya'da üretim yapan ABD kökenli Smith Corona aleyhinde Amerikan mahkemelerinde haksız rekabet (damping) davası açar! Amerikan otomobil şirketi Chrysler ise bir dönemde Japon Mitsubishi aleyhinde aynı tür bir dava açar ama Mitsubishi'nin imal ettiği dava konusu araçlardan birinin Chrysler için üretildiği ortaya çıkar! Reich tabii buradan ulusal olan hiçbir şey kalmadığı sonucuna ulaşacaktır.

Çokuluslu şirket doğası gereği dünya çapında plan yaptığı ve sermaye birikimini dünya ölçeğinde sağladığı için, bağrından çıktığı ülkenin ulusal ekonomisinin durumu onu ilgilendiren temel konu değildir. Elde edeceği artık değeri büyütme arayışı içinde, sermaye birikimini en yüksek kârı elde edebileceğini hesapladığı ülkelerde yaptığı yatırımlar aracılığıyla düzenler;

13 Burada Reich bu kelime oyununa başvuruyor: "Us" kelimesi İngilizcede biz zamirini ifade ediyor, ama büyük harflerle yazıldığında ABD'nin adının kısaltılmış hali oluyor. Yani, makalenin başlığı "Biz Kimiz?" sorusunun ABD'ye ilişkin anlamını taşıyor.

bu süreçte, içinden çıktığı ülkenin ulusal ekonomisinin iktisadi dengeler bakımından darbeler yemesine katkıda bulunması mümkündür. Bu çelişik durumla karşılaştıklarında küreselciliğin teorisyenleri hemen iki sonuca ulaşırlar. Birincisi, çokuluslunun ulusu yoktur. Çokuluslu şirket adı bile doğru değildir. Bu şirketlere **transnasyonal** (ulusötesi ya da ulusaşırı) **şirket** adı verilmelidir. İkincisi, karşılıklı sermaye akımları sonucunda ortada "ulusal" diye anılacak bir ekonomi kalmadığına göre, ulusal devletin de bir işlevi kalmamıştır.

Küreselciliğin vardığı bu sonuçlar bütünüyle yanlıştır. Yanlışın kaynağı da küreselciliğin, yukarıda sözü edilen, "tersyüz edilmiş Keynesçiliği"dir. Bu teorik çerçevede ulusal devlet yalnızca ulusal ekonomi ile ilişkilendirilir. Bir bakıma, devlet iç pazarın bekçisidir sanki. İç pazar tutarlılığını yitirince, çokuluslu açısından ekonomik önemi azalınca, yabancıların yatırımları dolayısıyla ulusallık karakteri ortadan kalkınca, devlete de bekçilik yapacak bir şey kalmaz. Vatan haini birileri ("ulusötesi" şirketler) "malı" götürmüştür, devlete de gidip sessizce mezarına girmek kalır!

Ne tuhaftır ki, gerçek dünyada ne şirketler "vatan aşkı"ndan kolay kolay vazgeçerler, ne de devletler sessiz sakin emekliye ayrılırlar. Alman devleti kamu alımlarında Alman şirketlerini kayırır; Fransız devleti, uçak yapımcısı Matra'nın ABD'nin av alanı Tayvan'a girmesi için elinden geleni ardına koymaz; Matra peşinde olduğu siparişi Amerikan uçak yapımcısı McDonnell Douglas'a rağmen elde edince ABD'nin Tayvan'la ilişkileri gerginleşir; Britanya devleti Britanya çokuluslularının ticari çıkarlarını geliştirebilmek için özel bir kamu kuruluşuna oluk oluk para akıtır (Overseas Development Agency); ABD Allende Şilisi'nde çıkarları sarsılan ITT'ye yardım için CIA aracılığıyla örtülü operasyonlar düzenler; TC hükümetlerinin yetkilileri Türkiye sermayesi ihracat yapabilsin diye Brezilya senin, Çin benim dünyayı arşınlarlar vb. vb. Neden böyle olur? İç pazarın bekçisi neden "ulusal ekonomi"yi soyanlara böylesine sadık kalır, desteğini esirgemez?

Çünkü tersyüz edilmiş Keynesçiliğin kategorileri devletin gerçek dünyadaki ilişkilerine ışık tutmak bir yana, bunları bir esrar perdesinin arkasında gizler. Bu teorik çerçevede sadece devlet ve ulusal ekonomi vardır. Sermaye kategorisi ortadan kalkmıştır. Bir kez sermaye kapitalist toplumun hâkim gücü olarak tabloya sokulduğunda her şey berraklaşır.[14]

Devlet ne iç pazarın bekçisidir, ne ulusal ekonominin koruyucusu. Devlet sermayenin kendi egemenlik alanında kök salmış ulusal fraksiyonunun sınıf hâkimiyet aracıdır. Bu niteliğiyle de ulusal sermayenin çıkarı neredeyse devlet de oradadır. Geçmişte eğer ulusal sermayenin çıkarları, ulusal ekonominin canlı bir birikim alanı olarak ayakta tutulmasını ön plana alıyor idiyse, devlet elbette sermayenin hâkimiyet aracı olarak ulusal ekonominin üzerine titreyecekti. Ama bir kez ulusal sermaye emperyalizm çağında dünyaya açılınca, bu açılış çokuluslularla birlikte bütün dünyanın sermaye birikiminin vazgeçilmez alanı haline gelmesiyle sonuçlanınca, devletin de önceliği ulusal ekonomi olmaktan çıkar. Elbette önceliğin sona ermesi devletin ulusal ekonomiye kayıtsızlaştığı anlamına gelmez. Ulusal ekonomi devletin stratejik amacı olmaktan çıkar, bir bütünün unsurlarından biri haline gelir. Ulusal ekonomi devletin bütünsel stratejik faaliyetinde artık yalnızca sermayenin genel çıkarları açısından önem taşıdığı ölçüde bir ilgi konusu olur.

Elbette önemlidir de ulusal ekonomi: Ulusal sermayenin dünya çapındaki faaliyeti açısından bir temel üs, bir sıçrama tahtası niteliği taşıdığı için; ulusal sermayenin çokuluslu hale gelmemiş burjuva ve küçük burjuva katmanlarla kurduğu ittifaklar ağının sürekliliği için; ulusal ekonomiden sorumlu olan ulusal devletin

11 Devlet ile sermaye arasındaki bu özsel bağ bir kez unutuldu mu, sol liberal bir yazarın şu acıklı formülü ile karşılaşmak hiç de şaşırtıcı değildir: "Çokulusluların 'ulusal bağlılıkları' duygusal olmaktan çok araçsaldır." Maddeci perspektif yitirilince, ulusallığın temelinin salt "duygusal" olabilmesi ihtimali demek ki teorinin alanına girebiliyor. Bkz. David Held, "Ulus Devletin Çöküşü", Stuart Hall/Martin Jacques (der.), *Yeni Zamanlar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995 içinde, s. 191.

sağlığı ve sağlamlığı (ekonomik istikrardan askeri güce kadar) ulusal sermaye için hayati bir önem taşıdığı için; ulusal ekonominin istikrarsızlığı, işsizlik, yoksulluk, genel memnuniyetsizlik gibi dolayımlar aracılığıyla ulusal sermayenin kendi ülkesinin işçi ve emekçi sınıfları üzerindeki hegemonyasını sarsabileceği, en sonunda düzene karşı ayaklanmaları kışkırtabileceği için vb. vb. Ama devletin önde gelen görevi artık ulusal ekonomiyi korumak değildir.

Devletle sermaye arasındaki bu ilişkiyi kavramak kolay olabilir, ama argümandaki bir nokta, bu kadar yıllık "küreselleşme" bombardımanından sonra okuyucunun kafasını bir ölçüde karıştırmış olabilir. Deminden beri çokuluslulardan ulusal sermaye olarak söz ediyoruz. Adı üstünde "çokuluslu" bir şirket, daha da ileri gidilirse "ulusötesi" bir şirket nasıl olur da "ulusal sermaye" sıfatıyla nitelenebilir? Burada son dönemde kapitalist dünya ekonomisi hakkında geliştirilmiş olan en yaygın ve köklü efsaneyle çarpışmak zorundayız. Bu yaygın efsaneye inat vurgulamak gerekiyor: Çokuluslular sermaye kontrolü bakımından bütünüyle ulusal şirketlerdir.[15] Microsoft, Cisco, Hewlett Packard, General Motors, Ford, Chrysler, General Electric, WalMart Amerikan şirketleridir; Citibank ve Chase Manhattan Amerikan bankaları. Mercedes Benz, Volkswagen, Siemens, BASF, Metalgesellschaft Alman şirketleridir, Deutschebank Alman bankası. Toyota, Mitsubishi, Honda, NEC, Sony Japon şirketleridir, Mizuho Finans Grubu ve Mitsubishi Tokyo Finans Grubu Japon bankaları. Kimse bu şirketlerin ulusal aidiyetini yadsıyacak tek bir kanıt gösteremez, zaten kimse göstermeyi denememiştir bile. Esasında tersi yapılır. "Küreselleşme" teorisyenleri "ulusötesi" şirketten söz ederken, *Fortune* dergisi her yıl yaptığı 500 büyük şirket sıralamasında hangi ülkeden kaç şirketin sıralamada yer aldığını da belirtir. Sermayenin uluslararası merkezileşmesi, yani farklı uluslardan sermayelerin iç içe geçmesi, sadece farklı ulusların

15 Bu önermenin sadece Royal Dutch Shell, Unilever, Asia Brown Boveri gibi birkaç istisnası vardır.

zaten bir birleşme sürecini (sancılı biçimde de olsa) yaşamakta olduğu Avrupa'da dikkate değer bir düzeye ulaşmıştır (Airbus, askeri malzeme yapımı vb.).[16] Bunun dışında sermaye temel olarak hâlâ ulusal bir karakter taşır.

Küreselleşme literatürü, başka birçok konuda olduğu gibi, çokulusluların ulusal karakter taşımadığı yargısında da kanıtını susmakla sağlamaya çalışmıştır. Peki, nasıl olmuştur da bu "tek uluslu şirketler"in ulusal bir karakter taşıdığı yadsınmıştır? Bunun cevabı yine tersyüz edilmiş Keynesçiliğin çarpık teorik dünyasında yatıyor. Devlet ulusallığın temsilcisidir; eğer devletin tek görevini ve amacını iç pazarın bekçiliği olarak tanımlarsanız, iç pazar lehinde çalışmayan, faaliyetleriyle iç pazara zarar bile verebilen bir ekonomik birimi "ulusal" olarak tanımlamanız mümkün değildir. Örneğin, David Held, çokulusluların ulusal karakter taşımadığını kanıtlamak için, içinden çıktıkları ülkelerin, "üretim, pazarlama ve dağıtım" faaliyetleri açısından "şirket stratejilerinde ancak az bir önem taşıyabil(eceğini)" ileri sürer. Burada, emperyalizm çağında uluslararası rekabetin sadece sermayeler açısından değil, devletler açısından da dünya çapında olduğunu göz ardı eden, ulusal karakteri faaliyetin hangi coğrafyada yoğunlaştığı sorunuyla karıştıran, kısacası iç pazarı ulusallığın tek kıstası olarak alan tipik bir yanlışla karşı karşıyayız.[17]

Çokulusluların "tek uluslu" karakteri saptanınca ulusötesi (transnasyonal) teriminin ne denli gizemleştirici olduğu ortaya çıkar. Çokulusluların sadece faaliyetleri "çokuluslu"dur ya da ulusun "ötesi"ne geçmiştir. Oysa "ulusötesi" terimi, aynen "küreselleşme" kavramı gibi, bu şirketlerin bağrında ve onlar aracılığıyla ekonomik hayatta ulus olgusunun ilga edildiğini ima eder.

16 Sermayenin uluslararası merkezileşmesini, geçici anlaşmalar niteliği taşıyan, kartel-benzeri stratejik ittifaklardan ayırmak gerekir. Son dönemde yaygınlaşan bu tür ittifakların görüldüğü sektörler arasında havayolları, telekomünikasyon, ticari uçak yapımı, yarı-iletkenler, yazılım vb.nin sözünü etmek mümkündür. Bk. Ruggie, a.g.m., s. 521-22 ve Malcolm Waters, *Globalization*, Routledge, Londra, 1995, s. 78-79.

17 Held, a.g.m., s.191

Bundan dolayı, "ulusötesi şirket" ya da "transnasyonal şirket" terimlerini kullanmaktan kesinlikle kaçınmak gerekir. Aslına bakılırsa yerleşikliğinin dışında "çokuluslu şirket" terimi bile sorunludur. Bu şirketlerin doğasını en sadık biçimde ifade edecek terim "faaliyeti uluslararasılaşmış şirket" veya "uluslararası şirket" gibi bir şey olabilir.

Böylece, küreselciliğin dayanak göstermeksizin ileri sürdüğü iddianın tersine, çokuluslu şirketin sermayenin ulusal karakterini ortadan kaldırmadığını görmüş oluyoruz. Bununla birlikte, ulus devletin sonu tezinin bir başka gerekçesi de ortadan kalkıyor.

"Ulusal kalkınmacılığın" İkinci Baharı

"Küreselleşme" literatürünün genel olarak ulusal devletin misadını doldurduğu yolunda ileri sürdüğü tezin yanı sıra, özel olarak emperyalizme bağımlı, azgelişmiş ülkeler açısından ileri sürdüğü bir özgül tez vardır: "Ulusal kalkınmacılık" iflas etmiştir. Bununla kastedilen, 1930'lu yıllarda belirli azgelişmiş ülkelerde ilk deneyleri yaşanan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise hemen hemen bütün azgelişmiş dünyaya yayılan, genellikle "ithal ikameci sanayileşme" adıyla anılan, iç pazarın korunmasına dayalı sınai sermaye birikiminin artık geçerli bir strateji olamayacağıdır. Tez bu biçimde ifade edildiğinde önemli bir gerçeğe, aşırı derecede mutlaklaştırılmış biçimler altında olsa bile, işaret ediyor. Bu teşhis, küreselcilik yandaşlarına özgü değildir, üzerinde yıllardır durulmakta olan bir noktadır.[18]

Ne var ki, küreselcilik yandaşlarının iddiası bu genel tez ile sınırlı değildir. "Ulusal kalkınmacılığın iflası" tezinin özgül yanı, azgelişmiş ülke devletinin "küreselleşmiş" kapitalizm çağında aktif, müdahaleci bir politika aracılığıyla ulusal çapta sermaye birikimine, gerekirse uluslararası piyasanın isterlerine direnerek, değer yasasına aykırı önlemlere başvurarak, yön vermesinin ne

18 Türkiye bağlamından hareketle bu noktaya biz de erkenden ve defalarca değinmiştik. Bir örnek olarak bk. Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1992, s. 99-100.

mümkün, ne de doğru olduğudur. Başka biçimde ifade edildiğinde, "ulusal kalkınmacılığın iflası" tezi, azgelişmiş ülke devletlerinin önündeki tek yolun yeni-liberalizmi benimsemek olduğunu ileri sürer. Açık olması için başka biçimde de ifade edelim: Bu tezin taraftarları sadece iç pazara dayalı sermaye birikiminin gününü doldurduğunu, her ülkenin mutlaka dünya pazarına açılması gerektiğini söylemekle yetinmezler. Aynı zamanda dünya pazarına açılmanın devlet denetiminde değil, liberal tarzda gerçekleştirilmesi gerektiğini de ileri sürerler. Yani sadece bütünleşme değil, aynı zamanda yeni-liberalizm. Burada küreselciliğin politik özünü yeniden keşfediyoruz.

Teorik bir argüman olarak, "ulusal kalkınmacılığın iflası" tezinin iç pazara dayalı sermaye birikiminin gününü doldurmasından hareketle devlet kontrolünün de yok olmaya mahkûm olduğu sonucuna ulaşmasının metodolojik temeli, yine yukarıda "tersyüz edilmiş Keynesçilik" olarak andığımız yaklaşıma dayanır. Devlet baştan "iç pazarın bekçisi" olarak tanımlandığından, iç pazarın günü dolunca devlet de tarihsel önemini yitirir. Emperyalist ülkelerle ilgili olarak sorunun çokuluslu şirketin ulusal aidiyeti ve ulusal devletle ilişkisi etrafında odaklaştığını biliyoruz. Azgelişmiş ülkeler açısından ise, sorun "ulusal kalkınmacı" ideolojinin tarihsel temellerinin teşhisi ile bağlantılıdır.

Tarihin idealist bir yorumuna göre, "ulusal kalkınmacılığın" temelinde "devletçi elitler" ya da "bürokrasi" olarak anılan bir toplumsal katmanın (ya da bazı versiyonlarda bir politik kadronun) milliyetçi ideolojisi yatar. (Sanayi burjuvazisinin çıkarlarına ender olarak değinildiği olur, ama o zaman da bütünüyle ikincil bir etken olarak.) Bu elitler bir ulusal devlet yaratabilmek için ekonomiye de eğildiklerinden "ulusal kalkınmacı" bir politika benimserler. Ne var ki tarihsel gelişme, küreselleşme ile birlikte ulusal devletin altını oyduğundan, "ulusal kalkınmacılık" da ulusal devletle birlikte tarihin sayfalarına karışmaya mahkûm olur. Görüldüğü gibi, burada sermaye ile devletin bağı koparılmakta, devletin stratejisi birtakım "elitler"in öznel tercihine bağlanmak-

ta, böylece yeni dönemde sermayenin ihtiyaçlarının devlet politikaları üzerindeki etkisinin kavranması olanaksız hale gelmektedir. İç pazara dönük sermaye birikimini, maddeci terimlerle değil de "kalkınmacılık" gibi öznel bir seçişin ürünü olan politik/ideolojik yönelişlerle kavramaya çalışmak, teoriyi bir aşamada kaçınılmaz olarak başarısızlığa sürükleyecektir.

Ulusal devletin sınıf temelinin doğru bir kavranışı ise, yeni dönemde "ulusal kalkınmacılığın" kaderi hakkında çok daha doğru sonuçlara ulaşmayı olanaklı kılar. Ulusal kalkınmacılık, azgelişmiş ülke burjuvazisinin, uluslararası sermayenin ulusal bir fraksiyonu niteliğiyle, verili dünya koşulları karşısında kendi özgül çıkarlarını geliştirmek için ulusal devleti aktif olarak harekete geçirmesinin ideolojik bir kılıkta ifade edilmiş stratejisidir. Tanımlayıcı öğesi, üretimin iç pazarla ya da dünya pazarıyla ilişkisi değil, sermayenin devletle kurduğu ilişki tarzı ve devletin bunun sonucunda benimsediği ekonomi politikasının aktif karakteridir. Gerek dünya ekonomisinin farklı gelişme aşamalarının ve konjonktürlerinin, gerekse azgelişmiş ülke sermayesinin gelişme aşamasının çizdiği somut çerçeveye bağlı olarak, bu aktif ekonomi politikasının somut yönelişi farklılaşabilir. İç pazara dönük sermaye birikimi, azgelişmiş ülke burjuvazisinin ticaret ve tarım üzerinde yükselen bir sermaye birikiminden sınai sermaye birikimine geçiş aşamasına uygun bir yöneliştir. Ama dünya ve ülke koşulları değiştiğinde aynı devlet dünya pazarına yönelik olarak da sermaye birikimini aktif ve müdahaleci politikalarla yönlendirmeye dayalı bir yöneliş benimseyebilir.

Küreselciliğin yandaşlarında bu ihtimal dışlandığı halde, gerçek hayatın ağırlığı kendini teoride bir çelişki biçiminde ortaya koyar. Nigel Harris, "ulusal kalkınmacılık" yerine kullandığı "ulusal ekonomik gelişme" kavramını daha baştan iç pazara dönük sermaye birikimi ile özdeş biçimde tanımlar. Harris'e göre devlet ekonomik gelişmede son derecede aktif rol oynar, hatta ekonomik gelişme ulusal devletin gelişiminin bir sonucudur. Bu teorik saptamadan sonra, yazar, bu süreci tarihsel gelişimi içinde inceler.

İngiltere'den Sovyetler Birliği'ne çeşitli örnekler incelendikten sonra sıra Doğu Asya'ya gelir. Harris gayet dalgın biçimde "ulusal ekonomik gelişme" örneklerini saymaya devam eder: Japonya, Güney Kore, Tayvan. Üstelik, bu son iki örneğe değinirken, bunların öteki ülkelerden farklı olarak "ihraç imalat ürünlerine" yaslandığını da, bunun kendi teorisi için ne anlam ifade ettiğini hiç düşünmeden kaleminden kaçırır.[19] Güney Kore'nin, Tayvan'ın ve (gelişmesinin bir aşamasından itibaren) Japonya'nın iç pazara dönük olmak bir yana, "ihracata dayalı kalkınma"nın klasik örnekleri olduğunu çocuklar bile bilir. Böylece, Harris "ulusal ekonomik gelişme"yi teorik olarak iç pazara dönük gelişme olarak tanımlamış, ama pratikte tam tersini göstermiş olmaktadır!

Yanlış, örneklerde değil teorik tanımdadır. İster "ulusal kalkınmacılık" olarak anılsın, ister "ulusal ekonomik gelişme" olarak, burada tartışılan, devletin sermaye birikimine aktif olarak yön vermesidir: Bu yön iç pazar da olabilir, dünya pazarı da. Bu açıdan, yani devletin sermaye birikim sürecine aktif olarak müdahalesi açısından bakıldığında Japonya, Güney Kore ve Tayvan gerçekten de "ulusal kalkınmacılığın" en belirgin örnekleridir.[20] Bugün Çin'in yaşadığı deneyim, bütün bu örneklerden de ileri bir biçimde devletin ekonomi politikalarının "kalkınma" bakımından ne kadar büyük bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

Bir kez bu saptandığında, "ulusal kalkınmacılığın iflası" tezinin kendisi bütünüyle iflas eder. Bugün dünya ekonomisinde bir büyüme kutbu olarak çok özgül bir yeri olan Doğu Asya'nın bütün deneyimi, devletin günümüz koşullarında da ulusal ekono-

19 A.g.m., s. 29. Ya Harris ya da daha büyük olasılıkla çevirmeni, burada dalgınlıkla "ithal imalat ürünleri" yazmıştır. Doğrusunun "ihraç imalat ürünleri" olması gerektiği her türlü tartışmanın ötesindedir.

20 Perry Anderson, Japonya'yı "klasik anlamda son büyük ulusal ekonomi" olarak anıyor. Aktaran David M. Gordon, "The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundations?", *New Left Review*, 168, Mart/Nisan 1988, s.30. Gordon kendisi Japon deneyimini şöyle özetliyor: "Japonya'nın hikâyesi, ana batlarıyla, modernizasyon ve uluslararası piyasalarda göreli avantaj arayışı içinde, büyük şirketlerle devlet arasında korporatist bir işbirliğinin öyküsüdür." (s.60)

minin gelişiminde (yani sermaye birikiminin seyrinde) yaşamsal bir rol üstlenebileceğinin çıplak kanıtıdır. Öyleyse, "ulusal kalkınmacılığın iflası" tezi, yeni-liberal önyargıların, IMF/Dünya Bankası perspektifinin teoriye sızmasından başka hiçbir şey ifade etmez. Doğu Asya deneyimi bir noktayı çarpıcı biçimde ortaya koyar: Kapitalizm koşullarında bile dünya ile bütünleşmenin tek yolu liberalizm değildir; bilinçli seçişlere dayalı, denetimli bir bütünleşme de mümkündür. Burada küreselciliğin, bütünleşme sürecinin teorisi kılığına bürünerek yeni-liberalizmi savunan bir ideoloji olduğu bütün çıplaklığıyla yeniden ortaya çıkıyor.

Doğu Asya deneyimi bu açıdan yeni-liberalizmin Aşil topuğunu oluşturuyor. "Küreselleşme" ideolojisi bütünleşmenin mutlaka liberal tarzda gerçekleşmesi gerektiğini vaaz eder. Oysa Doğu Asya deneyimi tam tersi yöne, dünya ekonomisiyle bütünleşmede kapitalist devletin aktif bir rol oynamasına işaret eder. İşte bu çelişki, Dünya Bankası'nın 1993'te Doğu Asya deneyimine ilişkin olarak hazırladığı rapor etrafında tam bir fırtınanın patlak vermesine yol açmıştır.[21] ABD ile Japonya rapor üzerinde fikir anlaşmazlığına düşmüş ve birbirlerine girmişlerdir. Mücadeleden ABD üstün çıkmış, rapor, Doğu Asya ekonomik gelişmesinin tahlilinin yeni-liberal perspektifi yaralamasına izin vermeyecek biçimde kaleme alınmıştır. Tabii konunun bağımsız uzmanları bu entelektüel sahtekârlığı sergilemekte gecikmemişlerdir.[22]

Bütün bunların gösterdiği tek bir şey var: Gerçek, dünya küreselciliğin cenderesine sığmıyor.

Bu konuyu terk etmeden önce ideolojik bakımdan son derecede anlamlı bir noktaya değinmeden geçmeyelim. Çağlar

21 Dünya Bankası, *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*, Oxford University Press, Oxford, 1993.

22 Albert Fishlow vd., *Miracle or Design? Lessons from the East Asian Experience*, Washington D.C., 1994. Bütün bu tartışmayı politik boyutları ekseninde yeniden ayrıntılı olarak ele alan bir kaynak için bk. Robert Wade, "Japan, the World Bank and the Art of Paradigm Maintenance: The East Asian Miracle in Political Perspective", *New Left Review*, 217, Mayıs/Haziran 1996.

Keyder geçmiş modelin iflas ettiğini söylüyor. Kitabının başlığı bile "Ulusal Kalkınmacılığın İflası". Şu soruyu sormakta fayda var: Neden "iflas" da "son" değil? Öyle ya, bir dönem boyunca işe yaramış bir yaklaşımın geçerliliği koşullar değişince ortadan kalkıyorsa, o yaklaşımın iflas ettiği değil, gününü ya da ömrünü doldurduğu, sonunun geldiği falan söylenir. "İflas", yaklaşımın koşullar değiştiğinde işe yaramaması anlamına gelmez; koşullar aynı kaldığı halde işe yaramazsa kullanılabilecek bir kavramdır. Madem Çağlar Keyder'in kendisinin belirttiği gibi, dünya son döneme kadar "ulusal kapitalizmlerin eklemlenmesiyle" tanımlanıyordu,[23] o zaman azgelişmiş ülkelerin devletlerinin de, burjuva nitelikleri dolayısıyla enternasyonalist bir sosyalizmi benimseyemeyeceklerine göre, "ulusal kalkınmacılığı" uygulamalarından daha doğal bir şey olamazdı. Bugün koşulların değişmesiyle bu yaklaşım geçersiz hale gelmiş olsa bile bu gerçek değişmez. O halde neden iflas? Neden bu hiddet?

Korkarım sorunun cevabı, iflası ilan edenlerin liberal önyargılarında yatıyor. "Devletçi" diye anılan çözümleri bütün zamanlar için mahkûm etme dürtüsünün bilinçli ya da bilinçsiz bir ifadesi. 24 Ocak kararları gündeme geldiğinde sol liberaller bu yeni yönelişe destek vermek için geçmişi karalama yarışına girmişlerdi. Bunların bazıları, Türkiye ekonomisinin en hızlı büyümeyi yaşadığı dönemlerden biri olan 30'lu yılları derin bir durgunluk dönemi olarak nitelemekten bile kaçınmıyorlardı. Amaç yeni-liberal çözümlerin dışındaki her şeyi mahkûm etmekti. Marksistler açısından ise ne "devletçi" burjuva, ne liberal burjuva çözümler karşısında böylesine körce bir yaklaşım gereklidir. Çünkü çözüm, ne birinde, ne ötekindedir. Bunlar burjuvazinin belirlenmiş tarihsel koşullarda benimsediği sermaye birikimi stratejileridir. Bu nitelikleriyle ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Aşağıda (Bölüm 11), küreselcilik karşısında burjuva milliyetçiliği temelinde çözüm arayan yaklaşımları ayrıca ele aldığımızda, bu değerlendirme tamamlanmış olacaktır. Ama şimdiden söylemekte yarar var: Yeni-

23 Bu formülasyonun doğruluk derecesini aşağıda göreceğiz.

liberalizm ve küreselciliğe karşı Güney Kore'yi ya da günümüz Çin'ini model olarak almak isteyenler, soruna işçi sınıfının değil burjuvazinin gözünden bakanlardır.

Blokların anlamı

Buraya kadar söylediklerimiz, küreselciliğin ulusal devletin sonu tezinin hiçbir dayanağı olmadığını göstermiş olmalı. Geriye son bir dayanak kalıyor: Dünya çapında oluşmakta olan blokların, en başta da Avrupa Birliği'nin, geleceğin devlet biçimi olduğu, tarihsel işlevi artık sona ermiş olan ulusal devletin yerini bölge devletlerinin almakta olduğu yolundaki görüş. Bu noktayı ele almak bize aynı zamanda şu ana kadar sorunlaştırmadan kullandığımız "ulusal devlet" kavramının içeriğini teorik olarak kesinleştirme olanağını verecek.

Konuya girerken, "küreselleşme" etrafında yürüyen tartışmanın tuhaf bir yönüne işaret etmek gerekiyor: Günümüz dünyasının özelliklerinin sergilenmesinde, genellikle benimsenen yöntem, önce "küreselleşme"nin sözünü etmek, ardından "bloklaşma" (AB, NAFTA, Pasifik bölgesi vb.) eğilimlerini ortaya koymak. Tuhaf olan şu ki, bütün bölünmelerin ortadan kalkmakta olduğunu vaaz eden küreselleşme kavramı ile dünya ekonomisinin bloklar arasında bölünmekte olduğunu gösteren bloklaşma eğilimi arasında herhangi bir ilişki ya da çelişki olup olmadığı araştırılmıyor. İki eğilim bir solukta dile getiriliyor ve sonra konuşmacı ya da yazar her şeyi kapsamış olmanın iç huzuruyla sergilemesine devam ediyor.

Bu, masum olan davranış kalıbı. Küreselcilik yandaşları ise başka bir yaklaşımı benimsiyorlar. Onlara göre ekonomik bloklar doğrudan doğruya küreselleşmenin ifadesi ve göstergesi.[24] Elbette burada onur köşesi, bütünleşme sürecinde ötekilere göre çok daha ileri bir aşamaya ulaşmış olan Avrupa Birliği'ne verili-

24 Harris, küreselleşme sürecinin "daha tamamlanmamış" olmasına bağlı olarak blokları "yarı-enternasyonal" bir gelişme olarak tanımlar. A.g.m., s. 33.

yor. AB küreselciliğin tapınağıdır. "Küreselleşme"nin ete kemiğe bürünmesinin örneği olarak sunuluyor.

Sorun, başta Avrupa Birliği olmak üzere ekonomik blokların kapitalist bütünleşme sürecinin bir ifadesi olarak görülmesi değildir.[25] Gerçekten de, örneğin Avrupa Birliği, gelişmesi ulusal sınırların dışına taşmış olan üretici güçlerin ulaştığı düzeyde, parçalanmış Avrupa'nın devletlerinin sermaye birikiminin ihtiyaçları bakımından geri bir biçim oluşturması, bunun Avrupa'nın ABD ve Japonya karşısında rekabet gücünü sarsması dolayısıyla ortaya çıkmış bir bütünleşme projesidir.[26] Sorun bütünleşmenin altının çizilmesi değil, bunun tek yanlı olarak sunulması, blokların çelişik doğasının görmezden gelinmesi, yani bir kez daha teorik tahlilin gerçekliğin çelişik niteliğinden soyutlanarak yapılmasıdır.

Bunu anlayabilmek için, Avrupa Birliği'nin demin de işaret ettiğim gibi çok erken bir aşamada büyük bir politik/ekonomik bir birim olarak tarih sahnesine çıkmış olan ABD ile rekabet içinde geliştiğini hatırlamak yeter. Yani, AB uluslararası sermayenin bölümlenmişliğini aşmak amacıyla değil, belirli ulusal fraksiyonların, bu bölümlenmişliği veri alan bir çerçevede daha büyük bir güce sahip olmasını sağlamak amacıyla inşa edilmektedir. Bu yüzden de, bir yönüyle bütünleşmeyi temsil ederken, bir yönüyle de bölünmeyi, rekabeti, parçalanma dinamiklerini temsil eder. Yani ulusal devletin hem aşılmasını, hem de korunmasını ifade eder. Mega kapitalin doğasına daha uygun bir biçim olarak, bu devlet tipine "mega devlet" adını verebiliriz.

Öte yandan, dünya kapitalizminin 1930'lu yıllarda da bloklara bölünmüş olduğu (İngiliz *Commonwealth*'i, Fransa'nın çevresinde oluşan "altın bloku", zaten kıtasal bir devlet olan ABD, Japonya'nın Pasifik bölgesinde silah zoruyla oluşturduğu nüfuz alanı vb.) gerçeği hatırlanırsa, blokların da sanıldığı kadar büyük bir yenilik olmadığı anlaşılır.

26 Burada Türkiye için özel önem taşıyan Avrupa Birliği (AB) sorununa bir ilk yaklaşım, sadece bu odağın ulus devletlerin aşılması tezi açısından sunuluyor. AB konusu aşağıda bir bütün bölümün konusu olarak ele alınacak (bkz. Bölüm 6).

Avrupa Birliği'nin önündeki bütün engelleri aşarak uluslarüstü yeni tip bir devlet kurabildiğini varsayalım. (Bugünkü haliyle Avrupa'ya olsa olsa bir **ön-devlet** ya da proto-devlet denebilir. Çünkü sınıf hâkimiyetini sürdürme araçları –en başta da silahlı güçler ve polis– hâlâ tekil Avrupa devletlerinin tekelindedir.) Yine varsayalım ki, NAFTA ve Pasifik Ekonomik Bölgesi de, bu şimdilik çok uzak bir olasılık da olsa, birer devlet haline geldiler. Bu, sözcüğün klasik anlamında ulusal devletin aşılması anlamına gelebilir belki. Ama uluslararası sermayenin devletler halinde bölünmüşlüğünü ortadan kaldırmaz. Oysa "küreselleşme" teorisindeki ulus devletin sonu tezinin meramı, ille tek bir ulusa ait olan devletin işlevlerinin aşındığı ve ortadan kalktığı değildir. "Küreselleşme" teorisi, bütünleşmiş dünya ekonomisinde sermayenin yasalarının hiçbir politik engele çarpmadan işlediği fikri üzerine kuruludur. Dolayısıyla, bu tartışma açısından ne AB, ne de öteki bloklar ulusal devletin ortadan kalktığı anlamına gelir.[27] Ulusal devlet bütünüyle ortadan kalksa ve yarın bütün dünyada yerini kıtasal devletlere bıraksa, bu yeni devlet ler dünya burjuvazisinin ulusal fraksiyonlara bölünmüşlüğü du rumunu muhafaza ettiği sürece küreselciliğin anladığı anlamda ulusal devletin sonundan söz edilemez. Dünya yüzünde "çok sa yıda devlet" olarak kavramlaştırılabilecek bir politik yapı olduğu sürece, küreselleşme teorisinin temel tezi gerçekleşemez.[28]

Bu sonuçla birlikte, küreselciliğin ulusal devletin sonu tezi nin bütün dayanaklarının yıkıldığını görüyoruz. "Küreselleşme" teorisinin yüreğini oluşturan bu tezin çürütülmesiyle birlikte,

27 Hatırlamakta yarar var ki, geleneksel olarak ulus devlet diye anılan dev letlerin de pek azı tek bir ulusu tek bir devlet çatısı altında birleştirir. Ne Fransa, ne İngiltere, ne Almanya, ne de tabii ki Türkiye, kelimenin bu dar anlamında birer ulus devlettir. Sorun basit anlamda terminolojiktir. El bette Avrupa Birliği bir özel anlamda farklıdır. Tarihte ilk kez bir devlet uzun bir tarihe sahip farklı ulus devletlerin üzerinde uluslarüstü bir devlet olarak yükselmektedir.

28 "Çok sayıda devlet" terimini, Marx'ın sermayeyi tahlil ederken farklı soyutlama düzeylerini birbirinden ayırmak için kullandığı "genel olarak sermaye/çok sayıda sermaye" kavram çiftinden esinlenerek kullanıyorum.

teoriden geriye hiçbir şey kalmaz. Kalmaz, çünkü bu tez "küreselleşme" denen şeyin özgül farklılığını oluşturur. Kapitalizmin dünya çapında bütünleşmesini betimlemek ya da teorileştirmek için kimsenin küreselleşme teorisine ihtiyacı yoktur! O zaman açıkça söyleyelim: Bugün yaşadığımız süreçte, ulusal devletlerin varlığı dünya sisteminin önemli bir belirleyeni olduğuna göre, yaşadığımız bütünleşme süreci küreselleşme değil uluslararasılaşma olarak anılmalıdır.



EMPERYALİZM

BÖLÜM 3

EMPERYALİZMİN SONU MU?



İlk bölümde "küreselleşme" teorisinin kavramı hangi kilit önermeler temelinde tanımladığını ortaya koyduk. İkinci bölüm ise "küreselleşme" kavramının özünde yer alan "ulus devletin aşılması" iddiasını bütün dayanakları ile birlikte çürütmeye ayrıldı. Şimdi ele almamız gereken mesele, "küreselleşme" teorisinin bir ikinci temel tezi: Emperyalizmin aşıldığı iddiası. İkinci bölümde "ulus devletin sonu" tezinin geçersizliğini görmüştük. Bu bölüm ise "emperyalizmin sonu" tezini çürütmeye hasredilecek. Bölümün amacı, klasik emperyalizm teorisinin içinde yaşadığımız çağı kavramamıza en uygun teori olduğunu, hatta ilk oluşturulduğu 20. yüzyıl başına göre bugün daha da geçerli olduğunu ortaya koymak. Bu bölüm, aşağıda Lenin'in emperyalizm teorisine günümüzde yöneltilen eleştirilerin geçerliliğini sınayan 12. Bölüm ile bir bütün olarak düşünülmeli.

Emperyalizm teorisine girişle birlikte aynı zamanda "küreselleşme" teorisinin ve söyleminin perdelediği, gizlediği gerçek dünyaya bir giriş yapmış oluyoruz. "Küreselleşme"nin efsanelerinin ardında yatan işte bu gerçek dünyadır.

LENİN'İN EMPERYALİZM TEORİSİNE GİRİŞ

Lenin'in esas olarak *Emperyalizm. Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*[29] kitabında sergilediği emperyalizm teorisini incelemeye girişirken, bu kitabın sınırlarına ve zaaflarına değinerek başlamak en doğrusudur.

1. Her şeyden önce, bu kitap bütünsel bir anlamda bir teori kitabı değildir. Elbette burada bir emperyalizm teorisinin ana hatları sergilenmiştir. Ama bu teorinin hem geri, hem de ileri bağlantıları sadece atıflar ve gönderilerle sınırlı tutulmuştur. Bununla ne kastettiğimizi biraz açalım. Bir yandan, Lenin bu kitabında emperyalizm aşamasında ortaya çıktığını saptadığı özelliklerin kapitalist üretim tarzının gelişme yasalarıyla bağlantısını sistematik biçimde incelemez. Bu bağlantı mevcuttur ve göndermeler yoluyla ifade edilir. Ama kapitalizmin yasalarıyla emperyalizmin yasaları bütünleştirilmiş bir biçimde ele alınmaz. Bir yandan da, emperyalizmin temel özelliklerinin gelişip açılması sonucunda ortaya çıkacak eğilimler, örneğin Marx'ın *Kapital*'de yaptığı gibi, ortaya konulmaz. Lenin saptadığı özelliklerin olgunlaşmasının doğuracağı sonuçları ele almak yerine, bu özelliklerin kitabın yazılmakta olduğu dönemde ortaya çıkış biçimlerinin incelenmesiyle yetinir.

Lenin, *Emperyalizm*'in bu özelliklerinin bütünüyle farkındadır. Bir kere, kitabın başlığının altına, İngilizceye "A Popular Outline" diye çevrilmiş olan bir alt başlık yerleştirmiştir. Bunu Türkçeye "Popüler Bir Özet" ya da "Basitleştirilmiş Bir Özet" diye çevirmek mümkündür. Sol Yayınları'nın Türkçe çevirisinde bu alt başlık maalesef kitabın hiçbir yerinde yer almamaktadır. Zaten alt başlığı olan bir kitaba bir daha alt başlık konulduysa bu-

29 V. I. Lenin, *Emperyalizm. Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Sol Yayınları, Ankara, 1969. Biz alıntıları kitabın Lenin'in İngilizce *Toplu Eserleri*'nde yayınlanmış olan versiyonundan kendimiz çevireceğiz: V. I. Lenin, *Imperialism. The Highest Stage of Capitalism, Collected Works* içinde, cilt 22, Progress Publishers, Moskova, 1977. Bu kaynağa referanslar metin içinde CW, 22, sayfa numarası biçiminde verilecek.

nun bir anlamı olmalıdır. Gerçek bir teorik çalışmanın gereklerini gayet iyi bilen Lenin, biraz da ünlü alçakgönüllülüğüne uygun biçimde, kitaba bu alt (alt) başlığı koymayı gerekli görmüştür.

2. Lenin Britanyalı araştırmacı Hobson'a gereğinden daha büyük bir önem atfeder.[30] Bu, emperyalizm ile kapitalizmin yasaları arasında sistematik bağlar kurulmaması ile birleştiğinde, kitaba eksik tüketimci bir damarın sızmasına yol açar. Aşağıda görüleceği gibi, bu damar, *Emperyalizm*'de sergilenen teorinin gövdesine yabancıdır ve Lenin'in akıl yürütmesi için hiç de gerekli değildir.
3. *Emperyalizm*, kitabın yazılış koşulları dolayısıyla, Avrupa kapitalizminin, özellikle de Almanya'nın deneyiminden fazlasıyla etkilenmiş, buna karşılık geleceğin esas hâkim kapitalist gücü olacak olan ABD kapitalizminin eğilimlerini yeterince inceleyememiştir. Lenin'in 1915-1916 yıllarında, *Emperyalizm*'in hazırlık çalışmasını yaptığı sırada, İsviçre'nin Almanca konuşulan kantonlarından biri olan Zürih'te erişebildiği kaynaklar içinde Almanca kaynakların büyük bir ağırlık taşıdığı biliniyor. Okuduğu 148 kitabın 106'sı Almancadır; buna karşılık İngilizce kitapların sayısı 17'de kalmaktadır. Oran neredeyse bire altıdır. Yararlandığı 232 makalenin ezici çoğunluğu (206 tanesi) yine Almancadır. İngilizce makalelerin sayısı ise ancak 13'ü bulmaktadır. Fark daha da büyüktür.[31] Bunun, en başta finans kapital gibi merkezi bir kavramın içeriği üzerinde olmak üzere, bir dizi çarpıtıcı etkisi olacaktır. Bu konuya aşağıda döneceğiz.
4. Lenin, yepyeni bir gelişmenin, bir aşamanın teorileştirilmesi çabası içine giren birçok yazar gibi, yeni dönemin eskisinden farkını haklı olarak vurgularken, eskiyle süreklilik arz eden yanları açık ve vurgulu biçimde ortaya koymamakta, yani kapitalizmin temel yasalarının işlemeye devam ettiğini yeterince vurgulamamakta-

30 Hobson'un yapıtından "kişisel kanıma göre o çalışmanın hak ettiği gibi" dikkatli bir şekilde yararlandığını söyler. *CW*, 22, s. 187.

31 Hazırlık malzemesi Toplu Eserler'in İngilizce baskısının 39. cildinde bir araya getirilmiştir. Buradaki rakamlar 22. ciltte derleyenlerin notlarından alınmıştır. Bkz. *CW*, 22, s. 377.

dır. Kitap bu yönde uyarılar içerir, ama bunların yeterli olmadığı, Lenin'in kendisinin başka bağlamlarda kapitalizmin temeldeki sürekliliğini vurgulamak zorunda kalmasından belli olacaktır.

5. Nihayet, Lenin'in emperyalizmin kapitalizmin yükseliş evresinden gerileme evresine geçişi temsil ettiği tezini, "çürüyen" ve "can çekişen" kapitalizm sıfatlarıyla ortaya koyması retorik amaçlar açısından kendi döneminde kapitalizmi özürlemeye çalışmakta olan akımlara karşı faydalı olmuş olabilir, ama yanlış anlaşılmaya son derece müsaittir ve kendisinden sonra da sistematik teorik yanlışlara yol açacaktır. Lenin kendisi, emperyalizm aşamasında kapitalizmin eskisinden de hızlı bir büyüme potansiyeline sahip olduğunu istediği kadar vurgulasın, bu sıfatlar Stalinizm tarafından bilimsel içeriklerinden koparılarak propaganda amaçlarıyla mutlaklaştırılmışlardır. Bir ölçüde farklı bir sorun olan asalaklık tartışmasındaki "kupon keserek yaşama" teması için de aynı vurgu yanlışından söz edilebilir.

Artık Lenin'in emperyalizm teorisinin içeriğini tartışmaya başlayabiliriz. Bunu yaparken, Lenin'in teorisinin okunmasında yaygın olan bir kolaycılığa, basite kaçmaya, bir bakıma teoriyi statikleştiren ve tarihsel anlamından koparan şematikleştirmeye dikkat çekmeliyiz. Yaygın olan uygulama, Lenin'in emperyalizm teorisini "emperyalizmin beş özelliği" olarak bilinen maddelere indirgemektir. Bunları saymayı bilen herkes, Lenin'in emperyalizm teorisini kavramış sayılmaktadır. Yaklaşım bu olunca, teoriyi özetlemek de kolaydır. Zaten Lenin de yapıtın bir aşamasında tanımların sınırlayıcılığını hatırlatmakla birlikte bu beş özelliği kendisi de saymaktadır: Tekellerin ekonomik hayatta belirleyici rol oynaması; banka sermayesi ile sanayi sermayesinin kaynaşması yoluyla finans kapitalin oluşması; sermaye ihracının belirleyici önemi; tekellerin dünyayı paylaşması; dünyanın büyük emperyalist devletlerce paylaşılmasının tamamlanmış olması (*CW*, 22, s. 266). Bu beş özellik zamanla emperyalizm teorisinin esası haline getirilmiş ve böylece hem bu özelliklerin kapitalizmin tarihsel gelişim süreci içinde dinamik olarak alındıklarında anlamı gözden kaybolmuş, hem de

emperyalist aşamanın tarihsel gelişme ve sınıf mücadelesi açısından anlamı unutulmuştur. Esas olarak Stalinist hareketin yarattığı bu cansız soyutlamanın bugün de bambaşka bir açıdan, Lenin'in teorisinin aşıldığını ileri süren "yeni" emperyalizm literatüründeki Leninist emperyalizm teorisi kavrayışını belirlediği söylenebilir. (Bu konu aşağıda Bölüm 13'te ele alınacak.) Oysa Lenin kendisi, bu tür bir şematizme yaptığı tanımın hemen ardından karşı çıkmıştır. "Daha sonra göreceğiz ki, sadece -yukarıdaki tanımın kendini sınırlamış olduğu- temel ekonomik kavramları değil de, kapitalizmin bu aşamasının genel olarak kapitalizmle ilişkisi içinde tarihsel yerini ya da emperyalizm ile işçi sınıfı hareketi içindeki iki ana akımın ilişkisini de göz önünde tutarsak, emperyalizm farklı biçimde tanımlanabilir ve tanımlanmalıdır." (*CW*, 22, 267) Başka biçimde ifade edelim: Lenin'in *Emperyalizm*'inin, yukarıdaki ekonomik özellikleri ele alan ilk altı bölümünden daha önemli olan bölümleri, 8., 9. ve (özellikle de "Emperyalizmin Tarihteki Yeri" başlığını taşıyan) 10. bölümleridir.

Elbette, daha büyük önem taşıyan bu boyutları kavrayabil mek için önce, Lenin'in emperyalizmi tanımlamak için kullan dığı beş öğeye yakından bakmamız gerekiyor. Bunu yaparken, günümüzde dünya kapitalizminin ulaştığı noktada ortaya çıkan başlıca özellikler karşısında bu teorinin geçerliliğini ne ölçüde sürdürmekte olduğu konusuna da eğileceğiz.

Lenin'in teorisi ve günümüzde emperyalizm

Lenin'in emperyalist aşamanın en önemli özelliği olarak sürekli vurguladığı, küçük ve dağınık kapitalist işletmelerin dev şirketlere dönüşmesi, yani tekellerin ekonomik hayata damga vurmaya başlamasıdır. Lenin, her ne kadar teorik bir tartışmaya girmezse de, tekellerin oluşumunu Marx'ın *Kapital*'de sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi konusunda saptadığı yasalardan hareketle açıklar. 20. yüzyılın başında bu tür dev şirketlerin oluşumu henüz emekleme çağını yaşıyordu. 20. yüzyılın bütün gelişmesi, bu tür şirketlerin hem dünya çapında hem de tek

tek ülkelerde istisna değil kural haline geldiği bir evrime tanıklık etmiştir. Günümüz kapitalizmine dünya çapında damgasını vuran, "çokuluslu şirket" olarak anılan dev sermaye birimleri de, tek tek ülkelerde oluşan holdingler de, Lenin'in bir yüzyıl önce, kapitalizmin yeni aşamasının temel unsuru olarak saptadığı bu özelliğin, günümüz dünyasını tanımlamak açısından da son derece isabetli olduğunu tartışılmaz bir açıklıkla göstermektedir.

Burada tartışılacak bir şey yoktur. Tartışılması gereken daha ince noktalardır. Bunların arasında öne çıkarılması gereken ilk nokta, Lenin'in sözünü ettiği "bileşik üretim"dir (*CW*, 22, 198 ve 209). Lenin'in kendi tanımıyla bu, "tek bir işletmenin bağrında farklı üretim dallarının toplanması" olarak tanımlanabilir. Lenin, o dönemde Almanya'nın en önemli şirketlerinden biri olan AEG'yi örnek vererek, bu şirketin kendi bünyesinde sadece imalat alanında kablo ve yalıtıcılardan otomobil ve uçağa kadar son derece farklı ürünleri üreten 16 şirketi bir araya getirdiğini vurgular (*CW*, 22, s. 247). Lenin'in sermayenin örgütlenme tarzında saptadığı bu eğilim, 20. yüzyıl tarihi boyunca gelişerek serpilmiş ve bugünün holding tipi şirketinin dev sermayelerin asıl biçimini oluşturduğu evreye ulaşmıştır. Bugün, holdinglerin[32] sadece imalat sanayiinin çeşitli dallarında değil, tarımdan turizme, perakendeden ihracata ekonominin bütün dallarında faaliyet gösteren çeşitli şirketleri bağrında topladığını çocuklar bile biliyor. Önemli olan bunu henüz oluşumun şafağında belirlemektir. Lenin'in erkenden saptadığı bu eğilime dayanarak biz bugünün hâkim sermaye dilimine **bileşik sermaye** adını vereceğiz.

Emperyalizmin ikinci özelliği, Lenin'e göre finans kapitalin hâkimiyetidir. Finans kapitalden bilimsel olarak söz edebilmek için, önce günümüzde kavram konusunda var olan kafa karışıklığını gidermek gerekiyor. Günümüzde, "küreselleşme"yi uluslararası burjuvazinin işçi sınıfına ve emekçilere karşı topyekûn bir taarruzu olarak değil de, (hisse senetleri, devlet tahvilleri, "türev ürünler", döviz alışverişi ve her türlü spekülasyondan para kaza-

[32] Lenin, sermayenin yeni bir biçimi olarak holdinglere sürekli olarak atıf yapar. bkz. *CW*, 22, s. 211-12, 221, 227, 247.

nan sermaye anlamında) finansal sermayenin (üretim süreçlerini düzenleyen) üretken sermayeye karşı üstünlüğü ele geçirmesi olarak kavrayanlar, ilk kategoriyi finans kapital/finans sermayesi/mali sermaye gibi adlarla anmaktadırlar. Üstelik, bu kullanımın Lenin'in emperyalizm teorisi ile doğrudan bir bağıntısı olduğu izlenimi son derece yaygındır. Lenin'in finans kapitalin hâkimiyetinden söz ederken üzerinde durduğu kategori bu değildir. Lenin, bu kategoriyi Hilferding'den devralmıştır. Bu sonuncunun verdiği tanımı kendisi aynen tekrarlar: "Böylece, bankacı gittikçe artan ölçüde bir sanayi kapitalistine dönüşmektedir. Gerçekte **sanayi sermayesine dönüşmüş** olan bu banka sermayesini, yani para biçimindeki sermayeyi, ben 'finans kapital' olarak anıyorum" (*CW*, 22, s. 226, vurgu bizim). Burada görüldüğü gibi, Hilferding'in ve Lenin'in "finans kapital"i, banka sermayesi ile sanayi sermayesinin (ya da daha genel olarak tarımı, ulaştırmayı, turizmi vb. de içeren biçimde üretken sermayenin) iç içe geçmesi, kaynaşması ile oluşmuştur. Finans kapital basitçe banka sermayesi (yani para sermaye) değil, **sanayi sermayesine dönüşmüş banka sermayesi**dir. Oysa bugün finans ile sanayiyi karşı karşıya getirerek birine kötü (finans), birine iyi (sanayi) etiketi yapıştıran ekollerin finans kapital olarak adlandırdıkları şey, tam da bundan dolayı, sanayi sermayesine (üretken sermayeye) **dışsallığı ve karşıtlığı temelinde tanımlanmış** bir sermaye dilimidir. Öyleyse, finans kapital terimini Hilferding ve Lenin'in anlamında kullanmak, paradan para kazanan ve bugünün bütün kapitalizmini hâkimiyeti altına aldığı iddia edilen sermaye dilimine ise başka bir ad (en basitinden "finansal sermaye") vermek gerekiyor.

Hilferding ve Lenin'in finans kapital kavramının önemi, bu tür sermayenin tekil üretim dallarına bağımlılıktan kurtularak bütün ekonomik faaliyetlerle esnek ve hızlı bir ilişki kurma olanağını elde etmesinde ve bu sayede ekonominin bütününde kaynak dağılımının kontrolünü giderek eline geçirmesinde yatar. Emperyalizm öncesi dönemde üretken sermaye birimleri, her biri genellikle tek bir üretim dalında faaliyet gösteren çok sayı

da küçük sermayelerden oluşuyordu. Bankalar ise genellikle yerel olarak faaliyet gösteren küçük birimlerdi. O aşamada banka toplumun belirli bir ekonomik dönem boyunca tasarruf ettiği ve kendisi olmasa atıl kalacak olan fonlarını, bu fonları değerlendirmek isteyen küçük ölçekli kapitalistlere (artık değerden alınacak faiz geliri karşılığında) ödünç veren kuruluşlardı. Ancak 19. yüzyıl sonunda banka sektöründe yaşanan tekelleşme, bankalara, ellerinde topladıkları dev fonların getirdiği pazarlık gücüyle ve kendi aralarında anlaşma olanakları yaratarak, büyük bir kudret kazandıracaktı.[33] Küçük kapitalistler artık bankaların tutsağı haline geliyordu. Bu anlamda, banka sermayesi sanayi sermayesine hâkim olmuş, kaynakların hangi üretim dalına aktarılacağını belirler hale gelmişti. Ama paralel bir tekelleşme sanayi sermayesinde de yaşanıyordu. Sonuçta, hisse senetleri, yönetim kurullarında ortak üyeler ve holding türü şirketlerin yükselişi temelinde bankalar ile üretken sermaye birimleri kaynaşacak ve tek bir sermaye dilimi haline geleceklerdi. Hilferding ve Lenin'in anlattığı kaynaşma işte budur. Bu, günümüzde dünyanın çok çeşitli ülkelerinde (Almanya'nın dışında örneğin Japonya ve Güney Kore'de) geçerli olan finans kapital örgütlenmesidir.

Ne var ki, Avusturyalı olduğu için Almanca konuşulan dünyayı ilk elden gözleyen Hilferding ve Zürih'teki sürgününde esas olarak Alman kaynaklarıyla sınırlı kalan Lenin, finans kapitalin Almanya'daki somut tarihsel gelişim biçiminin önemini tek yanlı olarak abartmışlardır. Bazı başka ülkelerde, ama en önemlisi geleceğin modeli olan ABD'de gelişme farklı olmuş, sanayi şirketleri (ABD'de özel bir önem taşıyan borsanın da katkısıyla) kendileri birer finans kapital birimine dönüşmüşlerdir. Bunun en çarpıcı örneği, bugün dünya çapında en büyük sanayi şirketlerinden biri

33 Bankaların nasıl dev kuruluşlar haline geldiğini ABD bankacılığından güncel bir rakamla anlatmak anlamlı olabilir. Bugün ABD'nin en büyük on bankasının toplam mevduatı (2005 rakamları) 2 trilyon 250 milyon doları aşmaktadır. Bir karşılaştırma için ekleyelim: ABD'nin GSYİH'si çok kabaca 14 trilyona yakındır (2007 rakamları). (Bkz. *The Economist*, 18 Mart 2006, s. 72.)

olan General Electric şirketinin kendi finansman, sigorta vb. şirketlerini kurmuş olmasıdır.[34] Peki ABD şirketleri ve daha genel olarak holdingler ne anlamda finans kapital niteliğini kazanmışlardır? Bu şirketler ABD'de erkenden büyük önem kazanan borsaya çıkarak finansman gücüne kavuşmuşlar, "bileşik sermaye" tarzı örgütlenmeye geçtikçe tekil üretim dalının sınırlarından kurtulmuşlar, ekonominin çeşitli dallarındaki gelişmelere ve iniş çıkışlara bağlı olarak kendi kaynaklarını bir daldan ötekine kaydırmakta muazzam bir esneklik ve akışkanlık elde etmişler ve böylece toplam sermayelerini tek tek bütün kullanım değerlerinden koparark bir bakıma "soyut sermaye" haline getirmişlerdir. Buradaki "soyut sermaye" kategorisi, dünyadan soyutlanmak, salt teorik olmak gibi bir anlam taşımaz. Aynen tekil üretim dallarında harcanan ve kendine özgü teknik özellikler içeren somut emeklerin piyasa dolayımıyla soyut emek haline gelmesi gibi, bu sermaye de tekil üretim dallarının ürettiği kullanım değerlerinin somut belirlenimlerinden kurtulmak anlamında soyuttur.

Bugün finans kapital yepyeni gelişme biçimleri göstermektedir. Günümüz emperyalizminin dünün emperyalizmine göre ekonomik planda gösterdiği en önemli değişikliklerden biri finans kapitalin aldığı bu yeni biçimlerde ortaya çıkıyor. Bu gelişme biçimleri arasında ikisi son derecede önemlidir. Birincisi, borsa artık sadece tarihsel olarak erkenden büyük bir güce kavuştuğu Anglo-Sakson ülkelerinde değil, hemen hemen her emperyalist ülkede üretken sermayenin kaderi üzerinde belirleyici denebilecek derecede büyük bir ağırlık kazanmıştır. Büyük şirket ve bankalar arasında borsaya çıkmamış olan pek az şirket kalmıştır. (İngilizce "closely held companies", yani halka açık şirket yerine özel şirket olarak

34 Dar anlamda bir sanayi şirketi gibi görünen General Electric in nasıl bir finans kapital devi olduğunun en iyi göstergesi, şirketin sigortacılık alanındaki yavru şirketi Genworth'un boyutlarıdır. Genworth, 24 ülkede 15 milyon müşterisi olan ve 6900 çalışanı olan bir şirkettir. ABD sigortacılık sektöründe MetLife ve Prudential gibi devlerin hemen ardından gelir. (Bkz. *The Economist*, 11 Mart 2006, s. 68.) General Electric ten başka bir bağlamda Lenin de söz eder: bkz. *CW*, 22, s. 247-48.

anılan bu şirketlerin arasında istisnai olarak bazı çok önemli aile şirketleri vardır.) Bütün bu şirketler, borsada "yatırımcılar"ın sürekli izlemesi altındadır. Bir bakıma bir "büyük gözaltı" söz konusudur. Borsa yatırımcıları, her bir şirketin üç aylık aralıklarla açıkladığı kazanç/hisse değeri oranlarının iniş çıkışlarını ve şirketin bütün operasyonlarını (şirket satın alma ve birleşmeleri, üretimin başka ülkelere kaydırılması, işçilere ödenecek ücretler, şirketin sağlıklı yönetilip yönetilmediği) günbegün izleyerek yatırımlarını şirketten şirkete kaydırmaktadırlar. Elbette, şirketlerin yönetim ve kârlılık bakımından sağlığının izlenmesi tekil yatırımcılar için mümkün olan bir şey değildir. Bu işlev de, bağımsız denetçi ("auditor") olarak çalışan ve bu alanda uzmanlaşan bir dizi şirket tarafından periyodik olarak yürütülen denetimler aracılığıyla ve derecelendirme ("reyting") kuruluşu olarak anılan bağımsız şirketlerin değerlendirmeleri temelinde yerine getirilir. Burada (aşağıda ayrıntısıyla ele alacağımız) üretimin toplumsallaşmasının ileri bir biçimini görüyoruz: Denetim ("audit") işlevi, şirketlerin tamamı üzerinden düşünüldüğünde, ekonominin bütününde büyük ağırlığı olan finans kapitalin özellikleri konusunda toplumun bütünü açısından (her zaman çok sağlam olmasa da) bilginin merkezileştirilmesi olanağını doğurur. Lenin bu anlamıyla denetimin önemini emperyalizm tahlilinde sürekli olarak vurgular. Bir kez daha Lenin'in emperyalizm çağının şafağında, kapitalizmin bu aşamada geliştireceği önemli özelliklerden birini keşfetmiş olduğunu görüyoruz.

Borsanın şirketler üzerinde kurduğu bu hâkimiyet, her bir üretken sermaye biriminin finansal sermayenin hâkimiyeti altına girmesinin çok çarpıcı bir biçimidir. Üretken sermaye artık borsanın kaprislerine bütünüyle bağımlı hale gelmiş, finansal sermaye de bu süreç içinde üretim sermayesine dönüşmüş olmaktadır. Bugünkü dünyada borsa sadece tek tek şirketlerin değil neredeyse bütün ülkelerin siyasi hayatının da anahtarını elinde tutmaktadır. Herhangi bir büyük siyasi olayda (seçim, savaş, darbe, muhtıra, ayaklanma, vb. vb.) "piyasaların tepkisi" bütün

kapitalistlerin ve siyasi aktörlerin mutlaka dikkate alması gereken bir faktör haline gelmiştir. Çünkü borsa dikkate alınmadığı takdirde, para (özellikle "sıcak para" olarak anılan kısa vadeli yatırımlar) hızla o ülkeyi terk ederek başka ülkelere kaçabilir. Bu ise (bizim Türkiye'de artık gayet iyi bildiğimiz gibi) ekonominin çöküntüye uğraması demektir.

Lenin'in (Hilferding ile birlikte) finans kapitalin Anglosakson ülkelerindeki gelişme tarzını inceleyememiş olmasının maliyeti, yapıtında borsanın tarihsel yerini bütünüyle yanlış biçimde nitelemesinde açıkça ortaya çıkar. Lenin borsanın işlevinin sona erdiği kanaatindedir. Bir Alman kaynağına dayanarak şöyle yazar Lenin:

> Serbest rekabetin hâkim olduğu eski tip kapitalizmden tekelin hâkim olduğu yeni kapitalizme doğru değişim, ifadesini, başka şeylerin yanı sıra, Menkul Kıymetler Borsası'nın öneminin gerilemesinde bulur. (*CW*, 22, s. 218)

Bu, Lenin'in *Emperyalizm*'inin en büyük yanılgılarından biridir. Lenin, borsanın kendi tanımladığı anlamda finans kapitalin mükemmel bir yatağı olduğunu kavrayamamıştır.

Günümüzde finans kapitalin aldığı bir ikinci yeni biçim ise Lenin'in döneminde hiç var olmayan bir finansal sermaye biçimi ile ilgilidir: yatırım fonları.[35] Birçok küçük, hatta orta boy yatırımcının tasarruflarını profesyonel biçimde ve kendi de kâr elde etmek üzere toplu halde işleten büyük şirketler veya banka ve benzeri finans kuruluşlarına bağlı yavru şirketler veya hizmetler olarak örgütlenen fonlar, gerçekte aracı kurumlardır. Bunlar, kimi operasyonlarını, menkul kıymetler borsalarında, türev borsalarda, "hedge" işlemlerinde, döviz alım satımında vb. yürütürler. Bu biçim altında, kısa vadeli yatırımlar söz konusu oldukça, bu operasyonlar fonlara Hilferding ve Lenin'in anlamında finans

35 Yatırım fonlarının yanı sıra (İngilizcesiyle "investment funds" veya "mutual funds") bir de özellikle ABD'de önemli bir finansal gücü temsil eden emeklilik fonlarından ("retirement funds") söz etmek mümkündür. Biz bu yazıda, ikinci kategoriyi ele almayacağız.

kapitalden ziyade spekülasyon yoluyla para kazanan (günlük ekonomi tartışmalarında söylendiği gibi "paradan para kazanan") finansal sermaye karakterini kazandırır. Ama yatırım fonlarının bir başka operasyon türü vardır ki, onları doğrudan doğruya Hilferding ve Lenin'in anladığı anlamda finans kapital haline getirir. Son yılların en yaygın uygulaması çerçevesinde, yatırım fonları, sanayi veya başka alanlarda faaliyet gösteren üretken sermaye şirketlerini satın alır, yönetimine karışmadan (elbette bağımsız denetçilerle şirketi izleyerek) bu şirketlerin kârını mülk edinir ve bir süre bu şirketleri daha yüksek bir değere elden çıkarır hale gelmişlerdir. Burada, sadece sanayi vb. alanlarda çalışan şirketlerin meta üretmediği, şirketlerin (sermayelerin kendilerinin) alınıp satılan metalar haline geldiğini görüyoruz. İşte bu faaliyetlerinde yatırım fonları sanayi sermayesiyle kaynaşan ve ona hâkim olan birer finans kapital birimi haline gelmişlerdir. Yatırım fonlarının bu yeni biçimi "equity capital", Türkçeye yerleşen terimle "sermaye şirketi" olarak anılmaktadır.[36]

Öyleyse, şu sonuca ulaşıyoruz: Finans kapital kavramıyla birlikte, "bileşik sermaye" kategorisi yeni bir belirlenim kazanıyor ve derinleşiyor. Hilferding ve Lenin'in finans kapitali bankaların hâkimiyetine bağlayan yaklaşımı gerçekte var olan finans kapital biçimlerinden sadece biridir. Bu ayrıntı dışında, sermayenin ekonominin dallarından bağımsızlaşması ve ekonominin bütününde kaynak dağılımı üzerinde gittikçe daha büyük bir hâkimiyet elde etmesi anlamında finans kapital, günümüz kapitalizminde Lenin'in döneminde olduğundan dahi daha geçerli bir kavramdır.

Lenin, emperyalizmi daha önceki kapitalist aşamadan ayıran üçüncü özellik olarak sermaye ihracının mal ihracatına göre

36 Yatırım fonlarının sayısı son yıllarda hızla artmıştır. Başlangıçta ABD'de yaygın olan fonlar, şimdi Avrupa'da da büyük önem kazanmıştır. Avrupa Fon ve Varlık Yönetimi Derneği'nin (EFAMA) rakamlarına göre, AB çapında fonların yönettiği aktifler 2005 yılında % 23 dolayında artarak 7,8 milyar ABD doları düzeyine yükselmiştir. Aynı kuruluşa göre bugün Avrupa'da çalışan 30 binden fazla fon mevcuttur. (Bkz. *The Economist*, 11 Mart 2006, s. 68.)

daha önemli hale gelmesini sayıyor (*CW*, 22, s. 240). Günümüzde sermaye ihracının ister portföy yatırımları (yani başka ülkelerde borsalara, devlet tahvillerine vb. mali yatırımlar), ister doğrudan yabancı yatırım (yani başka ülkelerde yavru şirket veya bağımsız işletme kurmak, o ülkenin vatandaşlarının işletmelerini satın almak, bu işletmelerden hisse senedi satın almak vb.) biçimi altında olsun, dev boyutlara vardığı ve uluslararası mal ve hizmet ticaretinin büyüme hızından kat kat hızla artıyor. Lenin'in emperyalizm öncesi kapitalizmde tipik olanın mal ihracatı iken emperyalist dönemde sermaye ihracının tipik hale gelmiş olduğu yolundaki saptaması, 20. yüzyıl boyunca ortaya çıkan gelişmeler sonucunda **dâhiyane** bir saptama olarak nitelenebilir. Bu saptama, Lenin'den neredeyse bir yüzyıl sonra, çokuluslu şirketler konusunda dünya çapında en önemli burjuva teorisyenlerden biri tarafından şöyle dile getiriliyor:

> Çokuluslu şirketler tarafından (doğrudan yabancı yatırım veya bir tür işbirliği anlaşması yoluyla) yurtdışında yapılan üretim, uluslararası alışverişin önde gelen biçimi olarak mal ticaretinin yerini almıştır. Aynı zamanda, yüksek miktarda ticaret şimdi doğrudan yabancı yatırım tarafından yönlendirilmekte ve çokuluslu şirket ağları içinde gerçekleştirilmektedir.

Son cümle bizi ikinci bir noktaya getiriyor. Sermaye ihracının mal ihracatına üstünlüğü, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren nitel bir sıçrama da yapmıştır: Bugün sermaye ihracatı uluslararası ticareti sadece **nicel** olarak geri bırakmakla kalmıyor, **nitel** olarak da yönlendiriyor. Dünya ticaretinin gittikçe artan bir bölümü, "çokuluslu şirketler" olarak anılan dev sermayelerin kendi yavru şirketleri arasında yapılan ticaretten oluşuyor. Sermaye ihracı meta ihracını nicel olarak geride bırakmakla kalmamış, daha karmaşık ve diyalektik bir anlamda, dünya ticaretini adım adım içselleştirmiş, ona hâkim olmuş, boyunduruğuna almıştır. Bugün uluslararası meta ticaretinin

37 John H. Dunning, *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Addison Wesley, 1995, s. xvi.

yaklaşık % 75'i çokuluslu şirketler tarafından yapılmaktadır. Daha da önemlisi, dünya ticaretinin üçte biri, çokulusların kendi bağrında gerçekleşmektedir. Bu oran, emperyalist ülkeler için daha da yüksektir. ABD ve Japonya'nın toplam ticaretinin (yani hem ihracatının hem ithalatının) % 50'si firma içi ticarettir. Britanya'nın imalat sanayi ihracatının % 80'i firma içi alışverişlerden oluşmaktadır.[38]

Bunun önemini iyi kavramak gerekir: Bir şirketin çeşitli işletmeleri arasında akan metalar, aslında gerçek bir anlamda ticarete konu olarak kabul edilemezler. Çünkü şirketin, yani sermaye biriminin içindeki alt bölümler birbirlerine piyasa ilişkileriyle değil hiyerarşik ve planlanmış bir işbölümü dolayımıyla bağlanır. Şirket içi akımların biçimsel olarak ticarete konu olması, fiyatlandırılması vb. bu malların gerçekten piyasaya çıkan birer meta gibi ele alınmasını haklı gösteremez. Kısacası, tekellerin hâkimiyeti ve sermaye ihracı konularında "küreselleşme" adıyla anılan dönemin olguları, Leninist emperyalizm teorisinin çarpıcı bir doğrulanmasını ifade ediyor.

Bugün dünya ekonomisi hakkında konuşan herkesin çiklet gibi tekrarladığı iki tartışılmaz gerçek vardır. Biri, çokuluslu şirketlerin üretim alanındaki hâkimiyeti, öteki ise spekülatif sermayenin bütün dünyada dev ölçeklerde dolaşıyor olduğu ("sıcak para" denen olgu bunun bir veçhesidir). Lenin, "sermaye ihracı" kavramıyla her iki olgunun emperyalizm çağında belirleyici olduğunu tam bir yüzyıl önce ortaya koymuştur![39]

38 Peter Dicken, *Global Shift. The Internationalization of Economic Activity*, 2. basım, The Guildford Press, New York, 1992, s. 49.

39 Lenin'in sermaye ihracı ile sadece para sermayenin ülke dışına yatırılmasını (krediler ya da genel olarak portföy yatırımları) kastetmediği, üretken sermayenin uluslararası hareketini, yani doğrudan yabancı yatırımları bu kavramın bir unsuru olarak gördüğü, konunun tartışıldığı bütün bölümlerde açıktır. Ama dünya çapında sermaye ihracının dağılımını incelediği pasaj bu kavrayışını tartışılmaz bir açıklıkla ortaya koyar. Bkz. *CW*, 22, s. 243. AEG ve General Electric üzerinde ayrıntıyla durduğu bölümde aklında sanayi sermayesinin ihracının da olduğunu bir kez daha belli eder. Bkz. *CW*, 22, s. 247. Bu noktanın önemi aşağıda ortaya çıkacak.

Lenin'in sermaye ihracı üzerine söylediklerindeki zayıf yan, bu olguyu gelişmiş kapitalist ülkelerde bir "sermaye fazlası"na bağlamasıdır. Lenin burada Hobson'u izlemekle hata etmektedir. Çünkü Hobson'un akıl yürütmesi bütünüyle bir eksik tüketim teorisine dayanır. Nitekim Lenin de onu izleyerek "sermaye fazlası"nın temelinde tarımın sanayiye göre geri kalmışlığının ve emekçi kitlelerin yoksulluğunun yattığını ileri sürecektir (*CW*, 22, s. 241-42). Lenin'e haksızlık etmemek için bir noktayı eklemek gerekiyor: 20. yüzyıl başı Marksizminde eksik tüketimcilik kriz teorisinde yaygın bir eğilimdi. Kautsky'den Rosa Luxemburg'a hemen hemen bütün önemli Marksist teorisyenler, krizlerin temel nedeninin kitlelerin eksik tüketimi olduğunda hemfikirdiler. Bu eğilim durup dururken ortaya çıkmamıştı. Rusya'da "Legal Marksistler" olarak bilinen ve Marx'ın yapıtında kapitalizm konusunda var olan derin içgörüleri burjuva bir açıdan kullanarak kapitalizmin gelişmesini olumlamayı kendine hedef olarak belirlemiş bulunan bir ekol, özellikle de bu ekolün önde gelen ismi Tugan-Baranovskiy, sermaye birikimi sürecinde sektörler arasında orantısızlıklar ortaya çıkmadığı sürece bir krizin doğamayacağı türünden bir tez ileri sürüyorlardı. Marksistler, Tugan-Baranovskiy'e karşı aşırı üretimin olanaklılığını ortaya koyabilmek amacıyla, kitlelerin eksik tüketimini vurgulamaya yönelmişlerdi. Lenin'in Hobson'a referansı biraz da Hobson'dan farklı ve ona karşıt olarak, kapitalizm kapitalizm olarak kaldığı sürece kitlelerin yoksulluğunun kaçınılmaz olduğunu, dolayısıyla sermaye ihracının (emperyalizmin) kaçınılmaz olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Oysa, eksik tüketimci bir açıklama Lenin'in teorisi için hiç de **gerekli değildir**. Yukarıda gördüğümüz gibi, Lenin için tekellerin oluşumu ve ekonomik hayatı hâkimiyeti altına alışı emperyalizmin esas özüdür. Bir kez tekeller hâkim sermaye biçimi haline geldiğinde, sermaye ihracı hem olanaklı, hem de zorunlu hale gelir. Olanaklı hale gelir, çünkü küçük işletmelerden farklı olarak, dev sermaye birimlerinin, başka ülkelerde, hatta uzak denizaşırı

bölgelerde, bilgi toplama, organizasyonel kapasite, pazarlama, hükümetlerle ilişki gibi konularda kaynaklarını harekete geçirme yeteneği vardır. Zorunludur, çünkü büyüyen ölçeği dolayısıyla dış pazarlara açılmak zorunda olan büyük sermaye birimi, rakiplerini alt etmek için düşük ücret olanaklarını kullanmak, yerinde üretim ve pazarlamanın avantajlarından yararlanmak, hammadde işleyen bir şirketse başka ülkelerin hammadde kaynaklarına el koymak vb. zorunda kalacaktır. Rekabet, başka alanlarda olduğu gibi sermayenin yasalarını tekil sermayelere dayatır. Nitekim, Lenin kendisi de, yeterince vurgulu biçimde olmasa da, rekabetin emperyalist yayılmacılığın temelindeki dinamik olduğunu yer yer belirtir. Örnek olarak şu pasaja bakalım: "Kapitalizm ne kadar gelişkin hale geldiyse, hammadde eksikliği o kadar çok hissedilir, dünya çapında rekabet ve hammadde kaynakları arayışı o kadar yoğun olur, sömürge elde etmek için mücadele o kadar can alıcı hale gelir" (CW, 22, s. 260). Ama Lenin'in teorisinde tekeller arasında rekabetin esas dinamik olduğunu gösteren, bu tekil pasajlar değildir. Emperyalizmin dördüncü özelliği olan şirketlerin dünyayı paylaşmasıdır. Öyleyse şimdi bu konuya geçelim.

Dev sermaye birimlerinin dünyayı paylaşması olarak ifade edilen özellik, Lenin'in çağından bu yana yepyeni bir nitel sıçrama yapmıştır. Lenin, bu özelliği anlatmaya, dev şirketlerin (karteller, birlikler vb. oluşturarak) önce kendi iç pazarlarını bütünüyle fethettiğine işaret ederek girer. Sonra Marx'ı izleyerek kapitalizmin uzun zamandır bir dünya pazarı yaratmış olduğuna değinir ve dev sermayelerin kendi iç pazarlarını fethetmenin yanı sıra, dünya pazarına açıldıklarını belirtir. Tarihsel süreç elbette böyle yaşanmıştır. Ama kapitalizmin 20. yüzyıl boyunca yaşadığı evrim sonucunda ulaştığı noktada, salt bu evrim süreciyle yetinemeyiz. Dünya kapitalizminin bugün geldiği noktada, çokuluslu şirket olarak anılan dev sermaye birimleri için **dünya ekonomisi bir sonuç değil, başlangıç** noktasıdır. Başka biçimde ifade edilirse, temelde iç pazar için üretim yapan dev sermayeler, bir de kârlı gördükleri için dış pazarlara uzanıyor değillerdir. Bugünün hâkim sermaye dilimi, yani çokuluslular için, ser-

mayenin değerlenme sürecinin bütün aşamaları dünya çapında planlanır ve yürütülür. Gerek emek gücünün, üretim araçlarının ve hammaddelerin satın alınması, gerek üretimin düzenlenmesi, gerekse ürünlerin pazarlanması ve satışı açısından, bu sermaye birimleri için hareket alanı dünyanın bütünüdür.[40] Sermaye ihracı temelinde ortaya çıkan çokuluslu şirket, bugün farklılaşmış ve sermayenin özgül bir dilimi haline gelmiştir. Daha iyi bir terimin yokluğunda, biz buna **mega kapital** adını veriyoruz.[41]

Mega kapital, elbette, üretimi ve bütün öteki faaliyetlerini artık değer üretmek ve bu artık değeri yeniden üretime yönlendirerek sermaye birikimi sağlamak amacı bakımından kendinden önceki sermaye dilimlerinden hiçbir farklılık göstermez. Esas olarak, sermayenin emperyalizm çağında aldığı en ileri, en gelişkin biçimdir, başka hiçbir şey değil. Ama mega kapitali öteki sermaye türlerinden ayıran, ufkunun bütün dünya olmasıdır. Sermayenin doğasında var olan artık değer açlığı, sınırsızlığı içinde sermayeyi böylece yeryüzünün bütün köşelerinde hareket eden bir deve dönüştürmüştür. İstanbul'un bir mahallesine su dağıtımı yapan bir kapitalistten, pazar olarak Samsun'u ve yöresini hedelleyen ayran imalatçısından, belirli bir bölge veya Türkiye pazarının tamamı için üretim yapan kola imalatçısından, Denizli'de ya da Antep'te

40 Çokuluslu şirketlerin teorileştirilmesinde 20. yüzyılın ikinci yarısında burjuva ve Marksist bazı önemli kilometre taşları şunlardır: Charles P. Kindleberger, *American Business Abroad*, Yale University Press, New Haven, Conn., 1969; Raymond Vernon, *Sovereignty at Bay. The Multinational Spread of US Enterprises*, Basic Books, New York, 1971, John H. Dunning (der.), *Economic Analysis and the Multinational Enterprise*, Allen & Unwin, Londra, 1974'teki makaleler; Hugo Radice (der.), *International Firms and Modern Imperialism*, Penguin, Harmondsworth, 1975; Ch. Palloix, *L'internationalisation du capital. Elements critiques*, Maspero, Paris, 1975; Stephen H. Hymer, *The International Operations of National Firms. A Study of Direct Foreign Investment*, MIT Press, Cambridge, Mass., 1976; F.Fröbel/J.Heinrichs/O.Kreye, *The New International Division of Labour*, Cambridge University Press, 1980; John H. Dunning, *Multinational Enterprises*, a.g.y.

41 Bu terimi ilk kez 1996 yılında kullanmış bulunuyoruz. Bkz. "Küreselleşme mi, uluslararasılaşma mı? (1)", *Sınıf Bilinci*, sayı 16, Kasım 1996, s. 45 vd.

ürettiği konfeksiyon ürünlerini dış pazarlara ihraç eden orta boy fabrikadan, hatta Avrupa, giderek dünya pazarında beyaz eşya sektöründe önemli bir oyuncu haline gelmiş olan Arçelik'ten farklı olarak, mega kapital, sadece başka ülkelerde hammadde avcılığına çıkmaz, sadece başka ülkelerde üretim tesisleri kurmaz, sadece dünyanın (asgari bir alım gücü olan) bütün ulusal pazarlarında pazarlama ve satış faaliyetleri yürütmez. Mega kapital **planlamasını** dünya çapında yapar. Bütün ülkelerin siyasal ve sendikal rejimleri, ücret düzeyleri, makro ekonomik politikaları, nüfuslarının yaş bileşimi, vasıflı işgücü birikimi, hammaddeleri vb. onu ilgilendirir. Mega kapital her yerde hükümetlerin kurulmasına ve yıkılmasına karışır.

Şimdi Lenin'e geri dönebiliriz. Lenin'in tam da şirketlerin dünyayı paylaşmasını ele aldığı bölümde incelediği Alman AEG ve Amerikan General Electric şirketleri, bugün emperyalist sermayenin tipik biçimi haline gelmiştir. Mega kapital, değerlenme sürecinin bütününü dünya çapında planladığı için, farklı mega kapital birimlerinin dünyayı paylaşması da işin doğal sonucudur. Lenin'in belirttiği gibi (*CW*, 22, s. 248 ve 252-53), mega kapital birimleri kimi zaman dünyayı anlaşmalarla paylaşır, kimi zaman rekabet içinde birbirinin boğazına sarılır. Kısacası, bugünün çokuluslu şirket olarak anılan sermaye türü Lenin'in emperyalizm teorisi çerçevesinde kucaklanır ve temellendirilir.

Bu konuyu geride bırakmadan önce günümüzde, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması sürecinin ulaştığı evrede, mega kapitalin vatansız olmadığı gerçeğinin bir kez daha altını çizmemiz gerekiyor. Liberal "küreselleşme" teorisinin en temel iddiası, yukarıda gördüğümüz gibi, ulusal devletlerin ve ulusların tarihsel olarak işlevini yitirmiş olduğudur. Bu iddianın dayanaklarından biri de, çokuluslu şirketlerin ulusal aidiyeti olmadığıdır. Liberalizmin bu temel önermesi bugün solda da yaygın şekilde kabul görmektedir. Aşağıda "yeni" emperyalizm teorisyenlerinin de bu kanıda olduğunu göreceğiz. Bu iddianın gerçeklerle en ufak bir ilişkisi yoktur. Birkaç istisnai örnek dışında, bütün çokuluslu şirketlerin ulusal aidiyeti vardır. Mercedes'in bir Alman

şirketi, Toyota'nın bir Japon şirketi, Ford'un ise bir ABD şirketi olduğunu, burjuvazinin günlük işlerini yürüten herkes bilir ve bunu burjuva basını da günbegün ifade eder. Teorinin fildişi kulesindeki bu iddia ancak ideolojik motivasyonlarla açıklanabilir. Solcuların, hele hele Marksistlerin bu tuzağa düşmesi ise olsa olsa liberalizmin sol üzerindeki düşünsel hegemonyasının acıklı bir örneği olarak kabul edilebilir.

Beşinci özellik olan, dünyanın emperyalist devletlerce paylaşımının **tamamlanmış** olması, Lenin'in emperyalizm teorisinde kilit bir yer tutar. Sömürgecilik, nüfuz alanları politikası vb. emperyalizm öncesi kapitalizmde de mevcuttu. Ama bu yüzden savaşlar çıkmıyordu. 20. yüzyılın başına gelindiğinde ise, dünya sömürgeler, yarı-sömürgeler ve nüfuz alanları olarak paylaşılmış durumdaydı. Lenin'in sürekli vurguladığı gibi, kapitalistler arasında da, kapitalist devletler arasında da paylaşımın tek bir ilkesi olabilir: güç. Eğer güç ilişkileri zaman içinde değişirse, eski paylaşım düzeninin sorgulanması kaçınılmaz olarak gündeme gelecektir. Ama Lenin'e göre güç ilişkilerinde değişim yaşanması kaçınılmazdır, çünkü "tekil şirketlerin, tekil sanayi dallarının, tekil ülkelerin arasında eşitsiz ve ihtilaçlı gelişme, kapitalist sistem çerçevesinde kaçınılmazdır" (*CW*, 22, 241). İşte emperyalizmin savaşlarını açıklayan esas olarak budur: Yani eşitsiz gelişme dolayısıyla emperyalist devletler ve devlet blokları arasında güç dengelerinin değişimi sonucunda bir yeniden paylaşım gündeme geldiğinde, kozların paylaşılması büyük savaşların temelinde yatan dinamiktir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları bütünüyle bunun ürünüdür. İnsanlığın gündeminde bu iki savaşa benzer bir Üçüncü Dünya Savaşı'nın olup olmadığı sorusuna ancak günümüzün somut dinamikleri incelenerek cevap verilebilir. Ama Lenin'in ortaya koyduğu su götürmez mantık ışığında böyle bir savaşın **ebediyen** ihtimal dışı olduğunu söylemek çılgınlıktır. Daha da ötede, insanlığı nasıl bir yok olma tehdidi ile karşı karşıya olduğu konusunda uyarmak yerine, uykuya yatırmaktır.

Bu konulara günümüzde Lenin'in emperyalizm teorisine yöneltilen eleştirileri ele alacağımız 12. Bölüm'de döneceğiz.

Klasik Emperyalizm Teorileri

19. yüzyılın sonunda emperyalizmin yükselişi, kapitalizmin yeryüzünün bütününe el atması, Batı Avrupa uygarlığıyla Avrupa dışı uygarlıkların karşı karşıya gelişi, bütün bu gelişmelerin temelinde yatan, kapitalizmin kendi iç yapısındaki değişim ve dönüşümler, işçi sınıfı hareketinin içinde farklı düşünce ve tavırların gelişmesine yol açtı. O dönemde uluslararası çapta sosyalistler II. Enternasyonal'in (kuruluşu 1889) bağrında birleşik bir mücadele veriyorlardı. Bütün partiler kendilerini "sosyal demokrat" veya sosyalist olarak anıyorlardı. Ne var ki, yüzyıl sonuna doğru II. Enternasyonal'de devrimci kanat (Lenin, Trotskiy, Rosa Luxemburg, Liebknecht vd.) ile revizyonist kanat (Bernstein, daha sonra Kautsky[42] vd.) arasında çok ciddi bir siyasi farklılaşma ortaya çıkmaya başlamıştı. Uluslararası sosyal demokrat hareketin içten içe yaşadığı değişim kendini emperyalizme karşı takınılacak tutum konusunda da ortaya koyuyordu.

20. yüzyılın başından itibaren II. Enternasyonal içinde, en ileri teorik ifadesini Eduard Bernstein'in "revizyonist" görüşlerinde bulan sağ kanat, sömürgeciliği olumlu bir gelişme olarak yorumluyordu. Batı toplumunun uygarlık yolunda atmış olduğu dev adımların "geri" ve "barbar" toplumlara aktarılmasının bir aracıydı sömürgecilik. Bundan dolayı, sosyal demokrasinin sağ kanadı (ve merkezin bir bölümü) emperyalist hükümetlerin yayılmacı siyasetine karşı kararlı bir mücadeleden uzak durmayı savunuyor, sadece sömürge halklarına uygulanan şiddetin "aşırılığı"nı eleştirmekle yetiniyordu. Sağ kanat sömürgeciliğe ilişkin tutumuna paralel biçimde, büyük emperyalist güçlerin militarist siyasetine de ciddi bir eleştiri yöneltmiyor, "ulusal savunma" gerekçesiyle

[42] Karl Kautsky, Birinci Dünya Savaşı patlak verene kadar formel olarak revizyonistlerin karşısında Alman partisinin ve Enternasyonal'in merkezini temsil etmiştir. Enternasyonal'in en büyük politik itibara sahip önderidir.

yürütülen silahlanma ve saldırgan propagandaya etkili ve kararlı bir şekilde karşı konulmasını savunmuyordu. Hatta bu kanat, II. Enternasyonal'in 1907 Stuttgart Kongresi'nin gündemine, "sosyal demokrasinin, sosyalist bir rejim elinde uygarlaştırıcı işlev görebilecek olan sömürge politikasına ilkesel olarak karşı çıkmaması gerektiği" yolunda bir önerge sunmuştu. Sömürgecilik karşısında daha açık bir tavır alan "merkez"in simgesi sayılan Kautsky ise, emperyalizmi kapitalizmin gelişmesinin bir sonucu, bir evresi olarak değil, feodal mutlakıyetçi bir gelenek olarak, reel politikanın alanına hapsediyordu. Elbette bu yaklaşım içinde, emperyalizmin kapitalist sistemde gerçekleştirdiği değişimlerin, yol açtığı süreçlerin kavranması imkânsızdı.[43]

Sağın ve merkezin bir bölümünün bu tavrının karşı kutbunda II. Enternasyonal in devrimci Marksist sol kanadı yer alıyordu. Bu kanat sömürgeci yayılma siyasetine ve militarizme şiddetle karşı çıkıyordu. Bu konularda devrimci kanadın önerdiği, sınıf mücadelesinin derinleştirilmesi ve kapitalizmle birlikte emperyalizmin de yeryüzünden silinmesiydi.

İşte yüzyıl başında uluslararası işçi sınıfı hareketinin içinde geçen bu tartışmalar (ve bunların savaşla birlikte alacağı yeni biçim), dönemin emperyalizm teorilerinin dolaysız arka planını oluşturur.

Emperyalizm teorisi denince akla ilk gelen Lenin'in ünlü *Emperyalizm. Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* kitabında sergilediği görüşlerdir. Oysa, Marksist bir teorik çerçeveden hareketle geliştirilen emperyalizm teorileri Lenin'in katkısı ile sınırlı değildir. Sadece yüzyıl başı düşünüldüğünde bile birçok farklı teorinin varlığından söz etmek gerekir. Biz bu Ek'te okuyucunun bu teorilerle bir ilk düzeyde aşinalık oluşturmasını sağlamaya çalışacağız. İkinci Dünya Savaşı sonrası emperyalizm teorileri esas olarak "azgelişmişlik" ve "kalkınma" sorunsalı çevresinde geliştirilmiş olduğu için, bunlara aşağıda bu sorunu ele aldığımız bölümde (Bölüm 15) gireceğiz. Burada ele aldığımız 20. yüzyıl

43 Bu konularda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Burak Gürel, "Marksizm ve Ulusal Sorun", *Devrimci Marksizm*, 3, Mart 2007, s. 77-79.

başı emperyalizm teorilerini kitap boyunca **klasik emperyalizm teorileri** olarak anacağız.

Bu teoriler temel olarak ikiye ayrılır. Bir yanda barışçıl, demokratik, istikrarlı bir emperyalizmi tasvir eden teoriler; öte yanda dünyanın yeniden-bölüşümü için verilen mücadelelere, savaşlara, bunalımlara gebe bir emperyalizm tablosunun çizildiği teoriler.

Ama bu basit sınıflandırmayı karmaşıklaştıran birçok etken var. Bir kez, bazı düşünürler siyasal yaşamlarının değişik evrelerinde bu iki kamp arasında yer değiştiriyor: Kautsky ve Hilferding için durum böyle.

İkincisi, her bir kampın kendi içinde de ayrışmalar var. Özellikle, emperyalizme yıkıcı ve savaşçı bir güç olarak bakan devrimci kampta Rosa Luxemburg ile ötekiler arasında daha çok teoriye ilişkin önemli farklılıklar söz konusu. Bu kampta yer alan öteki düşünürler arasında belirli bir süreklilikten söz edilebilir: Birinci Dünya Savaşı öncesi çalışmasıyla Hilferding ve savaş sırasında yayınladığı kitapla Buharin, Lenin'in veya Leninist emperyalizm teorisinin inşasına katkıda bulunmuşlardır. Luxemburg ise başlangıçtan itibaren emperyalizme karşı uzlaşmaz siyasal sonuçları açısından Leninist teoriyle ortaklık taşıyan, ama emperyalizm olgusuna farklı bir teorik açıklama getiren bir yaklaşıma sahip olmuştur.

Nihayet, Lenin ve Luxemburg'la emperyalizme karşı aynı siyasal tavrı paylaşan Trotskiy, emperyalizmi temel olarak Avrupa dışı, kapitalizm öncesi, azgelişmiş toplumlar üzerindeki etkileri açısından incelemesi dolayısıyla devrimci kamptaki öteki düşünürlerden teorik konusu bakımından ayrılır.

Rosa Luxemburg: pazar sorunları

Yüzyıl başının en önemli devrimci önderlerinden olan Rosa Luxemburg, Polonya asıllı olmakla birlikte siyasal yaşamının büyük bölümünü Almanya'da geçirdi; savaş öncesinde *Alman Sosyal Demokrat Partisi*'nde önemli görevler üstlendi; Ekim

Devrimi'nin ertesinde ise Alman Komünist Partisi'nin kurucuları ve 1918 Alman Devrimi'nin önderleri arasında yer aldı. Siyasal önder olarak öneminin yanı sıra, Luxemburg, Marksist teorik yazına da katkılarda bulundu. Bunlar arasında en önemlisi *Dia Akkumulation des Kapitals* (Sermaye Birikimi, 1913) başlıklı yapıtında geliştirdiği emperyalizm teorisidir.[44] Luxemburg öteki Marksistlerin bu yapıta yönelttiği eleştirilere cevap olarak, savaş yıllarında cezaevinde bir *Antikritik* (Karşı Eleştiri) de yazdı.[45]

Luxemburg'un emperyalizm teorisinin birkaç hedefi vardı. Temel hedef, yükselen emperyalizme Marksist teorik temellerden hareketle dakik bir açıklama getirmek ve bu yoldan emperyalizmin kapitalizmin kaçınılmaz bir ürünü olduğunu göstermekti. Böylelikle ikinci bir hedef de gerçekleşmiş olacaktı: Emperyalizm ile sermayenin çıkarları arasındaki zorunlu ilişki, II. Enternasyonal içindeki emperyalizm yanlısı görüşlerin sınıf temelinden koptuğunu ortaya koyacaktı. Bunlarla sıkı sıkıya bağlı bir başka hedef ise, Bernstein revizyonizmine karşı mücadeleyi kesin sonuçlarına ulaştırmaktı. Yüzyılın başında Bernstein'ın görüşlerine karşı özellikle *Sozialreform oder Revolution* (Sosyal Reform ya da Devrim)[46] başlıklı kitabında yaptığı polemikte Luxemburg kapitalizmin o sırada yaşamakta olduğu parlak gelişme döneminin mutlaka geçici olacağını ve zorunlu olarak bunalımlarla sona ereceğini henüz kanıtlamamıştı. Emperyalizm, teorisi aynı zamanda revizyonizme karşı polemikte bu teorik temeli sağlamayı amaçlıyordu.

Luxemburg'un emperyalizm teorisi, karmaşık bir olgular bütünü olan emperyalizmi kapitalist üretim tarzının genel hareket yasalarından, özel olarak sermaye birikiminin yasalarından yola çıkarak açıklama yönünde bir çabadır. Ancak Luxemburg bu

44 Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, çev. Tayfun Ertan, Alan Yayıncılık, İstanbul.

45 Rosa Luxemburg *The Accumulation of Capital-An Anti-critique*, Monthly Review Press, New York ve Londra, 1972.

46 Rosa Luxemburg, *Sosyal Reform ya da Devrim*, Çev. H. Selman, Ma-Ya Yayınları, İstanbul, 1975.

açıklamayı Marx'ın kapitalizm tahlilinde öncelik taşıyan üretim alanının çelişkileri temelinde geliştirmek yerine, dolaşım alanına, yani pazar sorunlarının ortaya çıktığı alana yerleştirir.

Luxemburg'a göre Marx'ın *Kapital*'in ikinci cildinde geliştirdiği genişleyen yeniden üretim tahlili yanlıştır. Marx, kapitalist toplumun ekonomik yeniden üretimini incelerken dış ticareti tahlil alanının dışında bırakmıştır. Oysa Luxemburg'a göre gerçek hayatta sermaye birikimi süreci, kapitalizmin bütün tarihi boyunca dış ticarete yaslanmıştır. Yazara göre bunun temelinde de tek bir ülke veya bölgede üretilen artık değerin o ülke veya bölgede yeterince büyük bir pazar bulmasının olanaksızlığı yatar. Yani Luxemburg'un emperyalizm teorisinin temel dayanağı *artık değerin gerçekleşmesi* sorunudur.

Kapitalist ilişkiler çerçevesinde artık değerin bir bölümünün tüketilemeyişi, kapitalist alanın dışından bir *ek talebi* gerekli kılar. Bu ek talebin iki kaynağı vardır. Birincisi, ülke ve bölge içindeki bağımsız küçük üreticilerin (zanaatkârların, tarımsal küçük üreticilerin) talebidir. Bu talep kaynağı, küçük üreticilerin (geleneksel küçük burjuvazinin) tarihsel süreç içinde eriyip gitmesiyle önemini büyük ölçüde yitirir.

İkinci ve asıl önemli ek talep kaynağı ise, kapitalizm öncesi üretim tarzlarının hâkim olduğu ülkelerden gelen taleptir. Kapitalist ülkelerdeki toplam ürünün bir bölümünün dış ticaret yoluyla bu ülkelere satılması, kapitalist alandaki pazar sorununun çözüme kavuşturulmasını sağlar. Emperyalist genişleme, işte bu çözüm yolunun gerekli kıldığı bir olgudur.

Ancak bu çözüm geçicidir. Emperyalizmin bütün dünyaya el atması, azgelişmiş ülkelerde kapitalizm-öncesi ilişkilerin bir tarihsel süreç içinde çözülmesine ve bu ülkelerin de giderek kapitalistleşmesine yol açacaktır. Böylece bütün dünya kapitalistleştikçe gerçekleşme sorunları çözümsüz hale gelecek ve sermaye tarihsel sınırlarına çarpacaktır. Kapitalizmin geçici olarak sıyrıldığı bunalımlara yeniden düşmesi ve bu bunalımların kapitalizmin çöküşü ile sonuçlanması kaçınılmazdır. Ancak, bu tarihsel sınıra erişilmeden önce uluslararası ölçekte proleter devrimi kapitalizmin devrilmesine yol açacaktır.

Böylece, emperyalizm kapitalizmin zorunlu bir ürünü olarak kavranıyor, II. Enternasyonal in önemli bir bölümünün hayırhah bir tavırla yaklaştığı sömürgeciliğin azgelişmiş ülke halkları üzerinde sermayenin boyunduruğunu kurduğu ortaya konuluyor. Bernstein'ın tezlerine karşıt olarak kapitalizmin bunalımlarla karşılaşması ve çöküşü kaçınılmaz bir son olarak gösteriliyordu.

Luxemburg'un emperyalizm teorisi öteki Marksistlerce yer yer sert teorik eleştirilere tabi tutuldu. Bu eleştirilerin en önemlileri, şöyle özetlenebilir: Luxemburg yeniden üretim şemalarını yanlış amaçla kullanmakta, bu yüzden Marx'a yönelttiği eleştiride yanılmaktadır; genişleyen yeniden üretimin (sermaye birikiminin) kapitalist ilişkiler alanı içinde gerçekleşmesinin olanaklılığını reddederken tam da genişleyen yeniden üretimin ayırıcı yanı olan yeni yatırımların yaratacağı *ek talebi* görmezlikten gelmekte, bu ek talebin kendisinin sözünü ettiği kronik gerçekleşme sorununu ortadan kaldırabileceğini kavrayamamaktadır; zaten böyle bir gerçekleşme sorunu kronik olarak var olsa bile, dış ticaret buna bir çözüm oluşturamaz, çünkü tüketilemeyen fazla ürünün ülke dışına satışıyla elde edilecek para ithalat için kullanılır ve bu kez de ortaya ithal edilen yabancı mallar için bir pazar sorunu çıkar.

Hilferding: finans kapital

Aslen Avusturya kökenli olmakla birlikte, Luxemburg gibi Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde önemli görevler üstlenen Rudolf Hilferding, 1910 yılında yayınladığı *Das Finanzkapital* (Finans Kapital) başlıklı yapıtıyla Leninist emperyalizm teorisi için güçlü bir esin kaynağı oluşturdu.[47] Ne var ki, savaş sonrasında Alman devrimi esnasında Luxemburg'u (ve çalışma arkadaşı Karl Liebknecht'i) öldürten sosyal demokrat hükümette maliye bakanı olarak görev yapan Hilferding, 1920'li yıllarda geliştirdiği "örgütlenmiş kapitalizm" teorisiyle Leninist teoriden tümüyle uzaklaşacaktı.

47 Rudolf Hilferding, *Le capital financier*, Almancadan Fransızcaya çeviren Marcel Ollivier, Minuit, Paris, 1970. Hilferding in önemli kitabı hâlâ Türkçeye çevrilmeyi bekliyor.

Finans Kapital'in amacı, yüzyıl dönümünde kapitalizmin ekonomik işleyişinde ortaya çıkan önemli dönüşümleri teorik olarak kavramaktır. Hilferding bu dönüşümler arasından birkaçını ön plana çıkarır. Her şeyden önce, tekellerin oluşumu sürecini Marx'ın *Kapital*'de incelediği sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi eğilimlerine yaslanarak açıklar. (Marksist literatürde tekel kavramı, akademik iktisattan farklı olarak, bir piyasayı tek bir firmanın ele geçirdiği durumları tanımlamak için değil, birkaç dev şirketin piyasanın işleyişini etkileyebildiği ve başka piyasalara da el attığı bir durumu betimlemek için kullanılır.)

Kredinin yoğunlaşma ve merkezileşme süreçlerinde taşıdığı ayrıcalıklı konum dolayısıyla, tekelleşme sürecine paralel olarak banka sermayesinin önemi artar. Sanayi sermayesi ile banka sermayesinin, bu sonuncusunun hâkimiyeti altında kaynaşması sonucu ortaya çıkan yeni sermaye dilimine Hilferding finans kapital (ya da mali sermaye) adını verir. Finans kapital, bu dönüşümle birlikte, tekelci sermayenin ana biçimi olarak gelişmiş kapitalist toplumun hâkim gücü haline gelir.

Kapitalizmin bu yeni yapısı çerçevesinde, kapitalist devletin ekonomi karşısındaki konumu da değişir ve 19. yüzyılın liberal devletinin yerini 20. yüzyılda müdahaleci devlet alır.

Hilferding, *Finans Kapital*'de kapitalizmin doğasındaki değişimin, bu üretim tarzının temel yasalarını henüz ortadan kaldırmadığını vurgular. Ama kapitalizmin uzun dönemli "tarihsel eğilimi" tek bir kartelin oluşumu temelinde piyasa anarşisinin yerini tekellerin ekonomiyi "düzenlemesi"ne bırakmasıdır. Ayrıca, finans kapital, spekülasyonu engelleyerek parasal bunalımları (borsa çöküşlerini ve banka iflaslarını) önleyebilecek bir konuma artık erişmiştir. (Bundan dolayıdır ki Lenin, bazı tezlerinden yararlandığı Hilferding'in düşüncesini Marksizm ile oportünizmin bir bileşimi olarak niteler.)

1920'lere varıldığında ise, Hilferding daha önceki ihtiyatlı tutumunu terk ederek kapitalizmin doğasının köklü biçimde yenilenmiş olduğunu ileri sürecektir. 1924-27 arasında kaleme aldığı yazılarında, piyasa anarşisinin ve rekabetin belirleyici olduğu

klasik kapitalizmin yerini "örgütlenmiş kapitalizm"e bırakmış olduğunu ileri sürer. Ona göre, "örgütlenmiş kapitalizm"de kapitalist serbest rekabet ilkesinin yerini sosyalist planlı ekonomi ilkesi almıştır. Dolayısıyla, sistemin kaçınılmaz biçimde bunalımlarla karşılaşmasının temelde yatan nedeni olan piyasa anarşisi ortadan kalkmış, kapitalizm istikrarlı bir gelişme çağına girmiştir. Bunalım ve çalkantılar geçmişte kaldığına göre, sosyalizme geçiş reformlar aracılığıyla ve evrimci bir yoldan gerçekleşebilir.

KAUTSKY: ÜLTRA-EMPERYALİZM

Engels'in ölümünden sonra Alman Sosyal Demokrat Partisi ve II. Enternasyonal içinde tartışılmaz önder konumuna yükselen Karl Kautsky, siyasal çizgisindeki dönüşüme paralel olarak emperyalizm konusunda da 1914 öncesinde ve sonrasında farklı tutumlar benimsedi.

Birinci emperyalist savaş öncesinde kaleme aldığı yapıtlarında, örneğin 1898 tarihli *Alte und Kolonialpolitik* (Eski ve Yeni Sömürge Politikası) ve 1908 tarihli *Sozializmus und Kolonialpolitik*'te (Sosyalizm ve Sömürge Politikası) Kautsky, emperyalizmi kapitalizmin artık kronikleşmiş olan aşırı-üretim bunalımlarından kurtulmak için başvurduğu saldırgan bir politika olarak ele alır.[48] Emperyalist politikanın bu amaçla kullandığı yöntemler tekellerin oluşumu ve hâkimiyeti, korumacılık ve sömürgeci yayılmadır. Bu evrede Kautsky, uluslararası sosyal demokrasi içinde sömürgeciliği hayırhah bir gözle gören sağ kanadın tezlerine karşı çıkar. Özellikle II. Enternasyonal'in 1907 Stuttgart Kongresi'nde sağın (ve merkezin bir bölümünün) sunduğu, demokratik ve insancıl bir retorik altında gizlenmiş biçimde emperyalizmi destekleyen karar tasarısı, ancak Kautsky'nin ağırlığını karşı yönde koymasıyla reddedilir.

48 Kautsky'nin emperyalizm ve sömürgeler politikası hakkındaki yazılarına yaygın kullanılan Batı dillerinde erişmek güçtür. Bütün bu yazılar İtalyanca bir derlemede bir araya getirilmiştir. Bkz. Karl Kautsky, *L'Imperialismo*, der. Luca Meldolesi, Laterza, Bari, 1980.

Ne var ki, daha bu aşamada Kautsky'nin emperyalizm teorisinde sonraki dönemde ileri süreceği tezlerin çekirdeklerini bulmak olanaklıdır. Kautsky, sosyal demokrasinin karşı çıkması gerektiğini savunduğu emperyalist politikanın ardında mali sermayenin başını çektiği bir gerici sınıflar blokunun bulunduğunu, sanayi sermayesinin ise devlet müdahalesinden değil serbest ticaretten, savaştan değil barıştan yana olduğunu ileri sürer.

Savaşın patlak vermesinden sonra Kautsky, bu ayrımı geliştirecek ve saldırgan, savaş-yanlısı emperyalist politikanın burjuvazi açısından olanaklı politikalardan yalnızca biri olduğunu savunacaktır. İkisi de 1915'te yayınlanan, *Bir Revizyon İçin İki Yazı* ve *Ulusal Devlet, Emperyalist Devlet ve Devletler Konfederasyonu* başlıklı çalışmalarında Kautsky, burjuvazi açısından bir başka seçeneğin de mevcut olduğunu iddia eder: Hilferding'in öngördüğü tek bir kartel düşüncesinden esinlenen bu seçenek, ekonomik yaşamın serbest ticaret ve rekabete dayandığı, emperyalist devletlerin ise saldırgan ve müdahaleci politikalardan vazgeçerek barışçı bir doğrultuyu benimsediği bir durumdur. Kautsky bu ikinci seçeneği ültra-emperyalizm olarak adlandırır. Ültra-emperyalizmi Kautsky için gerçekleştirilebilir bir seçenek haline sokan, emperyalist politikanın mali sermayeden farklı olarak sanayi sermayesinin çıkarlarına aykırı olmasıdır.

Ültra-emperyalizm teorisinin siyasal sonuçlarını çıkarsamak zor değildir: Kautsky, emperyalist ülkelerin proletaryasının gerici emperyalist güçlere karşı sanayi sermayesi ile ittifaka girmesini, sosyal demokrasinin barışçı burjuva güçlerini desteklemesini savunur. Böylece, savaşa karşı barış, gericiliğe karşı demokrasi, sömürgeciliğe karşı serbest ticaret temelinde ekonomik gelişme ve işçi sınıfının durumunda sürekli bir iyileşme sağlanacaktır. Bütün bunların sonucu da, Avrupa Birleşik Devletleri sloganının ileri sürülmesidir.

Buharin: Dünya Ekonomisinin Çelişkileri

Bolşevik Partisi'nin önde gelen teorisyenlerinden Nikolay Buharin, Marksizme başka katkılarının yanı sıra, emperyalizm

teorisi alanında da çok önemli bir yapıt verdi: *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* (1915).[49]

Lenin'in övgü dolu bir önsözü ile yayınlanan bu kitaptaki emperyalizm teorisi birçok bakımdan (Kautsky ile polemik, savaşın açıklanması, reformizmin yorumu vb.) Lenin'in yapıtıyla köklü ortaklıklar içermesine karşılık, bazı konularda (önemi Ekim Devrimi'nden sonra ortaya çıkacak olan) temel farklılıklar da gösterir.

Buharin'in temel tezi, emperyalistler arası rekabet ve savaşın, sermayenin uluslararasılaşması sürecinin çelişkili doğasının bir ürünü olduğudur. Yazar, üretici güçlerdeki hızlı gelişme, bilimin üretime uygulanması, taşımacılık ve iletişimdeki dev adımlar gibi faktörlerin, ticaretin, işgücü dolaşımının ve sermayenin uluslararası bir nitelik kazanması anlamında birleşik bir dünya ekonomisinin oluşumuna yol açtığını ortaya koyar. Ancak, bu uluslararasılaşma süreci, kendi içinde tekil ülkelerin ekonomilerinin "ulusallaşması" olarak anılabilecek bir karşıt kutup barındırır. Tekelci kapitalizm, emperyalist ülkelerde her bir ulusal ekonominin devletin öncülüğünde tek bir dev şirket haline gelmesine yol açar. Bunun sonucu, ulusal düzeyde rekabetin giderek ortadan kalkması, ulusal ekonomilerin Buharin'in deyimiyle birer "ulusal kapitalist tröst" haline gelmesidir. Madalyonun ters yüzü ise uluslararası arenada boğaz boğaza bir rekabet ve mücadelenin gelişmesidir. Dolayısıyla, Kautsky'nin iddiasının tersine, saldırgan emperyalist politikalar çeşitli olanaklı politikalar arasından bir seçenek değil, emperyalist çağda kapitalist rekabetin zorunlu biçimidir; sömürgecilik ile savaş ise emperyalizmin mantıksal ürünleri. Buharin ayrıca işçi sınıfı hareketi içinde yaygın bir akımın emperyalist savaşı desteklemesini maddi nedenlere bağlar. "Sosyal şovenizm", sömürgeciliğin sağladığı ek sömürü olanaklarının, emperyalist ülkeler proletaryasının bir kesimine yüksek

49 N. Boukharine, *L'économie mondiale et impérialisme*, Editions Anthropos, Paris, tarih yok. Buharin'in kitabı Türkçede de yayınlanmıştır: N. Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, çev. U.S.Akalın, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005.

ücretler ödenmesi yoluyla bir "işçi aristokrasisi" oluşturmak için kullanılmasının siyasal sonucudur.

Buharin, yapıtında 1915'te kısmen varılan bir eğilimi Ekim Devrimi'nden sonra, özellikle 1920'li yıllarda mantıksal sonucuna götürerek, emperyalizmle birlikte kapitalizmin temel yasaları açısından doğa değiştirdiğini ileri sürer. Kapitalizmin yeni yapısı çerçevesinde, piyasanın anarşisinin yerini "örgütlenmiş" bir kaynak dağıtımı alır; bu örgütlenmeyi sağlayan en yüksek otorite ise ekonomiyi aktif biçimde eline alan devlettir. Bu yüzden ulusal ekonomiler çerçevesinde ekonomik bunalımların kaçınılmazlığı ortadan kalkar. Kapitalizmin devletler aracılığıyla bilinçli ve örgütlü olarak yönetilebilecek şekilde merkezileşmesi, Buharin'e göre, dünya ekonomik sistemini, her halkasında devrimle dönüştürülebilecek bir olgunluk düzeyine eriştirmiştir. Bu noktada Buharin, gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi aristokrasisine kaynaklık eden önlemler nedeniyle devrim potansiyeli bastırılmaya çalışılırken, yarı kapitalist ülkelerdeki sınıfsal çelişkilerin devrime daha elverişli bir zemin yaratığını düşünür. Bu ülkelerde proletarya, feodalizm kalıntısı ilişkiler içinde sömürülen köylülükle ittifak içinde devrim yapacak ve bu devrim, işçi-köylü ittifakının dengelerini koruyarak, uzun ve aşamalı bir süreç içinde geliştirilecektir. "Tek ülkede sosyalizm" kuramının da öncüllerini oluşturan Buharin'in bu görüşleri, Sovyetler Birliği'nde NEP (Yeni İktisadi Politika, 1921-1928) dönemi süresince sosyalizmin inşası tartışmalarında benimsediği piyasa ve özel üretim yanlısı tavrıyla mantıksal bir bütünlük içindedir.

Lenin: sosyalizmin önkoşulu olarak emperyalizm

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Marksistler arasında emperyalizm üzerine yapılan tartışmalar çerçevesinde ortaya konulmuş en önemli yapıt, Bolşevik Partisi'nin ve Ekim Devrimi'nin önderi Lenin'in 1916'da yayınlanan *Emperyalizm, Kapitalizmin*

En Yüksek Aşaması başlıklı yapıtıdır.[50] Hem kendinden önceki çalışmaların üst düzeyde bir sentezi olduğu için, hem de günümüze kadar ulaşan yaygın ve derin etkisi dolayısıyla.

Lenin'in emperyalizm teorisi bütünüyle özgün bir teori değildir. Kendisinden önce yapılan çalışmalardan birçok unsuru devralarak bütünsel bir teorik yapı oluşturmayı amaçlar. Lenin'in yararlandığı çalışmalar arasında Hilferding ve Buharin'in yapıtlarının yanı sıra, liberal İngiliz iktisatçısı J.A.Hobson'un *Imperialism* (Emperyalizm, 1902) başlıklı kitabı da vardır.[51] Ama bu yazarlara borcu ne kadar büyük olursa olsun, Lenin'in yapıtını ötekilerden ayıran temel bir yan vardır: Onlardan farklı olarak Lenin emperyalizmi kapitalist üretim tarzının tarihsel gelişmesinin "en yüksek aşaması" olarak kavramlaştırmıştır.

Lenin'in emperyalizm teorisini ötekilerden ayıran bu özgün boyutun yanı sıra, *Emperyalizm*'in başka amaçları da vardır: I. Dünya Savaşı'nın emperyalizmin bir ürünü olduğunu ortaya koymak; sosyal şovenizmi ve oportünizmi "işçi aristokrasisi" kavramı aracılığıyla emperyalizmle ilişkilendirmek; Kautsky'nin ultra-emperyalizm teorisini çürütmek; kapitalizmi barışçı, istikrarlı, bunalımsız bir geleceğin beklemediğini, emperyalizmin "çürüyen" kapitalizm olduğunu vurgulamak.

Lenin'in emperyalizm kavramına getirdiği açıklamayı iki düzeyde ele almak gerekir. Birinci düzeyde Lenin emperyalizmi beş ayrı (ama birbirine sıkı sıkıya bağlı) özelliğin bir bileşimi olarak tanımlar. Bu beş özellik şöyle özetlenebilir:

1- *Tekellerin yükselişi:* Lenin için emperyalizmi tanımlayan temel öğe olan tekeller, kapitalizmin bu yeni aşamasında hâkim sermaye biçimi haline gelir. Ancak, Lenin tekelin rekabeti ortadan kaldırmadığını, yeni rekabet biçimleri yarattığını vurgular.

2- *Finans kapital (mali sermaye):* Lenin, Hilferding'i izleyerek,

50 V. İ. Lenin, *Emperyalizm. Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Sol Yayınları, Ankara, 1969.

51 J.A.Hobson, *Imperialism*, Michigan University Press, Ann Arbor, Michigan, 1965.

tekelleşme sürecinde bankaların ve öteki kredi kurumlarının önemini vurgular ve banka sermayesi ile sanayi sermayesinin kaynaşması sonucunda ortaya çıkan yeni sermaye kesiminin (finans kapitalin) emperyalizm çerçevesinde hâkim sermaye dilimi olduğunu ileri sürer.

3- *Sermaye ihracı:* Daha önceki dönemden farklı olarak, kapitalizmin kendi dışındaki dünya ile ilişkisi açısından, sermaye ihracı uluslararası ticaretten nitel anlamda daha önemli hale gelir. Sermaye ihracının ticarete oranla kazandığı bu önem, dış ticaretin emperyalist aşamada önemini yitirdiği ya da gerilemeye başladığı anlamına gelmez. Tam tersine, sermaye ihracı uluslararası ticaretin eskisine göre daha da canlı biçimde büyümesine yol açar. Önemli olan, sermaye ihracının emperyalist aşamada dünya ekonomisinin işleyişi açısından, dönemi kendinden önceki döneme göre ayırt edici unsur olmasıdır. Sermaye ihracı ile kastedilen hem uluslararası parasermaye akımları (yani uluslararası borçlar); hem de üretim alanında doğrudan yabancı yatırımlardır. Lenin'in sermaye ihracı konusundaki bu vurgusu, 20. yüzyılın ekonomisini anlamak bakımından çığır açıcı bir öneme sahiptir. Akademik iktisat teorisi sermaye ihracının bu çağda taşıdığı potansiyeli ve kazandığı önemi ancak son on yıllarda kavrayabilmiştir. Bugün banalleşmiş olan "çokuluslu şirket" kavramıyla ifade edilen olgu, sermaye ihracının kurumsal biçiminden başka bir şey değildir.

4- *Dünyanın tekellerce bölüşülmesi*: Tekellerin dev boyutlu şirketler olması, gerek kaynakların elde edilmesi, gerek üretimin düzenlenmesi, gerekse pazarlar açısından tekil ülkelerin sınırlarının ötesine taşmaları yönünde güçlü bir eğilim yaratır. Bu yüzden bütün tekeller hammadde, ucuz işgücü ve pazar elde etme çabası içinde dünyaya yayılır, öteki tekellere karşı elde ettikleri kozları savunabilmek için olanaklı olduğu ölçüde ayrıcalıklı bir konum sağlamaya çabalarlar. Kısacası, tekeller arası rekabet bütün dünyanın bölüşülmesine yol açar.

5- *Dünyanın emperyalist güçler arasında bölüşümünün tamam-*

lanması: Emperyalizmin dünya çapında işleyişinin bir sonucu olarak, emperyalist sermayenin çıkarlarını savunan emperyalist devletler 20. yüzyılın başına varıldığında (birkaç istisnai bölge dışında) bütün dünyanın (sömürgeler, mandalar, nüfuz bölgeleri gibi değişik biçimler altında) bölüşülmesini tamamlamışlardır.

Bu beş özellik, emperyalizmin kapitalist üretim tarzının gelişiminde bir aşama olarak tanımlanmasını olanaklı kılar ama neden "en yüksek aşama" olduğunu açıklayamaz. "En yüksek aşama" kavramı Lenin'in teorisinde çok somut, çok belirli bir anlam taşır: Buna göre, kapitalizmin emperyalizmi izleyecek bir başka aşaması yoktur; emperyalizmden çıkış, ancak sosyalizme geçiş ile birlikte olanaklıdır. Yani, emperyalizm, sosyalizmin önkoşullarının oluştuğu, kapitalizmin sosyalizme geçiş için olgun hale geldiği aşamadır. Emperyalizm bu yüzden "çürüyen" ya da "can çekişen" kapitalizmdir. Başka bir ifadeyle, emperyalizm ile sosyalizm arasında bir başka tarihsel aşama yoktur; emperyalizm bir sosyalist devrimler çağıdır.

İşte, bu niteliğiyle emperyalizmin tanımı Lenin'in kitabının onuncu ve son bölümünde, ikinci ve farklı bir düzeyde yapılır. Emperyalizm kapitalizmin en yüksek aşamasıdır, çünkü sermayenin, sosyalizmin maddi önkoşullarını hazırlayan tarihsel eğilimlerinin olgunlaştığı ve somutlaştığı tarihsel çağdır. Sermayenin en önemli tarihsel eğilimleri, bütün ülkelerin ekonomilerinin kopmaz bağlarla birbirlerine bağlanması, yani bir dünya ekonomisinin oluşumu, sermayenin küçük üreticileri mülksüzleştirerek üreticilerin ezici çoğunluğunu proleterleştirmesi ve proleterleri gittikçe daha büyük ölçekli fabrikalarda daha yoğun biçimde bir araya getirmesi ve en önemlisi, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi yoluyla üretimin toplumsallaşmasıdır. Bunlar, emperyalizm çağında uzak birer tarihsel eğilim olmaktan çıkar, somut olarak yaşanan gerçeklikler haline gelir. Tekeller dev ölçekleriyle, üretimi büyük miktarda ve uluslararası düzeyde planlamalarıyla, çok sayıda üretim sürecini (fabrikayı, madeni, çiftliği) birbirine bağlamalarıyla, üretimin toplumsallaşmasının

cisimleşmiş biçimleridir. Ama üretimdeki bu toplumsallaşma, özel mülk edinmenin ve piyasanın anarşisinin kabuğu içinde var olmaya devam etmektedir. İşte, emperyalizm, Marx'ın üretici güçlerin toplumsallaşması ile mülk edinmenin özelliği arasında saptadığı, kapitalist üretim tarzının bu en temel çelişkisinin somutlaşması olarak kapitalizmin en yüksek aşamasıdır.

Lenin, bu teori temelinde çeşitli somut olguları açıklar ve işçi sınıfı hareketi içindeki farklı görüşleri eleştirir. Her şeyden önce, dünyanın emperyalist güçler arasında bölüşümünün tamamlanmış olması emperyalizme dönemsel olarak patlamaya hazır bir nitelik kazandırır. Farklı ekonomilerin *eşitsiz gelişme* yasası uyarınca farklı yönlerde ve tempolarda gelişmesi, belirli bir tarihsel anda oluşmuş dengeleri altüst ederek dünyanın farklı emperyalist devletler arasındaki mevcut bölüşümünün değişmesi yönünde güçlü bir eğilim yaratır. İşte, emperyalistler arasındaki çelişki, rekabet ve mücadelelerin dönemsel olarak kaçınılmaz biçimde kızışmasının ve uygun koşullar altında bu mücadelenin savaşlarla taçlanmasının temelinde yatan budur.

Lenin'in teorisi bu ve başka yönleriyle Kautsky'nin ültra-emperyalizm teorisinin bütünsel bir eleştirisini de içerir. Kautsky'nin savunduğunun tersine, emperyalizm sermayenin bir kesiminin (mali sermayenin) savunduğu, ama benimsenmesi zorunlu olmayan bir politika değildir. Emperyalizm, kapitalizmin tarihsel gelişiminin zorunlu bir ürünüdür, kapitalizmin yeni aşamasında aldığı biçimdir.

Buna bağlı olarak, Kautsky'nin hayal ettiği türden barışçı, demokratik ve istikrarlı bir ültra-emperyalizm olanaklı değildir, çünkü eşitsiz gelişme yasası her türlü kurulu dengeyi altüst ederek emperyalist güçleri dönemsel olarak çıkar çatışması temelinde karşı karşıya getirir. Nihayet, proletaryanın görevi Kautsky'nin ileri sürdüğü gibi sermayenin barışçı ve demokratik kanadıyla (sanayi sermayesiyle) ittifak içinde hayali bir alternatif politikayı savunmak değil, kendi toplumsal kurtuluşunu sağlamak için sermayenin bütününe karşı mücadele etmektir. Barış ancak emperyalizmin yıkılması ile birlikte garanti altına alınabilir.

Lenin'in emperyalizme yaklaşımı, Hilferding ve Buharin'in 1920'lerde kapitalizmin doğa değiştirdiği konusunda ileri sürdükleri tezlere de taban tabana karşıttır. Özellikle 1919'da *Bolşevik Partisi*'nin yeni programının oluşturulması sırasında Buharin'le tartışma içinde Lenin kapitalizmin temel özelliklerini yitirmemiş olduğunu, emperyalizmin kapitalist üretim tarzının en temel özelliklerini muhafaza eden yeni bir aşama olduğunu vurgular. Buharin'in, tekellerin ve devletin piyasanın anarşisini ortadan kaldırarak, kapitalizmin doğasını değiştirdiği yolundaki iddiasına karşı, Lenin tekelin rekabeti ortadan kaldırmadığını, hatta, yeni rekabet biçimleri yarattığını ileri sürer. Bunun sonucu olarak, emperyalizmin "eski kapitalizm"in ortadan kalkması anlamına gelmediğini, sadece ve arı biçimde tekellerden oluşmadığını, tekellerin yanı sıra meta üretiminin, piyasanın anarşisinin, rekabetin ve bunalımların süregittiğini vurgular.

Nihayet, 1915'in Buharin'inde olduğu gibi, Lenin'de de sosyal şovenizmin ve oportünizmin maddi temellerinin bir açıklaması vardır. Emperyalist aşırı-kârların sağladığı ek sömürü, emperyalist sermayeye kendi ülkesinin proletaryasının bir bölümünü yüksek ücretler vb. yöntemlerle yatıştırma, evcilleştirme olanağını sağlar. Sosyal şovenizmin ve oportünizmin işçi sınıfı hareketi içinde boy vermesi, sınıfın bu ayrıcalıklı kesiminin ("işçi aristokrasisi"nin) çıkarlarının siyasal ve ideolojik ifadesidir.

Trotskiy: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme

Rus devrimci hareketinin ve Ekim Devrimi'nin önde gelen önderlerinden Trotskiy'in emperyalizm teorisine katkısı, tartışmanın devrimci kampında yer alan öteki teorisyenlerin siyasal sonuçlarını paylaşmakla birlikte, konusu bakımından onlardan farklılaşır. Lenin, Luxemburg ve ötekiler emperyalizmin Avrupa dışı, kapitalizm-öncesi toplumlar üzerinde yarattığı etkiyi bir ölçüde tartışmakla birlikte, dikkatlerini esas olarak emperyalist ülkelerin kendi içindeki önemli dönüşümler ve dünya ekonomisinin

global olarak işleyişi üzerinde yoğunlaştırmışlardı. Trotskiy ise çeşitli çalışmalarında emperyalist ülkelerin ekonomik gelişmesi ve sınıf mücadeleleri konusunda önemli gözlemlerde bulunmakla birlikte, emperyalizm konusundaki esas katkısı emperyalist çağda azgelişmiş ülkelerin gelişmesinin özgünlüğü çerçevesindedir. Bu özgünlüğün açıklanması için Trotskiy'in başvurduğu kavram **eşitsiz ve bileşik gelişme yasası** adını verdiği bir dinamiktir.[52] Trotskiy bu konudaki görüşlerini, siyasal ve teorik yaşamının farklı aşamalarında geliştirir ve derinleştirir. Yapıtları arasında, *Sonuçlar ve Olasılıklar* (1906), *Sürekli Devrim* (1928) ve *Rus Devriminin Tarihi* (1931), Trotskiy'in bu soruna eğildiği başlıca kaynaklardır.[53]

Eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının hareket noktası, kapitalizmin dünya tarihinde ilk kez gerçek anlamıyla evrensel bir tarih oluşturmasıdır: Artık hiçbir ulus dünyanın geri kalan bölümünden yalıtılmış biçimde gelişemez. Burada Trotskiy'in birleşik bir dünya ekonomisinin kurulması anlamında Leninist emperyalizm teorisiyle tutarlı bir başlangıç noktasından yola çıkarak emperyalizm teorisinin azgelişmiş ülkeler açısından uzantılarını incelediği görülür.

Bu evrensel sistem tarihsel olarak bir eşitsiz gelişme üzerine yerleşir. Batı Avrupa toplumlarının modern çağın başlangıcında kapitalizme geçişine karşılık, Avrupa dışı toplumlar kapitalizm-öncesi üretim tarzlarına dayalı ekonomik yaşamlarını sürdürmektedirler. Söz konusu evrensellik ile eşitsizlik bir araya gel-

52 Son dönemde "eşitsiz ve bileşik gelişme yasası" kavramı birçok yazar tarafından bütün sosyalist hareket tarafından kabul gören bir kavrammışçasına kullanılıyor. Anlaşılan Trotskiy'in formüle ettiği bu yasa, Lenin'in asli kavramlarından biri olan "eşitsiz gelişme yasası" ile özdeş sanılıyor. Oysa hem adı (Lenin "bileşik" kavramına hiç başvurmaz), ne de içeriği (metinde anlatılacak) Lenin'inki ile özdeştir. Gelişmenin eşitsizliği konusunda iki teorisyen hemfikirdir. Ama Trotskiy'in formüle ettiği yasa başka özgünlükler taşır.

53 Lev Trotskiy, *Sonuçlar ve Olasılıklar*, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1990; Lev Troçki, *Sürekli Devrim*, çev. Ahmet Muhittin, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1991; Lev Troçki, *Rus Devriminin Tarihi*, 3 cilt, çev. Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1998.

diğinde ortaya özgün bir durum çıkar. Kapitalizmin ekonomik, politik, askeri vb. baskısı, özellikle emperyalist aşamaya varıldığında, azgelişmiş toplumları kapitalistleşmeye zorlar ama kapitalizmin bu toplumlarda gelişme ve serpilme biçimleri yine bu evrensellik dolayısıyla özgün bir nitelik taşır. Bunun nedeni, gelişmiş ülkede yüzyıllar boyu süren bir tarihsel sürecin son ürünü olan en modern ekonomik, teknolojik, toplumsal vb. ilişkileri, azgelişmiş ülkenin bu tarihsel süreci hiç yaşamadan olduğu gibi devralmasıdır. Böylece bu toplumlarda modern ilişkiler eski ilişkilerin evrimsel gelişiminin ürünü olarak ortaya çıkmaz. Modern ilişkilerle en eski, en arkaik ilişkiler bu toplumlarda yan yana, iç içe yaşar. Bir toplum içinde çok farklı tarihsel aşamalar iç içe geçer, bu farklı aşamalara özgü ilişkiler bir araya gelir.

Eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının sonucu, azgelişmiş ülkelerde kapitalizmin doğuşunun ve gelişmesinin Batı Avrupa'ya benzemeyeceği, kendine özgü çizgiler taşıyacağıdır. Emperyalizm çağında azgelişmiş ülkelerin tarihsel gelişmesi Batı Avrupa toplumlarının tarihinden mekanik biçimde devralınmış kavram ve kategorilerle anlaşılamaz. Trotskiy buradan ekonomiye, sınıf mücadelelerine ve çağımızdaki devrimlerin doğasına (sürekli devrim kuramı) ilişkin birçok sonuç çıkarır.

Trotskiy'in bu yaklaşımının "azgelişmişlik" ve "kalkınma" sorunsalları açısından taşıdığı önem aşağıda 15. Bölüm'de ele alınacaktır.

BÖLÜM 4

Emperyalist Aşamanın Tarihsel Anlamı



Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Lenin'in emperyalizm teorisini beş özellikle statik ve şematik biçimde özetlemek, bu teorinin hayatiyetini, dinamik niteliğini ortadan kaldırmak demektir. Lenin emperyalizmin kapitalizmin en yüksek aşaması olduğunu ileri sürerken, aklında sadece ekonomik ve politik alanda belirginleşen bu özellikler değil, daha da önemlisi, emperyalizmin kapitalist üretim tarzının ve sınıf mücadelelerinin gelişme tarihinde nasıl bir özel konum taşıdığı vardır. Yani tartışma buraya kadar getirildiği noktada bırakılsa, Lenin'in teorisinin esas can alıcı yanları bütünüyle bir kenara bırakılmış olur.

Lenin'in emperyalizmin kapitalizmin tarihinde yeri bakımından birbiriyle ilişkili dört temel önermesi vardır. Birincisi, kapitalizm emperyalizm aşamasında bir asalaklık eğilimi gösterir. İkincisi, emperyalizm öncesi dönem kapitalizmin yükseliş dönemi iken, emperyalist çağ bir gerileme, ya da Lenin'in *Emperyalizm*'de kullandığı terimle bir çürüme çağıdır. Üçüncüsü, bu dönemde, emperyalist ülkelerde beliren bir işçi aristokrasisi, işçi sınıfı hareketinde düzene bağlı bir akımın yükselmesine temel sağlar ve böylece işçi sınıfının devrimci potansiyeli törpülenmiş olur. Nihayet ve en önemlisi, emperyalizm aşamasında kapitalizm üretimde toplumsallaşmayı son sınırlarına kadar taşıyarak sosyalizmin maddi temellerini olgunlaştırır. Şimdi sırasıyla, Lenin'in bu önermelerine kısaca bakalım.

Kapitalist üretim tarzının tarihsel şafağında hâkim sermaye biçimleri, başka üretim ilişkileri altında çalışmakta olan doğrudan üreticilerin (küçük köylü, zanaatkâr vb.) ürettiği ekonomik fazlaya dolaşım alanında el koyan tüccar ve tefeci sermayesi idi. Tüccar sermayesi zamanla üretimin çeşitli öğelerini ele geçirdi ve giderek üretimi de kendi komutası altında örgütlemeye yöneldi. 18. yüzyılın sonunda Britanya'da manifaktürden fabrika üretimine geçilmesiyle birlikte, kelimenin dar anlamında kapitalist üretim tarzı yerleşmeye başlıyordu. Üretken sermayeyi, tüccar ve tefeci sermayesinden ayıran, başkalarının düzenlediği üretim sürecinden pay alan bu sonunculara karşıt olarak, üretim sürecini kendisinin düzenlemesi, yani ekonomik fazlaya (artık değere) el koymadan önce, bunu ürettirmesi idi. Üstelik, çekilip alınacak artık değerin sınırsız biçimde artırılması yolundaki eğilimi, sermayenin emek üretkenliğini tarihte görülmemiş derecede yükseltmesini de beraberinde getiriyordu. İşte bu yüzden, kapitalizm 19. yüzyılda bir yükseliş dönemi yaşamıştır.

Lenin, emperyalizm çağıyla birlikte bu eğilimin değiştiğini ileri sürmektedir. "Asalaklık" ve "çürüme" adını verdiği eğilimler, işte bu tarihsel kırılmanın ifadesidir. Asalaklık, esas olarak, gelişmiş kapitalist ülkelerin sermayesinin üretken faaliyetlerin dışında, banka kredileri, devlet tahvili alımları ve benzeri mekanizmalarla yoksul ve emperyalizme tabi ülkelerde üretilen ekonomik fazlaya el koyma özelliğini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Lenin şu ironiye dikkat çeker: "Gelişmesine küçük ölçekli tefeci sermayesi ile başlayan kapitalizm bu gelişmeyi dev ölçekte tefeci sermayesi ile noktalıyor" (*CW*, 22, s. 233). Bu gözlemin günümüz kapitalizmi için bütünüyle geçerli olduğu kuşku götürmez. Üçüncü dünyanın borcu denen şey (ki bugün trilyonlarca dolar ile ölçülmektedir), gelişmiş kapitalist ülkelerin birikmiş sermayesinin emperyalizme tabi ülkelerin ekonomik fazlasını tam bir tefeci gibi sömürmesinin en belirgin mekanizmasıdır. Bunun da ötesinde, Lenin'in gününde henüz var olmayan, ilk belirtileri 1930'lu yıllarda ortaya çıkan, esas olarak İkinci Dünya

Savaşı sonrasından günümüze kadar serpilip gelişen bir değişim de, onun saptamış olduğu asalaklık eğilimine güç katmıştır: Uluslararası işbölümünde ardı ardına bütün sanayi dallarının zamana yayılmış bir süreç içinde azgelişmiş, emperyalizme tabi ülkelere kaydığı, emperyalist ülkelerin adım adım birer "hizmet ekonomisi" haline gelmekte olduğu da kolay kolay yadsınabilecek bir olgu değildir.

Ama bu eğilimi doğru biçimde saptamakla birlikte, Lenin yer yer bu gelişmenin somut olarak ulaştığı aşamayı abartmıştır. Şu önerme, birkaç bakımdan hem olgularla uyuşmamakta, hem de Lenin'in kendi teorisini başka yönleriyle çelişmektedir:

> Emperyalizmin en hayati ekonomik temellerinden biri olan sermaye ihracı, rantiyeleri üretimden daha da kesin biçimde yalıtmakta ve denizaşırı bir dizi ülkenin ve sömürgelerin emeğini sömürerek yaşayan bütün bir ülkeye asalaklığın damgasını vurmaktadır (*CW*, 22, s. 277).

Olgusal olarak, Lenin'in bu satırları yazmasından yüz yıl sonra dahi, emperyalist ülkeler bütünüyle emperyalizme tabi ülkelerin "emeğini sömürerek" yaşamamaktadır. Dünyanın en gelişkin sanayi ülkeleri hâlâ emperyalist ülkelerdir. Daha da önemlisi, sanayinin kısmen emperyalizme tabi ülkelere kayması, üretken sermayenin emperyalist ülkelerdeki faaliyetini önemsizleştirmemiş, sadece alanını değiştirmiştir. Bugün emperyalist ülkeler, sanayi de dâhil olmak üzere ekonominin öteki dalları üzerinde ve askeri alanda hâkimiyeti sağlayan bilgisayar, telekomünikasyon, uzay, araştırma ve geliştirme gibi sektörlerde üstünlüğü bütünüyle ellerinde tutmaktadırlar.

Öte yandan, sermaye ihracının sadece rantiyeler yaratacağı, emperyalist ülkelerin kapitalistleri üretimden koparacağı önermesi, Lenin'in kendi sermaye ihracı kavramının zenginliğiyle çelişir. Çünkü sermaye ihracı finansal/spekülatif sermayenin ihracından ibaret değildir, üretken sermayenin ihracını, yani mega kapitalin üretken faaliyetlerini de içerir. Arı anlamda finans alanında uzmanlaşan azınlık bir dizi sermaye biriminin dışında, mega kapital doğrudan doğruya bütün dünya çapında üretimin

iplerini ele alan bir sermaye türüdür. Bütün bunların ışığında, Lenin'in asalaklık saptamasını emperyalist çağda ortaya çıkan yeni bir eğilim olarak kabul etmek, bu eğilimin tarih içinde gelişmiş olduğunu saptamak, emperyalist sermayenin finansal asalaklığının özellikle içinde yaşadığımız dönem gibi momentlerde büyük bir gelişme gösterdiğini belirlemekle yetinmeli, bu eğilimi mutlaklaştırmaktan ise kaçınmalıyız.

Lenin, asalaklık eğilimini kendisi abartmışken, çürüme eğilimi konusundaki görüşleri, kendisinden sonra gelişen bütün bir literatür tarafından baştan aşağıya çarpıtılmıştır. Lenin çürüme eğilimi ile, rekabetten farklı olarak tekelin üretici güçlerin gelişmesinin önüne geçmesini ve beraberinde durağanlık getirmesini kasteder. Bu, yükselme döneminde üretici güçlerde dev sıçramalara yol açan kapitalizmin yeni aşaması emperyalizmin bağrında ekonomik durgunluk doğurabilecek bir eğilim olarak var olur. Ne var ki, Lenin'i şematik biçimde okuyan bir dizi yazar bu eğilimin saptanmasından şu sonucu çıkarmıştır: Emperyalizm-öncesi kapitalizm=rekabet=ilerleme; emperyalizm=tekel=durgunluk. Böylece, emperyalizm çağı artık üretici güçlerin hiç gelişemeyeceği bir dönem olarak ilan edilmiştir. Hatta kapitalizmin artık krizden ve durgunluktan hiç çıkamayacağını ileri sürenler bile olmuştur.

Oysa Lenin emperyalizm çağında kapitalizmin daha da hızlı büyüyeceğini, üretici güçlerdeki gelişmeyi de sistematik hale getirmekte olduğunu (*CW*, 22, 204, 224, 261) açık bir dille ve tekrar tekrar ifade etmiştir. Tekelin durgunluk ve çürüme yönünde bir eğilim yaratacağını belirttiği cümlelerin hemen altında şu uyarı bulunmaktadır:

> Elbette, kapitalizm çerçevesinde, tekel hiçbir zaman dünya pazarında rekabeti bütünüyle ve çok uzun bir süre boyunca ortadan kaldıramaz... Elbette, teknik yeniliklere başvurma yoluyla üretim maliyetini düşürme ve kârları artırma olanağı değişim yönünde etki yaratır. Ama tekelin karakteristik özelliği olan durgunluk ve çürüme *eğilimi* işlemeye devam eder ve bazı sanayi dallarında, bazı ülkelerde, belirli zaman dilimlerinde üstünlüğü ele geçirir (*CW*, 22, s. 276, vurgu Lenin'in).

Görüldüğü gibi, Lenin eğilim kelimesini üstelik altını çizerek kullanmaktadır. Bu pasajda, durgunluk ve çürüme genel yasa değil, zaman zaman ve yer yer ortaya çıkan bir eğilimdir. Bir başka pasajda ise Lenin şöyle demektedir:

> Bu çürüme eğiliminin kapitalizmin hızlı büyümesini dışladığını düşünmek bir hata olacaktır... Bir bütün olarak bakıldığında, kapitalizm eskisinden çok daha hızlı büyümektedir... (*CW*, 22, s. 300)

Lenin'in bu uyarılarına rağmen söz konusu eğilimin mutlaklaştırılması, bir dizi akımın 20. yüzyılda dünya durumunun değerlendirmesinde önemli hatalara düşmesinin teorik temeli olmuştur. (Bu hataların bir çoğunun esas temeli tabii ki politiktir. Lenin'in yanlış yorumu bu durumlarda kasıtlı olmuştur, bir politik çizgiye kılıf oluşturmaktan başka işlevi yoktur.)

İşçi aristokrasisi kavramı önce Engels tarafından kendi döneminin en gelişkin proletaryasına sahip Britanya'nın işçi sınıfının belirli katmanları için kullanılmış, daha sonra Lenin'in düşüncesinde özel bir önem kazanmıştır. Engels, ortalama işçiye göre büyük maddi avantajlara sahip olan, bu yüzden kendini sınıfın geniş kitlesine göre üstün gören, sonuçta düzenle uzlaşan sınıf katmanlarına bu adı veriyor ve düzenle bütünleşmelerinden dolayı bunlara "burjuva işçiler" diyordu. Lenin Engels'in bu kavramını kendi döneminin iki büyük olgusuyla bağıntı içinde ele alacaktır. Birincisi, Lenin işçi aristokrasisinin ayrıcalıklı konumunu emperyalizmin aşırı kârlarından bu katmanlara sus payı olarak verilen "rüşvet"e bağlıyordu. İkincisi, uluslararası işçi sınıfı hareketi içinde 20. yüzyıl başından itibaren yükselmeye başlayan, 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte bütünüyle düzenin yanına geçen oportünist, reformist, sosyal şoven akımın maddi temelini emperyalist ülkelerin işçi sınıfının bu katmanlarında buluyordu. Yani işçi aristokrasisi Lenin'le birlikte bütün bir emperyalist çağ boyunca kilit bir rol üstlenen bir teorik kavram haline geliyordu. Lenin'in işçi aristokrasisi kavramının hala güncelliğini koruduğuna ve bütün 20. yüzyıl boyunca em-

peryalist ülkelerde ortaya çıkan birçok gelişmeye ışık tuttuğuna hiç kuşku yok.

Nihayet en önemli noktaya geliyoruz. Lenin'e göre, kapitalizmin emperyalizm çağında büründüğü yeni biçimler, üretimin toplumsallaşmasını kapitalizm altında ulaşacağı en ileri noktaya taşıyarak sosyalizmin maddi temelini oluşturur. Emperyalizmin kapitalizmi getirdiği noktadan sonrası ancak ve ancak sosyalizmdir. *Emperyalizm*, bu noktayı kanıtlamaya yönelik sayısız pasajla doludur. Burada bunların hepsini okura aktarmak mümkün değil. Biz Lenin'in *Emperyalizm* kitabının en önemli bölümü olarak gördüğümüz 10. Bölüm'ünün ("Emperyalizmin Tarihteki Yeri") hemen başında söylediklerivle başlayalım:

> Görmüş bulunuyoruz ki, ekonomik özü açısından emperyalizm tekelci kapitalizmdir. Emperyalizmin tarihteki yerini bu dolaysız biçimde belirler, çünkü serbest rekabet toprağında ve tam da serbest rekabetin içinden ayrışarak büyüyen tekel, kapitalist sistemden daha yüksek bir sosyoekonomik düzene geçiştir. (*CW*, 22, s. 298)

Bunun nedeni, birer üretim ilişkisi olarak meta üretimi ile planlamanın dayandığı ilkelerin sırrında yatar. Meta üretimi birbirinden bağımsız üretim birimlerinin (kapitalist üretim tarzında kapitalistlerin) kendi üretim kararlarını verdikleri ve sonra ürünlerini piyasada yarıştırarak bu kararları topluma onaylattıkları anarşik bir doğaya sahiptir. Planlama ise üretime ilişkin kararların, piyasanın kaprislerinden bağımsız olarak, toplum çapında verildiği bir düzen yaratır. Emperyalizm öncesinde küçük ölçekli sayısız kapitalistin üretim üzerinde kontrolü elinde bulundurduğu dönem, planlamaya müsait değildi. Oysa, dev sermaye birimlerinin ekonominin her dalında üretimin çok büyük bir payını kontrol ettiği, bu kontrolü bileşik sermaye karakteri dolayısıyla birçok dala yaydığı, banka sermayesiyle sanayi sermayesinin iç içe geçmesi dolayısıyla giderek ekonominin bütün dallarına hâkim duruma geldiği ve sermaye ihracı ile başlayıp mega kapitalin oluşumuyla sonuçlanan bir süreç içinde bu kontrolün

bütün dünya ekonomisine yayıldığı bir çağda, planlama gerçek bir olanak haline gelir. Lenin bunu, gerek kendisi dorudan doğruya, gerekse o dönemin emperyalizm teorisyenlerinden alıntılarla defalarca somut biçimde ortaya koyar. Biz üç pasajla yetinelim. Pasajlardan biri yüzyıl başında Alman emperyalizminin teorisyenlerinden biri olan Schulze-Gaevenitz'den bir alıntıdır:

Eğer sözünü ettiğimiz eğilimlerin mantıksal sonucuna ulaştırıldığını tasavvur edersek ortaya çıkacak olan şudur: Ülkenin para sermayesi bankalarda toplanmış; bankalar karteller halinde işbirliği yapıyor; ülkenin yatırım sermayesi menkul değerler halini almış. O zaman Saint-Simon'un, o dâhinin öngörüsü doğrulanmış olacaktır: "Ekonomik ilişkilerin birörnek bir düzenleme olmaksızın gelişmekte olduğu bir duruma tekabül eden günümüzün üretimde anarşisinin yerini üretimin örgütlenmesi almak zorundadır." O aşamada üretim artık birbirinden bağımsız ve insanın ekonomik ihtiyaçlarından bihaber yalıtılmış imalatçılarca değil, bir kamu kurumu tarafından yönlendirilecektir. (*CW*, 22, 303-304)

Yazar emperyalist çağdaki durumu "Marx'ın hayal ettiğinden farklı, ama sadece biçim olarak farklı bir Marksizm" olarak niteliyor!

İkinci alıntımız Lenin'in kendisinden bir pasaj:

> Bir büyük işletme devasa boyutlara ulaştığında ve büyük ölçekli verilerin tam tamına hesaplanmasının temelinde, on milyonlarca insanın bütün ihtiyacının üçte ikisini ya da dörtte üçünü karşılayacak ölçüde ilksel hammaddelerin tedarikini plana göre düzenlediğinde; bu hammaddeler bazen birbirlerinden yüzlerce ya da binlerce mil uzaklıktaki en uygun üretim noktalarına en sistematik ve örgütlü tarzda ulaştırıldığında; tek bir merkez bu malzemeyi işlemenin değişik aşamalarını mamul malların sayısız çeşitlerinin imaline kadar yönettiğinde; bu ürünler on milyonlarca, yüz milyonlarca tüketiciye tek bir plan uyarınca dağıtıldığında (Amerikan petrol tröstünün Amerika ve Almanya'da petrol pazarlamasında olduğu gibi)—işte o zaman üretimin toplumsallaştığı gün gibi açıktır... (*CW*, 22, s. 302-303)

Lenin'den son bir alıntı:

> Yoğunlaşma, bir ülkenin, hatta göreceğimiz gibi birkaç ülkenin ya da bütün dünyanın hammaddelerinin (örneğin demir cevheri yataklarının) yaklaşık bir hesaplamasının yapılmasını olanaklı kılacak bir noktaya ulaşmıştır. Bu tür hesaplamalar yapılmakla kalmıyor; bu kaynaklar dev tekelci birliklerin eline geçmiştir. Pazarların yaklaşık hesaplaması da yapılıyor ve birlikler bu pazarları kendi aralarında anlaşmalar yoluyla "paylaşıyor" Vasıflı işçiler tekel altına alınıyor, en iyi mühendisler istihdam ediliyor; ulaştırma araçları ele geçiriliyor — Amerika'da demiryolları, Avrupa ve Amerika'da denizcilik şirketleri. Emperyalist aşamasında kapitalizm üretimin en kapsamlı düzeyde toplumsallaştırılmasını sağlar; deyim yerindeyse, kapitalistleri, kendi isteklerine ve bilinçlerine rağmen, yeni tür bir toplumsal düzene, tam serbest rekabetten tam toplumsallaşma arasında bir geçiş düzenine sürükler" (*CW*, 22, 205).[51]

Marksizmin tarihinde üretimin toplumsallaşmasını bu kadar iyi anlatan satırlar zor bulunur.

Lenin'in üretimin toplumsallaşması ve sosyalizmin maddi temellerinin hazırlanması konusunda yazdıklarının bugün Lenin'in gününden çok daha ileri aşamalara ulaştığını tartışmaya bile gerek olmayan bir gerçeklik olarak görüyorum. Hatta daha ileri giderek diyebiliriz ki, üretimin toplumsallaşması ilk kez dünya çapında bir planlama sürecini bile olanaklı hale getirmiştir.

İşte bütün bunlardan dolayıdır ki, Lenin 1920 yılında yazdığı *Önsöz*'de "Emperyalizm proletaryanın sosyal devriminin arefesidir" yazabilmiştir (*CW*, 22, 194). Bu, temelsiz bir imanın değil, kapitalizmin gelişme süreci içinde ortaya çıkan maddi süreçlerin tahlilinin sonucu olarak ifade edilmiş bir yargıdır.

Emperyalizmin tarihteki yerine ilişkin bu söylenenleri kavrayamayan, Lenin'in emperyalizm teorisinden hiçbir şey anlamamış demektir.

---

54 Lenin'in emperyalizmin üretimi toplumsallaştırarak sosyalizmin maddi temellerini hazırlaması konusunda söylediklerine örnek olarak şu pasajlara da bakılabilir: CW, 22, s. 199, 214, 215, 216, 222, 265, 266, 298.



"KÜRESELLEŞME"NİN GERÇEK DÜNYASI

BÖLÜM 5

"KÜRESELLEŞME"NİN DİNAMİKLERİ



Bir burjuva ideolojisi olarak küreselciliği güçlü kılan temel etken, bu ideolojik söylemde yer alan unsurların bazılarının (bütün ideolojilerde olduğu gibi) çağımızın maddi gerçekliğinin bazı yönlerine çarpık bir biçimde tekabül ediyor olmasıdır. Küreselciliğin üzerine bastığı ve sömürdüğü maddi zemin, dünya ekonomisinin, politikasının, kültürel hayatının vb. son dönemde yaşadığı yoğun bütünleşme sürecidir. Yani küreselcilikle girişilen bu polemikte, **tartışılan nokta kapitalizmin dünyayı bütünleştirip bütünleştirmediği değildir. Tartışılan nokta bütünleşmenin biçimleridir.**

Dünya ekonomisinin son dönemde artan bir hızda bütünleştiği bir gerçektir. Gerek doğrudan yabancı sermaye yatırımları (yani üretim sermayesi akımları), gerek finans (yani para sermaye akımları), gerek uluslararası ticaret (yani meta dolaşımı), gerekse (daha düşük ölçekte olsa bile) özel bir meta olarak emek gücünün dolaşımına ilişkin bütün göstergeler bu yöne işaret ediyor. Bu konuda sayılarla okuyucuyu sıkmak yerine bütünleşme sürecini veri alarak bu sürecin son dönemde hızlanmasının maddi temellerini araştıralım.

NESNEL TEMELLER (1): ÜRETİCİ GÜÇLERDEKİ GELİŞME

Dünya kapitalizminin bütünleşme sürecinin son dönemde hızlanmasının temelinde çeşitli etkenler yatar. Bu etkenleri birkaç kategoride ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, son dö-

nemde üretici güçlerde yaşanan gelişmedir. Bunun da iki veçhesi var. Bir yandan, son yarım yüzyılda yaşanan gelişmeler (jet uçakları, süpersonik uçaklar, konteynerler, TIR'lar, bilgisayar, dijital ve mobil telefon, uydu, mültimedya, kablo vb.) ulaştırma ve iletişim maliyetlerini inanılmaz derecede düşürmüştür. Sabit fiyatlar üzerinden hesaplandığında, 1920'en 1990'a ortalama maliyetler deniz taşımacılığında yaklaşık % 70, hava taşımacılığında yaklaşık % 80, uydu kullanımında yaklaşık % 90, uluslararası telefon kullanımında ise % 99 düşmüştür. (İnanılması güç bir düşüş: yani New York-Londra arası bir telefon konuşmasının maliyeti bugün 1920'deki maliyetinin sabit fiyatlarla % 1'idir!)[55] Öte yandan, bilgisayarlı sistemlerin uygulamaya konulması, üretim sürecinin planlama ve tasarım aşamasından nihai montaj aşamasına kadar farklı alt bölümlere bölünerek uzak mesafelerden eşgüdümle yürütülebilmesini olanaklı kılarak, aynı ürünün üretiminin farklı aşamalarının yeryüzünün çok farklı noktalarında sürdürülebilmesini ekonomik olarak anlamlı hale getirmiştir.

Ne var ki, üretici güçler alanında yaşanan değişimin dünya ekonomisinin bütünleşmesine otomatik bir etki yarattığı ya da bu bütünleşmeyi kaçınılmaz kıldığı yolundaki tekno-determinist yaklaşımdan titizlikle uzak durmak gerekir. Ne ilki, ne de ikincisi doğrudur. Bugün bütünleşme bütün hızıyla sürüyorsa, bu, sosyoekonomik ve politik nitelikte başka dinamiklerin ürünüdür; teknolojik değişikliğin buradaki rolü bu dinamiklerin kendilerini hızla ortaya koyabilmesini olanaklı kılmaktan öteye geçmez.[56] Öte yandan, teknolojinin ulaştığı düzey derhal ve dolayımsız biçimde ekonomik bütünleşmeyi zorunlu kılmaz: Aynı teknolojik temeller üzerinde, en azından kısa ve orta vadede çok daha bölünmüş ya

55 Dünya Bankası, *Workers in an Integrating World*, a.g.y., s. 51, Şekil 7.1. Daha genel olarak iletişim ve taşımacılıktaki başdöndürücü gelişme için bkz. Peter Dicken, *Global Shift*, a.g.y., s. 103-107.

56 Bir anlamda, teknoloji **güç yaratan** bir faktördür; yeni yapıları, ekonomik faaliyetler açısından yeni organizasyonel ve coğrafi düzenlemeleri, yeni ürünleri ve yeni süreçleri **olanaklı** kılar, ama belirli sonuçları **kaçınılmaz** hale getirmez." Peter Dicken, *Global Shift*, a.g.y., s. 98.

da bölümlenmiş bir dünya ekonomisinin varolması mümkündür. Bu ikinci noktaya aşağıda kaçınılmazlık tezini incelerken döneceğiz. Nihayet, yeni teknolojilerin bütünleşmeyi olanaklı kılması başkadır, bu bütünleşmenin piyasa temelli, neoliberal doğrultuda olması başka. Bugünün üretici güçleri, dünya ekonomisinin piyasa mekanizmaları temelinde bütünleşmesine olanak tanıdığı gibi, aynı zamanda dünya çapında planlamayı da eskisi ile karşılaştırılmayacak kadar kolay kılacak özelliklere sahiptir.

Kısacası, küreselleşme teorisine hâkim olan tekno-determinist yaklaşımdan titizlikle uzak durulmalıdır.

Nesnel temeller (2): Mega kapital

Kapitalist ekonominin dünya çapında bütünleşmesinin hızlanmasını belirleyen esas etken **üretim sermayesinin uluslararasılaşmasıdır**. Burada sözünü ettiğimiz, yaygın olarak çokuluslu şirketler adıyla anılan modern finans kapital birimlerinin faaliyetlerini artık dünya çapında planlamakta ve yürütmekte oluşudur. Biçimsel olarak çokuluslu şirket şöyle tanımlanabilir: "Doğrudan dış yatırım yapan ve birden fazla ülkede mal ya da hizmet üretimi örgütleyen işletme".[57] İkinci Dünya Savaşı ndan bu yana hızla gelişmekte olan çokuluslular son dönemde büyük bir atılım yapmışlardır. 1970'li yıllarda sayıları 7.000 dolayındayken, 1992'de bu sayı 37.000'e ulaşmıştır. Bu şirketlerin yavru şirket sayısı ise 170.000 dolayındadır. Toplam dış yatırım stoku 1980'deki 440 milyarlık düzeyden, 1985'te 700 milyar dolara, 1990'da ise 2 trilyon dolara yükselmiştir.[58] Bugün dünya çapında doğrudan yabancı yatırım stokunun dünya gayrisafi hasılasının % 20'si olduğunu ileri sürenler vardır. Yani toplam stokun şim-

57 John Dunning'den aktaran Waters, a.g.y., s. 76.

58 Bu sayılar (ve bir alttaki paragrafta aktarılanlar) şu kaynaklardan alınmıştır: Dünya Bankası, a.g.y., s.62; Cem Somel, "Üretimde Küreselleşme ve Kalkınma", *Toplum ve Bilim*, 69, Bahar 1996, s. 85; Gill, a.g.m., s. 405-406; Ruggie, a.g.m., s. 518; Waters, a.g.y., s. 77-79.

diden 10-11 trilyona erişmiş olma ihtimali vardır. 1990'da toplam stok 2 trilyon dolar iken, sadece 2007'de OECD ülkelerinden doğrudan yatırıma yönelik dış sermaye akımı 1,8 trilyon dolar olmuştur.[59]

Dünya ekonomisine böylesine yoğun biçimde hâkim olan bu sermaye türüne, sermaye birikimi sürecini dünya çapında planlaması ve yürütmesi bakımından kendinden önceki sermaye türlerinden farklılaşması dolayısıyla mega kapital adını verdiğimizi yukarıda belirtmiştik.

Nesnel temeller (3): yeni-liberal strateji

Yukarıda da belirtildiği gibi, emperyalizm döneminin başından itibaren ortaya çıkan sermaye ihracı, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen uzun genişleme dönemi boyunca serpilerek adım adım dünya ekonomisinin merkezine yerleşmiştir. Bilindiği gibi, uzun genişleme dönemi, Büyük Depresyon döneminde aşırı derecede parçalanmış olan dünya ekonomisini yeniden bütünleştirmeye yönelik bazı tedbirler üzerinde yükselmişti. Parasal alanda 1944 Bretton Woods anlaşmasının oluşturduğu kurumsal yapı (dolar standardı, IMF vb.), ticaret alanında GATT ve liberalizasyonu hedefleyen çeşitli "raund"lar (Kennedy, Uruguay vb.), sermaye akımlarının serbestleştirilmesi yönünde IMF ve Dünya Bankası'nın basıncı, savaştan çıkışta dünya sanayi üretiminin yarısından fazlasını gerçekleştiren ABD'nin muazzam gücüyle birleşince, dünya ekonomisinin bütünleşmesi yönünde önemli bir atılım mümkün hale geliyordu. Bu da 1945-75 arasındaki uzun genişleme döneminde dünya kapitalizminin yaşadığı canlı sermaye birikiminin temel direklerinden birini oluşturuyordu.[60]

59 http://www.oecd.org/document/26/0,3763,en_40887627_1_1_1_1,00.html. *The Economist*, 5 Temmuz 2008, s. 102.

60 Bu konuyu başka bir yerde daha ayrıntılı olarak ele almıştım. Bkz. Sungur Savran, "Bunalım, Sermayenin Yeniden-Yapılanması, Yeni-Liberalizm", Nail Satılgan/Sungur Savran (der.), *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988, özellikle s. 28-29 ve 53.

Buna rağmen, 1945-75 döneminde kapitalist dünya ekonomisi, yine de önemli bir ölçüde ulusal ekonomiler arasında bölümlenmiş durumdaydı. Özellikle azgelişmiş ülkeler başta olmak üzere, ulusal ekonomiler farklı ölçülerde koruma duvarlarıyla çevrilmişti; yabancı sermaye akımları ise belirli kısıtlamalarla ve kambiyo kontrolleriyle karşı karşıyaydı. Bunun ardında çeşitli sosyo-ekonomik ve politik dinamikler yatıyordu. Emperyalist ülkeler, Büyük Depresyon'un deneyimi ışığında Keynesçi talep yönetimi politikaları benimsemişlerdi; bu da ulusal ekonominin dış dünya ile ilişkilerinin belirli ölçülerde denetim altında tutulmasını gerekli kılıyordu. Daha önemlisi, korumacılığın hem meta, hem de sermaye akımlarında daha yüksek olduğu azgelişmiş ülkelerdeki dinamiklerdi. Emperyalizmden bağımsızlığını elde etmiş olan ülkelerden bazıları (örneğin Brezilya, Şili, Meksika, Türkiye, Mısır vb.) Büyük Depresyon döneminde sanayi kapitalizmine doğru önemli bir hamle yapmışlardı; savaş sonrasında yeni sanayi burjuvazisinin çıkarları bu "bebek sanayii" korumayı gerektiriyordu. Bağımsızlığına savaş sonrasındaki sömürge devrimi dalgası içinde kavuşan ülkelerde ise, devrimin yarattığı antiemperyalist atmosfer, bağımsızlığa bir ekonomik temel kazandırma kaygıları, bağımsızlık hareketine önderlik eden burjuva ya da küçük burjuva güçlerin çıkarları yoğun bir korumacılığı gündeme getiriyordu. (Bu yaklaşımın tipik örnekleri Hindistan ve Cezayir'di. "Arap sosyalizmi" ve "Afrika sosyalizmi" olarak bilinen akımlar da aynı eğilimin daha geniş bir ifadesiydi.) Her iki kategori ülke de emperyalizmin rakibi Sovyetler Birliği'nin varlığının yarattığı güç dengesinden de, Sovyet ekonomik modelinden de yararlanıyordu.

İşte bütün bu dinamiklerin sonucunda kapitalist dünya ekonomisi, 1945-75 arasında süren uzun genişleme döneminde ulusal engellerle kesikli ya da bölümlenmiş bir yapı olarak biçimleniyordu. Bu durum, aynı dönemde bu yapının hücrelerinde yükselen mega kapitalin çıkarlarının önünde bir engel oluşturuyordu. Mega kapital, doğası gereği faaliyetlerini bütün dünya çapında örgütler. Ürünlerini uluslararası pazarlarda satacak, hammadde-

lerini en elverişli koşulları bulduğu yerden tedarik edecek, kredisini en düşük maliyetle elde edebileceği yerden alacak, yeni üretim birimlerini sermaye/emek ilişkisi, pazar, vergilendirme, altyapı, istikrar vb. açılardan en uygun yerde kurmak isteyecek, artan ölçüde farklı bölgelerde ve ülkelerde ürettiği parçaların montajını farklı mekânlarda gerçekleştirecektir. Kârın ve sermaye birikiminin azamileştirilmesi hedefi, meta, para ve üretim sermayesi akımlarının önündeki engelleri mega kapital için taşınamaz bir yük haline getirir. Bu engellerin yıkılması, korumacılığın sona ermesi, kambiyo kontrollerinin kalkması, doğrudan yatırımların önündeki kısıtlamaların asgariye indirilmesi, mega kapital için, faaliyetlerinin uluslararasılaşması ölçüsünde hep daha büyük bir ihtiyaç haline gelir. Mega kapital önce varılan yapının hücrelerinde kendine uygun çözümler arar. 60'lı yıllarda dev ölçekte Batı Avrupa'ya akan ABD yatırım sermayesi ve bu sermaye akımının ihtiyaçlarından doğan ve her tür devlet müdahalesinden bağımsız gelişen Avrodolar piyasası, 70'li yıllarda petrodolarların yeniden çevrimi yoluyla emperyalist ülkelerde daralan kredi talebinin yerine azgelişmiş ülkelerin ikame edilmesi,[61] mega kapitalin eski yapının verili çerçevesi içinde bulduğu kısmi çözümlerdir. Ama nihai çözüm, dünya ekonomisi içindeki bütün engellerin kalktığı, meta, para ve üretim sermayesi akımlarının serbestleştiği, yani her şeyin düzlendiği bir durum yaratmaktır. Bunun anahtarı yeni-liberalizmdir. Bugün bir devlet politikası olarak dünyada hüküm süren yeni-liberalizm, dünyanın bütünleşmesinin temel nedenlerinden biridir. Öyleyse, 1979'da Thatcher'la başlayan, 1981'de Reagan'la süren ve sonra adım adım bütün dünyaya yayılan **yeni-liberal strateji bir yanıyla mega kapitalin ihtiyaçlarını karşılayan bir ekonomi politikaları bütünüdür.**[62]

61 Bu konuda bkz. Neşecan Balkan, *Kapitalizm ve Borç Krizi*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994.

62 Bu politika emperyalist ülkelerden önce bazı azgelişmiş, bağımlı ülkelerde uygulanmaya başlamıştır. En belirgin örnek Pinochet diktatörlüğü altındaki Şili'nin 1973 sonrası gelişimidir. Türkiye'nin de 24 Ocak 1980 kararlarıyla çok erken bir aşamada (Thatcher'dan hemen sonra, Reagan'dan önce!) bu yola girdiği hatırlanmalı.

Buradan iki sonuç türer. Birincisi, ekonomi politikası diyen derhal devlet demiş olur. Küreselciliğin teorisyenleri ise, dünya ekonomisinin "küreselleşme" adını taktıkları bütünleşme sürecini açıklarken, devlete ve ekonomi politikalarına genellikle değinmezler. Üzerinde durdukları temel etkenler, başta ulaşım ve iletişim alanlarında olmak üzere teknolojideki büyük değişim ve "özel sektördeki kurumsal dönüşümler"dir.[63] Böylece, birincisi, teknolojideki değişim ve mega kapitalin gelişmesi ile yeni-liberalizm arasındaki bağ otomatik hale gelir. Oysa, yeni-liberal stratejinin benimsenip benimsenmemesi bir toplumsal ve uluslararası mücadele konusudur. Uluslararası planda yeni-liberalizmi dayatan uygulamalar IMF koşullarından başlar, Dünya Ticaret Örgütü'nden geçer, Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) gibi oluşumlara kadar uzanır.[64] Her bir ülke içinde ise yeni-liberalizm tam bir sınıf mücadelesi konusudur: Bu mücadelenin yöntemleri, Amerika ve Avrupa'da işçi örgütlerinin zayıflatılması ve ideolojik/politik kuşatmadan, Türkiye gibi ülkelerde 12 Eylül tipi rejimlerin vahşi yöntemlerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. İkincisi, mega kapitalin gelişmesi ile yeni-liberalizm arasında kurulan bu otomatik bağ sayesinde, dünyanın yeni koşullarında yeni-liberalizmin benimsenmesi kaçınılmaz hale getirilir. Daha da ötede, genel olarak bütünleşme kavramı ile birleşmenin özel bir tarzı, yani yeni-liberal yöntemlerle, engellenmemiş piyasalar aracılığıyla birleşme, özdeş kılınır.

63 Bu son ifade Ruggie'den alındı (bk. a.g.m., s. 517-18). Başka yazarlar çokuluslu şirketten özel birimlere kadar çeşitli terimler kullanırlar. Bk. örneğin David Held, "Ulus-Devletin Çöküşü", *Yeni Zamanlar*, a.g.y., s. 192. Andrew Hurrell ve Ngaire Woods, eleştirel bir makalede, liberallerin küreselleşmenin esas olarak teknoloji ve özel birimlerin kararlarıyla geliştiği iddiasında olduklarını belirtirler. ("Globalisation and Inequality", *Millenium*, a.g.y., s. 448, 451.) Bunun benim görebildiğim tek istisnası, sermayenin pratik işleriyle uğraştığı için ekonomi politikalarını bir kenara bırakamayacak olan Dünya Bankası'dır. Banka'nın son raporu liberalizasyon politikasına "küreselleşme"nin ardındaki "en önemli" etken olarak değiniyor: a.g.y., s. 51.

64 Bkz. Stephen Gill, "Globalisation, Market Civilisation and Disciplinary Neoliberalism", *Millenium*, Özel Sayı: The Globalisation of Liberalism?, cilt 24 (3), s. 412 ve Hurrell/Woods, a.g.m., s. 461-62.

Oysa bugün dünyada somut biçimde yaşanan bütünleşme hem genel olarak yeni-liberal stratejiyi insanlığa kabul ettiren ve uygulayan devlet politikalarının bir ürünüdür, hem de gelişme tarzı açısından yeni-liberalizmin damgasını taşır. Bu noktaların önemi aşağıda yeniden ve yeniden ortaya çıkacaktır.

İkincisi, solda "küreselleşme" çok yaygın biçimde finans akımlarıyla ve "kapitalizmin finansallaşması" ile özdeşleştirilir, esas olarak borsaların, yatırım bankalarının, yatırım fonlarının vb. çıkarlarına bağlanır. Böylece, Kautsky'den bu yana birçok reformist düşünürün ve akımın yaptığı gibi, üretim sermayesi temize çıkarılmış olur.[65] Oysa burada ulaşmış olduğumuz sonuç, "küreselleşme"nin her şeyden önce üretim ve dolaşım alanlarında sermaye birikimi sürecini dünya çapında düzenleyen mega kapitalin ihtiyaçlarının bir ürünü olduğudur. Öyleyse, "finansallaşma" teorileri "küreselleşme"yi tek-yanlı ve çarpık biçimde kavrar.

Nesnel temeller (4): kapitalizmin uzun krizi

Dünya ekonomisinin bütünleşmesinin sadece teknolojik gelişmelerin bir ürünü olmadığını, esas belirleyenin mega kapitalin çıkarları ve ihtiyaçları olduğunu gördük. Böylece, bugün yaşanmakta olan biçimiyle bütünleşmenin hiç de teknik bir nitelik taşımadığını, sınıf çıkarlarıyla yüklü olduğunu ortaya koymuş olduk. Üçüncü bir düzeyde, mega kapitalin çıkarlarının dünya ekonomisine hâkim kılınmasının kendiliğinden bir süreç olmadığını, devlet politikalarının dolayımından geçtiğini, burjuvazinin adım adım bütün dünyaya yayılan bir süreçte yeni-liberalizmi aktif biçimde uygulamaya soktuğunu gördük. Ama tartışmayı bu noktada bıraktığımız takdirde, yeni-liberalizm dolayımıyla hızlandırılan kapitalist bütünleşmenin yalnızca mega kapitalin, yani emperyalist ülkelerin tekelci sermayesinin, yani çokuluslu-

[65] "Finansallaşma" "küreselleşme" için o kadar yaygın bir açıklamadır ki, Marksist teorisyenleri dahi bu açıklamanın iğvasına kapılmışlardır. Örneğin bkz. François Chesnais (der.), *La mondialisation financière. Genèse, coût et enjeux*, Syros, Paris, 1996.

ların çıkarlarına hizmet ettiği düşünülebilir. Oysa, özellikle milliyetçi bir perspektife sahip olanların sandığının aksine,[66] gerçek çok farklıdır.

Yeni-liberal strateji ve kapitalist bütünleşme sadece emperyalist sermayenin değil, aynı zamanda emperyalizme bağımlı, azgelişmiş ülkelerin burjuvazisinin de çıkarlarına hizmet eder, onlar tarafından (bazı kısmi sürtüşme momentlerinin dışında) hararetle desteklenir. Yani yeni-liberal ekonomi politikaları, kaba bir sol retoriğin azgelişmiş ülkelerin bütün sınıflarını birleştirerek ileri sürdüğü gibi, IMF tarafından bütün topluma dayatılmaz; yerli burjuvazi genellikle burada IMF'nin zaten müttefikidir, talepleri aynı doğrultudadır. Uluslararası zorlayıcı bir kurum olarak IMF'nin esas işlevi, yerli burjuvazinin uygulamak isteyip de uygulayamadığı yeni-liberal politikaları siyasal iktidarın bir seçişi olarak görünmekten çıkararak bunlara nesnel bir zorunluluk halesi kazandırmak ve uygulanan yeni-liberal politikaların sorumluluğunu siyasi iktidarın sırtından alarak işçi ve emekçi kitlelerin erişemeyeceği ve hesap soramayacağı bir uzak merciye devretmektir. Başka türlü söylendiğinde, yeni-liberalizm ve küreselleşmeye dayalı bütünleşme tarzı, sadece emperyalizmin değil, bağımlı, azgelişmiş ülkelerdeki müttefiklerinin de tercihi ve politikasıdır.

Bunu kavrayabilmek için dünya kapitalizminin 1974-75'ten bu yana depresif eğilimli bir uzun dalganın ürünü olan bir genel krizden geçmekte olduğunu hatırlamak gerekiyor.[67]

Kâr oranının düşüş eğilimi yasasının güncelleşmesinin ürünü olan bu krizden kendi lehine bir çıkış için uluslararası burjuvazi,

66 Globalizmin milliyetçi tahlili, aşağıda Bölüm 12'de incelenecektir.

67 Uzun dalgalar konusunda Ernest Mandel'in çeşitli çalışmalarına bakılabilir. Mandel'in bu konuda Türkçede yayınlanmış çalışmaları arasında şunlar zikredilebilir: *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, Versus Kitap, İstanbul, 2008, 4. Bölüm (*Geç Kapitalizm*'in bu bölümü Türkçede daha önce yayınlanmıştı: bkz. Ernest Mandel, "Kapitalizmin Tarihinde 'Uzun Dalgalar'", *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, a.g.y.); *Uluslararası Ekonomide İkinci Kriz*, Koral Yayınları, İstanbul, tarihsiz.

70'li yılların sonundan itibaren sınıf ilişkilerini yeniden düzenlemeyi ve sermayeyi genel olarak yeniden-yapılandırmayı hedefleyen birtakım tedbirleri adım adım uygulamaya girişti.[68] Burada sermayenin yeniden-yapılanmasının sermaye/emek ilişkisiyle dolaysız ve dolaylı biçimde bağlantılı boyutlarını kısaca saymakla yetinebiliriz. Dolaysız anlamda sermayenin emeğe taarruzunu cisimleştiren yönelişler, işgücü piyasasında işçi sınıfını atomize ederek gücünü kırmayı ve ücretler genel düzeyini düşürmeye yönelik tedbirlerle ("sosyal devlet"in tasfiyesi, sendikaların belinin kırılması, "esnek işgücü piyasaları", işsizlik yoluyla terbiye, düşük ücret bölgelerinin ve ülkelerinin işçilerini yüksek ücretlilere karşı kullanma vb.), emek sürecinde ve iş yönetiminde sömürüyü arttırmak amacıyla uygulanan yeni tekniklerden (toplam kalite kontrolü ve kalite çemberleri, işçi sınıfını çekirdek ve çeper bölüklere bölme, yalın üretim vb.) oluşur. Her iki dizi tedbir de, devletin ve sendikal mücadelenin sermayenin serbestçe at oynatmasına karşı oluşturduğu kısıtlamaların kaldırılması anlamına gelir.[69]

Sermayenin yeniden-yapılanmasının sermaye/emek mücadelesiyle dolaylı bir bağıntı taşıyan boyutları ise sermayenin sektörel (eski sektörlerin daralması ya da tasfiyesi, yeni sektörlerin yükselişi), teknolojik (rasyonalizasyon, otomasyon, genel amaçlı esnek makine sistemlerinin uygulamaya konulması vb.) ve mekânsal (ülkeler ve ülke içi bölgeler arasında üretimin yeniden yerleşmesi, buna bağlı olarak uluslararası işbölümünün yeniden biçimlenmesi) alanlarda yeniden-yapılanmasını içerir. Bu tedbirler de genel olarak sermayenin değersizleşmesini sağlamak için zayıf üretim birimlerinin kendi kaderine terk edilmesi, sendikaların teknolojik rasyonalizasyona engel olamayacağı bir güçler dengesinin yaratılması, uluslararası ticaret, para ve serma-

68 Bu konunun ayrıntılı bir tahlili için bk. Sungur Savran, "Bunalım, Sermayenin Yeniden-Yapılanması, Yeni-Liberalizm", a.g.m., s. 48-56.

69 Bu taarruzun ayrıntılı bir analizi için okuyucuya şu yazımız önerilebilir: Sungur Savran, "Yalın Üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması" *Devrimci Marksizm*, 3, Mart 2007.

ye akımlarının serbestleştirilmesi, piyasanın uluslararası alanda hükmünü icra etmesinin önünde bir engel olarak yükselen kamu girişimlerinin (KİT'ler) özelleştirme yoluyla tasfiyesi gibi, devlet müdahalesinden ve sendikaların gücünden kurtulmayı gerçek bir ihtiyaç haline getirir.

Öyleyse, yeni-liberalizm kriz içindeki sermayenin yeniden-yapılanmasının ve işçi sınıfına karşı taarruzunun ihtiyaçlarına cevap veren bir stratejidir. Bu niteliğiyle de bütün dünyanın burjuvazisinin işçi sınıfı ve öteki emekçi kitleler karşısındaki ortak çıkarını dile getirir. Yeni-liberalizm (ve onun uluslararası alandaki uzantısı olarak küreselcilik) bütün ülkelerin işçilerini ve emekçilerini bölerek, parçalayarak, giderek atomize ederek teslim almaya yönelik bir stratejidir. Burada başka ne tür özellikleri olursa olsun, "küreselleşme"nin özünü belirleyen yalın bir tanımını yapma olanağı doğar: "Küreselleşme" dünya çapında yedek sanayi ordusunu genişletmenin stratejisidir.

Nesnel temeller (5): sosyalizmin krizi

Buraya kadar, son dönemde kapitalist dünya ekonomisinin bütünleşmesinin, yeni-liberalizmin dolayımından geçtiğini gördük. Geriye, mega kapitalin çıkarlarının ve daha genel olarak kriz içinde uluslararası burjuvazinin ihtiyaçlarının ürünü olarak biçimlenen yeni-liberalizmin neden belirli bir tarihsel dönemde, yani 1980'li yılların başından bu yana uluslararası planda üstünlüğü ele geçirdiğini anlamak kalıyor. Elbette dünya ekonomik krizinin 1970'li yılların ortasında doğmuş olması ve üretici güçlerdeki gelişmenin nispeten yeni olması, bu zamanlamayı bir ölçüde açıklayan faktörlerdir. Ama ne yeni-liberalizm ne de bütünleşmenin gerçekleşme tarzı sınıf çıkarlarından bağımsız olduğuna göre, uluslararası burjuvazinin yeni-liberal programını bütün dünyanın işçilerine ve emekçilerine kabul ettirebilmesi, bütünleşmenin önkoşulu olarak görülmelidir. Başka bir biçimde söylenirse, sınıf güç dengelerinin farklı bir billurlaşması, bugün dünya çapında bambaşka bir gelişme kalıbı yaratabilirdi.

Sınıf güçlerinin 1980'li yılların başından bu yana geçirdiği evrim, kriz dönemlerinde işçi sınıfını zayıflatan bazı nesnel etkenlerin (işsizlik, sendikaların zayıflaması, uluslararası rekabetin basıncı vb.) ötesinde, temel olarak politik ve ideolojik alanlarda belirlenmiştir. Burada da belirleyici faktör, elbette sosyalizmin somut deneyimlerinin tarihsel gelişimi ve ulaştığı noktadır. Uzun bir bürokratik yozlaşma döneminin ardından, Avrupa'daki bütün işçi devletlerinin içeriden bir patlamayla 1989-91 döneminde tümüyle çözülmesi, Asya'dakilerin ise işçi devleti kabuğunun altında içten içe çürümesi, bir yandan, kamu mülkiyeti ve merkezi planlamaya, daha genel olarak da ekonominin bilinçli olarak düzenlenmesi fikrine büyük bir ideolojik darbe vurarak yeni-liberalizmin hâkimiyetini perçinledi. Öte yandan, dünya çapında örgütlü resmi komünist hareketin, bürokratik yozlaşma döneminde reformist ve milliyetçi bir hareket haline gelmesi, işçi devletlerinin çözülüş sürecinde ise sosyal demokrasiye, hatta liberalizme teslim olması, kapitalist ülkelerde ortada burjuvazinin yeni-liberal taarruzuna karşı politik bir direnişi örgütleyecek herhangi bir kitlesel önderliğin kalmaması sonucunu doğuruyordu. Dünya çapında işçi hareketinin desteğini alan öteki akımın, yani sosyal demokrasinin altındaki toprak, krizle birlikte gerek Keynesçiliğin, gerekse "sosyal" devletin karşılaştığı tasfiye sonucunda bütünüyle kaymış, sosyal demokrasi uluslararası planda liberalizmden zor ayrılabilen bir politik akım görünümünü kazanmıştı.

İşte yeni-liberal taarruz karşısında işçi sınıfının ve emekçi kitlelerin elini kolunu bağlayan bu politik önderlik sorunudur. Bu politik konjonktür değişirse, daha doğrusu değiştiğinde, kapitalist dünyanın bütünleşme süreci bambaşka bir mecraya girebilir. Günümüz dünya konjonktürünü sınıf güç dengelerinden, özel olarak da politik dengelerden bağımsız olarak ele almak, insanı ister istemez kapitalizmin zaferinin kaçınılmazlığı sonucuna ulaştıracaktır. Oysa yeni-liberalizmin zaferi kaçınılmaz değildir. Bunun kanıtı burjuvazinin yeni-liberal taarruzunun bir çeyrek

yüzyıllık aralıksız saldırısına rağmen hâlâ belirleyici bir zafer kazanamamış, hiçbir ülkede amacına bütünüyle ulaşamamış olmasıdır. 2000'li yıllarda önce Latin Amerika'da başlayan, sonra da Batı Avrupa'ya sıçrayan sınıf mücadeleleri yeni-liberalizmin ve "küreselleşme"nin zaferini daha da zorlaştırıyor. Yarın sınıf mücadelesinin eğrisinde tam bir değişiklik olduğu zaman yeni-liberalizm üstünlüğünü bütünüyle yitirecektir.

BÖLÜM 6

AB: "Küreselleşme"nin Cenneti mi, Yeni Bir Emperyalist Odak mı?



İkinci bölümün sonunda, bloklaşma olgusunun "küreselleşme"nin ulus devletleri ortadan kaldırmakta olduğuna bir kanıt oluşturmaktan ziyade, tam tersine, dünya kapitalizminin yeni bölünmelerine temel oluşturduğunu görmüştük. Bilindiği gibi, son çeyrek yüzyıldır sivrilen ekonomik bloklar (NAFTA, ASEAN, Mercosur vb.) arasında, Avrupa Birliği (AB) sadece ekonomik düzeyde değil, siyasi, askeri, kültürel ve benzeri alanlarda da bütünleşmeye doğru en ileri adımlar atmış odak. Öte yandan, Türkiye'nin AB'yle üyelik müzakerelerine girmiş olması, bu topraklarda AB tartışmasını yakıcı bir konu haline getiriyor. Solda AB taraftarlarının bazıları, AB'yi neredeyse "küreselleşme"nin en ileri örneği olarak gösteriyorlar. Dolayısıyla, AB sorununa bir bölüm ayırmak ve AB'nin karakterini ana hatlarıyla incelemek doğru olacak. Bu bölümde bunu yapmaya çalışacağız. Ancak çok geniş bir mesele olan AB'yi bütün yönleriyle inceleme olanağımız yok. Burada AB'yi sadece dünya sistemi içindeki yeri ve gelecek için neyi temsil ettiği sorunu açısından ele alacağız.

Türkiye'nin AB üyeliği tartışması toplumun bütününde ciddi saflaşmalara yol açıyor. Bu saflaşmada, hâkim sınıfların ezici çoğunluğunun tavrı, elbette kendi geleceklerinin güvencesi olarak gördükleri AB'den yana. Tuhaf bir paralellikle, solda, sendikalarda ve demokratik kitle örgütlerinde de AB'yi bu topraklarda

demokrasinin yerleşmesinin ve emekçilerin kurtuluşunun neredeyse biricik yolu olarak sunan yaklaşımlar hâkim konumda. Bu tartışma kuşkusuz daha uzunca bir süre devam edecek. Ne var ki, tartışmada hem hâkim sınıf sözcülerinin, hem de emekçilerin çıkarları adına konuşanların çoğunluğunun genellikle Avrupa Birliği'nin tarihsel oluşumunu ve günümüzdeki dinamiklerini bilimsel bir çerçevede incelemek yerine, AB'nin bir demokrasi, sınıf uzlaşması ve barış cenneti olduğu görüşünden hareket ettiği, Türkiye'nin AB üyeliğini bu temellerde savunduğu söylenebilir. Bu bölüm, AB tartışmasının genellikle atlanan bu boyutu ile ilgili. Avrupa Birliği'ni dünya kapitalist sisteminin içindeki yerine yerleştirmeyi, gelişmesinin ardındaki dinamikleri eleştirel bir yöntemle ele almayı amaçlıyor. Sonuç olarak, tartışma götürmez bir gerçek var: Avrupa Birliği'nin ne olduğunu anlamadan Türkiye'nin AB üyeliğini değerlendirmek mümkün olamaz. Öyleyse, AB tartışmasında kalem oynatan, söz söyleyen herkesin şu soruya cevap vermesi gerekir: AB modern dünyanın gelişiminde neyi temsil ediyor?

Avrupa Birliği'nin tarihsel dinamikleri

Avrupa Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde adım adım inşa edilmiş olan bir birliktir. Bu birliği doğuran dinamikleri kavrayabilmek için, öncelikle kapitalizmin tarihinde, farklı ulus devletlere bölünmüş Avrupa ile federal bir sistem içinde tek bir devlet çatısı altında birleşmiş olan ABD arasındaki karşıtlığın, kapitalizmin bu iki ana odağının farklı yollardan gelişmesine yol açmış olduğunu kavramak gerekiyor. Avrupa'nın bölünmüşlüğü son iki yüzyıldır bu kıtanın burjuvazisinin önünde büyük bir engel olarak belirmiştir. Bir yandan, sermaye birikiminin ve üretici güçlerin gelişmesi her bir ülkenin iç pazarının darlığının yarattığı tahditlerle karşılaşmıştır. Öte yandan, özellikle 20. yüzyılda bu ulus devletler arasında iki büyük ve yıkıcı savaşın yaşanması, Avrupa kapitalizminin büyük yıkımlarla karşılaşmasına ve geri düşmesine yol açmıştır. Buna karşılık, ABD geniş bir iç pazarın

avantajlarının yanı sıra, kendi topraklarında (kölelik sorunuyla ilgili olan 1861-65 iç savaşı dışında) hiçbir savaş yaşanmaması sayesinde kapitalist gelişmede Avrupa'nın önüne geçme olanağını elde etmiştir. Buna tek bir büyük devletin askeri ve dolayısıyla diplomatik gücünün avantajı da eklenince, Avrupa'nın bölünmüşlüğünün kapitalistler arası rekabette Avrupa sermayesi için büyük bir dezavantaj olduğunu kavramak kolaylaşır.

"Yapısal" denebilecek bu özellikler, İkinci Dünya Savaşı ertesinde Avrupa sermayesi açısından yakıcı denebilecek kadar yoğunlaşmış bir tablo yaratıyordu:

> Modern tarihin gördüğü bu en büyük savaş Avrupa'yı yıkım içinde bırakmış, kendi topraklarında savaş yaşamayan ABD ise, savaş ekonomisinin yarattığı canlanma ile 30'lu yılların Büyük Depresyonu nun etkilerini de silmişti. ABD bütün dünyanın sanayi üretiminin % 50'sini elinde toplamış, Bretton Woods sistemi aracılığıyla doları dünya parası haline getirmişti. Marshall yardımıyla Avrupa'nın gelişmesinin anahtarını dahi kendi elinde tutuyordu. Modern tarihte ilk kez Avrupa dünyanın hâkim yöresi olmaktan bütünüyle çıkmış, ABD'nin bir uzantısı haline gelmişti.
>
> Kapitalist Avrupa İkinci Dünya Savaşının ertesinde yalnızca kapitalist Amerika'nın rekabetiyle değil, aynı zamanda Ikıncı Dünya Savaşı'ndan muazzam bir prestijle çıkan yeni dev Sovyetler Birliği'nin ideolojik-politik meydan okumasıyla karşı karşıyaydı. Kısacası, 19. yüzyılda ve bir ölçüde 20. yüzyılın ilk yarısında dünyanın merkezi olan Avrupa, 20. yüzyılın ikinci yarısında (Sovyetler Birliği'nin çözüldüğü 1991'e dek) ABD ile SSCB arasında bir tampon bölge statüsüne düşüyordu.
>
> Avrupa'nın, ulus devletlere bölünmüşlükten kaynaklanan kısıtlamaları emperyalizm çağının ilk evresinde aşma tarzı, 1870'lerden itibaren yükselen sömürgecilikti. İkinci Dünya Savaşı sonrası donem, aynı zamanda sömürge imparatorluklarının da çözüluşunü getiriyor, böylece Avrupa'yı bu avantajından da yoksun kılıyordu.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Avrupa Birliği, kömür-çelik birliğinden 1958 Roma Antlaşması'yla kurulan Ortak Pazar'a, onu izleyen Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan Avrupa Topluluğu'na ve bugüne, **Avrupa sermayesinin, emperyalist rekabet içinde, ABD (ve aynı zamanda Japon) sermayesine karşı bir mücadele örgütüdür.** Elbette, bu aynı zamanda, AB'nin, emperyalizme bağımlı ülkelerde, Avrupa sermayesinin çıkarlarını sağlamak için çalışan bir araç olduğu anlamına gelir.

Üçüncü dünya karşısında Avrupa Birliği

Avrupa Birliği, 1958 yılında bir **sömürge imparatorluğu** olarak kuruldu. Bilindiği gibi, emperyalist ülkelerin sömürge imparatorlukları o dönemde yeni yeni tasfiye ediliyordu. İlk altı üye arasındaki en büyük sömürgeci güç olan Fransa daha başlangıçtan itibaren sömürgelerin ekonomik ortaklığa dahil edilmesini talep etmiş, bu Belçika ve Hollanda gibi öteki sömürgeci güçlerden destek görmüştü. AB'nin kurucu belgesi olan Roma Antlaşması'nın (1957) 131. maddesi "denizaşırı ülkeler ve egemenlik bölgeleri"nden açıkça söz etmekle AB'nin harcındaki sömürgeci karakteri ortaya koyar. İster Karayipler'de, ister Pasifik Okyanusu'nda olsun, "denizaşırı bölgeler ve topraklar" bugün dahi AB'nin bir parçasıdır.

Ama günümüzde sömürge imparatorlukları büyük ölçüde tasfiye edilmiş olduğundan, bundan çok daha önemlisi AB'nin eski sömürgeleriyle ve emperyalizme bağımlı öteki ülkelerle kurduğu ilişki tarzıdır. Bu tarzın ilk örneği, 18 Afrika ülkesi ve Madagaskar ile imzalanan 1963 tarihli Yaunde anlaşmasıdır. Bu anlaşma AET üyelerine bu ülkelerle ticaretlerinde serbestlik tanıyor, sermaye akımlarını kolaylaştırıyordu. Aynı ülkelerle 1969 yılında imzalanan ikinci Yaunde anlaşması serbest ticaret ilkesini derinleştirecekti. Ama tek yanlı olarak: Avrupa'nın ortak tarım politikasının alanına giren tarım ürünleri serbest ticarettten muaf tutuluyordu. Buna karşılık, Afrikalı "ortak"ların da kritik

anlarda korumacı önlemler alabileceği kaydediliyordu, ama bu sürekli değil istisnai bir durumdu ve ancak AET'nin onayıyla mümkün oluyordu.

AB'nin eski sömürgeleriyle emperyalist ilişkilerini destekleyen asıl önemli belgeler, ilki 1975'te, sonuncusu 1989'da imzalanan dört Lome anlaşmasıdır. Bu anlaşmalar, daha önce Yaunde'ye taraf olan Afrika ülkelerinin yanı sıra Karayipler'den, Pasifik Okyanusu'ndan ve yine Afrika'dan yeni ülkelerin de katılımıyla günümüzde 69 ülkeyi (bunlara bölgelerin baş harfleriyle AKP ülkeleri denmektedir) kapsar hale gelmiştir. 1975'de ilk Lome anlaşması imzalandığında, o zamanki adıyla AT'nin bu anlaşmadan ne beklediği, Avrupa Komisyonu'nun bir belgesinde şöyle ifade edilmekteydi:

> Topluluğun,
>
> hammadde ihtiyacının garanti altına alınması ve genişletilmesi,
>
> gelişmekte olan ülkelerle ekonomik ilişkilerin arttırılmasında sürekli temel olması,
>
> Avrupa endüstri ve ticaretinin gelişmekte olan ülkeler pazarlarında uluslararası rakiplerine karşı varlığını devam ettirmesi ve güçlenmesi amacıyla gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sektörlerinde geniş alana yayılmış, kapsamlı yatırımlara ihtiyacı vardır.

Elbette AB, bu anlaşmaları söz konusu ülkelere ve dünyaya, gelişmekte olan ülkelere destek ve yardım anlaşmaları diye sunuyordu. Ama aslında yapılan bu ülkelerin sömürge olduğu dönemde kurulan işbölümünü koruyarak AB emperyalizminin ihtiyaçlarını karşılamaktı. 1989'da imzalanan son Lome anlaşması ise daha ileri giderek, AKP ülkelerine IMF ve Dünya Bankası programı doğrultusunda "yapısal uyum önlemleri"ni dayatıyordu. (Bugün ünlü Kopenhag kriterlerinin "işleyen bir piyasa ekonomisi"ni ve Katılım Ortaklığı Belgesi'nin IMF ve Dünya Bankası politikalarını Türkiye'ye dayattığı gibi.)

AB, benzeri politikaları Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkele-

riyle Akdeniz programı çerçevesinde sürdürmekte, ayrıca Doğu Asya'daki ASEAN üyelerinden Latin Amerika'ya kadar birçok ülkeyle de ticari, mali ve sınai anlaşmalara girmektedir.

"Yeni Dünya Düzeni" döneminde Avrupa Birliği

1980'li yılların başından itibaren başlayan neoliberal taarruz, bunun 80'li yılların sonundan itibaren "küreselleşme" stratejisine dönüşmesi ve baba Bush'un 1990 yılında, Körfez savaşı arefesinde "Yeni Dünya Düzeni"ni (YDD) ilan etmesi ile birlikte, emperyalizmin tarihsel gelişmesi içinde yeni bir dönemin açıldığı biliniyor. AB, bu dönemde yepyeni bir işlev daha kazanmıştır: Eski bürokratik işçi devletlerinde, yani Doğu Avrupa ülkelerinde ve eski Sovyet cumhuriyetlerinden bir bölümünde kapitalist restorasyonu güvence altına almak ve bu ülkeleri emperyalist dünya ekonomisiyle geri dönülmez biçimde bütünleştirmek.

Doğu Avrupa'daki eski rejimlerin göçmesinden (1989) ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından (1991) sonra, AB, başta Almanya ve Avusturya'nın itişiyle, Orta ve Doğu Avrupa'yı hâkimiyeti altına almak amacıyla güçlü bir hareket başlatmıştır. Bu yönelişin ilk adımı 1990'da eski Doğu Almanya'nın kapitalist Federal Almanya tarafından ilhak edilmesiyle atılmıştır. İkinci adım, 1991'de Yugoslavya'da gelmiştir. Helsinki Nihai Senedi'nin (1975) Avrupa'da sınırların değişmezliği konusundaki açık hükmüne rağmen, Almanya, Avusturya ve Vatikan; Slovenya ve Hırvatistan'ı Yugoslav Federasyonu'ndan ayrılmaya kışkırtmış, 1992'den itibaren başlayan Yugoslavya savaşlarına, AB ülkeleri sözde barışı sağlamak amacıyla boylu boyunca karışmışlardır. Bugün Tito'nun Güney Slav halklarını kardeşçe birleştiren Federal Yugoslavyası'nın yerinde yeller esmektedir, ama AB bu ülkenin eski toprakları üzerinde iki sömürge (Bosna ve Kosova) yönetmektedir. Bütün modern tarih boyunca "Balkanlar" olarak bilinen bölgenin adı dahi, AB tarafından massedilmesini kolaylaştırmak için "Güneydoğu Avrupa"ya çevrilmektedir.

Ama Doğu Avrupa'nın AB tarafından yutulma süreci asıl 1993 Kopenhag zirvesinde alınan kararlar uyarınca yürürlüğe girmiştir. Bugün AB'nin 27 ülkesinin arasında, daha pek yakın bir geçmişte, bürokratik olarak yozlaşmış olsa dahi kamu mülkiyeti ve planlamaya dayanan birer ekonomiye sahip olan on ülke vardır. Bu ülkelerde son on yıldır, AB'nin basıncı ve yönlendirmesi altında büyük üretim ve dolaşım araçları üzerinde kamu mülkiyeti, planlama, kolektif tarım, parasız eğitim ve sağlık, ucuz konut, taşımacılık ve kültür gibi kazanımlar hemen hemen bütünüyle tahrip edilmiştir. Kısacası, **AB bugün Avrupa kıtasında sosyalizme ilişkin ne kazanım varsa hepsini ortadan kaldırma konusunda baş rolü oynamaktadır.**

YDD döneminde AB'nin yönelişini daha önceki döneme göre açıkça ayırt eden başka özellikler de mevcuttur. Bunların başında da, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra işçi sınıfı ve emekçilerin kazanımlarına neoliberal taarruzun **AB'nin resmi politikası** haline gelmesi vardır. Avrupa'nın kapitalist ülkeleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında "sosyal devlet" adıyla anılan uygulamaların en önünde yer almış, bu bakımdan ABD ve Japonya'ya göre işçi sınıfına çok daha büyük tavizler vermişlerdir. Bunun temelde iki nedeni vardır: İşçi sınıfı hareketinin hem sendikal, hem de politik düzeyde Avrupa'da öteki iki emperyalist odaktan daha güçlü olması ve Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa işçilerinin kazanımlarının coğrafi ve sosyo-politik nedenlerle en fazla Avrupa kapitalistlerini tehdit etmesi. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, bu faktörlerden ikincisi etkisini yitirmiştir. YDD döneminde sosyal demokrasinin eski reformist yönelişini bile terk ederek neoliberal kapitalizmle bütünleşmesi ve resmi komünist partilerin krize düşmesi, ayrıca yükselen işsizlik vb. etkenlerin sendikal hareketi de sarsması dolayısıyla Avrupa işçi hareketinde de gözle görülür bir aşınma yaşanmıştır. "Sosyal kapitalizm" modeli dolayısıyla bazı çevrelerde hâlâ yüceltilen Avrupa burjuvazisi işte bunun üzerine tam anlamıyla bir taarruz başlatmıştır.

Bilindiği gibi, Amerikan burjuvazisinin 80'li yıllarda

Reagan'la başlattığı başarılı neoliberal taarruzun benzeri, Avrupa kıtasında sadece Thatcher dönemi Britanya'sında yaşanmış, daha sonra Blair de bu taarruzu sürdürmüştü. Kıta Avrupası'nda ise işçi sınıfı eski dönemin kazanımlarında hâlâ direniyordu. Hemen hemen bütün ülkelerde, sosyal demokrat iktidarların dahi (Fransa'da Mitterrand ve daha sonra Jospin, İspanya'da Gonzalez, Almanya'da Schröder vb.) neoliberalizme angaje olmasına rağmen, kıta Avrupası işçi sınıfı mevzilerini bir türlü terk etmiyordu. İşte Brüksel bürokrasisine dayanan antidemokratik yapısıyla AB burada devreye girecek ve Avrupa kıtasında **IMF'ninkine benzer bir rol** oynamaya başlayacaktı. 1991 Maastricht ve onu tamamlayan 1997 Amsterdam Antlaşmaları, AB'nin neoliberal bir doğrultuda inşa edileceğini karara bağlıyor ve üye ülkelerde bu çerçeveden ayrılacak hükümetleri çeşitli cezai yaptırımların tehdidi ile karşı karşıya bırakıyordu. Bunun sonucunda bütün üye ülkelerde sosyal harcamalar kısılıyor, özelleştirmeler yayılıyor, esneklik ve kuralsızlaştırma kural haline geliyordu. Yani, YDD döneminde AB sadece Avrupa'nın doğusunda değil batısında da işçi ve emekçilerin eski dönemde elde etmiş olduğu kazanımları söküp almanın bir aracı haline geliyordu. Bugün herhangi bir AB üyesi ülkede gerçek bir sosyalist hükümet başa gelse ve işsizliği ortadan kaldırma, tırpanlanan sosyal hizmetleri yeniden yükseltme, işçi sınıfına yeni haklar verme yolunda ciddi tedbirler almaya girişecek olsa, AB'den kopma sorunu ile mutlaka yüz yüze gelecektir.

YDD döneminde AB'yi daha önceki dönemlerden ayırt eden bir dizi başka özellik de mevcuttur. Bunların hepsine burada girmek mümkün değil, ama son bir noktaya değinmeksizin geçemeyiz: ABD'ye paralel olarak AB'de de militarist, antidemokratik, ırkçı, hatta faşist eğilimlerin güçlenmesi. Türkiye'de ABD'nin gericiliği ile AB'nin barışçı ve demokratik karakterini karşı karşıya getiren efsanelere karşıt olarak, YDD döneminin üç büyük emperyalist savaşında (Körfez, Kosova, Afganistan) AB'nin ya tamamı, ya da bazı üyeleri ABD'nin müttefiki idi. 2003 Irak sa-

vaşı konusunda Almanya ve Fransa'nın tavırları bir yana bırakılırsa, ABD'yi sadece Blair'in değil, İtalya, İspanya, Hollanda gibi bir dizi başka AB üyesinin de desteklemiş olduğu unutulmamalı. AB'nin yükselen militarizmi aynı zamanda NATO'dan bağımsız bir birleşik askeri güç oluşturma çabasında da (Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği) ortaya çıkıyor. Irkçılık konusunda Schengen'den (1992) başlayan bir Avrupa kalesi yaratma çabaları, bugün özellikle Britanya, İtalya ve İspanya'nın saldırgan politikalarıyla, Avrupa ile üçüncü dünya arasında bir yeni Berlin Duvarı yükseltilmesi aşamasına ulaşmıştır. 11 Eylül sonrasında AB'nin demokratik haklara taarruzu neredeyse ABD'nin gerici saldırısını aratmaz düzeye yaklaşmaktadır. Ayrıca, küreselleşme karşıtı harekete ABD polisinin değil, İsveç ve İtalyan polisinin kurşun sıktığı da unutulmamalıdır.

AB KARŞISINDA ABD

ABD'nin AB'ye yaklaşımı, başlangıçta destek, sonra da esas olarak kontrol altında tutma ve içeriden denetleme biçiminde olmuştur. Dışarıdan denetim aracı esas olarak NATO'dur. NATO başlangıçtan itibaren, Sovyetler Birliği'ne yönelik bir savaş aygıtı olmanın yanı sıra, ABD'nin Avrupa üzerindeki hegemonyasının da baş aracı olmuştur. SSCB'nin var olduğu dönemde, ABD AB'yi Avrupa kıtası üzerinde SSCB'nin ve "Doğu Bloku"nun gücünü dengeleyen bir bütünleşme süreci olarak görmüştür: Yani AB, aynen Marshall yardımı, OECD vb. türünden, Avrupa'da kapitalizmi ayakta tutmanın bir aracı olarak görülmüştür. 1991 sonrasında ise, NATO ABD'nin Avrupa üzerindeki hegemonyasının ayrıcalıklı aracı olmaya devam etmektedir. Artık SSCB çözüldüğüne ve Rusya eski gücünden çok şey yitirdiğine göre, AB kapitalist Avrupa'yı ayakta tutmak bakımından işlevini yitirmiştir. Ne var ki bütünleşme süreci çok ilerlemiş, Almanya dünyanın en güçlü ve dinamik ekonomilerinden biri haline gelmiş, Alman-Fransız ekseni (İtalya ve Hollanda'nın da desteğiyle) AB'yi Avrupa ser-

mayesinin umudu yapmıştır. Bu durumda ABD, AB içinde Truva atları taktiğini benimseyecektir. Bu Truva atlarının en önemlisi elbette çeşitli tarihsel, ekonomik, politik ve kültürel nedenlerle ABD ile arasında çok özel bir ilişki olan İngiltere'dir. Batı'daki Truva atının yanına ABD şimdi Doğu'da da başta Polonya olmak üzere bir dizi Truva atına sahiptir. Ama Türkiye'nin de ileride benzer bir rol oynayacağı konusunda umutludur.

Gelecek ne getirir?

AB, dünya sistemi içinde o kadar önemli bir odaktır ki, AB'nin geleceğini tartışmak dünyanın geleceğini tartışmak demektir. Bu bölümün amaçları açısından bunu yapmak gerekli değil. Burada önemli olan bir yöntem sorununun altını çizmek. AB taraftarları, her şeye bütünüyle statik bir açıdan bakıyorlar. AB'nin ve daha genel olarak Batı Avrupa ülkelerinin son yarım yüzyıldır gösterdiği bazı özellikleri donduruyor, neredeyse mutlaklaştırıyorlar. Örnekse, yukarıda belirttiğimiz gibi, "sosyal devlet" olarak anılan uygulamalarda ve işçi sınıfına verilen tavizlerde son yarım yüzyıldır en ileri giden Avrupa ülkeleri olduğu için, AB taraftarları Avrupa'ya sanki vazgeçemeyeceği bir "sosyal kapitalizm" modeli biçiyor, bunun hiç değişmeyeceğini varsayıyorlar. Oysa (Thatcher'ı saymasak bile) Maastricht'ten başlayarak bu modelin çoktan terk edilmeye başlandığını biraz önce gördük. Ya da 30'lu yılların ve İkinci Dünya Savaşı'nın faşizm deneyiminden sonra Avrupa'da kök salan demokrasiyi ebedileştiriyor, sınıfların ve uluslararası odakların karşılıklı güç dengelerinden bağımsız olarak kalıcı ilan ediyorlar. Oysa, 11 Eylül sonrasında ve faşist hareketlerin hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde görülen yükselişiyle birlikte bu eğilimin de tersine dönmüş olduğunu görmüş bulunuyoruz. Kısacası, vurgulanması gereken esas nokta, başka her şeye olduğu gibi AB'ye bakarken de, bir fotoğraf karesiyle yetinmemek, her toplumu dinamik biçimde ele almak gerektiğidir. Değişimin esas olduğunu hatırlayarak düşünmek tek doğru yöntemdir.

Gelecekte AB'nin giderek ulus devletler üstü bir devlet (yani büyük ölçekli bir ulus devlet) haline gelmesi ciddi bir olasılık. Bu süreç elbette sancılı oluyor, iniş çıkışlarla gelişiyor, bütünleşmenin farklı modelleri arasında mücadeleler yaşanıyor. Önce Avrupa Anayasası'nı Fransa ve Hollanda halklarının reddetmesi, ardından B Planı olan Lizbon Anlaşması'na İrlanda halkının "hayır" demesi, bütünleşmenin çok sancılı biçimde ilerleyeceğini gösteriyor. Buna karşılık Avro'nun yerleşmesinin, Avrupa Merkez Bankası'nın kuruluşunun onuncu yılında otoritesini sağlamış olmasının, Avrupa ordusunu inşa çabasının gösterdiği de bütünleşme yolunda bir iradenin var olduğu. Bütünleşmenin önünde çok ciddi sorunlar olduğu açıktır. Özellikle, bugün derinleşmekte olan dünya ekonomik krizi AB'yi çok zorlayacak, üye ülkeler açısından merkezkaç güçleri harekete geçirecektir. Genişlemenin AB'yi büyük ölçüde zorlaması beklenebilir. Yani AB'nin bir proje olarak başarısı garanti değildir. Ama gidişat o yöndedir.

Ne var ki, bu gelişmenin insanlığın hayrına olacağını söylemek çok daha zor. AB'nin dev bir ekonomik ve politik güç halinde ABD'nin karşısında yükselmesi, bazılarının düşündüğü gibi, dünyada demokrasi ve barışa katkıda bulunmak yerine, koşullara bağlı olarak bu iki emperyalist odak arasında dünyanın bölüşümü konusunda rekabeti ve çelişkileri derinleştirerek yeni bir dünya savaşının dahi insanlığın gündemine girmesine yol açabilir. Bu tür bir rekabet Avrupa'nın kendi içinde de işçi ve emekçilerin kazanımlarına daha fazla saldıran yaklaşımları öne çıkaracaktır. Sorun daha şimdiden burjuvazi tarafından açıkça ifade ediliyor. Bütün burjuva sözcüleri, Avrupa'nın uluslararası rekabette ABD'nin gerisinde kalmasını, Avrupa işçilerinin kazanımlarında direnmelerine, esnekliğin ve yalın üretimin ABD'de olduğu kadar yaygın ve derin biçimde yerleştirilememesine bağlıyor. Yani AB projesi ilerledikçe, Avrupa'nın gericileşmesi, bugün varılan eğilimlerin mantıksal bir sonucu olacaktır.

BÖLÜM 7

"KÜRESELLEŞME" KAÇINILMAZ MI?



"Küreselleşme" teorisinin politik açıdan en sakıncalı boyutunun, bu terimle anılan yeni-liberal bütünleşme sürecinin kaçınılmazlığına ilişkin inanç olduğuna, bu kaçınılmazlık düşüncesinin işçi-emekçi sınıflar saflarında ve solda bir teslimiyetçilik ve kadercilik atmosferi yarattığına bu kitabın giriş bölümünde değinmiştik. Küreselleşme terimiyle anılan yeni-liberal bütünleşme sürecinin kaçınılmazlığına ilişkin inancın önemi, işçi sınıfı saflarında ve solda bir teslimiyetçilik ve kadercilik atmosferi yaratmasından kaynaklanıyor.

Kaçınılmazlık fikri, iki düzeyde ele alınabilir. Birincisi, tekil ülkeler düzeyinde, dünya küreselleşirken bu sürecin dışında kalmanın mümkün olmadığı fikridir: Bunun kabulü, sol ve işçi hareketini "küreselleşme" sürecine ister istemez katılmaya, kendini katılmanın maliyetlerini asgariye indirme türünden bir politikayla sınırlamaya sürükler. İkinci bir düzeyde ise, "küreselleşme"nin dünya çapında tersinmez, geri çevrilemez bir süreç olduğu fikri işlenir. Birinci düzey doğrudan doğruya bütünleşme karşısında ulusal devletin ve politikanın rolü konusuyla ilgilidir. Bu konuya yukarıda 2. Bölüm'de özellikle "ulusal kalkınmacılığın sonu" tezlerini incelerken kısmen değindik. Ama bu konu esas olarak bu kitabın, "küreselleşme" tartışmasının politik sonuçlarını çıkaran bölümlerinde (esas olarak da 9. Bölüm'de) bağlanacak. Şimdi sürecin dünya çapında geri çevrilemez olduğu fikrini tartışma masasına getirmemiz gerekiyor. Çünkü "küreselleşme"nin neredeyse

bir silindir gibi önündeki bütün engelleri ezerek gerçekleşeceği, hiçbir gücün bu süreci geri çeviremeyeceği yolunda solda da yaygın bir inanış olduğu kolaylıkla söylenebilir.

Tartışmayı derinleştirmeden önce, solda son dönemde hâkim olan bir düşünce tarzına karşı bir uyarıda bulunmak gerekiyor. "Gerçekçilik" yaftası altına ileri sürülen bir görüşe göre kapitalizmin yasaları bir işlemeye başlasın, önünde hiçbir şey duramaz. Bu yasalara karşı gösterilecek direnç tarihin tekerleğini geriye çevirmeye çalışmakla eşanlamlıdır. Yapılması gereken, bu yasaları kavramak, onlara uyacak biçimde davranırken elde edilebilecek en iyi sonuçlara ulaşmaya çalışmaktır.

Bu yaklaşımda, birincisi, kapitalist üretim tarzının yasalarının mutlak bir şaşmazlıkla, hiçbir karşı eğilim tarafından geri çevrilemeyecek "tunç yasalar" gibi işlediğine dair yanlış bir metodolojik hareket noktası ile karşı karşıyayız. İkincisi, ekonomik hareket yasalarının politik engelleri önlenemez bir kesinlikle silip süpüreceği fikri, ekonominin hiçbir politik dolayımdan geçmeden bütün toplumun hayatını yönettiği türünden tek-yanlı, diyalektik-olmayan bir yaklaşımı ortaya koyuyor. Nihayet, üçüncüsü, bu kaçınılmazlık mantığı kapitalist üretim tarzının çelişkili doğasını bir kenara bırakır, kapitalizmin yasalarının hiçbir zigzaga bile izin vermeksizin, doğrusal bir muzaffer gelişme içinde gerçekleşeceğini varsayıyor. Bu, Lenin'in "emperyalist ekonomizm" dediği okulun yöntemidir.[70]

Marksizm içinde yaygınlaşan bu silindir-kapitalizm anlayışını bertaraf ettikten sonra şimdi esas sorumuza dönebiliriz: "Küreselleşme" bir dünya olgusu olarak geri çevrilemez, kaçınılmaz bir olgu mudur? Dikkatli bir inceleme bu sorunun cevabının olumsuz olduğunu gösteriyor.

Günümüzün emperyalist karaktere sahip kapitalizmi öylesine ağır çelişkilerle karşı karşıyadır ki, bu çelişkilerin birinin ya da birkaçının olgunlaşarak patlayıcı bir karakter kazanması

[70] Bkz. V. İ. Lenin, *Marksizmin Bir Karikatürü ve Emperyalist Ekonomizm*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1991.

halinde dünya kapitalist sisteminin bir kargaşaya yuvarlanması, 1930'lu yılları bile aratacak bir parçalanma yaşaması, yani "küreselleşme"nin tam karşıtına dönüşmesi sadece bir olasılık değil, yüksek bir olasılıktır. Burada günümüz dünya kapitalizminin yaşadığı bütün önemli çelişkileri hep birden, özet halinde bile olsa, ele almak mümkün de değildir, gerekli de. Örneğin başta Çin olmak üzere bugün varılan bürokratik olarak yozlaşmış işçi devletlerinde kapitalist restorasyon süreci "küreselleşme" olarak anılan dünya çapında bütünleşmenin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Bu sürecin çelişkilerinin nasıl sonuçlara yol açacağı henüz büyük bir bilinmezdir. Örneğin "küreselleşme" denen dünya çapında bütünleşmenin karşı kutbunda diyalektik olarak ulusal ve dinsel partikülarizmler yarattığı artık kimse için sır değildir.[71] Biz bunları kenara bırakarak, son dönemin hızlanmış bütünleşme sürecinin ürünü olarak ortaya çıkan yapısal, sistemik üç çelişkiyi mercek altına alalım.

Bütünleşmenin Çelişkileri (1): Hayali Mekânda Macera

Yeni-liberal bütünleşme sürecinin asli boyutlarından birinin, hatta en çarpıcı olanının uluslararası para sermaye akımlarının serbestleşmesi, başka bir deyişle dünyanın çeşitli mali piyasalarının bütünleşmesi olduğu biliniyor. Bu sürecin, aynı zamanda, mali piyasalarda çarpıcı bir şişkinlikle el ele gittiği, dünya çapında para-kredi sisteminin üretime oranla bir patlama yaşadığı da yaygın olarak konuşulan bir olgu. Popüler düzeyde yaygın kanı, bu iki olgu arasında zorunlu bir nedensellik bağı olduğu yolunda. Bu kavrayışa göre, mali piyasalardaki uluslararası bütünleşme göz kamaştırıcı spekülatif kâr olanakları yarattığı için giderek daha büyük miktarda paranın bu piyasalara akmasına yol açmış, bu da mali şişkinliğin temelindeki esas neden olmuştur.

71 Bu konuyu erkenden ayrıntılı bir tahlil ile ele almıştık. Bkz. Sungur Savran, "Bankalar ve Bayraklar: Uluslararasılaşma Çağında Milliyetçilik", *Sınıf Bilinci*, sayı 12, Mart 1993.

Bu açıklama üzerinden yürümek, bizim buradaki amaçlarımız açısından işleri oldukça basitleştirirdi. Çünkü bugünkü düzeylere ulaşmış bir mali şişkinliğin bir parasal çöküş ile sonuçlanması ihtimali her zaman yüksektir. Uzun krizin tarihi, bu tür bir mali çöküşün defalarca eşiğinden dönüldüğünü gösteriyor: 1982'de Meksika ve Brezilya'da başlayan uluslararası borç krizi, 1987 ve 1989 New York borsa krizleri, 1990 ABD Savings and Loan (Tasarruf Sandıkları) iflası, 1992 ve 1993'te Avrupa Para Sistemi'nde yaşanan çalkantılar, doların yen ve Avrupa paraları karşısındaki tahterevalli misali iniş çıkışları, 1994 Meksika krizi ve bunun uluslararası alana yayılması, 1995 Barings Bankası skandalı, 1997 Asya, 1998 Rusya, 1999 Türkiye krizleri, 2001 Arjantin ve Türkiye'nin mali iflasları, uluslararası mali sistemin nasıl kriz eğilimli olduğunu tekrar tekrar kanıtlamıştır. Bu satırların yazılmakta olduğu sırada (Ağustos 2008) başta ABD olmak üzere dünya çapında süregiden finansal sarsıntı ise dünyayı bir mali çöküşün eşiğine getirmiştir.[72] Dolayısıyla, parasal şişkinlik uluslararası bütünleşmeye bağlandığı takdirde, "küreselleşme" olarak anılan sürecin ne denli kırılgan olduğunu kanıtlamak kolaylaşır. Biz önce bir saptama yapalım: Nedeni ne olursa olsun, dünya kapitalizminin yaşadığı mali şişkinlik, sistemi büyük bir çöküntü tehlikesiyle karşı karşıya getiriyor. Bu saptamadan sonra da kolay yolu reddederek, kendi işimizi biraz zorlaştıralım.

Zorlaştırmak gerekli çünkü genellikle sanıldığının aksine, **mali şişkinlik olgusu uluslararası bütünleşmeden kaynaklanmıyor.** Ondan çok daha ağırlıklı etken dünya kapitalizminin yaşadığı uzun kriz. Kapitalizmin krizleri, genel bir eğilim olarak, iki yanlı bir mekanizmanın sonucunda kredi hacmini hızla arttırır. İşin talep yanında, kriz dolayısıyla zayıf duruma düşmüş olan sermaye birimlerinin ayakta kalmak için krediye olan ihtiyaçları

Bu konuda bkz. İşçi Mücadelesi, "İşçinin Ekonomik Kriz Rehberi", http://mucadelesi.net/index.php?option=com_content&task=view&id=355&Itemid=71, ve Sungur Savran, "Mriz var mı, yok mu?", http://www.mucadelesi.net/index.php?option=com_content&task=view&id=355&Itemid=1

artar. Arz yanında ise, artık değer üretiminin içinden geçtiği darboğaz, üretim faaliyetini sermaye için kârlı bir alan olmaktan çıkardığından sermaye hızla mali alana yönelir, kârlılığını bu alandaki operasyonlar aracılığıyla sağlama çabasına girişir. Sermaye böylelikle dalga dalga mali piyasalara girdiğinde, mali piyasalarda genel bir şişkinlik yaşanır. Bu olgu, kapitalist krizlerin genel bir yasasının ifadesinden başka bir şey değildir: **Krizlerde para üretimden ayrılır.** Spekülasyon genelleşir. Mali şişkinlik krizin suni biçimde ertelenmesine yol açarken aynı zamanda çöküntü tehlikesini de yükseltir.

İşte bugün içinde bulunduğumuz durum, esas olarak, 30 yılı aşkın süredir devam eden dünya çapındaki kapitalist krizin bir ürünüdür. Elbette mali piyasaların uluslararası bütünleşmesi mali sermayeye yeni kâr olanakları sağladığı için, aynı zamanda yeni finansal araçlar ("türev" piyasalar vb.) riskli ama yüksek kâr vaat ettiği için, sermaye bu krizde mali piyasalara başka krizlerde olduğundan da yoğun biçimde kaymış olabilir. Ama bu bir gerçeği ortadan kaldırmaz: Eğer kriz olmasaydı, üretim ve sermaye birikimi canlı biçimde sürüyor olsaydı, dünya çapında yaşanmakta olan dev boyutlardaki mali şişkinlik bugün bu ölçekte yaşanıyor olmazdı. Dolayısıyla, bugün kapitalizmin karşı karşıya bulunduğu mali çöküş tehlikesi, esas olarak uluslararasılaşmanın değil, krizin ürünüdür. Yukarıda, 5. Bölüm'de de vurgulamış olduğumuz gibi, **"küreselleşme" esas olarak finansal bir olgu değildir, kapitalist üretimin tarihsel gelişmesinin bir ürünüdür.**

Elbette bu kapitalizm için bir teselli değil, elbette tehlikeyi azaltmıyor. Dolayısıyla daha şimdiden bir noktayı saptayabiliyoruz: Dünya kapitalizmi bir mali çöküş tehlikesi dolayısıyla son derecede kırılgan bir yapıya sahiptir. Bu da uluslararası bütünleşmenin muzaffer biçimde ilerleyeceği iddiasının yanına en azından bir soru işareti yerleştirmemizi gerektirir.

Bu noktaya birazdan döneceğiz, ama bizim buradaki amacımız sadece dünya kapitalizminin zaaflarını ortaya koymak değil, açılan yeni dönemde yaşanmış olan hızlı uluslararası bütünleş-

menin yol açtığı yeni çelişkileri keşfetmek. Başka bir biçimde söylenirse, günümüz kapitalizminin yapısında varılan yeni çelişkilerin, krizden kaynaklanan mali şişkinlikten bağımsız olarak bütünleşmeyi tersine çevirme yönünde bir etki yaratıp yaratmayacağını anlamak istiyoruz.

Mali piyasalarda liberalizasyon bilgisayar ve telekomünikasyon sistemlerindeki büyük değişim ile bir araya geldiğinde mali faaliyetlerde yepyeni bir durumun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Büyük para miktarlarının bilgisayar şebekeleri aracılığıyla anında dünyanın bir köşesinden bir diğerine transfer edilmesi artık mümkün hale geldiğinden dolayı, mali piyasalarda dünya çapında 24 saat kesintisiz alışveriş olanaklı hale gelir, dünyanın bütün mali piyasaları birbirine bağlanır, yeni finansal araçların da dahil olduğu bir tabloda delice bir arbitraj faaliyeti bütün borsaları sarar. Bir yazarın deyişiyle, bütün dünyanın mali piyasaları 24 saat boyunca "sanki hepsi aynı yerdeymiş gibi işler."[73] "Sanki aynı yerdeymiş gibi": Bu ifade yeni teknoloji ile liberalizasyonun bir araya geldiği koşullarda, mali piyasalarda mekânın yok edildiği gerçeğinin çarpıcı bir ifadesidir.[74] Elbette burada yok edilen gerçek mekân değildir: Dünyanın dört bir köşesinden insanları bir araya getiren, "sanki aynı yerdeymiş gibi" davranmalarını olanaklı kılan, bilgisayar dünyasının sanal mekânıdır, "cyberspace"dir. Burada bütün alışverişler coğrafi farklılıklardan soyutlanır, mekânların özgüllüğünden bağımsızlaşır. Dünyanın dört bir köşesinden kaynaklanan tarım ürünleri, madenler, sınai mallar, dövizler, hisse senetleri, devlet tahvilleri, kaynaklarından bağımsız biçimde soğuk bir hesaplamanın konusu haline gelir. Dünya kapitalizminin ulusal koşulları ve ulus devletleri aşarak mükemmel bir bütünleşmeye ulaştığı mekândır burası.

73 Ruggie, a.g.m., s. 517.

74 Burada sözü edilen olgu, David Harvey'in "mekânın zaman aracılığıyla ortadan kaldırılması" olarak tanımladığı sürecin sınırında ortaya çıkan, bir bakıma bu süreci mantıksal sonucuna ulaştıran bir gelişmedir. Bk. David Harvey, *Postmodernlik Durumu*, çev. Sungur Savran, 4. basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

Ama "burası" sanal bir mekândır. Gerçekte çok farklı üretim koşullarına, para sistemlerine, kamu maliyelerine, çalışma ilişkilerine sahip ulusal ekonomilerin arasındaki farklılıklardan soyutlayan, her birinin özgül koşullarını salt bilinen istatistiklerle ifade eden, kapitalizmin anarşik doğası nedeniyle bilinemeyecek ya da bilindiği halde mali piyasaların erişemediği ya da onlardan saklanan bilgileri ya da nicelleştirilemeyecek faktörleri (Güney Asya tsunamisi, Latin Amerika devriminin yükselişi, 11 Eylül vb.) bilgisayarın hafızasına kaydetmeyen, kaydedemeyen sanal bir dünya. Bu mekânda eşit olmayan şeyler eşitlenir, varılan coğrafi farklar yok sayılır. "Cyberspace"te spekülasyonun patlayıcı çelişkisi, piyasaların temelinde yatan mekânsal farklılıkları (ulusal ekonomilerin çeşitliliğinden kaynaklanan farklılıkları) yok sayarak her şeyi tek bir mekâna indirgemesidir. İşte bu nedenle, bu tek mekâna, Marx'ın "hayali sermaye" kavramını izleyerek "hayali mekân" adını verebiliriz.

Varlığı yadsınan farklılıklar, sanal mekânda kaydedilmeyen gelecek, "cyberspace"in hayali mekânında varsayılan koşullara uymayan sonuçlar ürettiğinde, karşılaşılan krizdir. Kriz, hayali dünya üzerinde iki farklı etki yaratır. Hayali dünyanın sayıların soyutluğu üzerinde yükselen rahatını bozduğu andan itibaren süreç tersine bir yol izlemeye başlar. Başlangıçta, bütün ajanlar "sanki aynı yerdeymiş gibi" oldukları için, bu sefer neredeyse "sanki hiç zaman geçmeden" kriz dünyanın dört bir yanına yayılır. Piyasaların canlılık döneminde farklı mekânlar arasında yaptığı soyutlamayla hepsini birbirine eşitleyen hayali mekân, kriz anında da aslında koşulları çok farklı olan gerçek mekânları tek bir mekânda, kriz zemininde birleştirir. Gerçek coğrafyada bir tek noktada patlak veren kriz, hayali mekânda bir mürekkep lekesi gibi yayılır. Yani, "cyberspace"in hayali mekânı krizleri hızla genelleştirme, bütün dünyada senkronize etme yönünde bir eğilimi bağrında taşır.

Bir ikinci momentte kriz hayali mekânın yanılsamalarını yerle bir eder. Krizin genelleşerek bütün dünyaya yayılması, bütün

ajanlarda fırtınadan kaçmak için sığınacak bir "liman" arayışını başlatır. Liman diyen mekân demiş olur. Böylece, hayali mekânda normal canlılık döneminde ortadan kalkan mekân farklılıkları krizle birlikte geri döner. Her bir ajan gerçek dünyadaki mekân farklılıklarını, yani ulusal ekonomiler arasındaki farklılıkları hesaplarında baş köşeye yerleştirir. Böylece, hayali mekân tarafından ortadan kaldırılmış olan gerçek dünyanın coğrafyası muzaffer biçimde geri döner.

Bu kavramsal tahlili okuyucunun gözünde canlandırmak için 1994 Meksika krizine kısaca göz atalım. 1988'den itibaren Salinas yönetiminde yeni-liberal bir atağa geçen Meksika, ABD ile ayrıcalıklı ilişkilerinin de belirlediği bir ortamda, 90'lı yılların başında büyük miktarlarda kısa dönemli sermayenin akın ettiği bir ülke oldu. Bu "sıcak para" aslında basit bir mekanizmayla sunulan yüksek getiriye cezbediliyordu: Değeri düşük tutulan ulusal paraya çevrilen dolar, mark, yen vb. yüksek faiz elde ettikten sonra değerinden fazla yitirmeden yeniden eski kılığına dönebiliyor, bu yolla çok yüksek bir düzeyde değerleniyordu. Hayali mekân bu durumu (elbette bilinen risk faktörlerini de ifade eden) soyut sayılarla (hisse senedi ya da devlet tahvili fiyatları, faiz oranları, döviz kurları vb.) kaydediyordu. Ama her spekülatif işlemde olduğu gibi, burada da geleceğin belirsizliğinden kaynaklanan, kapitalizmin anarşik ve kriz eğilimli doğasının güçlendirdiği bir bilinemezlik payı mevcuttu. Buna piyasa sinyallerinin her zaman doğru bilgi aktarmadığı gerçeğiyle Meksika hükümeti tarafından gizlenen bilgileri ekleyin: "Cyberspace"in yarattığı mekânsız dünyanın aslında mekânlar arasındaki gerçek farklılıklardan soyutlayan bir dünya olduğunu kavrarsınız. Nitekim, 1994 sonunda başka ulusal ekonomilerde işler tıkırında giderken Meksika ekonomisinde dış ödemeler dengesi ve kamu açıklarında ifadesini bulan bir aşırı ısınmanın ortaya çıkması, durumu birdenbire tersine çeviriyordu. Zapatista isyanının aynı günlerde yeniden alevlenmesi de öngörülemeyecek bir başka faktördü. Kriz sonrasında başta IMF olmak üzere bütün finans çevrelerinin bir "erken

uyarı sistemi" arayışı içine girmesinin anlamı, gerçek coğrafyadaki farklı mekânların (ulusal ekonomilerin) eşitsiz gelişiminin etkisinin tanınmasından başka bir anlama gelmez.

Kriz patlak verir vermez, kendi ulusal ekonomilerinin koşulları hiç de bunu gerektirmediği halde, hayali mekân bütün ülkeleri birbirlerine eşitlediği için, önce Latin Amerika ülkelerine yayıldı, sonra Avrupa'ya ve uzak Asya'nın çeşitli ülkelerine. Mekânı birleştiren "cyberspace" krizi genelleştiriyor ve senkronize ediyordu. Ama burada işin içine ikinci bir çelişki girecekti. Tam da kriz genelleştiği, uluslararasılaştığı için, bütün sermayeler sığınacak bir liman aramaya yöneldiler. Bu uluslararası krizde ilk kez "sığınak para" terimi yaygın olarak kullanılmaya başladı. "Sığınak para" ulusal ekonomisinin dünya ekonomisi içindeki güçlü konumu dolayısıyla değerinin istikrarını sürdüreceğine inanılan ulusal paralara verilen addı. Meksika krizinin uluslararasılaşması esnasında Alman markı ve Japon yeni "sığınak para" rolü oynadılar. Bu olgu "sığınak para"ların ardındaki ulusal ekonomilerin gücüne dayandığı için, daha önce kendisinden soyutlanmış olan coğrafi farklılıkları yeniden gündeme getirmiş oluyordu. Daire böylece tamamlanmıştı. Gerçek hayatın farklılaşması, hayali mekâna baskın çıkmıştı.

Bu kavramsal tahlil ve temsili bir örnek olarak 1994 Meksika krizi (bazen kullanılan deyimle "tekila krizi"), bize bir şeyi açıkça gösteriyor: Finans piyasalarında bütün ulusal farklılıkların üzerine yükselen baş döndürücü bütünleşme, gerçek dünyada globalistlerin varlığını yadsıdığı ulusal ekonomiler arasında varılan dinamik farklılaşmayla çelişki içine girme yönünde bir eğilim taşır. Bu çelişki potansiyel bir eğilim olmaktan çıkıp gerçekleştiğinde kriz patlak verir. Kriz inanılmayacak bir hızla dünyaya yayılır. Yani, liberal uluslararasılaşma, kendi doğasından ileri gelen çelişkiler dolayısıyla bir mali çöküş yaratmaya eğilimlidir.

Somut kuşkusuz her zaman çok yönlü bir belirlenmenin ürünüdür. Dünya kapitalizminin son dönemde yaşadığı mali çöküş

olaylarında, kapitalizmin uzun krizinin ürünü olan parasal şişkinliğin etkisi ile yukarıda anlatılan hayali mekânın çelişkilerinin etkisini elbette birbirinden kesin bir biçimde ayırmaya olanak yoktur. Ama eğer bu iki temel kriz faktörünün somut örnekleri verilmeye çalışılacak olsa, 1987 New York borsa krizi ilkinin, 1994 Meksika krizi ise ikincisinin tipik örnekleri olarak kabul edilebilirdi. Borsa krizleri kapitalizmin belirli aralıklarla tekrarlanan düzenli bir olgusu olarak artık klasikleşmiştir.[5] New York borsa çöküşü, doğrudan doğruya kapitalizmin kriz dönemlerinin düzenli bir olgusu olan mali şişkinlik ve bunun yol açtığı spekülasyon dalgasının bir ürünüdür. Buna karşılık, 1994 Meksika krizi, elbette mali şişkinlik faktörünün de belirlediği bir ortamda, esas olarak son dönemin finansal liberalizasyonunun, yani uluslararasılaşmanın son büyük atılım döneminin özgül sonucudur. Bu yüzdendir ki, Meksika krizine "21. yüzyılın ilk krizi" nitelemesi yakıştırılmıştır.

İster mali şişkinliğin, ister finansın uluslararasılaşmasının çelişkilerinin sonucunda olsun, dünya kapitalizmi bugün mali bir çöküş yönünde son derecede güçlü bir eğilimi bağrında taşıyor. Uluslararası finans dünyasının korku içinde tartıştığı "erken uyarı sistemleri", "yangın duvarları", "yeni finansal mimari" vb. New York ya da Meksika krizlerinde olduğu gibi, çöküşün denetim altına alınmasını sağlayamadığı takdirde, uluslararası bir mali çöküş, dünyanın içinde yaşadığı konjonktürü sadece ekonomik olarak değil, politik, ideolojik, hatta askeri alanlarda köklü biçimde değiştirecektir. Uluslararası mali çöküş, gerçekleştiği takdirde, her bir emperyalist ülkenin ya da blokun kendi dar çıkarlarını dünya kapitalizminin çıkarlarının önüne almasını ve muhtemelen dünya ekonomisinin parçalanmasını da beraberinde getire-

[5] Bkz. Charles P. Kindleberger, *Manias, Panics and Crashes. A History of Financial Crises*, gözden geçirilmiş basım, Basic Books, New York, 1989. Galbraith borsa krizlerinin neredeyse kaçınılmaz bir düzenlilikle tekrarlanmasının spekülatif ruh durumuyla ilgili yönünü mükemmel biçimde özetliyor. Bk. John Kenneth Galbraith, *A Short History of Financial Euphoria*, Whittle, 1990.

cektir. İdeolojik planda, yeni-liberalizm ve küreselcilik büyük bir yenilgiye uğrayacak, bugünün safkan liberallerinin bir bölümü de dahil olmak üzere, burjuvazinin ideolojik sözcüleri yeniden kaba bir milliyetçiliğin yörüngesine girecektir. Uluslararası bütünleşmenin yiyeceği darbe sonucu "küreselleşme" ideolojisinin de yerinde yeller esecektir. Emperyalist güçler arasında kıran kırana rekabet, askeri alandaki tablonun da hızla değişmesine yol açacak, Avrupa ve Japonya hızla silahlanmaya yönelecektir. Bu tür bir gelişme dünyayı hızla bir yol ağzına getirecektir: ya faşizm ile üçüncü bir dünya savaşı, ya da uluslararası proleter devrim. Kısacası, artık kartlar bütünüyle açılmış olacaktır.

Bütün bunlar uluslararası bir mali çöküş gerçekleşirse ortaya çıkacak eğilimlerdir. Ama ön belirtileri şimdiden somut olarak ortaya çıkmıştır. Şimdi dünya sistemi içinde yükselmekte olan bloklar olgusuna bir de bu gözle bakalım.

Bütünleşmenin Çelişkileri (2): Bloklaşma

Yukarıda, küreselciliğin ulusal devletin sonu tezine bir dayanak olarak gösterdiği ekonomik blokların (AB, NAFTA, Pasifik vb.), bir bütünleşme dinamiğini ifade etmekle birlikte ve (en azından AB örneğinde) klasik anlamıyla "ulus devlet" olarak bilinen politik birimin aşılması yönünde bir eğilimi içinde taşımakla birlikte, ulus devlet olgusunu ilga etmek bir yana, genişleyen ölçekte yeniden üretmekte olduğunu görmüştük. Şimdi sormamız gereken soru şu: Bloklaşma neden tam da dünya ekonomisinin hiçbir politik engel tanımayan biçimde bütünleştiğinin ("küreselleştiği"nin) iddia edildiği bir dönemde gelişiyor? Neden gerçek bir "küreselleşme" yerine dünya ekonomisinin alt birimlerde yoğunlaştığına tanık oluyoruz?

Bu sorunun cevabı dolaysız biçimde verilebilir: bloklaşma emperyalist sermaye grupları ve emperyalist devletler arasında varılan çelişkilerin son dönemde adım adım keskinleşmesinin bir ürünüdür. Blokların, dünyanın üç büyük emperyalist güç odağı,

yani ABD, Almanya ve Japonya'nın etrafında kurulmakta olduğu gerçeği bile bu teşhisi doğrulayan bir ilk veridir. Emperyalistler arası çelişkilerin son yıllarda yoğunlaşması ise hem konjonktürel bir analize dayalı olarak incelenebilir hem genel teorik temellerde. Biz ilkini aşağıda emperyalizmin günümüzde sergilediği siyasi ve askeri eğilimleri ele alırken yapacağız. Burada sadece teorik bir saptama ile yetineceğiz.

Sermayenin uluslararasılaşması ilerledikçe emperyalistler arası rekabet artar. Bu önermenin küreselciliğin değerlendirilmesi açısından ne denli önemli olduğunu vurgulamakta yarar var. Küreselcilik, bütünleşme ilerledikçe ulus devletlerin önemini yitirdiğini söylediğine göre, devletler arası rekabetin de giderek sönümleneceği fikri bu görüşün doğal bir uzantısıdır. Oysa burada tam tersi söylenmektedir. Emperyalist devletler arasında rekabet sönümlenmek bir yana, bütünleşmeyle birlikte daha da keskinleşir.

Emperyalist sermayeler ve buna bağlı olarak devletler arasında rekabetin keskinleşmesinin en dolaysız nedeni, sermayenin en gelişkin biçimi olan mega kapitalin doğasından kaynaklanır. Her ne kadar sermaye ihracı emperyalist çağın başına kadar geri giderse de, başlangıçta her emperyalist ülkenin sermayesi, kendi ulusal devletinin ayrıcalıklı konumundan yararlanarak belirli bölgelerde yoğunlaşıyordu (sömürgelerde, nüfuz alanlarında vb.). Bu yüzden, emperyalizmin ilk dönemlerinde emperyalistler arası rekabet daha dolaylı bir karakter taşıyordu. Esas olarak, bu tür ayrıcalıklı alanlara sahip olmayan yeni emperyalist güçlerin (değişik aşamalarda Almanya, ABD, Japonya, İtalya vb.) eşitsiz gelişme sonucunda yükselişinin ürünü olarak önden gidenlerin "kapalı av alanları"na göz dikmesi sonucunda belirli tarihsel momentlerde kendini ortaya koyuyordu. Ama bir kez, bir tarihsel biçim olarak mega kapital olgunlaştığında, rekabet alanı artık yerkürenin her noktası haline gelir. Dolayısıyla, farklı ülkelerin ÇUŞ'ları, sadece sömürgeler vb. üzerinde yarışmazlar. Bütün dünya çapında ve giderek artan bir ölçüde birbirlerinin ulusal

ekonomilerinin içinde rekabete girerler. Artık uzaktan, dolaylı bir rekabet değildir, söz konusu olan: Yüz'yüze, doğrudan, sıcak, bu yüzden de kıran kırana bir rekabet bu dolaylı rekabetin yerini almıştır. Bugün emperyalistler arasında ana çelişki noktalarından biri, hangi ulusal emperyalist sermayenin öteki emperyalist gücün ulusal ekonomisine daha fazla nüfuz edeceği sorunu ile ilgilidir. Dün Avrupa burjuvazisi, 60'lı yıllarda ABD sermayesi tek yanlı olarak Avrupa'ya akarken "Amerika meydan okuyor" korkusuna kapılmıştı.[76] Avrupa ve Japonya kaynaklı doğrudan yatırımların Amerikan ekonomisinde dev ölçeklere ulaştığı günümüzde ise, Amerikan burjuvazisi, kendi sermayesinin Avrupa'yı fethetmekte olduğu 60'lı yılların "asrı saadet"ini şovenist bir nostaljiyle yad ediyor. ABD ile Japonya arasında, artık dünya sisteminin yapısal bir özelliği haline gelmiş olan sert pazarlıkların ana konularından birini ise, Japonya'nın hâlâ yabancı yatırımlara öteki emperyalist ekonomilerden çok daha kapalı olması gerçeği oluşturuyor.

Doğrudan yatırım alanı için geçerli olan, para sermaye akımları için de geçerlidir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve mali piyasaların bütünleşmesi, bütün emperyalist ülkelerin finans kapitalinin öteki emperyalist ülkelerde (ve elbette bağımlı ülkelerde) dev ölçekte spekülatif yatırımlara (devlet tahvili, hisse senedi, gayrimenkul vb.) girişmesini beraberinde getirmiştir.

76 Fransız gazetecisi Jean-Jacques Servan Schreiber'in 60'lı yılların ortalarında yayınlanan ve bu başlığı taşıyan kitabı Fransa'da büyük yankı uyandırmış, de Gaulle milliyetçiliğinin bu ülkede kendine uygun bir zemin bulmasını kolaylaştırmıştı. Servan-Schreiber e soldan cevap Ernest Mandel'den gelmişti. (Mandel'in cevabı Türkçede de yayınlanmıştır: *Avrupa Amerika'ya Karşı*, çev. Mustafa Dağlar, Köz Yayınları, İstanbul, 1974 Kitabın orijinal yayın tarihi 1968'dir.) Mandel eşitsiz gelişme yasasından hareketle Avrupa'nın emperyalist sermayesinin yükselişini vurguluyor ve böylece Avrupa milliyetçiliğine bir barikat oluşturuyordu. Sweezy'den Poulantzas'a birçok Marksist teorisyenin o dönemde "süper emperyalizm" olarak niteledikleri Amerikan emperyalizminin hegemonyasını mutlaklaştırdıkları, buna karşılık Mandel'in eşitsiz gelişmeden hareketle tarihsel eğilimi çok daha iyi kavradığı, bugün genellikle unutulan bir noktadır

90'lı yıllarda ABD'de şovenist bir histeriyle tekrarlanan "Japonya Amerika'yı satın alıyor" fikri, bu gerçekliğin bir ürünüydü. Şimdi "sovereign funds" ile Arap, Çin vb. ülkeler emperyalist ülkelerin birçok varlığını satın aldığında yine aynı tür korkular beliriyor.

Aynı gelişme eğilimini uluslararası ticaret alanında çok özgül bir biçim altında görmek mümkündür. Yukarıda, sınır kapısı korumacılığı son dönemin liberalizasyonu ile birlikte önemsizleştiği için ulusal ekonomik yapının uluslararası ticarette geçmişe göre çok daha büyük bir önem kazandığını görmüştük. Bu gelişme bize aynı zamanda son dönemde dünya kapitalist sisteminin bağrında belirginleşen bir çelişkinin de anahtarını verir. 1990'lı yıllar, ABD ile Avrupa, ama daha da büyük ölçüde ABD ile Japonya arasında, ikili ticaret konusunda ticaret boykotu tehditlerine kadar varan sürtüşmelere sahne olmuştur. Bu sürtüşmelerde konu gümrük korumacılığı değil, emperyalist ülkelerin ulusal ekonomik yapılarından kaynaklanan "haksız rekabet" iddialarıdır. Okur, "haksız rekabet" iddialarının çözümünün, nesnel ve nicel kıstaslara bağlı olarak ele alınabilecek gümrük korumacılığına göre çok daha zor olduğunu hatırlayacaktır. Kime göre "haksız"? Çözüm hangi ülkenin standartlarına göre uygulanacak? Uyuşmazlık durumunda yetkili mahkeme neresi? Dolayısıyla, günümüzün ticaret anlaşmazlıklarından doğan sürtüşmelerin çözülmesi geçmişten çok daha sorunlu olduğundan, devletler sistemindeki gerilim çok daha kalıcı ve patlayıcı bir nitelik taşır. Burada, emperyalizm çağının başında (19. yüzyıl sonu - 20.yüzyıl başı) ortaya çıkan bir çelişkinin, günümüzde özgün bir ifade kazandığını görüyoruz. Uluslararası ticari rekabet, o dönemde korumacı politikaların benimsenmesine yol açıyordu. Bugün ise korumacılık büyük ölçüde aşılmış olduğundan, aynı rekabet devletlerin birbirlerinin "iç işleri"ne karışmasına yol açıyor. Özü aynı kalan çelişki, biçimi itibarıyla çok daha patlayıcı bir karakter kazanmıştır.

Bütün bunların ortaya koyduğu gerçek şudur: İçinde bulunduğumuz istikrarsızlık ve altüst oluş döneminin konjonktürü-

nün yanı sıra, sermayenin uluslararasılaşması sürecinin kendisi de yapısal olarak içerdiği çelişkiler dolayısıyla, emperyalistler arasında çelişkileri keskinleştiren bir doğaya sahiptir. Burada yeniden "küreselleşme" yaklaşımının dünya ekonomisinin karakterini incelerken teorik alandan kovduğu çelişki kategorisinin uluslararasılaşmayı anlamak için vazgeçilmez bir yöntemsel köşe taşı olduğunu görüyoruz.

Bütünleşmenin Çelişkileri (3): Bir Sınıf Mücadelesi Olarak Küreselcilik

"Bilgi çağı"nın ya da "kapitalizm ötesi toplum"un nice burjuva teorisyeni, ve onlara paralel biçimde nice sol düşünür, artık sınıfların ve sınıf mücadelesinin geçmişte olduğu gibi insan toplumunun gelişme dinamikleri üzerinde etkili olmadığını tekrarlayıp duruyorlar. Oysa sınıf mücadelesi günümüzde azgın biçimde sürüyor; üstelik, bu dönemde mücadeleyi yükselten de (genel kural olarak) işçi sınıfı değil, burjuvazi. Solda genellikle sınıf mücadelesi dendiği zaman proletarya ve müttefiklerinin hâkim sınıflara ve devlete karşı verdiği mücadele anlaşılır. Oysa sınıf mücadelesi çift yanlıdır. Bazen işçi sınıfı taarruza kalkar; bazen de burjuvazi saldırır, işçi sınıfı savunma mevzilerine çekilmek, hatta gerilemek zorunda kalır. Son on beş yıldır, dünya çapında, burjuvazi kapitalizmin krizine kendi çıkarları doğrultusunda bir çözüm getirmek için işçi sınıfına ve emekçilere karşı ağır bir taarruz başlatmıştır. Yeni-liberalizm ve onun bir çeşitlemesi olan küreselcilik, işte bu taarruzun adıdır.

Yukarıda küreselciliğin ve daha genel olarak yeni-liberalizmin uygulamaya sokulabilmesi için ne teknolojik gelişmenin, ne de mega kapitalin çıkarlarının otomatik olarak yeterli olacağını belirtmiş, bu uygulamanın ancak devlet politikaları üzerinde verilen somut mücadelelerin sonucunda kuvveden fiile çıkabileceğine değinmiştik. Son dönemde burjuvazinin yeni-liberal stratejisinin üstünlüğü ele geçirmesinde ise, işçi sınıfının gücünü zayıflatan

bazı nesnel ekonomik etkenlerce de belirlenmekle birlikte, esas olarak sınıfın desteklediği kitlesel güce sahip politik önderliklerin (resmi komünizm, sosyal demokrasi) krizinin ve bürokratik işçi devletlerinin çöküşünün etkili olduğunu görmüştük. Bu durum, yeni-liberalizmin yarattığı değil, kendini içinde bulduğu durumdur. Şimdi sorulması gereken soru şudur: Uluslararası burjuvazinin bir sınıf mücadelesi silahı olarak yeni-liberalizm (ve küreselcilik) sınıf mücadelesinde ne tür dinamikler yaratır?

Bu sorunun cevabı artık çok iyi biliniyor. Yeni-liberalizm, işçi sınıfını atomize ederek teslim almak amacıyla dünya çapında sınıfın bütün tarihsel kazanımlarına karşı bir saldırı başlatmıştır. Çalışma yasalarında işçileri koruyan hükümler, sendikalar, sosyal hizmetler (işsizlik sigortası, emeklilik hakları, kamusal eğitim hizmeti, sağlık hizmetleri, ucuz toplu konut, belediye hizmetleri vb. vb.), emek sürecindeki kazanımlar ve tabii ücretler bu genelleştirilmiş taarruzdan nasibini almaktadır. Bu taarruzun biçimi ve derecesi ülkeden ülkeye değişiyor; emperyalist ülkelerde ayrı, eski bürokratik işçi devletlerinde ayrı, emperyalizme bağımlı ülkelerde ayrı sonuçlar doğuruyor. Ama bütün özgül farklılıklar, taarruzun genel karakterini ortadan kaldırmıyor. Yeni dönemin sınıf ilişkilerine damgasını vuran işte budur.

Buraya kadarı iyi biliniyor. Ama bu durumun yaratacağı yeni dinamikler nedense çoğu zaman görmezlikten geliniyor. Salt teorik bir düzeyde, sermayenin büyük taarruzunun işçi sınıfı ve emekçilerin çıkarları, ihtiyaçları ve günlük hayatları üzerinde yaratacağı etkileri ve bu etkilerin yaratacağı tepkileri saptamak mümkündür. Kazanılmış haklara saldırı, sınıf mücadelesinde en patlayıcı çelişkileri yaratan dinamiktir. Çünkü bir toplumda tarihsel gelişmenin sonucunda her bir bireyin olağan bir hak olarak görmeye alıştığı bir yaşam tarzını parçalar. Bu yüzden de emekçi sınıfların saflarında bir direniş eğilimini yaratacak temel bir dinamik olarak işlev görür. Yani, işçi sınıfının ve emekçi kitlelerin sermayeye karşı mücadelesinin yükselme eğilimi bütün bu konjonktürün mantığında yatan bir potansiyeldir.

"Küreselleşme"nin yarattığı bu potansiyel eğilimi, biz ilk kez 1996-97'de, henüz dünya çapında sınıf mücadelesi alanında neredeyse yaprak kıpırdamazken söz konusu etmiştik."[7] 80'li yılların sonunda açılan dünya çapında istikrarsızlık ve altüst oluş döneminin ilk evresinde birçok faktör işçi sınıfının ve emekçi kitlelerin aleyhinde biçimlenmişti. Dönem emperyalist kapitalizmin ve gericiliğin üstünlüğü ele geçirmiş olduğu bir dönemdi.

Oysa 2000'li yıllarda Latin Amerika'da ve kıta Avrupa'sında "küreselleşme"nin sonuçlarına karşı sınıf mücadeleleri ciddi bir yükseliş göstermiştir. Bu mücadeleler henüz Latin Amerika dışında neoliberalizm ve "küreselleşme" taarruzunu geri çevirecek yoğunluğa ulaşmamıştır. Ama daha şimdiden sistemin kaçınılmazlığı fikrin büyük işçi ve emekçi kitlelerin sokaklarda çürütmeye başladığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Her durumda, madalyonun ters yüzü daha önemlidir. Uluslararası burjuvazi bazı kısmi kazanımlar dışında işçi sınıfını belirleyici bir yenilgiye henüz uğratamamıştır. Burjuvazinin bütün sözcüleri, özellikle Avrupa'da bütün tırpanlamalara rağmen "sosyal devlet"in varlığını sürdürmesinin, işgücü piyasasının "esnekleştirilememesi"nin vb. krizin devam etmesinde belirleyici bir rol oynadığı kanısındadır. Oysa krizin burjuvazinin istediği doğrultuda çözüme ulaşmasının önkoşulu, işçi sınıfının bu ve benzeri alanlarda kesin bir yenilgiye uğratılmasıdır. Öyleyse, krizin tarihi henüz yazılmamıştır; bu tarih geride kalmamıştır, daha önümüzdedir.

77 Bu konuda küreselleşme hakkındaki iki kısımlık yazımıza bakılabilir. Sungur Savran, "Küreselleşme mi, Uluslararasılaşma mı? (1)", *Sınıf Bilinci*, sayı 16, Kasım 1996 ve aynı yazının ikinci bölümü, *Sınıf Bilinci*, sayı 17, Nisan 1997, özellikle s. 99-102.

BÖLÜM 8

Bir Bütün Olarak "Küreselleşme" ve Emperyalizm



Kapitalizmin emperyalizm sonrası yeni bir aşamaya ulaşmış olduğu tezinin küreselleşme teorisinin ayırıcı yönlerinden biri olduğuna yukarıda değinmiştik. Buraya kadar yapılan küreselcilik eleştirisi bize, içinde yaşadığımız dönemin kapitalizmin en yüksek aşaması olarak tanımlanan emperyalizm çağıyla ilişkisini saptama ve böylece küreselciliğin bu tezini de tam olarak değerlendirme olanağını veriyor.

Önce yukarıda saptamış olduğumuz bir noktayı hatırlamamız gerekiyor. Sermaye birikiminin bütün devrelerini dünya çapında planlayan ve uygulayan şirketler olarak çokuluslu şirketlerin varlığının, Leninist emperyalizm teorisinin tekellere ve sermaye ihracının emperyalist çağda taşıdığı öncelikli öneme ilişkin temel tezlerinin çarpıcı bir doğrulanması olduğunu, Lenin'in emperyalizm teorisini tartıştığımız bölümde ortaya koymuştuk. Buradan hareketle emperyalizm aşamasının tanımlayıcı öğelerinden finans kapital kavramının da Hilferding ve Lenin'in çalışmalarını kaleme aldıkları döneme göre bugün daha da geçerli hale geldiğini saptamıştık. Finans kapital, sermayenin mali ve üretime dönük faaliyetlerini bir çatı altında toplayarak kaynaştıran, emperyalizm çağına özgü bir sermaye türü olarak günümüzde neredeyse evrensel hale gelmiştir.

Asıl tartışmalı olan konular, Lenin'in teorik çerçevesi içinde, ulusal sermayeleri ve birbirleriyle rekabet ve çelişki halinde olan devletleri varsayan tezlerdir. Yani dünyanın tekelci sermaye grupları arasında ve büyük emperyalist devletler arasında paylaşılması tezleri. Lenin, bu paylaşımın, eşitsiz gelişme dolayısıyla, dönemsel olarak farklı emperyalist güçlerce sorgulanacağını, bunun emperyalistler arası çelişkileri derinleştireceğini, belirli koşullar altında ise çelişkilerin çözümünün savaşlar yoluyla aranacağını ileri sürer.

Öyleyse, sorunun püf noktası buradadır. Küreselleşme teorisi, kapitalizmin dünya ekonomisini bütünleştirme eğiliminin, yeni ulaştığı evrede, devletlerin etkisinin ortadan kalkmasına yol açmakta olduğunu, yani ulussuz bir dünya ekonomisinin oluşmasının temellerini attığını ileri sürer. Leninist emperyalizm teorisi ise, kapitalizmin dünya ekonomisini bütünleştirme eğiliminin çelişik sonuçlara yol açtığını, bütünleşmenin emperyalist ulusal devletler arasında rekabeti ve çelişkiyi kızıştırarak nihai olarak savaşlara neden olduğunu iddia eder. Lenin'le birlikte klasik emperyalizm teorisine en büyük katkıyı yapmış olan öteki Nikolay Buharin'de bu çelişki daha da belirgin terimlerle ifade edilir: Buharin'e göre emperyalizm, bağrında ikiz eğilimler olarak hem bir uluslararasılaşma dinamiği, hem de bir ulusallaşma dinamiği taşır; savaşlar bu çelişkinin çözüm noktasıdır. Yani sorun şöyle özetlenebilir: Eğer küreselciliğin iddia ettiği gibi "çok sayıda devlet" yapısı dünya kapitalizminin coğrafyasını belirleyen bir tanımlayıcı unsur olmaktan çıkmışsa, o zaman emperyalizm gerçekten aşılmış ve kapitalizm tarihinin üçüncü bir aşamasına girmiş demektir.

Buraya kadar ileri sürülen argümanlar, "ulus devletin sonu" tezinin ya da daha doğru biçimde ifade edildiğinde "çok sayıda devlet" yapısının artık dünya kapitalizminin belirleyici bir özelliği olmaktan çıktığı yolundaki iddianın bütünüyle geçersiz olduğunu kanıtlamıştır. Ulusal ekonomiler, devletlerin doğasından kaynaklanan temel özellikler nedeniyle dünya ekonomi-

sinin bağrında hâlâ özgül alt-biçimler oluşturur; mega kapital, yani çokuluslular hâlâ ulusal aidiyeti olan ve tekil emperyalist devletlerle el ele çalışan sermaye birimleri niteliğini taşır; ulusal devletler hâlâ kendi hâkimiyet alanlarında kökleşmiş sermayenin çıkar önceliklerine göre ekonomi politikaları izlerler; tek ileri örneğini Avrupa Birliği'nde bulan ulusüstü ön-devlet biçimi ise daha üst düzeyde bir "ulusal" devlet örgütlenmesinden başka bir şey değildir, "çok sayıda devlet" gerçeğini ortadan kaldırmaz. Oyleyse, devletlere bölünmüşlük dünya kapitalizminin temel gerçeklerinden biridir. Bu durumda emperyalizm çağına özgü çelişkilerin, yeni biçimler altında bile olsa, varlığını sürdürüyor olmasını beklemek gerekir. Şimdi günümüz kapitalizminin gelişimine damgasını vuran önemli özgün, yeni çelişkilere bir bütün olarak bakma yoluyla bu önermemizi sınayalım.

Günümüzde bir bütün olarak dünya kapitalizmine damgasını vuran ilk özgün çelişki, para sermayenin uluslararası dolaşımında ortaya çıkan kriz riskidir. "Küreselleşme" denince ilk akla gelen "sıcak para"nın çeşitli ülkelerde yarattığı krizler dünya ekonomisinin en zayıf noktalarından birini oluşturuyor. Yukarıda bu sorunun tümüyle bütünleşmenin/uluslararasılaşmanın ulusal dolayımlardan geçmek zorunda olmasının yarattığı çelişkinin bir ürünü olduğunu gördük. Para sermaye dünya turunu yaparken farklı ulusal paraların peçesini takmak zorundadır. Ulusal ekonomiler arasındaki en dolaymsız bağıntı bu ulusal paralar arasındaki mübadele oranı, yani döviz kurudur. Ulusal ekonomilerin dünya ekonomisinin özgül birer alt-birimi olması, döviz kurunda ani değişiklikler yaşanmasını mümkün, hatta gerekli hale getirir. Sonuç döviz kurlarında ani değişiklikler ve krizdir. Yani günümüzün bu asli çelişkisinin gerisinde, emperyalizmin, uluslararasılaşma ile ulusal olan arasındaki çelişkilere dayanan doğasını buluyoruz.

Ticaret alanında karşı karşıya geldiğimiz çelişki, gümrük korumacılığının önemini yitirdiği bir dönemde, uluslararası rekabet açısından ülkelerin iç ekonomik yapısının geçmişte oldu-

ğundan çok farklı bir düzeyde önem kazanmasında, uluslararası ticarete ilişkin mücadelelerde tarihte hiç olmadığı kadar öne çıkmasındadır. Burada da uluslararasılaşma/bütünleşmenin ulusal özgüllüklerin önemini azaltmak bir yana artırdığını, bunun da ticaret savaşları, boykotlar, ambargolar türünden ciddi çelişkileri gündeme getirdiğini görüyoruz. Yani günümüzün özgün çelişkisi, yine emperyalizm çağına özgü uluslararasılaşma/ulusallık diyalektiğinin yeni bir biçimidir.

Para sermaye ve ticaret alanlarındaki ana çelişkilerden sonra üretim alanına geçecek olursak, burada iki dizi sorun ile karşı karşıya kalırız. Bunların birincisi, her ulusal devletin sermaye cezbedebilmek için mega kapitale öteki ulusal devletlerle rekabet edebilecek düzeyde olanaklar sağlaması, ödünler vermesidir (düşük ücret, disiplinli işgücü, düşük vergi, düşük düzeyli çevre koruma standartları vb. vb.) Bunlardan bir bölümü elbette doğrudan doğruya sermaye/emek ilişkisiyle bağıntılıdır ve uluslararası burjuvazinin dünya çapında işçi sınıfına karşı başlatmış olduğu büyük taarruzun somut halkaları olarak işlev görür. Ama burada aynı zamanda, mega kapitalin yatırımlarını kendi çıkarı olarak gören hâkim sınıflar açısından da bir sorun vardır. Mega kapitale düşük vergi, teşvikler ve kârın sınırsız transferi olanaklarının tanınması, söz konusu ülkenin hâkim sınıfları açısından yabancı sermayeden beklenen faydanın önemli bir bölümünden vazgeçme anlamını taşır. Yani kapitalizm koşullarında uluslararasılaşmanın ulusal farklılaşma ile el ele yürümesi, genel olarak sermaye alıcısı olan ülkeler açısından ciddi bir çelişki doğurur.

Sermaye ihraç eden ülkeler açısından da benzer bir çelişki vardır. Bu ülkelerin sermayesinin artık değer arayışı sermaye ihracını artan ölçüde gündeme getirdiğinden, ülke içinde yatırım düşebilir, ekonomide bir durgunluk, hatta gerileme eğilimi doğabilir. Marksist literatürde erken bir aşamada "coğrafi örtüşmezlik" olarak nitelenmiş olan bu yeni eğilim,[78] ulusal sermayenin ulusal ekonominin dışında çıkarlar elde etmesine yol açtığı ölçü-

78 Deyim Robin Murray'indir. Aktaran Radice, a.g.m., s.112.

de bir çelişki yaratır. Ama genellikle ileri sürüldüğü gibi, bunun sonucu sermayenin ulusal devletten kopuşu değildir. Ne de devlet ulusal sermaye ile ulusal ekonomi arasında bir çelişki içinde kalır. Ortaya çıkan, çok daha köklü bir çelişkidir: Ulusal ekonomi ulusal sermayenin sefere çıktığı üssü olduğu ve kendi sınıf hâkimiyetinin zeminini oluşturduğu için, faaliyetleri ne kadar uluslararasılaşmış olsa bile hiçbir çokuluslu, içinden çıktığı ulusal ekonominin gelişme temposuna ve tarzına kayıtsız kalamaz. Dolayısıyla, mega kapital hem sürekli olarak daha iyi koşullar ve daha yüksek artık değer arayışı içinde ulusal ekonomiden ayrılmak eğilimindedir; hem de ulusal ekonominin gerilemesi mega kapitalin uluslararası rekabetteki zemininin çürümesi anlamına gelir. Yani çelişki devletin değil, sermayenindir.

Soruna önce yabancı sermaye kabul eden ülkeler açısından, sonra da sermaye ihraç eden ülkeler açısından baktık. Ama günümüz koşullarında emperyalist ülkeler, çok farklı düzeyde de olsa sermayeyi hem ihraç ederler, hem de kabul. Bu gerçek emperyalist ülkelerin bağrında yeni bir çelişkiye yol açar. Başka bir emperyalist ülkeye sermaye ihraç eden ülke, bir yandan o ülkenin sermayesini kendi anavatanında kuşatmakta, rekabette önemli bir mevzi elde etmektedir; ama aynı zamanda o ülkenin ulusal ekonomisinin canlanmasına katkıda bulunarak rakip sermayenin daha güçlü bir üsse sahip olmasına katkıda bulunmaktadır. Aynı olguya, madalyonun ters yüzünden de bakabiliriz. Her emperyalist ülke açısından, ekonomisini canlandırmak, yatırımları arttırmak bakımından yabancı sermaye girişi olumlu bir etkendir; ama aynı ülke yabancı ülkelerin emperyalist sermayesine böylece kendi pazarını da adım adım teslim etmiş olmaktadır.

İşte bütün bu çapraşık çelişkilerdir ki, günümüzde her ülkenin devletinin ve sermayesinin politikalarını derinden etkiler ve zaman zaman içinden çıkılamayan sorunlar yaratır. Bunlar geçmişte bu biçimler altında var olmayan, ya da tek yanlı, kısmi ve arızi olarak varılan, çelişkilerdir. Bu açıdan içinde yaşadığımız döneme özgü çelişkiler olarak kavranmak zorundadır. Ama

dikkat edilirse, bütün bu çelişkiler emperyalizm çağının yapısal özelliği olan uluslararasılaşma/ulusallık diyalektiğinin yeni biçimlere bürünmüş halinden başka bir şey değildir.

Nihayet, açıktır ki, kapitalist dünya ekonomisi, devletleşmiş ya da devletleşmemiş bütün ulusların eşitsiz koşullar altında eklemlendiği, bu eşitsizliklerin genişleyen ölçekte yeniden üretildiği **hiyerarşik** bir yapıdır. Bu hiyerarşi içinde bazı ulusların durumunda göreli bir iyileşme görülmesi, hiyerarşi gerçeğini ortadan kaldırmaz; olsa olsa kartların yeniden dağıtıldığını, hiyerarşinin yeniden salkımlaştığını gösterir. Göreli durumu ilerleyen, hatta sıçrama gösteren her ülkeye karşı, göreli konumu gerileyen sayısız örnek bulmak mümkündür. Yani dünya kapitalist sistemi hâlâ hiyerarşik, eşitsiz ve baskıcı bir sistem olarak varlığını sürdürmekte, işleyiş yasaları da bu yapının gelecekte de yeniden üretileceğini ortaya koymaktadır.

Öyleyse içinde yaşadığımız dönem, emperyalizm aşamasının bir devamıdır. Bu dönemde uluslararasılaşmanın önemli bir sıçrama göstermesi, dünya ekonomisinin bağrında yeni, özgün çelişkilerin ortaya çıkmış olması, bu dönemi emperyalizm sonrası yeni bir aşama olarak ele almayı teorik olarak haklı gösteremez. Elbette yeni bir dönem yaşıyoruz. 1875-1917 arası klasik emperyalizm çağından, 1917-1945 arası savaş, devrim ve depresyon döneminden, 1945-1975 arası Soğuk Savaş döneminden sonra, emperyalizmin tarihi yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemi tanımlayan, Ekim Devrimi'nin çözülüşünün ve kapitalizmin genel krizinin belirlediği büyük altüst oluştur. Ama burada emperyalizm sonrası bir aşama bulmak yanlıştır, çünkü emperyalizmin çelişkileri bu döneme de damgasını vuruyor.

Emperyalizm devam ediyor demek, elbette kapitalizm de devam ediyor demektir. İçinde yaşadığımız döneme yalnızca emperyalizm döneminin dinamikleri değil, kapitalizmin bütün klasik çelişkileri de derinden damgasını vuruyor. Kapitalizmin kriz eğilimleri, burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki uzlaşmaz çelişki, üretici güçlerin toplumsallaşmasıyla mülk edinmenin özel

karakterinin çelişkisi bugünün dünyasında geçerliliği yadsınamaz çelişkilerdir. Kapitalizmin aşıldığına ilişkin bütün teoriler, aslında dünyada varılan çelişkileri gözlerden saklama çabasının somut birer ifadesidir.

İster kapitalizmin aşıldığını, ister emperyalizm sonrası yeni bir aşamanın başlamakta olduğunu ileri sürsün, küreselleşme teorisi, emperyalist kapitalizmin temel çelişkilerinden birini gözlerden uzak tutma yönünde bir sonuç doğurur. **Emperyalizm çağında üretici güçlerin gelişmesi uluslararasılaşmıştır. Bu koşullara rağmen, özel mülkiyet üzerinde yükselen kapitalizmin ulusal devletlerin varlığını tarih sahnesinden yok edememesi, kapitalizmin klasik çelişkilerine yeni ve patlayıcı bir çelişki ekler.**

Küreselleşme teorisi, neoklasik iktisat teorisinin başladığı işi bitirmeye soyunmuştur. Klasik burjuva iktisatçılarının geliştirdiği emek-değer teorisini devrimci bir biçimde yenileyerek mantıksal sonuçlarına ulaştıran Marx, 1867'de ilk cildini yayınladığı *Kapital*'de kapitalist ekonominin bütünüyle sınıf ilişkilerinden örülü olduğunu kanıtlamıştı. Burjuva düşüncesinin bu teoriye cevabı, 1870'li yıllarda değişik kaynaklardan beslenen "marjinalist devrim", daha doğrusu karşı devrim oldu. Burjuva düşüncesi proletaryanın elinde tehlikeli bir silah olabileceği kanıtlanmış olan emek-değer teorisini terk ediyor, Smith ve Ricardo'nun teorilerinde merkezi bir rol oynayan sınıfların yerine "üretim faktörleri"ni, yani şeyleri, nesneleri koyuyordu. Bu düşünce okulu zamanla, yanlış bir isimlendirmeyle, "neoklasik iktisat" olarak anılacaktı. Marx sınıf gerçeğini teorik olarak saptamış, bu gerçeği pratik yoluyla, devrimle ortadan kaldırmak için yola koyulmuştu. Neoklasik iktisat, Marx'ın amacını teoride gerçekleştiriyor, gerçek dünyada varılan sınıfları teoride ilga ediyordu!

Küreselleşme teorisi de benzer bir işlemi, dünya ekonomisinin bağrında ulusal devletler için yapar. Klasik Marksist emperyalizm teorisi, modern kapitalizmin uluslararasılaşma eğilimi ile ulusal devletlerin varlığının sürmesi arasındaki çelişkiyi saptamış, bu çelişkinin bütün insanlığı tehdit eden barbarca savaşlara

yol açabilecek patlayıcı niteliğini ortaya koymuştu. 20. yüzyıl boyunca nice politik hareket politik programını emperyalizm teorisinin modern kapitalist dünyaya tuttuğu ışıktan yararlanarak oluşturacak ve emperyalizme karşı ulusal kurtuluş mücadelesi çağa damgasını vuran temel özelliklerden biri olacaktı. Lenin emperyalizm teorisiyle modern kapitalizmin sınıf çelişkisinin üzerine bir de ulusal çelişkileri yerleştirdiğini saptamış, pratikte devrim yoluyla hem sınıfları, hem de ulusal bölünmeleri ortadan kaldırmak için yola koyulmuştu. Küreselleşme teorisi Lenin'in pratikte yapmak istediğini teoride gerçekleştiriyor: Gerçek dünyada varılan ulusal bölünmeleri teoride ilga ediyor!

Aynen neoklasik iktisadın 20. yüzyıla damgasını vuran devrimlerin ekonomik temelini ve dönemsel olarak yaşanan büyük ekonomik krizleri anlamayı engellemesi gibi, küreselcilik de insanlığın 21. yüzyılda yaşayacağı sarsıntıları kavramayı engelleyen bir teoridir. Bu teoriyi reddetmemenin maliyeti gerçek dünya karşısında körleşmektir.

"Çok sayıda devlet" kapitalizmde aşılabilir mi?

Tarihte hiçbir şey kalıcı değildir. Nasıl geçmişte en kudretli imparatorluklar nihayetinde bir çöküş süreci yaşadıysa, bugün varılan devletler de er ya da geç bir gün mutlaka çökecektir. Bu çöküşün sonucu, varılan ve "ulusal" olarak anılan devletlerin, uluslarüstü yeni bir devlette birleşmesi yoluyla olabilir ya da yeni yeni devletlere bölünmesi biçimini alabilir. Henüz çöküşe çok zaman varken bile varılan devletlerin egemenliklerini uygulama kapasitelerinde ciddi bir aşınma da olabilir. Ama dünya çapında kapitalizm yıkılmadıkça olamayacak bir tek şey vardır: çok sayıda devletin ortadan kalkması. Yani somut terimlerle söylersek, ulus devletlerin ve gelecekte doğabilecek mega devletlerin toplu halde ortadan kalkması.

Bunun nedeni basittir: Ulus devletin sonunu ilan eden bütün fütürologların ve peygamberlerin unuttuğu basit bir gerçek,

devletin sınıf doğası, kapitalizmin devleti geride bırakan bir bütünleşme yaşayamayacağını ortaya koyar. Bugün ulus devletin rakipleri olarak sunulan politik ve toplumsal güçlerden (mikromilliyetçilik, "küresel sivil toplum", yani NGO'lar, uluslararası kuruluşlar, bölgesel bloklaşmalar) sınıf hâkimiyetinin gerektiğinde silahla savunulması işlevini üstlenmedikleri ölçüde, ulus devletin (ya da mega devletin) tarih sahnesinden çekilmesi olanaksızdır.

Elbette bir kez ulus devlet sınıf hâkimiyetinin koruyucusu olarak ortaya çıktığında, uluslararası sermayenin ulusal fraksiyonlara bölünmüşlüğü de maddi temelini bulur. Elinde bunca güç toplamış, silahlı gücün meşru olarak sadece kendisi tarafından kullanılabileceğini topluma kabul ettirmiş devletlerin uluslararası sermayenin fraksiyonları tarafından uluslararası rekabette kullanılmaması düşünülemez. Bütünleşme arttıkça dünya ekonomisindeki rekabet daha da kızıştığı için, ulusal devletin ulusal sermaye için önemi azalmaz, tersine artar. Böylece çok sayıda devlet, kapitalizmin ayrılmaz bir özelliği haline gelir.[79]

Bunu bir tek alternatifi vardır: bir dünya devleti. Küreselciliğin taraftarları son dönemde bu tür bir devletin insanlığın gündemine girmiş olduğu türünden hayaller bile görmeye başladılar. Örneğin "Yeni Zamanlar" teorisyeni David Held, düşüncelerin dolaşımının ve ekonomik akımların önlenemez hale gelmesine, çokuluslulların gücüne, egemenliğin AB gibi daha geniş birimlere, NATO gibi çok yanlı ittifaklara, BM gibi uluslararası örgütlere devredilmesine dayanarak uluslarüstü dünya devletinin gelişeceğini öngörür.[80] Nigel Harris ise önce bir "ütopya" olarak nitelediği, ama daha sonra dağınık biçimde "günümüzde de mevcut" olduğunu ileri sürdüğü bir dünya devletinden söz eder.[81]

---

79 Marx ulusal devletlerin kapitalizm koşullarında aşılamayacağı yolundaki kanısını şöyle özetliyor: "Her ülkede tikel çıkarları olan burjuvazi ulusallığı aşamaz." Aktaran Michael Löwy, "Marksistler ve Ulusal Sorun", *Birikim*, eski dizi, 23, Ocak 1977, dn. 1.

80 Aktaran Waters, a.g.y., s. 97.

81 A.g.m., s. 36.

Harris'in başka hayalleri de vardır: Bizim açımızdan en önemlisi, silahsızlanma eğilimini ciddiye almasıdır. Öyle görünüyor ki, Harris, Held ve diğerleri, emperyalist devletlerin barış içinde bir araya gelerek hepsinin ortak çıkarını temsil edecek ve ortak işlerini yürütecek bir dünya devletinin mümkün olduğunu düşünüyorlar. Ülkeler arası eşitsiz gelişimin ve kapitalist rekabetin yasalarının emperyalist ülkeler arasında çelişkiler yaratması, bu çelişkilerin sermayenin uluslararasılaşmasının derecesi arttıkça daha da yoğunlaşması belli ki onlar için önem taşımıyor. Sonuna ulaştığımız yüzyılın iki kez emperyalistlerarası paylaşım savaşlarıyla sarsılması, ilkinde 20, ikincisinde 60 milyon insanın hayatını yitirmiş olması belli ki onlara emperyalizmin doğası konusunda hiçbir şey öğretmemiş. Bugün, özellikle Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra emperyalist bloklar arasındaki rekabetin her geçen gün daha fazla keskinleştiğini belli ki görmüyorlar.

Hayır, emperyalistler barış içinde bir dünya devletini kuramazlar. Bir dünya devleti tek bir biçimde kurulabilir: Tek bir emperyalist devletin ezici bir güç kazanarak ötekileri kendi kuracağı devlete zorla katmasıyla. Varılan güç dengelerinde, böyle bir olasılığın öngörülebilir gelecekte mümkün olmadığı açık. Hem bütün dünyanın sömürgeleşmiş olduğu böyle bir durum barbarlıktan başka ne olurdu ki? İşte bu yüzden, insanlığı ulus devletin cenderesinden de, barbarlıktan da kurtaracak tek çözüm, uluslararası proleter devrimidir, dünya sosyalist devrimidir.

BÖLÜM 9

KÜRESELCİLİĞİN POLİTİK ANLAMI



Buraya kadar "küreselleşme"/emperyalizm ilişkisini teorik düzeyde tartıştık. Şimdi bütün bu tartışmanın, teorik öneminin ötesinde, politik bakımdan nasıl bir anlam taşıdığını ortaya koymaya çalışacağız.

Ama önce yukarıda yaptığımız tartışmadan bir-iki sonuç çıkarmaya çalışalım. Bu ana kadar ileri sürülen argümanlar, küreselleşme teorisinin temel tezlerini çürütmüştür. Bu teorinin özgül yanı, son dönemde kapitalist dünya ekonomisinin bütünleşmesinde yeni bir atılım yaşanmış olduğunu vurgulaması değildir. Bu saptama ne küreselleşme teorisine özgüdür, ne de bu teorinin gerçek tanımlayıcı öğesini oluşturur. Küreselleşme teorisinin ayırıcı yanları üç temel tezle özetlenebilir: ulus devletin sonu tezi, kapitalizmin emperyalizm sonrası yeni bir aşamaya girmiş olduğu tezi ve yeni-liberal tarzda bütünleşmenin kaçınılmazlığı tezi. Bu çalışma her üç tezin yanlışlığını ayrıntılı argümanlarla ortaya koymuştur.

Buradan ulaşılacak sonuç açıktır: Günümüzde gerçek dünyada küreselleşme adıyla anılabilecek bir olgu yaşanmıyor. Yaşanan, kapitalist üretim tarzının şafağında başlayan, emperyalizm çağına girişle birlikte büyük bir sıçrama gösteren dünya çapında bütünleşmenin son dönemde, teknolojik gelişmeler temelinde ve sosyalizmin krizi bağlamında, çokulusluların güçlenmesi ve yeni liberal politikaların uygulanması sonucunda önemli bir atı-

lım yapmasıdır. Bir de, bu bütünleşme sürecinin gerçekte olmayan sonuçlarını varmış gibi göstererek, bu (sözde bilimsel olarak saptanmış) sonuçların gerçekleşmesinin yolunu açmak isteyen bir ideoloji vardır. Bu ideoloji küreselciliktir. Küreselleşen bir şey varsa, bütün dünyanın burjuvazilerini adım adım fetheden Küreselciliktir, onun temeli olan yeni-liberalizmdir. Yani dünya küreselleşmemektedir, küreselleşen liberalizmdir.

Küreselleşme diye bir sürecin olmadığını söylemek yeni hiçbir şey olmadığını söylemek değildir. Dünya elbette yepyeni ilişki ve çelişkilerin damgasını taşıyor. Ama bunların en önemlileri, emperyalizm çağının asli çelişkilerinin yeni biçimlerinden başka bir şey değildir. Bu yeni biçimlere ancak kapitalist üretim tarzını ve onun emperyalist aşamasını anlamak için kullanılan kategorilerin yeni döneme yaratıcı biçimde uygulanmasıyla ışık tutulabilir.

Bu açıdan bakıldığında, rakiplerini, değişen bir dünyaya gözlerini kapatmakla, eski kavramsal çerçevelere takılıp kalmakla, dinozorca tavırlar benimsemekle suçlayan küreselciliğin asıl kendisinin eski kavramsal yapıların tutsağı olduğu görülür. Diyalektiği ve çelişkiyi dışlayan, basit ve mekanik ikiliklerle çalışan globalist teori, eski dönemin sona erdiğini kanıtlamak için geliştirdiği argümanlarını yine eski dönemin kemikleşmiş kavramsal çerçeveleri aracılığıyla dile getirir. "Tersyüz edilmiş Keynesçilik" devleti aynen eski dönemin Keynesçiliği gibi sadece iç pazarla ilişkilendirdiği için, yeni dönemde kazandığı yepyeni rolü kavrayamaz, iç pazarla ilişkisinin değişen niteliğine yaslanarak sonunu ilan eder. Ya da ulusal sermaye kavramı daha önce iç pazara yatırım yapan, onu korumaya eğilimli bir sosyoekonomik gücü ifade eden bir kavram olduğundan, küreselcilik bu ilişki kopunca ulusal sermayenin sonunu ilan eder, çünkü kavramsal çerçevesi eski dönemin ihtiyaçlarının belirlediği bir çerçevedir. Örnekleri çoğaltmaya gerek yok: Küreselcilik kendini yeni dönemi kavrayacak bir kavramsal çatıya uyarlayamamıştır.

Teorik tartışmanın sonuçlarını böylece özetledikten sonra, bu

tartışmanın yaşamsal önem taşıyan politik sonuçlarına geçebiliriz. Bu politik sonuçları satırbaşları halinde özetlemek en doğru yol olacak.

- Küreselleşme teorisi, kapitalizmin yeni-liberal tarzda bütünleşmesinin muzaffer yürüyüşünü ilan ederek yeni-liberalizmin hegemonik konumunu pekiştirir. Bütünleşme ile bütünleşmenin liberal tarzının birbirinden ayrılması, bu ikisi arasında kurulan özdeşlik bağının koparılması, bütünleşmenin tek yolunun liberalizm olmadığının gösterilmesi bakımından gereklidir. Kapitalist çerçevede bile bütünleşmeyi liberal çerçevenin dışında, yoğun ve bilinçli devlet yönlendirmesi temelinde sağlamış örneklerin varlığının ortaya konulması, aynı şeyin bir sosyalist iktidar altında (daha da başarıyla) yapılabileceğinin bir karinesidir.
- Küreselleşme teorisi, emperyalist ülkelerin sosyoekonomik, politik ve kültürel yapılarını bütün öteki ülkelere kendi gelecekleri gibi gösteren, emperyalizmin hâkimiyeti altında bir bütünleşmeyi bütün ülkelerin çıkarı olarak sunan bir teoridir. Aynen atası "modernleşme" teorisi gibi "küreselleşme" kavramı da bir konverjans (yakınsama) teorisidir ve kapitalizmin ve Batı kültürünün yaygınlaşmasını haklı gösterir. Liberal "küreselleşme"nin bütünleşmenin tek yolu olmadığının ortaya konulması, emperyalizmin ekonomik, politik ve kültürel hâkimiyetini tek mümkün gelecek olmaktan çıkararak, antiemperyalist bir politik tavrı olanaklı hale getirir.
- Küreselleşme teorisi, gerçek dünyada ulusal devletler ve milliyetçilik son derecede güçlü tarihsel etkenler olarak varlıklarını sürdürürken bunların sonunu ilan ederek, emperyalizmin güncel dinamiklerini ve yakın dönemin gelişme olasılıklarını kavramayı engeller. Ulusal devletlerin varlığını ve gücünü sürdürdüğü saptaması, emperyalizmin uluslararasılaşma dinamiği ile ulusallığın gücü arasındaki gerilimden doğan çelişkileri keşfetmeyi, buradan hareketle emperyalist güçler arasında keskinleşen rekabetin olası sonuçlarını (bloklaşma, ticaret savaşları, dünya ekonomisinin bölünmesi, şimdilik uzak da olsa yeni bir dünya

savaşı olasılığı vb.) düşünmeyi mümkün hale getirir, böylece buna uygun politik taktiklerin geliştirilmesini sosyalist hareketin gündemine sokar.

- Küreselleşme teorisi, tarihsel gelişmenin tunç kanunlara göre ilerlediği, yeni-liberal tarzda bir bütünleşmenin kaçınılmaz olduğu, herkesin kendisini buna göre uyarlaması gerektiği önermeleriyle, işçi sınıfı ve emekçi kitleler saflarında, solda ve toplumsal hareketler içinde bir kadercilik ve teslimiyet atmosferi yaratır. Sol politikanın gündemi, yeni kazanımlar için mücadeleyi bir yana bırakalım, yeni dönemde yeri olamayacağı yüksek sesle ilan edilen eski kazanımların sermayenin taarruzuna karşı korunması bile olmaktan uzaklaşır; kaçınılmaz sürece uyarlanmanın en ucuz, en düşük maliyetli yönteminin aranmasına indirgenir. Oysa (kısmi bile olsa) geçmiş kazanımlarını savunamayan, yeni hiçbir şey elde edemez.

- Küreselleşme teorisi, yeni sistemin kaçınılmazlığına o kadar inanır ve muhataplarını inandırmaya çalışır ki, sistemin kendisinin sorgulanabileceğini aklından bile geçirmez. Keyder'in diliyle söylenecek olursa, " 'Bu sistemin dışında kalacağız' gibi bir safsataya katılmak bence çok yenilgici bir davranış olur. Bu sistemin dışında hiçbir şey yok. Bu sistemin dışında kalıp da oradan alternatif yaratmak diye bir şey bence kesinlikle sosyalist politika ile ilişkisi olmayan (...) bir tutum olur."[82] Buradaki kaba determinizmi kenara kaydedip, terimlere dikkat edin: Solun bütün alternatifi sistemin dışında kalmak olarak sunuluyor ve o da gerçekçi olmadığı için reddediliyor. Yani sistemin kendisini sorgulamak söz konusu bile değil. Küreselleşmenin bir efsane olduğu, hiç de kaçınılmaz olmadığı, daha da ötesi kırılgan temellere dayandığı bir kez ortaya çıkınca, başka bir ufuk açılıyor: Sol sistemin dışına çıkmanın ötesinde, sistemi yıkmayı düşünebilecek durum geliyor! Elbette güç dengeleri bugün buna müsait değil. Ama bütün dünya solu sistemi kaçınılmaz diye benimsediği takdirde,

82 Çağlar Keyder, "Yeni Bir Paylaşım Gerekiyor", Güneş Ünsal'la görüşme, *Demokrasi*, 30 Haziran 1996, s.6.

bu güç dengelerinin hep daha kötüye gitmesi de güvence altına alınmış olur! Her ülkenin solu için mücadele kendi topraklarında küreselciliğe direnmekle başlar.

- Küreselleşmenin kaçınılmazlığı tezi, çelişkilerinden soyutlanarak tek yanlı biçimde "küreselleşme"nin bir adımı olarak nitelenen Avrupa Birliği konusunda işçi sınıfı ve sol saflarında müthiş bir bulanıklık yaratmıştır. Genel olarak bütünleşmenin, yeni-liberal bütünleşme tarzıyla özdeşleştirilmesi, kapitalist bütünleşmenin karşısında burjuva milliyetçiliğinin dışında bir de proleter enternasyonalizminin var olabileceğinin tümüyle solun ufku dışında kalması, Avrupa Birliği üyeliğinin solun bir kesiminde salt kaçınılmaz olduğu gerekçesiyle savunulmasına yol açmıştır. Oysa AB emperyalist bir odaktır. Ona bağlanan umutlar bütünüyle burjuva bir perspektifin ürünüdür.
- Küreselleşme teorisi yeni-liberalizmi, piyasanın ve "özel girişimciliğin" hâkimiyetini, demokrasinin anası olarak gördüğünden, demokratik haklar için mücadeleyi burjuvaziye teslim eder, solun görevi de onu desteklemek haline gelir. Bunun Türkiye'deki ifadesi, sol liberallerin, küreselcilik yanlılarının yıllardır demokrasiyi Özal'dan Boyner'e Türkiye burjuvazisinin piyasacı kanadından ve Avrupa Birliği ile bütünleşmeden beklemesi biçiminde ortaya çıkmıştır.
- Küreselcilik, yukarıda ortaya konulduğu gibi, bir enternasyonalizm değil tebdili kıyafet etmiş bir milliyetçiliktir. Bu milliyetçiliğin Türkiye gibi ülkelerdeki mantığı, dünya sisteminin yeni biçimlenmesinden parsa koparmaya dayanır. Ama bu milliyetçiliğin gizliliği, küreselciliğin ulusal devletler konusundaki tezleri dolayısıyla kendini bir enternasyonalizm edasıyla sunması, toplumsal muhalefet saflarında büyük bir kafa karışıklığı yaratır. Yani, ironik biçimde, milliyetçilikten kurtulmak, küreselciliğin reddiyesini gerektirir.
- Küreselleşme teorisi ulusal devletlerin ve ulusların sonunu vaaz ettiği için, bu teoriden etkilenen sosyalist güçlerde de ulusal sorun ve enternasyonalizm konusunda bir yalpalama başlar.

Kimi, ulusların gününü doldurduğu önermesine inanarak ezilen ulusların vermekte olduğu kurtuluş mücadelesine "milliyetçiliğin iyisi yoktur" gerekçesiyle karşı çıkar; kimi günümüzde ulusal devletlerin tarihe karışmaya mahkûm olduğu tezinden hareketle enternasyonalizmin yerine "transnasyonalizm"i önerir. Oysa, ulus gerçeği emperyalizm çağının yapısal bir özelliği olarak bütün ağırlığıyla varlığını sürdürmektedir. Bir yandan, dünya çapında ezen uluslar ile ezilen uluslar arasındaki ayırım sona ermemiştir; dolayısıyla, bütün milliyetçilikler aynı kefeye konulamaz. Öte yandan, burjuvazinin sınıf hâkimiyeti hâlâ ulusal devletlerde cisimleştiğinden dolayı, işçi sınıfının dünya çapında örgütlenmesinin tek doğru formülü, tekil ulusların ve devletlerin koşullarının özgüllüğünü görmezlikten gelmek yerine tanıyan bir yaklaşımdır: yani enternasyonalizmdir, uluslararası bir örgütlenmedir. Kapitalizm küreselleşmiyor, uluslararasılaşıyor. İşçi sınıfı da bu nesnel duruma cevap verebilecek biçimde örgütlenmelidir.

Nihayet, küreselleşmenin "ulusal devletlerin aczi" olarak özetleyebileceğimiz tezi, aynı zamanda **tek tek ülkelerde devrim yapmanın anlamsız olduğu fikrinin temeli olarak kullanılır.** Buna göre, küreselleşmiş bir dünyada hiçbir ulusal devletin fazla bir işlevi olmadığına göre tek bir ülkede iktidarı almak anlamsızdır. Bu tez sadece iktidarın tek tek ülkelerde alınmasına karşı çıkmakla kalmaz, tam da bundan dolayı iktidarın her yerde alınmasına karşıdır. Çünkü her zaman bir ilk olmak zorunda dır. Devrimin bütün ülkelerde birden patlak vermesi türünden olasılık dışı gibi görünen bir senaryonun dışında tekil ülkelerde iktidarı alma şansı kullanılmadıkça dünya çapında da devrimin önü kapanmış olur. Bu tezi "tek ülkede sosyalizmin olanaksızlığı" teorisiyle hiçbir biçimde karıştırmamak gerekir. O teori, devrimin tek ülkede başlayabileceğini, hatta uzunca bir süre boyunca tek başına ayakta durmak zorunda kalabileceğini yadsımaz. Reddettiği, tek bir ülkenin içinde sınıfsız bir toplumun kuruluşunu tamamlamanın olanaksız olduğudur.

Bu politik sonuçların toplu halde gözden geçirilmesi, bize küreselleşme tartışmasının özünü veriyor. Küreselcilik insanlığa tek ve kaçınılmaz yol olarak, emperyalist kapitalizmin öncülüğünde, sermayenin dizginsiz hareket ettiği, işçilerin ve emekçilerin birbirlerinden koparak atomize olduğu, "insanın insanın kurdu" olduğu bir dünyayı sunar. Bir kadercilik felsefesidir. Küreselciliğin çürütülmesi ve reddedilmesi uluslararası sermayenin ideologlarının savunduğu dünyanın dışında bir dünya olabileceğini kanıtlar.

Teorik eleştiri bu başka dünyanın kapısını açar. O dünyaya girmek ise pratik eleştirinin, yani devrimin işidir.



SOLUN "KÜRESELLEŞME" KAVRAYIŞSIZLIĞI

BÖLÜM 10

ULUS-ÖTESİ SOLCULUĞUN TEORİSİ: *İMPARATORLUK*'UN ELEŞTİRİSİ



"Küreselleşme" döneminin ürünlerinden biri, 1999'da Seattle'da "küreselleşme karşıtı hareket" olarak başlayan, ama daha sonra Porto Alegre'de düzenlenen Dünya Sosyal Forum'ları bağlamında evcilleşerek "alternatif küreselleşme hareketi" ("alterglobalizasyon") adını alan uluslararası muhalif hareket. Bu hareket kendi içinde bütünüyle ulusal temelde bir mücadeleye dönmek isteyenlerden "küreselleşme"nin neoliberal olmayan bir versiyonunu kendileri kurmaya talip olan akımlara kadar bir dizi eğilim içeriyor.[83] Bu eğilimlerden biri kendisinden önce ortaya çıkmış olan bir teorik/politik yaklaşımın, içinde serpilip geliştiği bir fidelik oldu. Bu yaklaşıma "ulusötesi solculuk" adı verilebilir. Burada belirleyici olan, ulus olgusunu ve ulus devletin varlığının doğurduğu çelişkileri görmezlikten gelerek toplumsal ve siyasi mücadelenin dolayımsız biçimde dünya çapında verilmesi gerektiği yönündeki ısrardır.

Hardt ve Negri'nin dünyada ve Türkiye'de büyük etkiler yaratan kitabı *İmparatorluk*, bu bağlamda büyük bir önem taşır. Bunun nedeni yalın biçimde ifade edilebilir. Hardt ve Negri'nin dönemin karakterine ve toplumsal/politik mücadelelere ilişkin

83 Hareketin bütünsel bir eleştirisi için bkz. Burak Gürel, " 'Alternatif Küreselleşme' Hareketinin Politik Anatomisi", *Devrimci Marksizm*, sayı 1, Mayıs 2006.

iki temel tezi var. Birincisi, "küreselleşme" ile birlikte emperyalizmin sona erdiğini ve kendilerinin "İmparatorluk" olarak adlandırdıkları yeni bir dönemin başladığını iddia ederler. İkincisi, İmparatorluk döneminde, yerel mücadelelerin hiçbir sonuç vermeyeceğini, mücadelenin dolayımsız biçimde küresel olmak zorunda olduğunu ileri sürerler. Ve bütün bunları, devrim adına, kitabın son cümlesinde ifade ettikleri gibi, "komünist olmanın dayanılmaz hafifliği ve sevinci" (Hardt ve Negri, 2001: 412)[84] adına söylerler. *İmparatorluk*, her yerde baskı üzerine baskı yapmış bir kitap. 21. yüzyıl başında, hepimizin bildiği ideolojik konjonktürde, devrim ve komünizm adına konuşan bir kitap bu kadar popüler olabiliyorsa, bunun birtakım nedenleri olmalı. Büyük satışıyla, burjuva çevrelerin bu "komünist" yazarlara gösterdiği sıcak tepkiyle, solda yarattığı etkiyle, tezlerinin tipikliğiyle, dönemin ruhunu yansıttığı, *zeitgeist*'ın bir ifadesi olduğu için bu kitapta "küreselleşme" ve emperyalizm konusunda ileri sürülen tezleri dikkatle incelememiz gerekir. Önce Hardt ve Negri'nin çalışmasının iki özelliğine dikkat çekerek başlayalım.

Cezaevi ve Üniversite

İmparatorluk'un postmodernizme, özellikle Foucault'ya ve Deleuze/Guattari ikilisine entelektüel borcu yazarlar tarafından açıkça belirtildiği için bu konuda bir akrabalık tartışması anlamsız olur. Buna karşılık, kitabın post-Marksist okuldan ne ölçüde etkilenmiş olduğu daha belirsizdir. Bu okulun baş temsilcileri Laclau/Mouffe ikilisine ilişkin olarak dipnotlarında belirtilen fikirler okuyucuyu aydınlatmak yerine ciddi biçimde şaşırtıyor. Önce "Emperyalizmin Sınırları" bölümünün 26 sayılı dipnotunu okuyalım:

> Bugün tarihsel revizyonizmin sayısız çeşidiyle karşı karşıya olduğumuz bir sırada, yiğidin hakkını yiğide vermek özellik-

81 Bu bölümde, *İmparatorluk*'a atıflar (İngilizce basıma yapılacak atıflar dışında) parantez içinde sadece sayfa numarası ile verilecek.

> le önemlidir. Her şeyden önce komünist ve militan (...) zavallı Gramsci; Marksist bir politikada yeri olmayan tuhaf bir hegemonya nosyonunun kurucusu olma şerefine layık görülen zavallı Gramsci (Örneğin bkz. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe (...)) Kendimizi böylesine cömert armağanlardan korumak zorundayız! (247)

Bu satırların Laclau/Mouffe'un, kitaplarına adını veren merkezi kavramı hegemonyayı "tuhaf" bulduğu ortada değil mi? Demek ki, yazarlar post-Marksist okula yakınlık duymak bir yana, onu aşağılayacak kadar sert bir tavra sahipler. Ama durun, hemen karar vermeyin. Şimdi "Direniş, Kriz, Dönüşüm" bölümüne geçiyoruz. Burada, yazarlar "yeni toplumsal hareketler"e ilişkin şöyle diyorlar:

> "Yeni toplumsal hareketlere" ilişkin çeşitli analizler, kendi önemlerini asgariye indiren dar ekonomik bakış açılarına karşı kültürel hareketlerin politik öneminde ısrar etmekle büyük bir hizmet görmüştür. (288)

Tam burada bir dipnot bu "analizler"in kimler tarafından yapıldığı konusunda okuyucuyu aydınlatıyor. Bizi ilgilendirmeyen bir isimden sonra şu satırlar geliyor:

> Bu çizgide "yeni politik hareketlerin" politik yorumu açısından en etkili metin Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'nin (...) kitabıdır.

"Tuhaf bir hegemonya nosyonu"na sahip Laclau/Mouffe'un, bu kavramla organik bir ilişki içinde ele aldıkları "yeni toplumsal hareketler"i analiz ederken "büyük bir hizmet" yapmış olmaları size tuhaf gelmiyor mu? Bu iki fikrin aynı insanın olması mümkün mü?

Aslında bu tür başka çelişkiler de dikkati çekiyor kitapta. Örneğin bütün bir altbölüm ("Döngüler", 251-53) Giovanni Arrighi'nin uzun vadeli çevrimler teorisinin "sistemdeki bir kopuşu, bir paradigma değişimini" anlamayı nasıl engelleyeceğini vurgulamaya hasredilmişken (bkz. ayrıca dipnot 13, s. 32-33),

Önsöz'de bir dipnotta aynı yazarın adı, " 'İmparatorluk' terimini kullanmamakla birlikte, bu doğrultuda ilerleyen" yazarlardan biri olarak veriliyor (22). Ya da "totalitarizm" kavramı konusunda yazılmış kitapların "hepsini çöpe atmakta hiç tereddüt etmemeliyiz" diyen bir kitap (51n), aynı zamanda Agamben'in "çıplak hayat" kavramını ele alırken totalitarizm kavramını büyük bir rahatlıkla kullanıyor (371).

Bu tür çelişkilerin belki de bir açıklaması vardır. Belki de iki ayrı ülkede (ABD ve İtalya) oturan bu iki yazar, birbirlerinin yazdıkları bölümleri her zaman dikkatli biçimde okuyamamıştır. O zaman, kendi geçmişinde, Gramsci'yi sivil toplumculuğun atası yapmaya çalışan İtalyan Komünist Partisi teorisyenleriyle devrimci teorisyenler arasında kopan tartışmaları yaşamış olan Negri, Laclau ile Mouffe'un da Gramsci'yi suistimal etmesi karşısında duyduğu isyanı kayda geçirmek istemiş olabilir. Buna karşılık, Negri'den bir kuşak genç ve Amerikalı olan, belki de teorik kariyerine başladığında Laclau/Mouffe'un başarısıyla gözleri kamaşmış olan Hardt ise onlardan övgüyle söz etmeyi anlamlı bulmuş olabilir. Eski İtalyan komünisti Negri'nin, totalitarizm kavramının bir soğuk savaş aracı olduğunu etinde kemiğinde hissetmemiş olması mümkün değildir. Ama Amerikan akademiasının liberal ortamında bu kavramı çok daha bilimsel bulmak da Hardt için normal olabilir.

Belki böyle, belki değil. Amacım spekülasyon yapmak değil, bu kitabın ne kadar tuhaf bir işbirliğinin ürünü olduğunu vurgulamak. Antonio Negri, 1970'li yıllarda İtalyan Marksizmi içinde en önemli teorisyenlerden biri. İtalya'nın dev grevlerle sarsıldığı 1969 "sıcak sonbaharı" esnasında ve sonrasında, reformist İtalyan Komünist Partisi'nin solundaki (o dönemde çok güçlü olan) uç solun önemli teorisyenlerinden biri. Bu alanın başka teorisyenleriyle birlikte (Mario Tronti, Sergio Bologna vb.) *operaismo* (işçicilik) olarak anılan bir düşünce okulunun temsilcisi. İşçi sınıfının militan eylemleri, 70'li yılların ortalarından sonra gerilemeye başlayınca, Negri, sendika bürokrasisinin tutuculuğu

karşısında polisle çatışmalara ve "doğrudan eylem"e öncelik vermeye yönelen otonomist grupların teorisyeni haline geldi. Sokak çatışmalarının ardından Kızıl Tugaylar'ın bireysel terörizmi politik ortamı belirlemeye başlayınca, Negri, Gladio'nun etkisi altında zaten bir "gerilim stratejisi" izlemekte olan İtalyan devletinin saldırısına maruz kaldı. 1979'da tutuklandı, dört yıl mahkemeye çıkarılmadan hapis yattı. 1983'te dayanışma amacıyla kendisini listesine koyan Radikal Parti'den milletvekili seçilince dokunulmazlığı dolayısıyla cezaevinden çıktı, ama dokunulmazlığının kaldırılacağını anlayınca Fransa'ya kaçtı. İtalya'ya 90'lı yılların sonunda döndü ve Türkiye'nin Mehmet Ali Ağca'dan dolayı adına aşina olduğu Rebbibia Cezaevi'nde cezasını çekmeye başladı. Anlaşıldığı kadarıyla, günümüzde artık sadece geceleri evinden çıkma yasağına tabidir. [85]

Foucault cezaevi, tımarhane, kışla gibi kurumların yanı sıra okul ve üniversiteyi de disiplin kurucu kurumlar olarak niteler. Bunda bir gerçek payı olduğu yadsınamaz, ama İtalyan cezaevi ile Amerikan üniversitesi arasında, başka yönlerden önemli farklar olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Michael Hardt'ın hayatı ve politik ilgileri hakkında çok fazla bir şey bilmiyoruz. Ama bildiklerimiz kendi başına anlamlı. Negri 60'lı yılların sonunda ve 70'li yılların başında büyük sınıf mücadelelerinin içinde pişerken, Hardt henüz çocuk yaşlardaydı. Gelişmesini, teorik dünyası post-Marksizm ve postmodernizm tarafından kuşatılmış bir kuşağın üyesi olarak yaşadığı açık. Amerika'nın çok prestijli bir üniversitesinde (Duke) görev yapıyor olması, kendi başına, ne tür basınçlar altında yaşadığını gösteriyor. (Evet, üniversite gerçekten disipline edici bir kurumdur!) Çalıştığı alan ve yayın yaptığı dergiler, eğilimlerini açıkça gösteriyor. "*Literary studies*" (edebiyat araştırmaları) günümüz Amerika'sında, kültürel araştırmalar ile birlikte, üniversitelerde postmodernizm kalesi

85 Alex Callinicos, Negri'nin politik yaşamının ve bunun teorisi üzerindeki etkilerinin iyi bir özetini yapıyor. Bkz. "Toni Negri in Perspective" *International Socialism*, 92, Sonbahar.

olan bölümlerdir. Hardt'ın makalelerini yayınladığı *Social Text* dergisi ise, postmodernizmin başlıca mahreçlerinden biri. New York'ta bir panelde gösterdiği performans, Hardt'ın Negri'den çok farklı bir sosyal türden geldiğini düşündürüyor insana. *İmparatorluk*'un en önemli tezi, emperyalizmin sona erdiği ve yerini İmparatorluğa bıraktığı olduğu halde, bir salon dolusu sosyalistle ve tezlerini sorgulayan usta bir başka panelistle (Peter Gowan) karşı karşıya kalınca, Hardt, "İmparatorluğun emperyalizmin olumsuzlanması olmadığını" söyleyebilmiştir. Kitabın, kendi teorik çerçevesine karşıt bir yaklaşıma sahip teorisyenler arasında en sık gönderme yaptığı düşünür Samir Amin olmasına rağmen,[86] Hardt o panel esnasında, kendi çalışmalarının Samir Amin gibi düşünürlerin yaklaşımlarıyla "karşı karşıya getirilme çabaları"nın yanlış olduğunu ifade edebilmiştir. Böyle insanlar için fikirlerin devrimci araçlar değil, kariyer basamakları olduğunu düşünmemek elde değil!

Hardt ve Negri, İmparatorluğun melez bir yapıya sahip olduğunu söylüyorlar. Entelektüel ve kültürel soyağacı bakımından aynı şeyi *İmparatorluk* için söylemek mümkün.

Spekülatif sermaye çağının spekülatif felsefesi

İmparatorluk, postmodern düşünce akımının birçok olumsuz özelliğini cisimleştiren bir kitap. Her şeyin göreli olduğu, bakılan şeyden çok bakanın gözünün belirleyici olduğu bu dünyada, dil oyunları, düşüncenin sağlamlığının yerini alır. Belagat sanatı, mantığın yasalarını iptal etmenin bir örtüsü haline gelir. Çağrışım, telmih ve analoji, nedenselliklerin sergilenmesinin yerini alır. Bir şeyi ileri sürmek kendi içinde yeterlidir, açıklamak gerekmez.

Birkaç örnekle ne demek istediğimi anlatmaya çalışayım. Postmodernizmin fetiş kavramlarından bir dizi, merkezsizleşme

86 J.B. Foster, "Imperialism and 'Empire'", *Monthly Review*, 53 (7), Aralık 2001

ve toprağa bağlı olmaktan uzaklaşma, Avrupa tipi emperyalizme karşıt olarak, İmparatorluk kategorisinin en önemli özelliklerinden biri olarak sunulur. İmparatorluk hep ucu açık, toprağa bağlı olmayan, genişleyebileceği kadar genişleyebilen esnek bir kategoridir. Hardt ve Negri, bunu, ABD'nin kuruluşunda belirleyici olan Jeffersonvari federalizm yaklaşımıyla birebir ilişkilendirirler. Şimdi sorulması gereken şudur: Aradaki bağ nedir? Ortada bir çağrışım ve analoji vardır. Ama kendine özgü koşulları olan 18. yüzyıl Amerikan devriminin ürünü anayasal anlayış ile bambaşka koşulların ürünü olan 21. yüzyıl İmparatorluğu arasındaki (belki okuyucunun söyleneni daha iyi anlamasını olanaklı kılacak) bir analojinin dışında nasıl bir ilişki vardır? Amerika, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ve İmparatorluk döneminde hâlâ en güçlü odak olduğu için mi böyledir? Yoksa üretim alanında enformatizasyon yere bağlılığın önemini bütünüyle ortadan kaldırdığı için topraktan bağımsızlaşma ortaya çıktıysa, Amerikan anayasal siteminin bununla ilgisi nedir? Bu açıklanmadan kalır. Kalınca da ardında bir dizi soru bırakır.

Başka bir örnek proleter enternasyonalizminin sonunun ilan edilmesiyle ilgilidir. "'Enternasyonal'in Nakaratı" altbölümünde Hardt ve Negri, bu konuda son derece keskin bir önerme formüle ederler: "Günümüzde proletarya enternasyonalizmi dönemi tamamen bitmiştir" (75). Hardt ve Negri'nin argümantasyon tarzını deşifre etmek isteyen herkese bu cümlenin önünü arkasını, sağını solunu dikkatle okumasını tavsiye ederim. Söz konusu altbölümde hem bu cümle öncesinde, hem de sonrasında, yanlış ya da doğru önermeler temelinde, proletarya enternasyonalizminin geçmişte nasıl bir gerçeklik olduğu anlatılmaktadır. Bunu izleyen bölüm ise, 90'lı yılların bazı somut eylemlerinin nasıl "uluslararasılaşamadığını" ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu kadar keskin bir önermenin, hiçbir genel eğilim üzerine yerleştirilmeden, sadece ve sadece bazı olaylara değinilerek ileri sürülebilmesi, çağrışımın argümanın yerini almasına mükemmel bir örnektir!

İmparatorluk, aynı zamanda son derece sorumsuz bir kitaptır. İddia büyüktür: İki komünist, kapitalist toplumun tarihinde, emperyalizm çağı sonrasında yeni bir dönem açıldığını ileri sürüyor. Kapitalizmin tarihinde yeni aşamaların açılması komünistlerin strateji ve taktikleri açısından belirleyici etkiler yapacak devasa bir olaydır. Lenin'i düşünün: Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, o kadar politik işinin arasında önce (bütünü kavrayabilmenin felsefi araçlarını elde edebilmek için) Hegel'i inceliyor, ardından altı ay boyunca kütüphaneye kapanarak kapitalizmin yeni eğilimlerini saptayabilmek için somut veriler topluyor, *Emperyalizm*'i bütün bunlardan sonra yazıyor. Yeni dönemin tekeller ya da sermaye ihracı dönemi olduğunu kanıtlamak için kitabını istatistiklerle dolduruyor. Ancak bu somut veriler üzerinden (elbette kendinden önce emperyalizm üzerine Hobson'un, Hilferding'in, Buharin'in yaptığı çalışmalardan da yararlanarak) kapitalizmin tarihsel olarak yeni bir aşamaya girmiş olduğu tespitini yapıyor. Hardt ve Negri için ise olgular önemli değil. Örnekse "enformatikleşme" ve hizmetlerin önemini birkaç makaleye atıfla ilan ediyorlar. Daha hizmet kavramının tanımı üzerine dahi büyük tartışmalar varmış, bilgi toplumu (ya da sanayi-sonrası toplum) teorisinin (çoğu burjuva) taraftarlarının kullandığı istatistikler çok ciddi sorular uyandırıyormuş, bunlar onları ilgilendirmiyor. Örnekse, İmparatorluğun merkezsiz bir sistem olduğu iddiası, hiçbir somut kanıtla desteklenmiyor. Sorunun ampirik yönü Hardt ve Negri'yi hiç ama hiç ilgilendirmiyor. ABD'nin "merkez"in neredeyse çarpıcı bir örneği olması olgusu karşısında, örneğin IMF ya da DTÖ'nün, NATO ya da BM'nin ABD'den ne ölçüde bağımsız hareket edebileceği sorusunu ampirik olarak araştırmak akıllarına bile gelmiyor. Örnekse, post-Fordizm teorisini eleştirisiz (kanıtsız) ileri sürmeleri.

Zaten *İmparatorluk*'un akışı, teori ile gerçek dünya arasında bir metabolik ilişkiye değil, teori ile teori arasında bir ilişkiye dayanıyor. *İmparatorluk*, bir bakıma, içinde yaşadığımız dünyanın değil,

teorilerin teorisi. Örnek olarak egemenlik olgusunda günümüzde yaşanan değişikliği alalım. "Birleşmiş Milletler" altbölümü (28-45), bu sorunun tartışılması açısından ideal bir giriş noktası gibi görünüyor. Okuyucu, tekil ulus devletlerin, kendi egemenlikleri temelinde de olsa, daha üst bir kuruluşa belirli yetkiler devretmesinin gerçek dünyada ne gibi gerçek sonuçlara yol açtığının ele alınacağını sanarak umutlanabilir. Ne de olsa kitabın daha başında, ilk altbölümdeyiz. Ama, Hardt ve Negri, somut dünyanın bu somut kuruluşunun egemenlik olgusundaki değişim içindeki yerini, kurumun kendisini değil, fikir babası Hans Kelsen'in düşüncesini inceleyerek ele alıyor. Buradan doğan çelişkilerin, ulus devletlerin egemenliğinin aşılması yönünde bir dinamik yarattığı sonucuna varıyor ve sonra ... meseleyi Locke ve Hobbes'a atfen iki ayrı teori temelinde geliştiriyor. Ve Birleşmiş Milletler altbölümü sona eriyor! Burada, postmodernizmin her türlü düşünceyi "metinlerarası" bir yörüngeye yerleştiren, böylece teoriyi teori üzerinde düşünmeye indirgeyen metodu yok sadece. Dünyayı Tin'in gelişim evrelerinin açılımı olarak inceleyen Hegel'in yönteminin bir karikatürü var. İncelenen ulusal egemenlik ya da İmparatorluk değil, bunların kavramları. Postmodernizm spekülatif felsefeyi yeniden canlandırıyor. Ama Hegel'e bütün gücünü veren diyalektiği de belirtik biçimde reddederek! (251)[87]

"Küreselleşme"den İmparatorluğa

Artık esas tartışmamıza geçebiliriz. Hardt ve Negri'nin merkezi özgün tezi şöyle özetlenebilir: "Küreselleşme", ulus devletlerin gücünü, bütünüyle ortadan kaldırmamakla birlikte azaltır;

87 Olguları hor gören bu tür bir teorisizm, yer yer çok kısmi olgulardan hareketle ve teorik bir çerçevenin kurulmasından bağımsız olarak teorik denebilecek sonuçlara sıçramaya çalışan ampirisist bir akıl yürütme ile birleşiyor. Hâkim spekülatif tarzın yanında ikincil olarak kalan bu ikinci metodolojiye örnek olarak, metinde sözü edilen, proleter enternasyonalizminin sona erdiğinin kanıtı olarak tekil bazı politik mücadelelerden çıkarılan aşırı genelleştirilmiş sonuçlar verilebilir.

ama zaman zaman savunulduğu gibi politik iktidarın önemi azalmaz. "Küreselleşme", egemenliğin, hiyerarşik bir yapı içinde bir dizi farklı odakta yoğunlaşmasına yol açar. İmparatorluk bu karma yapıya verilen addır. Artık ulus devletler ya da hiçbir tekil ulus devlet emperyalizmin merkezi değildir. İktidar dağınık ve parçalanmış biçimde uygulanmaktadır. Bu yüzden de emperyalistler arası mücadele tarihe karışmıştır. Kuzey/Güney, çevre/merkez, Birinci Dünya/Üçüncü Dünya ayırımlarının da anlamı kalmamıştır. Bunun anlamı, emperyalizm çağını da geride bırakmış olduğumuzdur. "İmparatorluk miadını doldurmuştur" (20), çünkü emperyalizmin yapıtaşı ulus devletlerin egemenliğidir. "Bir zamanlar tanık olduğumuz birkaç emperyalist güç arasındaki çatışma ya da rekabetin yerini (bütün bunları üstbelirleyen, bir örnek yapılandıran ve tartışmasız post-kolonyal ve post-emperyalist olan tek bir ortak hak nosyonu altında toplayan) tek bir iktidar fikri almıştır" (33).[88]

İmparatorluk'un bütün mimarisi bu kaide üzerinde yükseliyor. Ama daha bu kaidede Hardt ve Negri'nin düşünce sisteminin gevşekliği bütün zaafıyla kendini sergiliyor. Descartes,"düşünüyorum, öyleyse varım" demişti, çünkü "düşünme" eyleminin tanımlanmasının ya da hiç olmazsa betimlenmesinin gerekli olmadığını düşünüyordu. Hardt ve Negri "küreselleşme, öyleyse İmparatorluk" diyorlar... ve "küreselleşme"nin, bu dehşetli tartışmalı kavramın, ne olduğu konusunda meraklı okuyucularına tek bir kelime söylemiyorlar! Evet, Önsöz'de, "üretim ve mübadelenin asli unsurları -para, teknoloji, insanlar ve metalar- ulusal sınırları giderek daha kolay geçiyor" (18) türünden günlük gazetelerin köşe yazılarında yer alabilecek sığ gözlemler var, ama "giderek daha kolay" türü nicel değişikliğe işaret eden bir gelişmenin neden nitel bir değişime, kapitalizmin

88 Kullanılan dile biraz dikkat edilirse, yukarıda "spekülatif felsefe" babında söylenenlere iyi bir örnekle karşı karşıya olduğumuz görülebilir. Hardt ve Negri fikirlerin değil gerçek dünyanın değiştiğini ileri sürüyorlar. Bunun için yeni bir hukuk olgusu ve yeni bir iktidar gerçeği olması gerekir. Ama onlar bir "hak nosyonu"ndan ve bir "iktidar fikri"nden söz ediyorlar.

tarihinde yepyeni bir döneme, yol açtığına ilişkin bir ipucunu bulmak mümkün değil.

Yani, Hardt ve Negri'nin dilini kullanırsak, kitabın temelini oluşturan "küreselleşme" bir "yok-kavram". (Bunun, kendileri "alternatif bir küreselleşme" savunan yazarlar için ne kadar ağır sonuçları olacağı şimdiden tahmin edilebilir.) Örneğin, "para, teknoloji, insanlar ve metalar"ın üçüncüsünün sınırlardan "giderek daha kolay" geçtiği kuşkulu olmakla birlikte, bir an bu önermenin doğru olduğunu varsayalım. Soru şu: Bu kolaylığı sağlayan nedir? Burjuva "küreselleşme" teorisinin iddiası, bunun temelinde teknolojik gelişmenin yattığıdır. Marksist bir açıdan bakıldığında ise bu, teknolojik indirgemeciliktir; eğer uluslararası sermaye, 1979'da başlayan ve giderek çığ gibi genişleyen neoliberal saldırısı çerçevesinde, meta, para ve sermaye akımlarını serbestleştirmeseydi, yeni teknoloji hiçbir biçimde kendiliğinden bu akımları kolaylaştıramazdı. Eğer öyle olmasa, Dünya Ticaret Örgütü'ne ya da IMF'ye ne gerek var? Neden, başta emperyalistler olmak üzere, bütün dünyanın kapitalist devletleri DTÖ'de kafa kafaya vererek ticareti serbestleştirmek üzere "raund" üzerine "raund" yapıyorlar?

Hardt ve Negri, "küreselleşme"yi içi görülemeyen karanlık bir kutu gibi anlaşılmaz kıldıkları için semptomatik olarak ilerlemek, bu kavramı kavrayışlarının bir teknolojik indirgemeciliğe dayanıp dayanmadığını başka söylediklerinden çıkarsamak zorundayız. Karşılaştığımız ilk önerme, yazarlarımız için son derece talihsiz: onlara göre"küreselleşme" "karşı konulamaz ve geri dönüşü olmayan" (17) bir gelişme. Bunun "küreselleşme"nin teknolojik indirgemeci açıklamasıyla neredeyse Siyam ikizleri gibi olduğunu saptamak kolay. Eğer "küreselleşme" neoliberalizmin bir ürünü ise (ve yeni teknolojiler bunu sadece kolaylaştırıyorsa), neoliberal stratejiye karşı sınıf mücadelesinin bir "karşı koyma" olduğu ve bu mücadele başarı kazandığı takdirde "küreselleşme"den geri dönüş olacağı açık. Yok eğer artık üretimin, dolaşımın ve ileti-

şimin teknolojisi kendiliğinden "küreselleşme"ye yol açıyorsa, o zaman "küreselleşme" elbette kaçınılmaz olur. Yani postmodern teorisyenlerimiz burjuva teorilerinin teknolojist tuzağına daha birinci adımda düşmüşlerdir.

İkinci olarak, Hardt ve Negri "küreselleşme"nin ulus devletlerin egemenliğinde bir gerileme yarattığı fikrini savunurlar. Bu derece tartışmalı bir iddianın da ne kanıtı, ne de açıklaması vardır. Anlaşılan bu konuda da yazarlar liberal "küreselleşme" literatürünün tutsağı olarak kalmayı kendileri için bir sorun olarak görmemişlerdir. Ulus devletin zayıflaması, hatta (Hardt ve Negri açıkça buna katılmadıklarını belirtseler de) battal hale gelmesi konusundaki iddialar, 21. yüzyılda dünya kapitalizminin çok önemli özellikleri konusunda büyük yanılgıların kaynağıdır. Yukarıda çeşitli boyutlarını incelemiş olduğumuz bu soruna burada yeniden girmemiz gerekmez. Ancak Hardt ile Negri'nin argümanının özünü ilgilendirdiği için konunun iki boyutuna kısaca değinmek sorundayız.

Birincisi, Hardt ve Negri'nin sandığının aksine "küreselleşme" süreci "pürüzsüz bir dünya" yaratmamıştır. "Ulusal sınır çizgilerini düzleyen küresel bir kontrol toplumunun kurulması, dünya piyasasının gerçekleşmesi ve küresel toplumun sermaye altında gerçek boyunduruğuyla el ele yürür" önermesi (341) yanlıştır. Dünya piyasasının (pazarının daha doğru bir çeviri olurdu) gerçekleşmesi (daha doğru bir deyişle bütünleşmesi) ulusal sınırların (bazen de AB gibi ulus-üstü sınırların) belirlediği parçalılık temelinde olmuştur. Bunun nedeni, yukarıda ortaya koymuş olduğumuz gibi (bkz. Bölüm 2), ne ölçüde neoliberal politikalar benimserse benimsesin, her bir ulus devletin, devlet olmanın doğasından gelen, ulusal parası, kamu maliyesi, sınıf ilişkileri rejimi (sendikalar, iş yasaları vb.) ve genel ekonomik yapısı dolayısıyla, dünya piyasası içinde özgül bir altbölüm oluşturmasıdır. "Pürüzsüz", yani altbölümlerin kırıklarını içermeyen bir dünya piyasası fikri, artık üzerinde mücadele verilecek bir şey kalmadığı yanılsamasını yayarak, emperyalizmin (ya da Hardt

ve Negri'nin İmparatorluğunun) eline oynadığı için, bir kez daha kaçınılmazlık hayaletini karşımıza çıkarır.

İkincisi, ve daha önemlisi, ulus devlet hâlâ sınıf iktidarının idame ettirildiği ve savunulduğu alandır. Sınıflar arasında iktidar mücadelesi hâlâ ulusal düzeyde verilmektedir. Elbette, yarın diyelim Arjantin'de ya da Türkiye'de proletarya iktidarı ele geçirip burjuvaziyi mülksüzleştirmeye yönelecek olursa, başta ABD ve AB olmak üzere sayısız güç ekonomik, politik, hatta askeri yöntemlerle bu iktidarı devirmeye çalışacaklardır. Ama bu, sınıf iktidarının ilk basamağının ulus devlet olduğu gerçeğini değiştirmez. Çünkü emperyalistlerin mücadelesi artık sınırları tanımlanmış bir toprak parçasında bir orduya sahip bir devlete karşı olacaktır. Bu durumda, ulus devletin önemi kalmadı demek bütünüyle anlamsızdır. Zaten öteki kapitalist devletlerin ve emperyalistlerin başarılı devrimlere karşı müdahalesinde de yeni hiçbir şey yoktur. Paris Komünü'nden Ekim Devrimi'ne, Vietnam ve Kore'den Sandinist Nikaragua'ya, bütün kapitalist tarih bunun örnekleriyle doludur.

Kaçınılmazlık ve ulus devletin egemenliğinin sonu tezlerinin dışında, Hardt ve Negri'nin, üçüncü bir tez olarak "küreselleşme" ile birlikte emperyalizmin sona erdiğini ileri sürdüğünü biliyoruz. Bu meseleyi daha ayrıntılı olarak tartışmamız gerekiyor. Yine de şimdiden bir ara sonuç çıkarmakta yarar var. Bu satırların yazarı, *İmparatorluk*'un yayınlanmasından dört yıl önce, 1996'da kaleme aldığı bir yazısında,[89] liberal "küreselleşme" teorisinin üç temel özelliğe sahip olduğunu ileri sürmüştü: "küreselleşme"nin ulus devleti anlamsız kıldığı iddiası; kaçınılmazlık fikri; emperyalizm dönemini sona erdirmesi. Hardt ve Negri'nin "küreselleşme" anlayışı bu tarife tıpatıp uyuyor. Ne tuhaf değil mi?

89 Sungur Savran, "Küreselleşme mi, Uluslararasılaşma mı? (1)", *Sınıf Bilinci*, sayı 16, Kasım 1996.

Emperyalizm ne anlamda sona erdi?

Hardt ve Negri'nin emperyalizmin sona erdiği yolundaki tezi ciddiye alınarak deşildiğinde, gerçekte karşımıza üç temel dayanak çıkıyor: uluslar ve ülkeler arasındaki hiyerarşik düzenin sona erişi, kapitalizm açısından "dışarısı" ile "içerisi" arasındaki ayırımın sona ermesi ve farklı emperyalist devletler arasında rekabetin gününü doldurması.

Hardt ve Negri, dünya sisteminde ezen ve ezilen uluslar arasındaki karşıtlık konusunda olsa olsa hafif olarak nitelenecek bir tavra sahipler. Üçüncü Dünya'nın varlığının sona ermiş olduğunu ileri sürüyorlar (19). 80'li yıllardan bu yana sayısız peygamber üçüncü dünya'nın sonunu ilan etti.[90] Yazarlar bu literatüre atıf dahi yapmıyorlar. Oysa, bugün yaşadığımız dünyanın "küreselleşme" denen evreden önceki dünyaya göre uluslar arasında daha da büyük eşitsizliklerle örülmüş olduğu, artık sağır sultanın bile duyduğu bir şey. Örneğin, insanların yarısından fazlasının "obezliğin" yarattığı sağlık sorunları ile boğuştuğu ABD ya da Almanya gibi ülkeler ile nüfusunun % 70'i acil açlık sorunlarıyla karşı karşıya olan Malavi arasındaki farklılıklar söz konusu olduğunda, *İmparatorluk*'u izleyecek olsak, bunların "nitelik farklılıklarından çok nicelik farklılıklarının olduğunu söylemek" (344) gerekecekti. Bu tür bir niteleme, boy ve kilo sayıları bakımından doğru olabilir, ama son tahlilde "nicel" ve "nitel" kavramlarıyla (ve açlıktan kavrulan insanlarla) alay etmektir! ABD kendisinden iki yüz kat yoksul (kişi başına 32 bin dolara karşı 160 dolar milli gelir) Afganistan'ı bombaladığında, bu rakamlar nicel bir ölçeğe dizilebilir, ama bundan ötesini söylemek bir şaka gibidir! "Üçüncü Dünya", başlangıçta dahi, yanlış bir teoriden türemiş sakat bir kavramdı. O teoride "Birinci" ve "İkinci" olarak adlandırılan dünyaların bütünüyle değişmesinden sonra teorik bir

90 "Yiğidi öldür, hakkını yeme" demişler. Bizim saptayabildiğimiz kadarıyla bu konuda ilk olmanın onuru bu kitabın başından beri kıyasıya eleştirdiğimiz Nigel Harris'indir (1986).

kavram olarak iyice şekilsizleşmiştir.[91] Ama bir gerçekliğe işaret eden politik bir kavram olarak hâlâ anlamlıdır. Çünkü milyonlarca, milyarlarca insanın dilinde, "üçüncü dünya", emperyalizmin boyunduruğu altında ülkeler anlamına gelmektedir. Ve bu anlamıyla varlığını sürdürmektedir. Evet, parçalanmıştır: Güney Kore ile Angola, Brezilya ile Salvador, Türkiye ile Yemen, sosyoekonomik yapıları bakımından bütünüyle farklılaşmışlardır. Ama emperyalizme tabi olmak bakımından bu ülkeler arasında (hâkimiyet tarzı farklı olsa bile) bir ortak özellik hâlâ mevcuttur. Yani çarpık bir teorinin ürünü olan büyük harfle "Üçüncü Dünya" sona ermiş olabilir; ama küçük harfle üçüncü dünya hâlâ sefalet içinde kıvranıyor. Siz istediğiniz kadar, "üçüncü dünya sona erdi" deyin. Üçüncü dünya, 11 Eylül karşısında sevinenlerin dünyası olarak varlığını sürdürüyor.

Hardt ve Negri'nin ikinci dayanağı, kapitalizmin yayılma-

91 Burada "Üç Dünya" teorisinin ayrıntılı bir eleştirisini yapmak söz konusu değil. Kısaca şu söylenebilir: Bu teorinin merkezi çekirdeği Sovyetler Birliği'nin "sosyal emperyalist" bir ülke olduğu, dahası ABD karşısında esas yükselen emperyalizm olduğu tezlerine dayanıyordu. Teorinin alayı vala ile ilan edilmesinden en fazla iki on yıl sonra, önce 1989'da Doğu Avrupa'da yaşanan "kamp" değiştirme süreci karşısında Sovyetler Birliği'nin parmağını kıpırdatmaması, sonra 1991'de kendisinin dağılması her iki tezi de tuzla buz edecekti. Tabii bu büyük değişiklik sonrasında bu dâhiyane teoriyi savunan neredeyse kalmamıştır. Bu arada şu noktaya da işaret edelim: Hardt ve Negri, "İkinci Dünya'nın yerindeyse yeller esiyor" derken (19), belli ki, günümüzde birçok insanın düştüğü tuzağa düşüyorlar. "Mao Zedong düşüncesi"ne göre "İkinci Dünya" o zamanlar "sosyalist ülkeler" diye anılan ülkeler değildir. (Bugün "yerinde yeller esiyor" ifadesi ile kastedilen açık ki bu ülkeler.) Hem kapitalist, hem de "sosyalist" olarak anılan blokların ikincil derecedeki güçleridir (esas olarak Berlin Duvarı'nın iki tarafındaki Avrupa). Yani emperyalist Batı Avrupa da "İkinci Dünya"nın bir parçasıydı. Bunu yerinde "yeller estiği"ni söylemek ne mümkün! Tam tersine bu ülkeler topluluğu, Avrupa Birliği ile rüzgâr gibi esiyor! Öte yandan Sovyetler Birliği'nin kendisi ise "Birinci Dünya"nın, hem de yükselen ülkesiydi. Gençlerin bu hatayı yapması normal. Negri gibi, üstelik Maocu hareketin Kültür Devrimi sonrasında çok güçlü olduğu bir ülkede mücadele vermiş bir eski tüfek açısından bu unutkanlık, Marksizme ilişkin genel "unutkanlığı"nın bir belirtisi olarak görülebilir.

sı açısından "dışarısı" ile "içerisi" ayırımının sona ermesi, başka bir deyişle, bütün dünyanın kapitalistleşmesidir. Bu konuda "Emperyalizmin sınırları" altbölümünde sergilenen argümanları son derece tuhaftır. Argüman karakteristik tarzda yine "metinlerarası"dır, yani emperyalizmin gelişmelerinin incelenmesi yerine emperyalizm teorilerinin okunmasına dayanır. Emperyalizm açısından "dışarısı"nın önemi bütünüyle Rosa Luxemburg'un emperyalizm teorisine yaslanarak açıklanır. Oysa yukarıda gösterildiği gibi (bkz. Bölüm 3'e Ek), bir Marksist olarak bütün teorik ve devrimci gelişkinliğine karşın, Luxemburg'un emperyalizm teorisi derin bir eksik tüketimci hata ile baştan sakatlanmış bir argümana dayalıdır. İşin tuhaflığı da zaten burada ortaya çıkar. Çünkü Hardt ve Negri kapitalizm için "dışarısı"nın gerekliliği meselesini ilk kez ele aldıklarında şöyle bir dipnotu düşmekte beis görmemişlerdir:

> Bu argüman, üretilen tüm metaları tüketememenin kapitalizmin hayati kusuru olduğunu ve zorunlu olarak çöküşüne neden olacağını savunan bir dizi yetersiz-tüketimci teori doğurmuştur. Birçok Marksist ve Marksist-olmayan ekonomist, inandırıcı bir biçimde kapitalizmin çok üretip az tüketme eğiliminin felaketini getireceğine ilişkin fikirlere karşı çıkmıştır. (236n)

"İnandırıcı bir biçimde" ibaresinin altını sonradan ben çizdim. Demek ki, Hardt ve Negri de, bizim gibi, eksik tüketimci teorinin "inandırıcı bir biçimde" çürütüldüğü kanısındadır. Ama "dışarısı" ile ilgili bütün argüman da bu teoriye dayandırılmaktadır! Bugün dünya bütünüyle kapitalistleştiği için bir dışarısı kalmamıştır. Yani kapitalizm artık içsel çelişkilerini emperyalizm aracılığıyla dışarıya aktarma olanağını tüketmiştir. Oysa, Luxemburg'un eksik tüketimci emperyalizm teorisi yerine çok daha sağlam temellere oturan Lenin'in teorisi temel alınsaydı, dünyanın bütünü incelenirken, içerisi/dışarısı ayırımının değil, emperyalistler arası rekabetin sonucunda ortaya çıkan dünyanın bölüşümü mücadelesinin belirleyici olduğu ortaya çıkardı. Bu konuda ise 20. yüzyıl başı ile 21. yüzyıl başı arasında fark yoktur, çünkü Lenin'in

emperyalizme ilişkin klasik tanımının beşinci noktası tam da "dünyanın emperyalistlerce bölüşümünün tamamlanması"dır. Olsa olsa, 21. yüzyıl başı, tam tersine, 20. yüzyılda yaşanan devrimlerden doğan işçi devletlerinin dünya pazarından bir ölçüde kopmuş olması dolayısıyla, yüzyıl sonunda buralarda yaşanmaya başlanan kapitalist restorasyon süreci içinde bölüşüm bakımından yeni alanların ortaya çıkması dolayısıyla dünyanın bölüşümünün yeniden bir atak yapması özelliğini taşır.

Ama zaten esas sorun da dünyanın emperyalist sermaye ve devletlerce bölüşümünün Hardt ve Negri açısından artık bir öneminin kalmamış olmasıdır. Çünkü onların üçüncü dayanağı tam da emperyalist devletler arasında rekabetin sona erdiği önermesidir. Negri, sol liberal İngiliz dergisi *New Statesman*'a verdiği demeçte bu tezin ne kadar önemli olduğunu şöyle ifade ediyor: "Büyük değişim uygar uluslar arasında savaşın olanaksızlığıdır"[92] Tipik biçimde, bu dayanak da ileri sürülmekte, ama temellendirilmesi açısından gerçek dünyadan hiçbir kanıt sunulmamaktadır. Burada da kanıt, "metinlerarası"dır. Yazarlar, Luxemburg'dan sonra devrimci Marksistler açısından son derece önemli bir ikinci tanığa başvuracaklardır: Lenin.

> emperyalizm kavramını politik olarak irdeleyen Lenin, herhangi bir Marksisttten çok daha başarılı bir biçimde, sermayenin emperyalizmden öte yeni bir aşamaya geçişini öngörebilmiş ve ortaya çıkmakta olan emperyal egemenliğin yerini (daha doğrusu yok-yerini) tespit etmişti. (246)

Kabul edilmeli ki, kapitalizm devam ederken emperyalizmin sona ermiş olduğu tezini (İmparatorluk tezi) emperyalizmin baş teorisyenine bağlamak, çok "şık" bir teorik argümandır! Hepimiz şapkalarımızı Hardt ve Negri'nin bu ustalığı için çıkarmaya hazır olurduk. İş ki, söz konusu "şıklık" Marksist teori tarihinin gördüğü en büyük tahrifat ve revizyon vakaları arasında parmakla gösterilecek örneklerden biri olmasaydı.

92 Aktaran Callinicos, a.g.m., s. 201. "Uygar" uluslar! Negri'nin vatandaşı Berlusconi ile aynı dili kullandığını görmek ne acı!

Emperyalizm teorisi ile biraz tanışıklığı olanlar, Kautsky ile Lenin arasındaki büyük ayırımın, ilkinin bütün emperyalistlerin kalıcı bir barışçı anlaşmaya ulaşabileceği bir ültra-emperyalizm aşaması öngörmesine karşılık, Lenin'in emperyalist sermayeler arası rekabeti ve emperyalist devletler arası çatışmayı kaçınılmaz görmesi olduğunu bilirler.[93] Bu tartışma çerçevesinde, kolay toptancılığı her zaman reddetmiş olan düşünce titizliğiyle, Lenin ince bir ayrıntıyı vurgulamadan edemez. Eğilim, dünya çapında tek bir tröstten yanadır, ama buraya ulaşılmadan kapitalizm ve emperyalizm mutlaka çökecektir. İşte Hardt ve Negri, Lenin'in bu eğilim üzerine söylediklerini temel alarak, emperyalizmin 21. yüzyıl başında sona ermiş olduğu tezinin köklerini onun düşüncesine dayandırıyorlar. Ama bu Lenin'i Kautsky'leştirmektir! Çünkü Lenin "ültra-emperyalizm" aşamasının gerçekleşmesini, açıkça bir önkoşula bağlamıştır: tek bir dünya tröstü. Oysa bugün dünyada, birbiriyle rekabet etmekte olan ABD, Avrupa ve Japon tekelleri mevcuttur. Bu önkoşuldan bağımsız olarak, Lenin'in ültra-emperyalizm taraftarı olduğunu ileri sürmek, entelektüel sahtekârlık kategorisine girer. Hardt ve Negri, "Kautsky haklıydı, Lenin haksızdı" deselerdi çok daha dürüst bir iş yapmış olurlardı. Çünkü gerçekten de "İmparatorluk" ültra-emperyalizm aşamasının yeni adıdır. Burada, *İmparatorluk*'un karanlık ve kurnaz yanını keşfediyoruz. Hardt ve Negri, Kautsky'nin teorisinin günümüzdeki temsilcisi oldukları halde, bu teorinin atası olarak Luxemburg ve Lenin'i gösteriyorlar. Çünkü kitap hâlâ devrimci retoriği terk etmemiştir. Bu retorik için Kautksky'nin pek de iyi bir referans olmadığını kim yadsıyabilir?

Arı devrim mi, proleter enternasyonalizmi mi?

Emperyalizmin sona ermesinin ve İmparatorluk döneminin başlamasının, Hardt ve Negri açısından toplumsal ve politik mücadeleler bakımından son derece önemli bir sonucu vardır.

[93] Lenin-Kautsky tartışması için bkz. aşağıda Bölüm 12.

Artık her türlü yerel mücadelenin anlamı ortadan kalkmıştır. Yazarlar, kitabın en iyi bölümlerinden birinde, başka alanlardaki postmodernist yaklaşımlarının tam tersi bir yönelişle, "kimlik" politikasına dayalı yerel mücadelelerin "emperyal aygıt"ın eline oynayabileceğini vurgularlar. (68-70) Ne var ki, bu tür bir tehlikeye işaret etmek başka bir şeydir, mekâna ve yere dayalı bütün mücadeleleri toptancı bir tarzda mahkûm etmeye varan bir mutlakçılık başka. *İmparatorluk*'un günümüzde toplumsal ve politik mücadeleler açısından temel önermesi bu ikinci yaklaşım doğrultusundadır. Kısaca ifade edilirse, Hardt ve Negri'nin bu konudaki yaklaşımı, mücadelenin dolayımsız tarzda küresel olması gerektiği biçiminde özetlenebilir. Bu genel önermeye eşlik eden (ve oldukça muğlak biçimde ifade edilen) programatik hedef ise alternatif bir küreselleşme için mücadeledir.

Hardt ve Negri'nin bu mücadele programının taşıyıcısı olarak gördükleri toplumsal özneye ***multitude*** "çokluk" adını verdiğini biliyoruz. Yazarlar bu toplumsal kategori ile proletaryayı zaman zaman özdeş biçimde kullanırlar. Bu proletarya Marx'ın, çifte anlamda "özgür" ücretli emekçisinden farklıdır. Yazarlara göre bugün proletarya, ister ücret biçimi altında olsun, ister başka tarzda, kapitalist disipline şu ya da bu biçimde tabi olan, sermayenin "içinde" olup onu ayakta tutan bütün katmanları kapsar (77-78 ve 403). Bu sınıf tanımının çok tartışmalı birtakım noktalar içerdiği açıktır, ama biz bu kitabın konusunun getirdiği sınırlar çerçevesinde bu konuya girmeyecek, konumuzu kapitalizmin bir dünya sistemi olarak özellikleri ve ona karşı mücadele ile sınırlamaya devam edeceğiz.

Bir devrimci özne olarak "çokluk"

Hardt ve Negri çokluğun "devrimci doğa"ya sahip, "baş edilmesi imkânsız bir kuvvet" olduğu kanısındadır (396). "Bu hipotezi teyit etmek için" geliştirdikleri akıl yürütme, bütünü birçok zaafla malul olan *İmparatorluk*'un en patetik, hatta yer yer gro-

tesk özellikler taşıyan bölümüdür. Yazarlar çokluğun devrimci potansiyelini ortaya koymak için önce, son derece tartışmalı olan bir tezle çokluğun "hayatı otonom olarak ürettiğini" (397) ileri sürerler. Ancak bunu şu pasaj izler: "Burada gayet haklı olarak, bütün bunların hâlâ çokluğu, bırakın kendi kaderini eline alma potansiyeli taşıyan bir özne olmayı, hakkıyla bir politik özne olarak bile kurmak için yeterli olmadığı itirazı getirilebilir" (397). Bu çok haklı itirazı karşılamak için yazarlar önce spekülatif felsefenin doruğuna kaçarak çokluğun kaçınılmaz olarak bir "telos" içerdiğini iddia ederler (397); ardından, işçi ve emekçi kitlelerin gerçek dünyasına inerek bir kez daha sorarlar: "Çokluğun eylemleri nasıl politik olabilir? Çokluk İmparatorluğun baskısına ve durmak bilmez bölgesel ayrımcılığına karşı enerjilerini nasıl örgütleyebilir ve yoğunlaştırabilir?" (400). Şimdi aynı yere dönmüş bulunuyoruz. Yazarlar bu sorunu çözmek için ikinci bir çaba gösterir. "Bu sorulara verebileceğimiz tek yanıt şudur: Çokluğun eylemi asıl olarak İmparatorluğun merkezi baskıcı faaliyetleri karşısına doğrudan ve yeterli bir bilinçle dikildiği zaman politik hale gelir" (400). Ama bu "tek yanıt" bir cevap değil, bir totolojidir: bu cümlenin öznesi de, yüklemi de aynı şeyi söyler, çünkü politikanın (en azından devrimci politikanın) tanımı budur! Hardt ve Negri güçlüğü çözemediklerini sezerler ve yeniden geri dönerler: "Yine de, çokluğun bu görevi, kavramsal düzeyde açık olmakla birlikte, oldukça soyut kalıyor. Hangi özgül ve somut pratikler bu politik projeye can verecek?" (400-401).[94] Mesele kavramsal bir düzeyde dahi açıklığa kavuşmamıştır, ama yazarlar ikinci ve doğru soruyu kendileri soruyor, somut düzeye geçmek istiyorlar. Cevapları ise acıklı: "Bu noktada bir şey söyleyemiyoruz." (401) Argümanın sonu. Bir aciz itirafı!

Hardt ve Negri'nin çokluğun "baş edilmesi imkânsız bir kuv-

94 Türkçe metinde burada çeviriden ya da daha büyük ihtimalle dizgiden kaynaklanan bir hata var: "*specific*" sözcüğü, "özgül" ile karşılanması gerekirken "özgün" olarak yazılmış. Bkz. M.Hardt/A.Negri, *Empire*, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, 2000, s. 399-400.

vet" olduğu iddiasını gerekçelendirmek için ortaya koyduğu argümanın bu denli kof olduğuna inanmayanlar, kitabın işaret edilen sayfaları arasındaki bölümleri okuyarak kendi adlarına karar verebilirler. Bu tablo karşısında bizi ilgilendiren, yazarların sordukları ve cevaplayamadıkları sorular değil. Çünkü bizce o soruların cevabı yok. Bizi ilgilendiren şu: Emperyalist-kapitalist dünya sisteminin sürekli sömürü ve baskısına maruz kalan uluslararası işçi sınıfını, emekçileri ve bu dünyanın bütün ezilenlerini kapsayan "çokluk" kategorisinin devrimci potansiyelini açıklamak neden bu kadar güç? Bizim cevabımız ne soyut, ne de spekülatif: *İmparatorluk*, bütün ulusal iktidar odaklaşmalarını tablonun dışında bırakan kavramlaştırmasıyla dünyanın emekçi ve ezilen kitlelerinin devrimci potansiyelinin dinamiklerini keşfetme olanağını kendi eliyle ortadan kaldırmıştır. Emperyalist-kapitalist dünya sistemi bir bütündür; ama bu bütünlük hâlâ ulusal sınıf bölümlerinin ve ulus devletlerin damgasını taşır. Bu yüzden, ezilen kitlelerin üzerindeki boyunduruk da, bu boyunduruğa karşı verecekleri mücadele de dolayımsız olarak emperyalizmle ilişki içinde ortaya çıkmaz. Her bir ülkenin işçi sınıfı kendi ülkesindeki burjuvazinin iktidarına karşı kısmi ya da bütünsel mücadelelerle başlar işe. Emperyalizm, varılan ulus devletler sisteminde somutlaşır ve cisimleşir. Dolayısıyla, emperyalist-kapitalizme karşı dolayımsız iktidar mücadelesi, ancak varılan ulus devletler sisteminde yer alan tekil burjuva devletlerine karşı verilebilir.[95] Bir sistem olarak emperyalist kapitalizme karşı verilecek mücadele, zorunlu olarak ulus devletler dolayımından geçecektir. Bu dolayımı göz önüne almayan, büyük kitlelerin sömürülmesinin ve ezilmesinin somut koşullarından soyutlamış olacağı için, isyan ve devrimin somut dinamiklerini de keşfedemez.

Elbette, emperyalist çağda dünya sistemi ulus devletlerden ibaret değildir ve dolayısıyla hiçbir ülkenin emekçilerinin ve ezi

95 AB özgün bir vakadır: Burada mücadele hem tekil ulus devletlere, hem de oluşum halinde bir devlet ya da bir proto-devlet olarak AB'ye karşı yürütülecektir. Bu konuda bkz. yukarıda Bölüm 6.

lenlerinin devrimci mücadelesinin hedef alması gereken güçler ulus devletlerle sınırlı değildir. Neoliberalizmin ve "küreselleşme" stratejisinin ardındaki esas sosyoekonomik güç olan mega kapital çağında, burjuva devletinin bazı işlevleri bir dizi uluslararası örgütle paylaşılmaya başlamıştır (IMF-Dünya Bankası-DTÖ üçlüsünün yanı sıra BM, NATO, AGİT ve bir dizi daha az önemli örgüt). Dolayısıyla, bu örgütler mücadelenin her bir aşamasında kitlelerin karşısına çıkabilir. Kitlelerin cevabı da, tekil ülke içinde ya da uluslararası eylemler aracılığıyla bu örgütlere karşı mücadelenin gereklerini yerine getirmek olmalıdır. "Küreselleşme karşıtı" hareketin varlığının temeli de, çağdaş dünya kapitalizminin bu özgül yapısının bir ürünü olmuştur. Dikkat edilirse, "küreselleşme karşıtı" hareket, Seattle'dan sonra iki tarz eylem düzenlemiştir. Bunlardan dar anlamda "küreselleşme karşıtı" olarak anılabilecek olanları, dünya kapitalizminin bütünselliğini gerçek (DTÖ, IMF, NATO vb.) ya da sembolik (Dünya Ekonomik Forumu, yani Davos) düzeyde yönlendiren uluslararası örgütlere karşıdır. Öteki eylem türü, Seattle'dan esinlenmekle birlikte gerçekte hedefi, inşa halindeki tek bir burjuva (emperyalist) devlete, yani AB'ye karşı mücadele olan türdür. Nice, Göteborg, Cenova, Laeken, Barselona ve Sevil eylemleri hep bu türdendir. Görüldüğü gibi, "küreselleşme karşıtı" hareketi klasik emperyalizm teorisinin terimleriyle yerleştirmek ve özgünlüğünün temelini mistifikasyona başvurmaksızın açıklamak mümkündür. Bu açıklama, *İmparatorluk* tipi açıklamaya göre şu çok önemli gerçeği vurgulama olanağını da verir bize: "Küreselleşme karşıtı" eylemler tekil ülkelerde sınıf mücadelesiyle ve bütün ezilenlerin kurtuluşu yolundaki çabalarla bileşik tarzda gelişmediği takdirde, son tahlilde başarısızlığa mahkûmdur. Çünkü 21. yüzyılın başında dahi, emperyalist sistemde iktidarın yeri hâlâ, aynı zamanda silahlı gücün de yeri olan, ulus devletlerdir.

Bu noktayı kapatmadan önce, bir itirazı karşılamak yararlı olacaktır. Şu soru sorulabilir: "IMF, DTÖ ya da NATO gibi örgütlerin varlığı, tam da Hardt ve Negri'nin sözünü ettiği yeni bir

egemenlik yapısına geçmiş olduğumuzu göstermez mi?" Cevap yalındır: Bu tür bir çıkarsama, bu örgütlerin farklı ulus devletler karşısında tarafsız olduğu yanılsamasına dayanır ya da böyle bir yanılsamayı yaratır. IMF, DTÖ ya da NATO, başta ABD olmak üzere emperyalist ülkelerin kullandığı birer iktidar aracıdır. Hardt ve Negri'nin ilgasına karar verdikleri üçüncü dünyanın üzerindeki tahakkümün bir aracı. Dolayısıyla, örneğin IMF güçlendiği oranda, ABD, AB ve Japonya'nın üçüncü dünya üzerindeki tahakkümü azalmaz, artar! Yani, IMF'nin olmadığı bir durum, diyelim 1930'lu yıllar, günümüze oranla, formel olarak bağımsız olan ülkeler açısından (örneğin 1930'lu yıllarda Latin Amerika ve Türkiye), bugünküne göre daha fazla manevra alanının var olduğu bir durumdur. Tersinden söylemek daha öğreticidir: IMF'nin boyunduruğu arttıkça, ABD'nin (ve ikincil olarak öteki emperyalist "ulus"-devletlerin) formel olarak bağımsız ülkelerin iç işlerine siyaseten karışma olanağı artıyor demektir. Bu tür bir gelişmenin mantıksal uç noktası, uluslararası sömürgeciliktir.[96] Yani bu uluslararası örgütlerin tabloya dahil edilmesi, gelişmeyi, Hardt ve Negri'nin sandığının tersine, sömürgeci emperyalizmden uzaklaştırmaz, oraya yakınlaştırır![97]

Proleter enternasyonalizmi

Hardt ve Negri, proleter enternasyonalizmini bütünüyle yanlış anlıyorlar: " proletarya enternasyonalizmi anti-ulusçu ve dolayısıyla ulus-üstü ve küreseldi." (74) "Küresel" kavramının

96 Bu kavramı, günümüzde başta Bosna-Hersek ve Kosova olmak üzere birçok örneğe dar anlamda uygulamak mümkündür. Bu konuya aşağıda 15. Bölüm'de döneceğiz.

97 Hardt ve Negri'nin emperyalizmi sömürgecilikle özdeşleştirmesini (bu noktaya Balakrishnan ["Virgilian Visions", *New Left Review*, yeni dizi 5, Eylül-Ekim, 2000] da değiniyor), yazının ana metninde bu yüzden eleştiriye değer bulmadım. Çünkü günümüz emperyalizmi, sömürgecilikten uzaklaşmıyor, olsa olsa oraya yakınlaşıyor. O zaman, söz konusu iki kavram arasında mutlaka yapılması gereken ayırım, bu tartışma açısından, ikincil hale geliyor.

anakronizmini bir yana bırakalım. Ama Marx'ın proletaryanın kurtuluş mücadelesinin biçim olarak önce ulusal olduğuna ilişkin vurgusundan Lenin'in uluslar sorununa verdiği öneme kadar, klasik Marksist teori ve politikanın bütün temelleri Hardt ve Negri'yi yalanlıyor. Örgütsel bakımdan da, Birinci Enternasyonal hariç bütün Enternasyonaller ulusal seksiyonlar üzerine inşa edilmiştir. Yani, yazarların söylediğinin tam tersine, "ulus-üstü" değil "uluslararası"dır. Bu terimler arasındaki farkta bütün bir dünya yatıyor.[98]

Günümüz dünyası üzerine tartıştığımıza göre bu meseleyi kısaca emperyalizmin genel yapısı bağlamına yerleştirmekte yarar var. Daha 19. yüzyılda başlamış bir eğilimle, emperyalizm çağında üretici güçlerdeki gelişmenin bütünüyle tekil ülkelerin sınırlarının ötesine taştığı (sadece uydular düşünülsün yeter) ortadadır. Bununla iç içe geçmiş biçimde, sermayenin tek bir dünya ekonomisi ve dünya politikası yaratmış olduğu da tartışma götürmez. Bu yüzden de, üretici güçler ve kültür bakımından kapitalizme göre üstün olması gereken sınıfsız toplumun ancak dünya çapında kurulabileceği Marksizmin bir aksiyomudur. Ne var ki, sosyalizme ve komünizme dünya çapında erişilebileceğini, yani sınıfsız toplumun dünya çapında kurulabileceğini söylemek başka şeydir, devrimlerin zaferinin tekil ülkelerde sağlanacağı gerçeğini görmezlikten gelmek başka bir şey. Ulus-üstü bir enternasyonalizm, sınıf iktidarının ulusal biçimini görmezlikten geldiği için anlamsızdır. Bu kadarını zaten saptamış bulunuyoruz.

Ne var ki, emperyalizm çağında başka bir gelişme, haydi pek sevilen terimle söyleyelim, enternasyonalizmi "üst-belirler" Ulus devlet tarih sahnesine çıkalı beri, neredeyse istisnasız bütün ulus devletler, bir ezen ulusun bir ya da birkaç ezilen ulusu tahakküm altında tuttuğu bir yapıya sahipti. Ama bu ilişki doğası gereği bölgeseldi. Emperyalizm çağıyla birlikte, ezen uluslar ile ezilen uluslar arasındaki karşıtlık **dünya sisteminin yapısal bir özelliği**

98 Zaten Hardt ve Negri'nin "ulus-üstü" enternasyonalizmi semantik olarak dahi, kendi içinde bir çelişkidir.

haline gelir. Artık uluslar arasındaki bu ilişki göz önüne alınmadan hiçbir politik sorun somutlaştırılamaz. İşte bu yüzdendir ki, Lenin'in deyişiyle,

> Sosyal devrim ancak, gelişmiş ülkelerde proletaryanın burjuvaziye karşı iç savaşının, gelişmemiş, geri ve ezilen ulusların ulusal kurtuluş hareketi de dahil olmak üzere, bütün bir demokratik ve devrimci hareketler dizisiyle birleştiği bir devir biçiminde ortaya çıkabilir.[99](Lenin, 1991: 86) [vurgu aslında].

Buna Lenin'in bir başka çalışmasından bir önermeyi eklemekte yarar var:"Her kim 'arı' bir toplumsal devrim bekliyorsa, böyle bir devrimi görmek ona kısmet olmayacaktır." (Lenin, 1989: 210). Burada, diyalektiği reddeden Hardt ve Negri'nin diyalektiğin dolayım kategorisinden mahrum kalmasının yarattığı sonuçlarla karşı karşıyayız. Onlar, İmparatorluk ile çokluk arasında dolayımsız (yani "arı") bir karşıtlık vaaz ederken, Lenin, proleter enternasyonalizminin bu büyük temsilcisi, emperyalizmin toplumsal devrim tarafından yenilgiye uğratılmasını bir dizi dolayıma bağlıyor. İşte enternasyonalizm bu yüzden "ulus-üstü" değildir. Çünkü ezilen uluslar ile ezen ulusların proletaryasının kaynaşması için, ezen ulus proletaryasının (ve onun önderlik ettiği halk kitlelerinin) ezilen ulusun proletaryası ve geniş kitlelerine güven vermesi gerekir. Yani enternasyonalizm, ulus olgusuna gözlerin kapatılmasından değil, ezilen ulusların kurtuluşundan geçer.[100]

99 V.İ Lenin. *Marksizmin Bir Karikatürü ve Emperyalist Ekonomizm*, İstanbul: Koral Yayınları, 1991.

100 Bu noktayı aşağıda Bölüm 17'de ayrıntılı biçimde tartışacağız.

BÖLÜM 11

KÜRESELCİLİĞE ULUSALCI TEPKİ



Küreselcilik, yeni-liberalizm ve özelleştirme, elbette başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de gerek işçi hareketi içerisinde, gerekse aydınlar nezdinde tepkiler uyandırıyor. Tepkiler çeşitli. Marksistler soruna bütünsel bakarak küreselcilikte uluslararası burjuvazinin, genel krizini çözüme ulaştırmak amacıyla işçi sınıfına ve emperyalizme bağlı halklara bir saldırısını görürken, küreselciliğin bir de ulusalcı tahlili ve buna bağlı olarak küreselciliğe karşı ulusalcı bir politika gelişiyor.

Küreselciliğin ulusalcı eleştirisinin teorik çerçevesi özlü biçimde formüle edilebilir. Buna göre küreselleşme emperyalizmin Türkiye gibi azgelişmiş, emperyalizme bağımlı ülkeleri bütünüyle teslim almak için geliştirdiği yeni bir yöneliştir. Mali sermayenin bütünüyle uluslararasılaştığı bu çağda emperyalist sermaye artık ulus devleti bütünüyle terk etmiştir. Öyleyse bundan böyle enternasyonalizm uluslararası burjuvazinin ideolojisidir. Yeni dönemin temel bir özelliği, sermaye ülkeden ülkeye serbestçe akarken, yani küreselleşirken, emeğin ulusal sınırlar içinde hapsolmasıdır. Dolayısıyla sermayenin terk ettiği ulus devlet artık işçi sınıfının sahip çıkması gereken bir mevzidir. İşçi sınıfı enternasyonalizminin çağı kapanmıştır. Başka bir ifadeyle, işçi sınıfı sermayenin enternasyonalizmine karşı ulus devleti savunmalıdır.

Bu teori ve ondan hareketle geliştirilen politik çizgi bütünüyle yanlıştır. Bunu, teorinin her bir önermesini teker teker değerlendirme yoluyla ortaya koyalım.

KÜRESELCİLİK SADECE EMPERYALİST SALDIRI MI?

Türkiye'de küreselleşme ya da özelleştirme konularında konferans ve paneller düzenlenir. Bunlardan herhangi birinde bir tür konuşmacıyı dinleme şansına mutlaka erişirsiniz. Bu sözünü edeceğimiz tür, solcudur, küreselleşmeye karşıdır, emekçi halkın yanındadır. Ama nedense konuşmasının hiçbir yerinde Türkiye burjuvazisine ilişmez. Bütün oklarını IMF'ye, Amerika'ya, çokuluslu şirketlere yöneltir. Küreselleşme onların "tezgâhladığı" bir politikadır. (Bu tür konuşmacı emperyalizmi kafa kafaya vermiş Türkiye'nin aleyhine çalışmakta olan bir komplocular şürekâsı olarak gördüğü için hep "tezgâhlama" fiilini kullanır.) Amaç bizim gibi ülkelerin ulusal bağımsızlığını yok etmektir. Sayın solcu, emek yanlısı aydınımız her şeyden dem vurur, bir tek bu politikanın Türkiye'deki uygulayıcı ve savunucularının Türkiye işçi sınıfına saldırısından söz etmez. Bu bir Türk-İş uzmanı ya da "demokrat" bir CHP milletvekili ya da ilerici ve Kemalist, hatta sözde sosyalist bir yazar olabilir. Ama "aklın yolu bir"dir: Teori sanki bir merkezde hazırlanmış, ortak bir konuşma metni sanki konuşmacılar için tek bir metin yazarı tarafından kaleme alınmıştır!

Popüler düzeyde ifadesini böyle bulan küreselleşme açıklaması, teorik kılıklara da bürünür. Buna göre küreselleşme sermayenin dünya çapında serbestçe at oynatmakta olduğu anlamına gelir. Ama tuhaf bir biçimde sermayenin diyalektik karşıtı proletarya tahlile hiç girmez. Sermayenin karşıtı bu sınıf tahlilinde ulusal devletlerdir. Daha buradan bir tuhaflık sezmek mümkündür. Teorik ifadesiyle, sorun, sermaye kategorisinin bir sınıf ilişkisi çerçevesi içinde ele alınması yerine, sermayenin cisimleşmiş biçimlerinin birer fetiş olarak tabloya girmesinde ifadesini bulur. Sermayenin dünyadaki bütün engellerin kaldırılmasını istediği ileri sürülmektedir. Peki bunlar ne tür engellerdir? Bu okula göre, sermaye, işgücü piyasasında karşılaştığı engellerden, üretim sürecinde örgütlü işçi hareketinin yarattığı engellerden falan kurtulmayı düşünmez. Sermayenin bütün engeli ulusal devletlerdir. Çünkü sermaye fetiş biçimler halinde, meta, para

ve üretken sermayenin akışı olarak düşünülmektedir. Kısacası, küreselleşme emperyalizmin azgelişmiş ülkelerin bağımsızlığına taarruzundan ibarettir.

Bu bakış açısının, içinde gerçek payı taşımakla birlikte son derecede dar, indirgemeci, tek boyutlu bir açı olduğunu söylemek bile gereksiz. "Küreselleşme" olarak sunulan bir hayali süreç aracılığıyla başlatılan genel taarruzun amacı, elbette sermayenin önündeki bütün engellerin kaldırılmasıdır, burjuvazinin "serbestçe at oynatması"dır. Ama genellikle kullanılan dil semptomatiktir: "Sermayenin dünyadaki bütün engellerin kaldırılmasını istediği"nden söz edilir. "Dünyadaki" sözcüğü, sermayenin hareketinin, üretim ve dolaşım süreçlerinin çeşitliliği içinde bir bütün olarak değil, sadece coğrafi dolaşım temelinde düşünüldüğünü ele veriyor. Gerçek dünyada ise sermayenin önündeki engeller arasında en önemlisi, azgelişmiş ülkelerin burjuva devletlerinin coğrafi sınırları değil, hem azgelişmiş, hem emperyalist ülkelerin işçi sınıfının tarihsel kazanımlarıdır: Çalışma yasalarıdır, sendikalardır, sosyal hizmetlerdir, emek sürecinde sermayenin kontrolünde açtığı gediklerdir, demokratik haklardır. Bunlar, "bağımsız Türkiye"den başka hiçbir şey düşünemeyen ulusalcıları ilgilendirmez. Ama uluslararası burjuvaziyi çok ilgilendirdiği, "sosyal devlet"e ve sendikalara karşı başlatılan taarruzdan, "esnek" işgücü piyasaları için açılan cihattan, "toplam kalite yönetimi" gibi tekniklerin uygulamaya konulmasından bellidir. Küreselciliğin bir yönü de, bu yöntemlerin uygulanabilmesi için, sermayenin işçi sınıfının ulusal bölüklerinin üzerinde, öteki ülkelerin düşük işgücü maliyetiyle rekabeti, çokuluslu-ların taleplerini, mali piyasaların ekonominin rekabet kapasitesine tepkisini bir kırbaç gibi kullanmasıdır. Öyleyse, küreselcilik sadece azgelişmiş ülke halklarına değil, emperyalist ülkelerinki de dahil olmak üzere, dünya işçi sınıfına karşı başlatılmış olan bütünsel taarruzun bir yönüdür.

Bu genel taarruzda küreselciliğin ve yeni-liberalizmin esas hedefi, emperyalist ülkelerin işçi sınıfının örgütlü bölüklerinin

gücünü kırmaktır. Dünya Bankası eski başkanı Wolfensohn, Banka'nın bir raporunda ana tezlerden birini Önsöz'de şöyle özetliyor:

> Üçüncüsü, birçok ülkede sosyal siyaset, yanlış bir yaklaşımla, iyi işlere sahip olanları, kırsal ve enformel sektörlerde çalışan işçiler ve işsizler aleyhine kayırmıştır (...) Başarılı sosyal siyaset, piyasa ile uyum içinde çalışan ve belirli işçi gruplarına en yoksul olanların aleyhine özel koruma ve ayrıcalıklar getirmekten kaçınan siyasettir.[101]

Burada örgütlü işçilerin yoksul işçilerle ve işsizlerle karşı karşıya getirilmesinin, Türkiye'de burjuva politikacılarının sık sık başvurdukları, sendikalı işçinin göreli avantajlarına karşı örgütsüz emekçinin yoksulluğunu çıkartma taktiğinin bir ifadesi olduğu unutulmamalı. Raporun ana metni de uluslararası işçi sınıfının örgütlü ve sosyal haklar elde etmiş kesiminin kazanımlarının budanması tavsiyeleriyle doludur: "Hükümet politikası (...) geniş dışlanmışlar kitlesinin aleyhine az sayıdaki talihliye yardım etmekten kaçınmalıdır" vb. vb.[102] Dünya işçi sınıfının en örgütlü, en korunmuş, sosyal haklara en fazla sahip bölüklerinin emperyalist ülkelerde yoğunlaştığı açıktır. Dolayısıyla, uluslararası burjuvazinin genel taarruzunun en önemli hedefi, örneğin emperyalizme bağımlı ülkelerin örgütlülük bakımından zaten son derecede zayıf olan kent yoksulları değil, bütün dünyanın ve en başta emperyalist ülkelerin örgütlü işçileridir. Çünkü eğer örgütlü işçi sınıfının direnci kırılabilir ve bu işçiler atomize edilebilirse, işçiler arasında rekabet, uluslararası proletaryanın bütün haklarını 21. yüzyılın başında insan aklının almayacağı sefalet düzeylerine çekebilecektir.

Küreselciliğin hedef tahtasında bütün dünyanın ve bu arada emperyalist ülkelerin işçi sınıflarının da olduğu, aslında yaşa-

101 James D. Wolfensohn, "Foreword", Dünya Bankası, *Workers in an Integrating World*, World Development Report 1995, Oxford University Press, Oxford, 1995, içinde, s. iii.

102 A.g.y., s. 14.

nan somut mücadeleler tarafından da tekrar tekrar kanıtlanıyor. Bunun en arı örneği Avrupa Birliği ülkelerinin, "Maastricht kriterleri" olarak bilinen ekonomik dengeleri (kamu borçlarının ulusal gelirin % 60'ını aşmaması, kamu sektörü borçlanma gereğinin iki yıl üst üste GSYİH'nın % 3'ünü aşmaması) oturtabilmek amacının ardına sığınarak işçi sınıfının örgütlü ve korunaklı kesimlerinin kazanılmış haklarına karşı sürdürmekte olduğu saldırıdır. Avrupa Birliği'nin "küreselleşme"nin bir tapınağı olduğuna değinmiştik. Bu "küreselleşme" gereği, Alman, Fransız, İtalyan ve öteki ülkeler burjuvazisi tarafından dışsal ve yadsınamaz bir zorunluluk olarak gösteriliyor, ulusun ortak çıkarlarının kamu açıklarını kapatmak olduğu argümanı temelinde emeklilik, sağlık, eğitim vb. alanlarda yoğun bütçe kısıntılarına ve dolayısıyla hakların tırpanlanmasına gidiliyor. İşte "küreselleşme"nin (yani liberal bütünleşmenin) emperyalist ülkeler işçi sınıfına taarruzunun canlı örneği!

Sermaye enternasyonalist mi?

Küreselciliğin ulusalcı eleştirisi, sermayenin bütün dünyada serbest hareket etmek amacıyla ulusal engelleri ortadan kaldırmak istemesinden hareketle, "küreselleşme"yi sermayenin "enternasyonalist" bir yönelişi olarak yorumlar. Sermayenin ulus devletten artık hiçbir çıkarı kalmamıştır. Dolayısıyla, geçmişte işçi sınıfının amacı olan enternasyonalizmi şimdi sermaye benimsemiştir.

Her şeyden önce bir saptama yapmak gerekiyor: Küreselleşmenin bu tür bir tanımı, küreselciliğin ulusalcı eleştirisinin küreselleşme teorisinin terimleriyle konuştuğunu, onun teorik çerçevesinin tutsağı olduğunu gösterir. Küreselleşmenin tanımı belki küreselcilerde olduğu kadar keskin biçimde olmasa da, sermaye açısından ulus devletin bittiği iddiasına dayandırılır. Yani, ulusalcı eleştiri küreselciliği ciddiye alır, yaşanan sürecin başlıca niteliği hakkında söylediklerini kabul eder, ondan sonra

bunu eleştirel bir amaçla kullanır. Buradan ikinci bir saptama türer: Ulusalcı eleştiri, küreselleşmenin ulus devletin, en azından sermaye açısından sonu anlamına geldiğini kabul etmekle, kapitalizmin yeni bir evreye girdiğini de teslim etmiş olur. Bu durumda "küreselleşme" diye anılan olgu ciddiye alınması gereken bir gerçek haline gelir. Ulusalcı eleştirinin küreselleşmeyi aynı zamanda uydurma, masal, efsane diye nitelemesi bu durumda anlamsızlaşır. Bu denli önemli bir farklılığa sahip bir dönem bir masal olamaz, bilimsel olarak tescil edilmesi gereken bir sıçrama olarak kabul edilmelidir. Gerçeğin böyle olmadığını, sermayenin ulusal devleti terk etmediğini, "küreselleşme" kavramının gerçekten ideolojik bir efsaneye tekabül ettiğini sergilememizin bu aşamasında bir kez daha tekrarlamak gereksiz.

Ama sermayenin enternasyonalist olarak ilan edilmesinin en vahim yanı, küreselleşme ile enternasyonalizm arasına özdeşlik işareti koyan bu yaklaşımın ne birinin, ne de ötekinin gerçek içeriğini kavrayamamasıdır. Ulusalcı eleştiri enternasyonalizmin emperyalizmin bir yönelişi olduğunu söyler. Emperyalizmin en temel özelliği hiyerarşik, eşitsizlik dolu yapısıdır. Böyle hiyerarşik ve baskıcı bir yapıyı, ulus olgusunu istediği kadar yadsısın, nasıl "enternasyonalizm" olarak niteleyebiliriz? Bir emperyalist ülke bütün dünyayı fethetse ve ulusal sınırları ilga etse, sömürgeciliğin bu uç örneğini de "enternasyonalizm" diye mi niteleyeceğiz? Aslında bu sorular boşuna sorulmuştur. Çünkü eleştirmekte olduğumuz eleştiri koyu bir ulusalcılığa dayanır ve dünyaya o gözlükle bakmaktadır. Zaten en büyük ironi de buradan doğar. Bütün tarih boyunca sadece Marksistlerin değil, birçok burjuva demokratının da ilerici bir düş olarak düşündüğü enternasyonalizm, şimdi ulusalcılar için senaryonun kötü karakteridir!

Denklemin bir yanında enternasyonalizmin anlamsız bir tanımı varsa, öteki yanında küreselleşme diye anılan okulun, yani küreselciliğin doğası hakkında büyük bir kavrayış yokluğu yer alır. Küreselleşme, liberalizmin, dizginlenmemiş bir dünya piyasasının, sermayenin özgür hareketinin hüküm sürdüğü bir

dünyada sermayelerin kıran kırana rekabeti, güçlünün ayakta kalması ülküsüdür. Böyle bir süreci özleyenler, aynı zamanda, "kendi" ülkelerinin bu kıran kırana rekabette üstte ve ayakta kalmasını hedeflemek zorundadırlar. Emperyalist küreselcilik yandaşları için bu, ulus karşıtlığı kılığına bürünmüş emperyalist bir ulusalcılık demektir. Ulusalcı eleştirinin mantığının sınırları içinden bakıldığında bile bu görülebilir: Eğer küreselcilik emperyalizmin azgelişmiş ülkelerin bağımsızlığına bir saldırısı ise, ulusların eşit biçimde kaynaşması anlamına gelen enternasyonalizme karşıt biçimde, emperyalizmin üstünlüğünü pekiştirmeyi amaçlıyor demektir. Ezilenlerin korunma araçlarını ilga etmek isteyen, ezenleri savunuyor demektir.

Ama bu, küreselciliğin sadece emperyalist bir ulusalcılık olduğu anlamına gelmez. Emperyalizme bağımlı ülkelerin küreselcileri de bilinçli biçimde ulusalcılık yaparlar, ama bunun teorilerini altüst ettiğini ne fark ederler, ne de teslim ederler. Örneğin Türkiye'de küreselcilerin politik söylemi hep "treni kaçırmama", hiç olmazsa en sondaki vagona kapağı atma benzetmesiyle bezenmiştir. Dünya sisteminin belirli bir yönde hareket etmekte olduğu saptamasını yapar, Türkiye'nin de bu gidişata avantajlı biçimde katılmasını savunurlar. Hatta bazı tavsiyeleri yerine getirirse, ülkenin köşeyi döneceğini iddia edenleri de vardır. Avrupa Birliği'ni bu mantıkla savunurlar, kaliteli eğitimi ve yüksek teknolojiyi toplumsal ihtiyaçların daha iyi karşılanması için değil, Türkiye'nin rekabet şansını artıracağı için isterler, İstanbul'u bir dünya kenti olarak nasıl satacaklarını tartışırlar. Bütün amaçları yeni sistem içinde Türkiye'nin iyi bir yer kapmasıdır. Türkiye iyi bir yer kaptığında ya da Avrupa Birliği'ne girip "kendini kurtardığında", geri kalan onca yoksul ülkenin halklarının kaderinin ne olacağı onları ilgilendirmez. Bir vicdan sorunu olarak ilgilendirse bile, bir politik hedef olarak ilgilendirmez. İlgilendirseydi, daha baştan "Türkiye nasıl bir yağlı kemik kapar?" sorusu temelinde düşünmeye başlamazlardı. Bu yaklaşımın emternasyonalizmle bir nebze ilişkisi olamayacağı açık değil mi?

Bütün bunlar gösteriyor ki, küreselci sermaye enternasyonalist değildir. Küreselleşme ideolojisi tebdili kıyafet etmiş bir ulusalcılıktır! Küreselciliğin ulusalcı eleştirisi, kendi alter-egosuna hücum etmektedir! Açık ulusalcılık, ulusalcılığın gizlenmiş olanını makbul saymamaktadır!

Emek ulusal mı?

Ulusalcı eleştiri, "küreselleşme" olarak adlandırdığı yeni dönemde sermaye ile emeğin koşulları arasında köklü bir asimetri saptar. Sermaye dünya çapında serbestçe dolaşırken emek ulusal sınırlar içinde hapsolmuştur. Bu yüzden sermaye ulus devleti terk etmiştir, oysa işçi sınıfı ulusal olduğu için ulus devlete sahip çıkmalıdır.

Emeğin ya da işçi sınıfının ulusal olduğu tezi, biri örtülü, öteki açık biçimde ifade edilmiş iki varsayıma dayanır. Örtülü varsayım, tarihsel olarak, "ulusal" denen devletlerin sınırları içinde gerçekten tek bir ulusun yaşadığı, dolayısıyla bu "ulus devlet"lerin işçi sınıfının da ulusal olduğudur. En basit bir ufuk taraması, bu varsayımın gerçeklikten uzak, kof bir varsayım olduğunu ortaya koyar. Sömürgecilerin, ulus oluşumu yaşamamış toplumların tepesine, bazen birçok halkı bir araya getirerek, bazen de aynı halkı tekrar tekrar bölerek kendi çıkarlarına uygun sınırlar çizip sözde ulusal devletler oturttuğu Afrika ya da Ortadoğu'yu bir kenara bırakalım. İngiltere diye bildiğimiz Britanya'da üç (İrlandalıları da sayarsak dört) ulusun, ulus devletin tarihsel modeli Fransa'da ondan da fazla sayıda halkın yaşadığı nasıl bilinmez? Öyleyse daha erken aşamadan itibaren "ulus devlet"in sınırları içinde yaşayan işçi sınıfları "ulusal" değil çokuluslu bir nitelik taşır.

Ama "küreselleşme" tartışması açısından bundan daha da önemli olan, açıkça ifade edilen öteki varsayımdır. Buna göre, emek ulusal sınırlar içinde hapsolmuştur, uluslararası akışkanlığı yoktur. Bu varsayım da yanlıştır ve dünya sisteminin temel bir özelliğini bütünüyle görmezlikten gelir: dünya çapında işgücü

göçü. Her ülkenin işçi sınıfı, tarihsel nedenlerin ötesinde, kapitalizmin güncel mekanizmalarının işleyişi sonucunda her geçen gün daha çokuluslu hale gelmektedir.

Uluslararası işgücü akımının meta, para ve sermaye akımlarından daha yavaş büyüdüğü gerçektir.[103] Bunun nedenine birazdan değineceğiz. Ama temponun göreli olarak daha düşük olması, işgücü göçünün elle tutulur etkiler yaratan bir olgu olmadığı anlamına gelmez.

"Göreli olarak" diyoruz, çünkü 20. yüzyılda, özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bütün dünyada işgücü göçü daha önceki çağlara göre büyük bir atılım yapmıştır.[104] Örnek olarak Amerika kıtasına göçleri alalım. 1500 ile 1850 yılları arasında, yani 350 yıl boyunca bu kıtaya 9,5 milyon köle getirilmiştir. 1845 ile 1914 arasında "Büyük Göç" olarak anılan dalga çerçevesinde bütün Amerika kıtasına toplam 41 milyon insan göç etmiştir. Yıl başına göçmen sayısı yaklaşık 600 bindir. 1988-93 arasında ise salt ABD'ye göç miktarı yılda 600 bin kişidir.[105] Bugün ABD'de Latin Amerika kökenli "Latino" nüfus, tarihte ilk kez siyahi nüfusun üzerine çıkmıştır. ABD işçi sınıfı giderek artan ölçüde, beyaz ve siyah Amerikalıların yanı sıra, Latino'lardan, Vietnamlılardan, Kamboçlardan, Korelilerden, Ukraynalılardan ve dünyanın bütün halklarından oluşan çokuluslu bir işçi sınıfı haline gelmektedir.

Batı Avrupa'nın ana ülkelerinde de işçi sınıfının on yıllardır çokuluslu bir nitelik kazandığı kimse için bir sır değildir. Britanya adasının üç tarihsel ulusuna son dönemde Hindistan, Pakistan, Karayipler, Kıbrıs, Afrika ve başka yerlerden milyonlarca emekçi katılmıştır. Fransa'da Kuzey Afrikalılar, İspanyollar ve Portekizlilerin oluşturduğu büyük grupların yanı sıra sayısız

103 Bkz. Waters, a.g.y., s. 89. Dünya Bankası, meta ve sermaye akımlarının hızla arttığı son dönemde, ekonomik kriz içinde emperyalist ülkelerde, özellikle Avrupa'da göç politikasının sıkılaştırılması dolayısıyla uluslararası göçün yavaşladığına işaret eder. Bk. a.g.y., s. 52, Şekil 7.2 ve s. 65.

104 Dünya Bankası, a.g.y., s. 64.

105 Waters, a.g.y., s. 89.

ulustan küçük topluluklar yaşamaktadır. Hitler'in Yahudileri soykırıma uğratmasından sonra arı bir Ari ırka en yakın etnik profili çizen (ve anayasasında vatandaşlığı uzun süre boyunca kan bağı koşuluna bağlayan) Almanya'da günümüzde Türk, Kürt, İtalyan, Sırp, Hırvat, Sloven işçilerin yanı sıra, çözülen Doğu Avrupa'dan artan sayıda işçi çalışıyor, yaşıyor. Bir zamanlar pek az göç alan İtalya ve İspanya bile şimdi Kuzey Afrika'dan sonra kara Afrika'dan da büyüyen bir göçmen işçi akınıyla karşı karşıya.

Günümüzde göç akımları sadece azgelişmiş ülkelerden emperyalist ülkelere doğru değil, azgelişmişler arasında ve (son yıllarda) çözülen işçi devletlerine doğru da gerçekleşiyor. Göçlerin neredeyse yarısı azgelişmiş ülkeler arasındadır. Güney Asyalılar, hızla sanayileşen Doğu Asya ülkelerine ve Ortadoğu'nun petrol şeyhliklerine ve krallıklarına, Afrika'nın daha yoksul ülkelerinin vatandaşları göreli olarak daha iyi durumdaki ülkelere göç etmektedir.[106] Bugün Türkiye'de işçi sınıfı tarihinde ilk kez TC sınırları dışından gelen işçilerin (Romen, Rus, Ukraynalı, Moldavalı, Gürcü, Ermeni, siyahi Afrikalı vb.) rekabeti ile karşı karşıyadır.

Kısacası, ulusalcı eleştiri sorunu yanlış terimlerle ifade eder. Günümüzde, sermayenin dünya çapında serbestçe dolaşmasına karşılık emeğin ulusal sınırlara hapsolduğu tezi doğru değildir. Uluslararası işgücü akışkanlığı vardır, ancak uluslararası burjuvazi sermaye akımlarını serbestleştirir, bunları teşvik ederken, işgücü akımının önünü kesmek için gittikçe daha sıkı tedbirler almaktadır. Asimetri politikadadır, kendiliğinden süreçler düzeyine ait değildir. Bu politika göç eğilimini zayıflatabilir, ama göç yine de vardır, devam etmektedir. Bunu saptamak, göçün etkilerini araştırmanın ve sermayeye karşı işçi sınıfı politikasını bu etkiler temelinde oluşturmanın olanağını yaratır.

Bu yoğun işçi göçünün hem göç alan, hem de göç veren ülkelerin ekonomik, politik ve kültürel hayatı üzerinde güçlü etkile-

106 Dünya Bankası, a.g.y., s. 65. Alt bölümün bundan sonraki kısmında verilen öteki bütün veriler de bu kaynaktan alınmıştır.

ri var. Ekonomik açıdan göç veren ülkeler açısından en önemli faktör işçi dövizleri. Bazı ülkelerde işçi dövizleri ekonominin dış dünya ile ilişkisinde en önemli akımı oluşturuyor: Uç bir örnek verecek olursak, 1980 yılında iç savaş döneminde, Lübnan'ın ulusal gelirinin % 50'si göçmen işçilerin ülkelerine yolladığı dövizlerden oluşuyordu!

Ama işçi sınıfının "ulusallığı" tartışması açısından çok daha dikkatle bakılması gereken yer göç alan ülkelerdeki durum. Ekonomik açıdan, göçmen işçiler, toplam nüfus içinde düşük bir paya sahip olsalar bile, vasıfsız işgücü piyasasında önemli bir yer tutuyorlar. Örneğin, ABD'de 12 yıldan az eğitim görmüş işçilerin dörtte biri ülke dışında doğmuş işçilerden oluşuyor! Bu durumda Amerikalı ve yabancı işçilerin rekabetinin sermayeye büyük bir avantaj sağlayacağı açıktır. Hele sermayenin göç akımlarına getirdiği yasağın ürünü olan yasadışı göçmen statüsündeki kaçak işçileri göz önüne alırsanız bu daha da belirgin hale gelir. Öyleyse, işçi sınıfının bütünsel çıkarları açısından bölünme ve rekabet gerçeğini göz önüne alan ve iki tarafın dayanışmasını geliştirmeye çalışan politikalar izlemek yaşamsal bir önem kazanır. Ama eğer küreselciliğin ulusalcı eleştirmenleri gibi, işçi sınıfının ulusallığını savunursanız, bu tür sorunlar görüş alanınıza giremez dahi!

Politik açıdan bakıldığında, göçmen işçi sorunu günümüzde emperyalist ülkelerde gündemin en önemli maddelerinden biri. Neo-Nazi hareketlerin Avrupa'nın sayısız ülkesinde son çeyrek yüzyıldır kaydettiği belirgin yükselişin ardındaki önemli kozlardan biri, yerli işçilerin saflarında önemli oranda insanın göçmenlere karşı ırkçı önyargılara sahip olması. Bu durumda işçi sınıfının ulusal devlete sahip çıkmasını savunmak, ırkçı, neo-Nazi politikalara sahip çıkmasını savunmaktan başka bir anlama gelmez!

Elbette, başka her türlü akımın serbestleştiği bir çağda işgücünün serbest dolaşımını da savunmak gerekir. Ama çok dikkatli bir politik çerçeve içinde. Eğer küreselciliğin ulusalcı eleştirisi

gibi bir yandan da ulusal devleti savunursanız, işgücünün ser best dolaşımı olsa olsa göç alan ülkelerin çokuluslu işçi sınıfının ulusal temelde bölünerek sermaye karşısında zayıflamasına yol açar. Çünkü göç hareketlerinin yoğunlaşması, aslında küreselciliğe aykırı değildir.[107] Emperyalist ülkelerin göç politikalarını sıkılaştırmalarının ardında, bir yandan göçmenlerin yasal haklara sahip olmasındansa kaçak işçi konumunda çalışmalarının o ülkelerin sermayesini daha avantajlı bir konuma kavuşturması, bir yandan da emperyalist hükümetlerin kendi işçi sınıflarının bir bölümünde varılan korporatist ve ırkçı önyargıları okşayarak iktidarlarını sağlamlaştırma arzusu yatıyor. Tabii buradaki çelişki açık olmalı: Eğer kaçak işçi statüsü emperyalist ülkenin sermayesine önemli bir avantaj sağlıyorsa, bu yerli işçinin ücretini de rekabet aracılığıyla etkiliyorsa, korporatist tepkiler nihai olarak bu politikaları savunan işçilerin aleyhine etki yaratıyor demektir!

İşçi göçü, serbestleştiği durumda bile, sınıf örgütlerinin ne tür politika izlediğinden bağımsız olarak, otomatik biçimde işçi sınıfı için olumlu sonuçlar yaratmaz. Farklı ulustan işçilerin arasındaki rekabet ve bölünme ortadan kaldırılamadığı zaman işgücü akımı tam tersine sermaye için ideal bir "böl ve yönet" olanağı doğurur. Fabrikada sermayenin, çeşitli uluslardan işçileri ayrı türden görevlerde uzmanlaştırarak katmanlaştırdığı, örneğin bir Fransız fabrikasında siyah Afrikalı işçileri en alta, Türk işçileri bir üst katmana, Fransızca bilen ve Fransız kültürüyle daha içli dışlı olan Mağripli Arap işçiyi onun üstüne yerleştirdiği, Fransız işçilere ise en vasıflı ve en zahmetsiz işleri vererek, bütün katmanları birbirine karşı oynadığı durumlar "vakayı adiye"dendir.

107 İşte emperyalizmin temsilcilerinin bu konudaki fikirleri: "İkincisi, göç yolu da dahil, ülkeler arasında artan bütünleşme aynı anda hem yoksul, hem de zengin ülkelerde işçilere yarar getirebilir." James D. Wolfensohn (Dünya Bankası başkanı), a.g.y., s.iii. Ya da: "Ticaret ve sermaye akımlarına benzer biçimde, uluslararası işgücü akımları da hem göç veren hem de göç alan ülkeler açısından büyük bir yarar potansiyeli taşır." (Dünya Bankası, a.g.y., s. 64.)

Üretim sürecinde böl ve yönet politikasının işçilerin direncini zayıflatmasının yanı sıra, farklı uluslardan işçiler arasında dayanışmayı sağlayacak özel bir politikanın yokluğunda, rekabet işgücü piyasasında da her iki tarafın aleyhine, elbette sermayenin lehine işler. Bu açıdan bakıldığında, küreselciliğin ulusalcı eleştirmenlerinin sandığının aksine, işçi göçü günümüzde ekonomik mekanizmalarda ciddi etkiler yaratmaktadır. Üstelik bu etkiler hiç de olumlu olmayabilir. Dünya Bankası'na kulak verelim:

> ABD ve Avrupa'da göçmenlerin işgücü piyasasının vasıfsız bölümü üzerinde yarattığı basınç, bu ülkelerin gelişmekte olan ülkelerle ticaretinin doğurduğu basınçla karşılaştırılabilir düzeydedir; göçmen işçiler toplam işgücünü yaklaşık % 5 oranında büyütürler ve esas olarak vasıfsız işçileri etkilerler (...) bazı araştırmalar ABD'de son iki on yıl süresince ücret eşitsizliğinin % 30 artmış olmasının göç temelinde açıklanabileceğini hesaplamışlardır. Üstelik göçün etkileri ticaretinkinden daha büyük bir güç taşır, çünkü göçmenler, onlar olmasaydı [uluslararası] ticaret dolayısıyla işinden olan işçilerin sığınabileceği, ticarete konu olmayan sektörlere girebilirler.[108]

Kısacası, gerek ülke içinde, gerekse uluslararası planda işçi örgütleri enternasyonalist bir politika uygulamadıkça, işçi göçünün serbest bırakılması, bugün farklı halklardan işçiler arasında zaten varılan rekabeti keskinleştirmekten başka sonuç vermez. Buna karşılık doğru enternasyonalist politikalar izlenmedikçe, işgücü göçünün yokluğunda da, uluslararası ticaret ve sermaye akımları aracılığıyla burjuvazi farklı ülkelerin işçilerini karşı karşıya getirebilir, getirmektedir. İşgücünün serbest dolaşımı, elbette savunulmalıdır. Ama çokuluslu bir işçi sınıfının sorunlarını ve ihtiyaçlarını göz önüne alan enternasyonalist bir politikayla. Yoksa ulusalcı bir politika ile işgücünün serbest dolaşımı işçi sınıfının elinde patlayacak bir bombaya benzer!

108 A.g.y., s. 67.

İŞÇİ SINIFI, ULUSAL DEVLET, ENTERNASYONALİZM

Küreselciliğin ulusalcı eleştirisinin sermayeyi enternasyonalist ilan ettiğini gördük. Madalyonun ters yüzünde, sermayenin terk ettiği ulus devletin işçi sınıfı ve emekçiler tarafından sahiplenilmesi önerisi yatar. Ulusalcı eleştirinin politik özü tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bütün teori bu sonucu hazırladığı için anlamlıdır.

Bu öneriye karşı ilk sorulacak soru, sahip çıkılacak devletin nasıl bir devlet olduğu sorusu olacaktır elbette. Küreselciliğin ulusalcı eleştirmenlerinden hiçbiri sahip çıkılacak devletin sınıf karakteri konusunda ne en ufak bir soru sorar, ne en ufak bir öneride bulunur. Başvurdukları tek niteleme sosyal demokrat denen solda her türlü demagogun her tür anlama kullandığı, çiğnendikçe elastikiyet katsayısı artmış "demokratikleşme" kavramıdır. Üstelik son yıllarda bu "demokratikleşme" kavramı dahi geride kalmış, hangi yöntemlerle olursa olsun varılan ulus devletin savunulması ulusalcı programın merkezine yerleşmiştir. Son dönemin ulusalcı akımının bu yöntemleri askeri darbe ve kontrgerillaya destek düzeyine kadar taşıdığı biliniyor.

Elbette, uluslararası sermayenin dizginsiz bir hareket kabiliyeti elde etme çabası karşısında, işçi ve emekçi sınıfların çıkarlarını korumayı hedefleyen bir politika devleti kullanarak ekonomik gelişmeye bilinçli bir yön vermeye çalışacaktır. Bu yönlendirme çabası, seçmeci bir korumacılık, dış ticarette devlet tekeli, konvertibilitenin reddi, kambiyo kontrollerinin yeniden tesisi, finans sisteminin kamulaştırılması yoluyla uluslararası finans akımları üzerinde belirli bir kontrol, doğrudan yabancı yatırımları zapturapt altına alma gibi, bugün küreselciliğin "çağdışı", "Üçüncü Dünyacı", "dinozor" gibi sıfatlarla andığı geçiş tedbirlerini de içerecektir. Tartışılan sorun bu değildir. Sorun bu devletin kimin devleti olacağıdır, devletin sınıf karakteridir. Eğer dış dünyaya karşı korumacı tedbirler bir burjuva iktidarınca alınacaksa, bu, yukarıda tartışılan depresyon ve dünya ekonomisinin bölünmesi olasılığında, emekçi sınıflara ağır bir saldırıyı da içeren bir ge

nel ulusalcılığın çerçevesi içinde olacaktır muhtemelen. Eğer bir işçi-emekçi iktidarı söz konusuysa, o zaman bu iktidarın, geçici olarak ulusal devletin sağladığı olanakları kullanmakla birlikte, ufkunu neden ulusal devletin savunusuyla sınırlayacağını, neden enternasyonalist bir politika izlemeyeceğini anlamak mümkün değildir.

Ulusalcıların bu konuda da iddialı bir tezleri var. Onlara göre enternasyonalizm 19. yüzyılın ikinci yarısında işçi sınıfının politikasıydı ama bu çaba İkinci Dünya Savaşı sonrasında noktalanmıştır. Bugün ise enternasyonalizm sermayenin ideolojisidir.

Sermayenin enternasyonalizmi diye bir şeyin olmadığını yukarıda gösterdik. Biz işçi sınıfı enternasyonalizmi üzerinde duralım ve bazı sorular soralım. Eğer proleter enternasyonalizmi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra anlamsız bir şey haline geldiyse, bundan ne anlamalıyız? O aşamadan önce bu yaklaşım gerçekçi ve anlamlı bir şey miydi? Öyleyse İkinci Dünya savaşı sonunda dünya sisteminde ve sınıf ilişkilerinde değişen neydi? Bir an, bugünün dünyasında sermayenin ulusal devleti terk ettiği tezini doğru kabul etsek bile, bu herhalde III. Enternasyonal in Stalin tarafından tasfiye edildiği 1943 yılında (ya da 1953, 1963, 1973 yıllarında) doğru değildi. O zaman enternasyonalizm neden İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra anlamsız hale geldi?

Bu bizi bir başka soruya getiriyor: Eğer 1943'te nesnel koşullarda daha önce geçerli olan enternasyonalist perspektifi anlamsız hale getiren bir değişim yaşanmadıysa, bir işçi Enternasyonali inşası yolundaki çabalar o dönemde neden "noktalandı"? Bu konuda susarak işçi sınıfı için bir hayat memat meselesi olan enternasyonalizm mi, ulusalcılık mı sorusuna cevap vermek mümkün değil! Ulusalcılar işçi hareketini önerdikleri ulusalcı politikaya ikna etmek istiyorsa, proleter enternasyonalizminin neden sosyalist hareketin büyük bir bölümünün gündeminden çıktığını açıklamak zorundadır.

Biz kısa bir hatırlatma yapalım. III. Enternasyonal'i tasfiye eden Stalinizm, Sovyetler Birliği'nde siyasal iktidarı kontrol

altına alarak kendine özgü sosyoekonomik çıkarlarını koruyan bürokrasinin politikasıdır. Bu politika dünya devriminden veba gibi korktuğu için Lenin'in kurduğu Komünist Enternasyonal'i tasfiye etmiş, bir daha da böyle bir örgütün kurulmasına izin vermemiştir. 20. yüzyılın sonunda ulaştığımız nokta, 1989 ve 1991, bürokrasinin bu politikasının sosyalizme karşı işlenmiş bir cinayet olduğunu açıkça ortaya koyduktan, emperyalizme karşı bir savunma yöntemi olarak ulusal devleti kullanma dışında ulusalcılığın hem burjuva, hem de işçi versiyonlarıyla tam bir çıkmaz olduğunu kanıtladıktan sonra,[109] ulusalcıların hâlâ Stalinizmin Komünist Enternasyonal'i tasfiye etmesini olağan ve haklı gösterilebilir bir gelişme gibi sunması en basitinden kolaycılıktır. Ulusalcılığın fikir dünyasında nihayet ilginç bir nokta yakalıyoruz: Burjuva ulusal devleti yücelten bir "burjuva Stalinizmi" ile karşı karşıyayız!

İşçi sınıfının kurtuluşu ancak enternasyonalist bir politika ile mümkündür. Emperyalist kapitalizmin dünyayı çok daha az bütünleştirmiş olduğu bir aşamada dahi milli komünizm başarısızlığa uğramaya mahkûmdu. Bugün üretici güçlerin artık varlığı bile yoktur: Bir uydunun mülkiyet kategorileri dışında herhangi bir ülkenin sınırları içinde düşünülmesi mümkün müdür? Marksist emperyalizm teorisyenlerinin üretici güçlerin gelişmesinin ulusal sınırların ötesine taştığı saptaması ancak bu kadar çarpıcı bir biçimde doğrulanabilirdi! Ama bu saptamanın politik karşılığı, sadece burjuva ulusalcılığının değil, aynı zamanda milli komünizmin reddi ve dünya devriminin sosyalist programının belkemiği haline getirilmesidir.

109 Bu konunun ayrıntılı olarak ele alınması için bkz. aşağıda Bölüm 17

BÖLÜM 12

LENİN'İN EMPERYALİZM TEORİSİ AŞILDI MI?



Sol aydınlar dünyası emperyalizmi yeniden keşfediyor. "Emperyalizm" kavramı akademik dünyada, sol fikirlere sahip olanlar tarafından dahi, hiçbir zaman fazla sevilmedi. "Kapitalizm"den bile daha fazla doğrudan doğruya politikayı, hatta kaçınılmaz olarak sol politikayı çağrıştıran bir yanı vardı. "Şık" bir kavram değildi. Bu her zaman böyleydi, ama Marksizmin ve antiemperyalizmin iyiden iyiye gözden düştüğü 80'li ve 90'lı yıllarda kavram iyiden iyiye unutturuldu. Ne de olsa 80'li yıllarda aydınların afyonu rolünü üstlenmiş olan postmodernizm moda idi. 90'lı yıllarda ise "seksi" konu "küreselleşme" idi. ("Şık" ve "seksi" gibi terimler benim değil. Okuyucuya akademik dünyada sık sık kullanılan bu terimler aracılığıyla bir atmosferi aktarmaya çalışıyorum.) Akademi dünyası salt yenilik olsun diye yeniliğe çok düşkündür.

Dolayısıyla, emperyalizm gibi "bayat" bir kavram yerine, dönemi tanımlamak için "postmodernite" ve "küreselleşme" kavramlarının kullanılması çok olağandı. Sadece postmoderniteyi ve küreselleşmeyi içine girdiğimiz aşamayı doğru bir şekilde betimleyen kavramlar olarak benimseyenler değil, bunlara eleştirel yaklaşanlar bile emperyalizm kavramına ender olarak başvuruyorlardı. Ne de olsa, tarihe muhtemelen neoliberal gericiliğin hakimiyet dönemi olarak geçecek bu iki on yıl boyunca her şeyin

"sonu" ilan ediliyordu. Francis Fukuyama'nın bürokratik işçi devletlerinin çöküşü ertesinde "tarihin sonu" tezini ileri sürmesini, çoğu solda yer alan bir dizi yazarın önlerine gelen her şeyin (emeğin, sanayinin, kapitalizmin — liste uzar gider) sonunu (esin kaynaklarının kapitalizmin ebedi zaferini ilan eden bir sistem yazarı olduğundan hiç gocunmaksızın) ilan etmesi izledi. Bu arada çok etkili olmayan bazı çalışmalarda "emperyalizmin sonu" da ilan edildi. Ama kavrama asıl büyük darbe tam bu iki on yıl biterken geldi: Hardt ve Negri 2000 yılında yayınlanan etkili çalışmaları *İmparatorluk*'ta teorik argümanlar temelinde emperyalizmin ortadan kalktığını savunuyorlardı. (Bkz. Bölüm 10)

İronik biçimde, Hardt ve Negri'nin kavrama ölümcül darbeyi vurduklarını umdukları an, aynı zamanda emperyalizm kavramının uzun bir tutulmadan sonra yeniden doğuşunun şafağını oluşturuyordu. 2000'li yıllar emperyalizm kavramının sol söylemin merkezine muzaffer biçimde yerleşmesine sahne olacaktı. Burada elbette Afganistan (2001) ve çok daha önemlisi Irak (2003) savaşlarının rolü büyüktü. Gelişmenin kendisi son derece sağlıklıdır, ama bu bize söz konusu gelişmenin, aynı zamanda solcu akademisyenlerin bile maddi ve düşünsel dünyanın iniş çıkışlarından ne ölçüde etkilendiğinin, bazen nasıl rüzgâr gülü gibi davrandıklarının iyi bir örneğini oluşturduğunu unutturmamalı.

Ne var ki gerici bir dönemin ardından, sınıf mücadeleleri ve kitle hareketi henüz yeni yeni kıpırdanmaya başlarken ileri doğru atılan adımlar dahi, geride kalmakta olan uzun yılların erozyonundan muaf kalamıyor. Emperyalizm kavramının yeniden doğuşu, 80'li ve 90'lı yılların gerici ideolojik ikliminin etkisiyle karmaşık bir yapıya büründü. Bunun temelinde şu yatıyor: Emperyalizm kavramının söylemin merkezine yerleşmesi gündeme derhal, 20. yüzyılda emperyalizmin en önemli teorisyeni olan Lenin'i getirir. Oysa Lenin, daha önce başka bir çalışmamızda uzun uzadıya anlattığımız gibi[110], bugünün konjonktüründe, "sosyalizmin çöküşü" olarak algılanan gelişmeler karşısında

110 Bkz. Sungur Savran, *Lenin'i Yakmalı mı?*, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1998.

bütün bildiklerinden kuşkuya düşen sol aydınlar nezdinde hiç de makbul görünen biri değildir. Emperyalizme dönüş Lenin'e dönüş anlamına gelecekse, bu, bir yandan, geçer akçenin her ne pahasına olursa olsun yenilik olduğu akademik dünyada "dogmatizm" olarak görülecektir. Bir yandan da, sol aydınların çoğunun vebadan kaçar gibi kaçtığı Bolşevizme, devrimci partiye, Ekim Devrimi'nin mirasına ister istemez yeniden prestij kazandıracaktır. Öyleyse yapılması gereken açıktır: Emperyalizmden ziyade "yeni emperyalizm"den söz etmek gerekir. Son dönemin en etkili çalışmalarından birinde David Harvey tam da bunu yapmaktadır.[111] Aslında bu bile yetmez. Bir yandan emperyalizmin yeni dönemi teorileştirilirken, bir yandan da "imparatorluk" terimi tercih edilmelidir. Hardt ve Negri'de "imparatorluk" somut olarak emperyalizmin gününü doldurmuş olduğunu vurgulamak, onun yerini alan, ondan farklı bir dünya sistemini tanımlamak için kullanılmış bir terimdir. Hardt ve Negri'nin merkezi tezlerini reddeden birçok yazarın, buna rağmen "imparatorluk" terimini son derece yaygın olarak kullanıyor olması ilk bakışta gerçekten şaşırtıcıdır. Althusser bir zamanlar "felsefe, kelimeler üzerinde sınıf mücadelesidir" demişti. Günümüzün emperyalizm teorisyenleri anlaşılan bu sözde pek bir hikmet bulmuyorlar. Ya da alternatif olarak Hardt ve Negri ile aralarında yakınlık kurulmasını, Lenin ile özdeşleştirilmeye yeğliyorlar. Son dönemin bir diğer çok etkili emperyalizm açıklaması, Leo Panitch ve Sam Gindin'in *Socialist Register* dergisinde yayınlanmış makalesi "Küresel Sermaye ve Amerikan İmparatorluğu" başlığını

111 David Harvey, *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford/New York, 2003. Kitap Türkçeye de çevrilmiştir: *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, 2004. Bu kitapta ortaya konulan fikirlerin kısa bir özeti daha önce *Socialist Register* dergisinde bir makale olarak yayınlanmıştır: "The 'New' Imperialism: Accumulation by Dispossession", *Socialist Register 2004*, s. 63-88. Derginin bu sayısı bütünüyle Türkçeye çevrilmiş olduğu için bu makale de Türkçede mevcuttur: " 'Yeni' Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim", *Günümüzde Emperyalizm: Yeni Emperyal Tehdit (Socialist Register 2004)*, çev. M. Evren Dinçer, Alaz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 75-98.

taşıyor.[112] Panitch ve Gindin'in öncülüğünü yaptıkları ekolün yayın organı haline gelmiş olan *Socialist Register*'ın son yıllardaki sayılarının tema başlığı ise hep "imparatorluk" sözcüğünün İngilizcedeki sıfat hali olan "*imperial*" (emperyal) terimini emperyalizmin sıfat hali olan "*imperialist*" (emperyalist) terimine tercih ediyor.[113]

Elbette mesele sadece terminolojik değil. Bunun ardında ciddi bir **teorik mücadele** yatıyor. 2000'li yıllarda canlanan emperyalizm literatürünün temel özelliklerinden biri, Lenin'in emperyalizm teorisinin ya da daha genel olarak söyleyecek olursak, 20. yüzyıl başında çeşitli yazarların geliştirmiş olduğu klasik emperyalizm teorisinin ya toptan ve saldırgan biçimde reddini, ya da sessizce ölüm döşeğine yatırılmasını içermesi. Bu literatür, en başta yukarıda sözü edilen Panitch/Gindin ve Harvey çalışmaları, gerek dünyada, gerekse Türkiye'de bugün emperyalizm konusunda en büyük etkiye sahip olan literatürdür. Bunlardan ilki açık taarruza, ikincisi ise yumuşak unutuşa iyi birer örnektir. Lenin'in teorisine (ya da daha genel olarak klasik teoriye) yöneltilen bu toptan taarruza, bizim dikkatimizi çeken tek cevap Uluslararası Sosyalizm akımının en önemli teorisyeni Alex Callinicos'tan gelmiştir; bu cevap da aşağıda tartışacağımız gibi son derece yetersizdir. Bu durum, içinde yaşadığımız dönemin son derece irkiltici bir özelliği ile bütünüyle bağdaşmaktadır: Marx'ın yapıtı solda kimileri için hâlâ belirli bir cazibe taşımaktadır, ama iş Lenin'e gelince devrimci Marksizmin zeminini savunacak pek az kişi ortaya çıkmaktadır. Bunun anlamını yuka-

112 Leo Panitch ve Sam Gindin, "Global Capitalism and American Empire", *Socialist Register 2004*, s. 1-42. Bu makalenin Türkçesi de mevcuttur: "Küresel Kapitalizm ve Amerikan İmparatorluğu", *Günümüzde Emperyalizm: Yeni Emperyal Tehdit (Socialist Register 2004)*, çev. Mehmet Yusufoğlu/Aslı Yazır, Alaz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 13-55.

113 Yılda bir yayınlanan *Socialist Register*'ın (2003 sonunda yayınlanıp) 2004 tarihini taşıyan sayısının teması "Yeni Emperyal Meydan Okuma", 2005 sayısının teması ise "Yeni Emperyal Düzen" Bu son kaynaktan, Leo Panitch ve ekolünün öğretim üyesi olduğu York Üniversitesi'nde "İmparatorluk Atölyeleri" düzenlenmekte olduğunu öğreniyoruz.

rıda sözünü etmiş olduğumuz çalışmamızda ortaya koymaya çalışmıştık. Bu yazının sonunda emperyalizm tartışmasının politik sonuçlarını çıkarırken bu noktaya döneceğiz.

Lenin'in teorisine yönelik reddiyeyi, kapitalist dünya sistemi konusunda bugün oluşmuş olan teorik coğrafyanın çerçevesi içine yerleştirerek bütün bu tartışmanın anlamını daha iyi kavrayabiliriz. Bilindiği gibi, bugün gerek dünya çapında, gerekse daha da vurgulu biçimde Türkiye'de, dünya sistemi konusunda solda iki ana ekol bulunuyor. "Küreselleşme" üzerinden yürüyen tartışmada, bir ekol "küreselleşme"ye sol liberalizmin gözlükleriyle bakarak bunun "kaçınılmaz" bir ilerleme olduğunu ve ulus devletlere bölünmüş bir dünyaya tercih edilmesi gerektiğini söylüyor: Bu akımın en ileri ve çıplak ifadesi Hardt ve Negri'nin *İmparatorluk* kitabında dile getirilmiştir. Öte yanda, "küreselleşme"yi ulus devlete bir saldırı olarak gören "ulusalcı" bir ekol mevcuttur (ve Türkiye'de son derece güçlüdür ve daha da güçlenmektedir).

Yani bu alanda teorik coğrafya bir kutupsallıkla tanımlanmaktadır. Bu iki konumu reddeden, kutupsallığın kendisini yadsıyan Marksist teorisyenler, hem Türkiye'de, hem dünyada bir azınlıktır. Dolayısıyla, dünyaya Marksizmin kavramsal çerçevesi içinden bakan gençlerden devrimci harekette aktif olan kadrolara kadar bir dizi insan bu azınlığın sesini büyük bir iştiyakle dinlemektedir. İşin püf noktası da buradadır. Lenin'in emperyalizm teorisine reddiye tam da bu azınlık haline düşmüş Marksist çevrelerin içinden, Marksist kavramlar, terimler ve teorik araçlarla yapılmaktadır. Dolayısıyla, etkisi, örneğin Hardt ve Negri'nin açık saldırısından çok daha yıkıcı olmaktadır. Yaşadığımız iki gerici on yılın yarattığı teorik çölde bir vaha gibi ortaya çıkan dünyaca ünlü bir dizi teorisyenin söyledikleri çok daha fazla kabul görmektedir.

Bu bölümün amacı, "yeni emperyalizm" üzerine literatürde Lenin'e yöneltilen reddiyenin geçerliliğini araştırmaktır. Bu amaçla söz konusu yazarların Lenin'e yönelttiği eleştiriler dikkatli biçimde incelenecek, gerek teorik bütünsellik, gerekse günümüzün

dünya kapitalizminin özellikleri ışığında bu eleştirilerin ne ölçü de geçerli olduğu araştırılacaktır. Bu incelemede üzerinde esas odaklaşacağımız kaynak Panitch ve Gindin'in çalışması olacaktır. Günümüz emperyalizmi üzerindeki fikirleriyle Türkiye'de etkili olan öteki yazarlara (başta Harvey olmak üzere, Aijaz Ahmad [114], Ellen Meiksins Wood [115] vb.) da yer yer değinilecektir.

Ulaşacağımız sonucu şimdiden açık seçik ifade etmenin yararı var: **Lenin'in emperyalizm teorisi, bugün 20. yüzyılın başında olduğundan çok daha geçerlidir.** Elbette, teorinin formüle edilişi tarzı bakımından da, günümüzün bazı olgularını kapsama bakımından da geliştirilmesi gerekmektedir, ama günümüz dünyasını kavramak için en ileri çerçeveyi sunan, Lenin'in teorisidir. "Yeni emperyalizm" teorisyenlerinin Lenin'e yönelttiği eleştiriler, gerçek dünyanın geçirdiği değişimi değil, bu yazarların kendi politik ve akademik önyargılarını yansıtmaktadır. Üstelik bu tartışma sadece emperyalizm teorisi ile ilgili değildir. Klasik Marksizmin devrimci teori ve programının günümüzde geçerliliğini koruyup korumadığı ile ilgili bir tartışmadır. Bu satırların yazarı, bugün varılan dünya durumunun Marksizmin devrimci yorumuna dayanan teoriyi ve programatik doğrultuyu bütünüyle haklı çıkarttığı kanısındadır.

Leninist emperyalizm teorisine eleştiriler

Panitch ve Gindin'in (bundan sonra PG olarak kısaltacağız), dünyada ve Türkiye'de büyük etki yaratmış olan makalesi, bütünüyle Lenin'in emperyalizm teorisinin reddedilmesi ve yerine yeni bir teorinin inşası amacına hasredilmiştir. Kısa bir

114 Aijaz Ahmad, "Imperialism of our Time", *Socialist Register 2004*, s. 43-62. Türkçesi: "Günümüz Emperyalizmi", *Günümüzde Emperyalizm: Yeni Emperyal Tehdit (Socialist Register 2004)*, çev. Ergin Bulut, Alaz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 56-74.

115 Ellen Meiksins Wood, *Empire of Capital*, Verso, Londra/New York, 2003. Ayrıca bkz. E. Meiksins Wood, "Sermaye İmparatorluğu", *Praksis*, sayı 10, Yaz-Güz 2003.

özet yapılacak olursa, PG emperyalizm teorisinin kapitalizmin ekonomik temelinden hareketle inşasına karşı çıkmakta, tarihsel gelişmelerin somut seyriyle beslenmiş biçimde devlet teorisinin bir uzantısı olarak kurulması gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu perspektiften bakıldığında, kapitalizmin gelişmesinde iki evre belirleyici rol oynamıştır. 19. yüzyılın hegemonik kapitalist gücü Britanya, yüzyılın sonuna doğru yükselen öteki kapitalist güçleri (ABD, Almanya, Japonya vb.) kontrolü altında tutacak mekanizmaları geliştiremediği için, farklı güçler arası siyasi ve askeri rekabet 1880'den 1945'e kadar dünya tarihini belirlemiş ve iki dünya savaşı yaşanmıştır. Oysa, 20. yüzyılın yükselen hegemonik gücü ABD, 1945'ten sonra kurduğu hâkimiyeti, 1970'li yılların ekonomik krizine ve Soğuk Savaş'ın sona ermesine rağmen daha da sağlamlaştırdığı için, bugün dünya ABD imparatorluğunun şemsiyesi altında yekpare bir görünüm arz etmektedir. Üstelik bugün 1970'li yılların krizi de aşılmıştır. Yani ABD imparatorluğunun hâkimiyeti altındaki dünya kapitalist sistemi esas olarak sağlam temeller üzerinde yükselmektedir. PG bu yaklaşımlarının emperyalizmin yıkılmaz bir kale gibi görünmesine yol açmaması gerektiğini eklemekte, kapitalizmin ve ABD'nin karşı karşıya olduğu bazı çelişkilere de dikkat çekmektedirler.

Bu çok kısa özetin bizim amaçlarımız açısından ortaya koyduğu sonuç şudur: Lenin'in beklentilerine aykırı olarak, günümüzde dünya değişik emperyalist güçler arasında bir siyasi ve askeri rekabetin çelişkileri ve gerilimleri altında değildir. Lenin, kapitalizmin tarihinin özel bir evresinin eğilimlerini mutlaklaştırmıştır. Bu noktada derhal bir saptama yapmamız gerekiyor. Günümüz konjonktüründe emperyalistler arası siyasi ve askeri rekabet olup olmadığı konusu kendi içinde elbette yakın geleceğin siyasi mücadelelerinin koşullarını belirlemek bakımından son derece önemlidir. Ancak PG'in Lenin'in emperyalizm teorisine eleştirisi bununla sınırlı değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi, PG'nin çalışması Lenin'in teorisinin toptan reddedilmesine yöneliktir. Dolayısıyla, bu yazının esas konusunu emperyalizm

teorisinin bütünü oluşturacaktır. Emperyalistler arası siyasi ve askeri rekabetin günümüzde dünya sisteminin önemli belirleyenlerinden biri olup olmadığı konusu ancak bu bütünün bir parçası olarak ele alınacaktır. Yaygın genel kanının aksine, emperyalistler arası rekabet konusu, Lenin'in emperyalizm teorisinin özü değildir. Bu yüzden de, yapacağımız tartışmanın esasını değil, sadece bir boyutunu oluşturacaktır.

Öyleyse, PG'nin Lenin'in emperyalizm teorisine yönelik bütünsel eleştirisine dönelim. Ama bunu yaparken bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor. "Yeni emperyalizm" literatürünün teorisyenlerinin hemen hemen hepsi, 20. yüzyılda Marksistlerin geliştirdiği emperyalizm teorilerinin hepsini bir torbaya koyarak toptan ele almaktadırlar. Bu PG için olduğu gibi, Harvey ve Ellen Meiksins Wood için de geçerlidir. "Yeni emperyalizm" teorisyenlerinin bu yaklaşımı Hardt ve Negri'de de görülmektedir.[116] Oysa, 20. yüzyıl başında bir dizi Marksistin kapitalizmin tarihinde yeni bir olgu olarak emperyalizmi teorileştiren çalışmalar yaptığı doğru olmakla birlikte, bunları aynı torbaya koyarak ortak biçimde eleştiriye tabi tutmak bütünüyle yanlıştır.

20. yüzyıl başı emperyalizm teorileri esas olarak ikiye ayrılır: Rosa Luxemburg'un teorisi kendi başına bir ekol olarak anılabilir[117]; Lenin'in teorisi ise bir dizi çalışmanın doruk noktası olan ikinci bir ekolü temsil eder. Lenin'in öncülleri arasında Britanyalı sosyal liberal Hobson, Avusturyalı Marksist Hilferding ve Lenin'in parti yoldaşı Buharin'in çalışmaları vardır.[118] Ancak, bütün bu

116 Bu noktaya yukarıda Hardt ve Negri'ye yönelttiğimiz eleştiride yer vermiştik. Bkz. Bölüm 11.

117 Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, çev. Tayfun Ertan, Alan Yayıncılık İstanbul.

118 J.A.Hobson, *Imperialism*, Michigan University Press, Ann Arbor, Michigan, 1965; Rudolf Hilferding, Le *Capital Financier. Etude sur le développement récent du capitalisme*, Editions de Minuit, Paris, 1970; N. Boukharine *L'économie mondiale et impérialisme*, Editions Anthropos, Paris, tarih yok. Buharin'in kitabı Türkçede de yayınlanmıştır: N. Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, çev. U.S.Akalın, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990.

yazarlara teorik borcu ne kadar yüksek olursa olsun, Lenin'i bütün öncüllerinden ayıran bir nokta vardır ki, bu Lenin'in teorisini Marksizmin tarihinde çok özel bir yere yerleştirir: Kapitalizmin emperyalizmin tarihi içindeki yerini araştıran, onu kapitalizmin en yüksek aşaması olarak niteleyen sadece Lenin olmuştur. Bu yüzdendir ki, Luxemburg ile Lenin 20. yüzyıl başı Marksist emperyalizm teorisinin iki ana figürü olarak nitelenebilir. Tabii, bir de "ültra-emperyalizm" teorisiyle Lenin'in oklarının ana hedefi haline gelen Kautsky söz konusudur.[119] Tabloya üçüncü bir figür olarak onu da eklemek gerekir. Öteki yazarlardan farklı olarak PG bazen Lenin'le Luxemburg'u özdeşleştirmekle yetinmemekte, Lenin'i Kautsky, hatta kendine özgü bir emperyalizm teorisine sahip olan burjuva iktisatçısı Schumpeter ile dahi birlikte anmaktan çekinmemektedirler.[120]

Aşağıdaki tartışmada zaman zaman gündeme gelecek olan bir noktaya daha baştan işaret etmek gerekir: Lenin ile Luxemburg'un emperyalizme yaklaşımlarının teorik temelleri bütünüyle farklıdır. Dolayısıyla, birine yöneltilen bir eleştirinin öteki için de geçerli olduğunu, bu konuda özel kanıt sunmadan varsayan bir akıl yürütme bütünüyle yanlıştır.

Bu metodolojik uyarıdan sonra, PG'nin Lenin'in emperyalizm teorisine yönelttiği eleştirilere geçebiliriz. Lenin'e en sistematik eleştiriyi yönelttikleri için esas kaynağımız PG olmakla birlikte, "yeni emperyalizm" literatüründe Lenin'e yöneltilen öteki eleştirilere de yeri geldikçe değineceğiz. Tartışmanın mümkün olduğunca berrak biçimde yürütülebilmesi için, eleştirileri teker teker numaralayarak aktaracağız.

---

119 Bkz. Karl Kautsky, *L'Imperialismo*, der. Luca Meldolesi, Laterza, Bari, 1980.

120 Klasik dönem Marksist emperyalizm teorilerini yukarıda Bölüm 3'e Ek'te ele almıştık. Son dönemde yazılmış son derece düzgün bir tarama için bkz. Özgür Öztürk, "Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması", *Praksis*, sayı 15. İngilizcede düzgün bir kaynak olarak ilk elde A. Brewer, *Marxist Theories of Imperialism*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1980 tavsiye edilebilir.

1. Emperyalizm kapitalizmin özel bir aşaması değildir. Klasik teoriler emperyalizmin tarihsel yerini yanlış değerlendirmiştir. Emperyalizm, kapitalizmin bağrında daha evvel de var olmuş olan rekabet basıncının gelişkin kapitalizm koşullarında aldığı biçimdir. Hatta emperyalizm kapitalizmin en yüksek aşaması olmak bir yana göreli olarak erken bir aşamasıdır. PG'nin bu eleştirisine benzer bir eleştiriyi Harvey'de de bulmak mümkündür. Bu yazar da, Hannah Arendt'in çalışmasına yaslanarak 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan emperyalizmi "kapitalizmin son aşaması olmaktan ziyade, burjuvazinin siyasi yönetiminin ilk aşaması" olarak nitelemektedir.[121]
2. Klasik emperyalizm teorisi sermaye birikiminin dinamiklerinin yanlış bir değerlendirilmesine yaslanır.
3. Emperyalistler arası rekabet konjonktürel bir özelliktir. Klasik teori bunu "kapitalizmin değişmez bir yasası haline" yükseltmiştir. Günümüzde emperyalistler arası rekabetten söz etmek mümkün değildir, çünkü,birincisi, ABD hâkimiyet sistemini sağlam biçimde kurmuştur ve ikincisi, artık tekil ülkelerde birbirinden ayrıştırılabilecek bir ulusal burjuvazi yoktur. Bu fikri Aijaz Ahmad da ısrarlı tarzda işlemektedir.[122]
4. Klasik emperyalizm teorisi "Üçüncü Dünya" olarak anılabilecek olan ülkelerin ya da daha genel olarak kapitalist olmayan bir "çevre"nin kapitalizm için vazgeçilmez önemi üzerinde gereksiz ölçüde odaklaşmıştır. Oysa, günümüz kapitalizmi büyük ölçüde gelişmiş kapitalist ülkeler arasında sermaye ve ticaret akımlarına yaslanmaktadır.[123] PG'nin yanı sıra Wood da bu kanıdadır.[124]
5. Klasik teorinin en zayıf yanlarından biri devlet konusundaki indirgemeci ve araçsal teorisidir.
6. Lenin'in "serbest ticaret kapitalizmi" ile emperyalist çağ ara-

121 *The New Imperialism*, a.g.y., s. 42.

122 "Imperialism of our Time", a.g.m., s. 44.

123 Leo Panitch ve Sam Gindin, " 'Imperialism and Global Political Economy' A Reply to Callinicos", www.socialistproject.ca/theory/.

124 *Empire of Capital*, a.g.y., s. 126.

sında kurduğu karşıtlık, kapitalist üretim tarzında ekonomi ile politika arasındaki ayrılma konusunda kaba bir kavrayışın ürünüdür. Bunun sonucunda Lenin emperyalizm çağında ekonomi ile politika arasındaki ayrılmanın sona erdiği kanısına ulaşır.

Bütün bu eleştirilerin ışığında PG, Lenin'in emperyalistler arası siyasi ve askeri rekabeti emperyalizmin ayrılmaz bir özelliği olarak görmekle yanıldığını ileri sürerler. Kautsky, emperyalistler arası rekabetin emperyalizmin ayrılmaz ya da kaçınılmaz bir özelliği olmadığı konusundaki tezinde haklıdır. Hatası bu sonuca sadece ekonomik temellerde ulaşmaya çalışması, devlet teorisini işin içine sokmamış olmasıdır.

Lenin'in emperyalizm teorisine eleştirileri özetlerken şu noktayı da eklemeden geçmeyelim. Klasik Marksizmin temellerine saldıran düşünürlerin çoğu gibi, PG de Lenin'in teorisinin **baştan itibaren** mi yanlış ve geçersiz olduğu, yoksa **koşullar değiştiği için** bugün mü geçersizleştiği konusunda bütünüyle ikirciklidir.[125] Görünüşte amaçları, klasik teorinin günümüzün emperyalizmini açıklayamayacağını kanıtlamaktır. Lenin'in emperyalistler arası siyasi ve askeri rekabeti konjonktürel olmaktan çıkararak genelleştirmesini eleştirirken sanki sorunun bu teorinin geçmişte geçerli olduğu halde, günümüzü açıklayamamasında olduğunu söylemektedirler. Ama öteki eleştirileri, klasik teorinin toptan ve onulmaz biçimde yanlış olduğu anlamına gelir. Bunda o kadar ileri giderler ki, Marksizme ve Lenin'e mesafeleri çok daha büyük olan Hardt ve Negri'yi bile Lenin ve Luxemburg'un 20. yüzyılın büyük bölümünde haklı olduklarını söyledikleri için eleştirirler!

125 Tam tamına aynı ikircikliklik André Gorz'un ünlü *Elveda Proletarya*'sında mevcuttur. Bkz. *Farewell to the Working Class. An Essay on Post-Industrial Socialism*, Pluto Press, Londra, 1982. Gorz'u durup dururken ortaya attığımızı sanabilecek okura, bu bölümün, tartışmanın politik arka planını ele alacağımız sayfalarına kadar sabretmesini tavsiye edelim.

126 "Global Capitalism...", a.g.m., dipnot 17, s. 35. Hardt ve Negri'nin Lenin'in teorisinin günümüzde geçerli olmadığını kanıtlamak için verdikleri kanıtın tam bir teorik sahtekârlık olduğuna yukarıda Bölüm 11'de değinmiştik.

Lenin'in emperyalizm teorisine yöneltilen bu eleştiriler, ya toptan yanlıştır, ya Lenin'in teorisi ile Luxemburg'unkini birbirine yanlış biçimde özdeşleştirdiği için geçerli değildir. Şimdi Lenin'e yöneltilen eleştirilerin değerlendirilmesine geçerek, okuyucuya bu bölümdeki argümanların Lenin'in teorisinin sergilediği 3. Bölüm'de ileri sürülen fikirlerin üzerinde yükseldiğini bir kez daha hatırlatalım.

Eleştirmenler Lenin'den ne anlıyor?

Lenin'in yapıtının dikkatli bir okuyuşunun sağladığı ışık, "yeni emperyalizm" teorisyenlerinin Lenin'e yönelttiği eleştirilerin değerlendirilmesi için bize yeterince veri sağlıyor. Şimdi yukarıda teker teker saydığımız eleştirileri aynı sırayla ele alabiliriz.

1. Emperyalizmin kapitalizmin özel bir aşaması olmadığı iddiası Lenin'in 20. yüzyıl başında ortaya çıkmış olan ve daha önce var olmayan bir dizi özellik konusunda söyledikleri göz önüne alındığında, neredeyse gülünç görünmektedir. Tekellerin oluşumunun, dev bankaların hâkimiyetinin, bizim "bileşik sermaye" olarak andığımız holding biçiminin, sermaye ihracının ürünü olan "çokuluslu şirket" biçiminin hâkimiyetindeki bir kapitalizmin 19. yüzyıl kapitalizmiyle nitel bir farklılık göstermediği iddiası insan aklının kolay kolay kabul edemeyeceği bir şeydir. Buna başka bir nokta eklemek gerekir. 20. yüzyılın ilk çeyreği, Lenin'in henüz farkında olmadığı, bir kısmını Gramsci'nin Mussolini'nin zindanlarında teorileştirmeye çalıştığı başka bir dizi köklü değişime de sahne olacaktır. Bunların arasında, yeni tip bir sermaye örgütlenmesine karşılık veren "şirket" ("corporation") biçiminin ABD'den başlayarak gelişmesi, zanaat türü vasıflı emeğin gücünün kırılması ve vasıfsızlaşmanın başlamasıyla işçi sınıfının karakterinin değişmesi, bununla yakından bağlantılı olarak "Bilimsel Yönetim"in uygulamaya konulması ve ilk kez Ford tarafından uygulamaya konulduktan sonra önce

Amerika'da, sonra da Avrupa'da yaygınlaşan montaj hattının uygulanması da vardır.[127] Yani, Lenin devrimin dağdağası içindeki aşırı meşguliyeti ve erken ölümü dolayısıyla, kapitalizmin emperyalist aşamaya geçişinde ortaya çıkan başka önemli nitel değişimleri yapıtına katamamıştır bile. PG'nin aradan bir yüzyıl geçtikten ve bu konuda devasa bir literatür oluştuktan sonra dahi bu değişikliklerin hepsinin aynı döneme denk düşmesinin bir rastlantı olmadığını fark edememeleri şaşırtıcıdır.[128]

Mega kapitali "çokuluslu şirket" adı altında inceleyen bütün ciddi uzmanlar, burjuva akademisyenleri dahil, büyük değişimi Lenin ile aynı tarihlere yerleştirirler. Çokuluslu şirketin en önemli teorisyenlerinden Dunning, modern çokuluslu şirketin yükselişini 1870-1914 arasına yerleştirir.[129] Bu dönem Lenin'e göre kapitalizmin emperyalist aşamaya geçtiği dönemdir. Ne tesadüf! Bir başka önemli isim Dicken da çokuluslu şirketin meydana gelişinin 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 1914 arasında gerçekleştiğini yazar.[130] Her iki yazarda da Lenin'e en ufak bir referans yoktur üstelik.

PG'yi okumamış okur, yazarların Lenin'in nitel değişim tezine nasıl karşı çıktıklarını merak edecektir. Onlara göre, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında sermaye uluslararası bir yayılmacılık gösterdiyse, bu "daha önce tekil sermaye birimlerinin içinde doğmuş oldukları belirli bir köy veya kasabadan dışarıya doğru taşmalarına yol açan süreçte olduğu gibi", rekabet basıncının ve fırsatların artışına bağlı olarak meydana gelmiştir. Teorisyenlerimiz 21. yüzyılın başına gelince her konuda yenilikçi kesilmektedir. Ama 20. yüzyılın başına döndüklerinde dev şirketlerin uluslararası alandaki hareketini, doğdukları "köy veya

127 Bu konularda klasik kaynak Harry Braverman'ın mükemmel bir Marksist inceleme olan çalışmasıdır: *Labor and Monopoly Capital*, Monthly Review Press, New York, 1998.

128 PG kendileri bu noktaların bazılarına bambaşka bir bağlamda (ABD'nin özgüllüğünü anlatmak için) değinmektedirler. ("Global Capitalism", a.g.m., s. 10.)

129 Dunning, *Multinational Enterprises*, a.g.y., s. 103-105.

130 Dicken, *Global Shift*, a.g.y., s. 12.

kasabadan" dışarıya doğru genişleyen minik sermayelerle özdeşleştirmektedirler! Bu ikisini aynı dinamiğin parçası saymak, İkinci Dünya Savaşı'nın, tarih öncesi dönemde kabileler arasında yapılan savaşlarla aynı dinamiğe bağlı olduğunu söylemek kadar bilimsel değere sahiptir! Yani indirgemeciliktir.

Bütün bunlardan çok daha önemlisi, "yeni emperyalizm" teorisyenlerinin Lenin'in teorisinde emperyalizmin kapitalizmin tarihindeki yeri konusunun farkında bile olmamalarıdır. Tekel, finans kapital ve sermaye ihracı, sadece kapitalist üretim tarzında biçimlerin nitel bir anlamda değişmesi anlamına geldiği için değil, sosyalizmi hazırladıkları için önemlidir. Bu da bize yeni bir sonuç çıkarma olanağı yaratıyor: Lenin'in emperyalizm teorisi bütün 20. yüzyıl boyunca uluslar arasında bir sömürü ilişkisinin teorisi gibi anlaşılmıştır. Oysa, bu tür bir boyutu olmakla birlikte, Leninist teori **esas olarak kapitalist üretim tarzının hareket** yasalarıyla ilgilidir. Ama geçmişte kavranamayan bu nokta, bugün "yeni emperyalizm" teorisyenlerinin de bütünüyle ufkunun dışında kalmaktadır.

2. Klasik emperyalizm teorisinin sermaye birikiminin dinamiklerinin yanlış bir okunmasına dayandığı iddiası, iki düzeyde ele alınması gereken bir önermedir. Birinci düzeyde, Leninist teori ile Luxemburg'un teorisi arasında bir ayırıma gitmek gerekir. Hatırlanacağı gibi, yukarıda bu iki teori hakkında ortak eleştiri yapmanın son dönemde yaygın olduğu, oysa ikisini birbirinden ayıran birçok nokta dolayısıyla bu yöntemin yanlış olduğu belirtilmişti. Burada tam da böyle bir sorunla karşı karşıyayız. Kısaca hatırlatmak gerekirse, Rosa Luxemburg'un emperyalizm teorisi Marx'ın genişleyen yeniden üretim (sermaye birikimi) tahlilinin yanlış bir okunmasına dayanan eksik tüketimci bir teoridir. Kapitalist ülkelerde üretilen artık değerin gerçekleştirilebilmesi (kabaca açıklayacak olursak, üretilen bütün malların satılabilmesi) için, sistemin ana sınıfları dışından veya ülke dışından bir talep yaratılması gerektiği önermesini temel alır. Bu durumda, kapitalist olmayan ülkeler ile ticaret, kapitalizmin işleyişi için

gerekli bir koşul haline gelmektedir. Bu ülkeler kapitalistleştikçe de kapitalizmin genişleyen yeniden üretimi olanaksız hale gelecektir. Luxemburg'un sermaye birikiminin dinamiklerini yanlış yorumladığı, kitabının yayınlandığı dönemden bu yana defalarca kanıtlanmıştır.[131] Ama "klasik teori" adı altında iki farklı teoriyi bir torbaya sokarak Luxemburg'un yanlışından Lenin'in sorumlu tutulması kabul edilemez bir yöntemdir.

Tartışmanın ikinci düzeyinde, Lenin'in kendi yapıtında varılan ve sermaye ihracını açıklamakta kullanılan (Hobson'dan devralınmış) eksik tüketimci damar vardır. Yukarıda 3. Bölüm'de bunun gerçek bir hata olduğunu, ama Lenin'in emperyalizm açıklamasında esas damarı oluşturmadığını, teorisinde bir fazlalık olduğunu ortaya koymuş bulunuyoruz. Lenin'in emperyalizm teorisi, sermaye birikiminin dinamikleri arasında esas olarak (a) sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması süreçlerine ve (b) banka sermayesinin kapitalizm çerçevesindeki rolünün değişimine yaslanır. Bunların Marx'ın yetkin biçimde saptadığı dinamikler olduğu ve tarihsel gelişmenin Marx'ın tahlilini doğruladığı ise kuşku götürmez.

3. Emperyalist devletler arasında rekabetin 20. yüzyılın başında var olduğu halde Lenin tarafından emperyalizmin değişmez bir yasası haline getirildiği, oysa bugün böyle bir rekabetin söz konusu olmadığı önermesi birkaç düzeyde incelenmelidir. Bir düzeyde, Lenin'in emperyalist devletler arasındaki rekabet konusundaki ısrarının eleştirmenlerince doğru anlaşılıp anlaşılmadığı araştırılmalıdır. Bir başka düzeyde, bu tür bir rekabetin günümüzde **ekonomik** temellerinin gerçekten ortadan kalkıp kalkmadığı incelenmelidir. Nihayet, ekonomik temeller var olsa bile, devletler arası rekabetin politik koşullarının mevcut olup olmadığı mercek altına alınmalıdır.

131 Bu konuda en kapsamlı eleştiri Buharin'e aittir. Bkz. *Imperialism and the Accumulation of Capital*. Bu çalışma İngilizcede Kenneth Tarbuck'ın derlediği ve Rosa Luxemburg'un *The Accumulation of Capital—An Anti-critique* başlığını taşıyan çalışmasının da yayınlandığı bir kitapta yer almaktadır (Monthly Review Press, New York ve Londra, 1972).

Emperyalizm teorisinin bütününü ilgilendiren ilk düzeyde, PG'nin Lenin'i bütünüyle yanlış okuduğunu saptamak oldukça kolaydır. Lenin, emperyalistler arası barışçı anlaşma dönemleri olabileceğini hiçbir zaman reddetmemiştir. Bunun **kalıcı, daimi olabileceğini** yadsımıştır. Lenin ile Kautksy arasındaki tartışma tam da bu terimlerle yürütülmüştür. Lenin *Emperyalizm*'de açıkça şöyle yazıyor:

> [M]ücadelenin *biçimleri*, değişken, göreli olarak özgül ve geçici nedenlere bağlı olarak sürekli biçimde değişir, ama mücadelenin *özü*, sınıf *içeriği*, sınıflar varoldukça, kesinlikle *değişemez*... Kapitalistler dünyayı özel bir kötü niyetleri olduğu için değil, ulaşılmış olan yoğunlaşma derecesi onları kâr edebilmek için bu yöntemi benimsemeye zorladığı için bölüşürler. Ve bu bölüşüm 'sermayeye orantılı', 'güce orantılı' olur, çünkü meta üretimi ve kapitalizm çerçevesi içinde başka bir bölüşüm yöntemi olamaz. Ama güç ekonomik ve politik gelişme ile değişikliğe uğrar... Mücadele ve anlaşmalar sorununu (bugün barışçıl olabilir, yarın savaşçı, ertesi gün yeniden savaşçı vb.), kapitalist birlikler arasındaki mücadelenin ve anlaşmaların *özünün* yerine geçirmek, bir sofist derekesine alçalmaktır. (*CW*, 22, 253)

Bugün barışçıl, yarın savaşçı... Demek ki, Lenin'in emperyalizm teorisi her dönem savaş olması gerektiğini değil, işin özünün bölüşüm/paylaşım olduğunu söylemektedir. Hangi dönemde barışçıl bir çözüm, hangi dönemde rekabete dayalı çatışmalar olacağı ise ancak **somut durumun somut analizi** yoluyla belirlenebilir. Yani emperyalist devletler arası çatışma olasılıklarını mutlaklaştıran Lenin değildir; bugün emperyalistler arası barışçıl paylaşım olanaklarını mutlaklaştıran PG'nin kendisidir.

İkinci düzeyde, PG'nin ve Aijaz Ahmad'ın artık ulusal burjuvazilerden bahsetmenin bir anakronizm olduğu yolundaki tezi vardır. Ne biri, ne de öteki bu tezlerini destekleyecek ciddi bir argüman geliştirirler. Bu yazarlar da siyasi düzeyde ulusal devletlerin öneminin devam etmekte olduğunu savunsalar da, öyle anlaşılıyor ki, ekonomik düzeyde, aynen Hardt ve Negri gibi, liberal küreselleşme teorisinin ulusal burjuvazilerin aşıldığına dair efsa-

nesini eleştirisiz biçimde kabul etmişlerdir. Yukarıda, çokuluslu şirketlerin her birinin bir ulusal aidiyeti olduğunu vurgulu biçimde belirtmiştik. Farklı ülkelerin çokuluslu şirketlerinin arasındaki rekabette tekil ulusal devletin kendi ülkesinin ulusal sermayesini desteklemesi de örneği sık sık görülen bir şeydir. (Bazen ulusal sermayenin bir bütün olarak gücünü pekiştirmek için devletin belirli alanlarda kendi ülkesinin sermayesini rekabette korumaktan kaçındığı durumlar da mevcuttur. Dolayısıyla, burada söylenen şeyi, ulusal devletlerin kendi ulusal sermayelerini **bir bütün olarak** koruduğu biçiminde okumak gerekir.) Dolayısıyla, her ulusal devletin ardında hâlâ ötekilerden kolayca ayırt edilebilecek bir ulusal burjuvazi vardır. Bu yüzden de, emperyalistler arası rekabetin maddi temeli ortadan kalkmamıştır.

Geriye, PG'nin günümüz emperyalizmi ile ilgili temel tezi kalıyor: Buna göre, ABD devleti, esas olarak siyasi ve askeri düzeyde, bunun yanı sıra finansal düzeyde, bütün öteki emperyalist ülkeleri sıkı sıkıya hâkimiyeti altında tuttuğu bir uluslararası sistemi kurmuştur. Bu tez, yukarıdakilerden farklı olarak içinde yaşamakta olduğumuz tarih diliminin somut özelliklerine yaslanır ve emperyalizm teorisi düzeyinde değil, somut koşulların analizi düzeyinde değerlendirilebilecek bir tezdir. Buna bölümün sonunda döneceğiz. Ama bir noktayı hemen hatırlatalım: ABD'nin bugün öteki emperyalist ülkeler üzerinde sağlam bir hegemonya kurmuş olduğu tezi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Lenin'in emperyalizm teorisi ile çelişmez. Lenin'in teorisi ile çelişecek olan, bu hegemonyanın sarsılmaz ve kalıcı olarak sunulmasıdır.

4. Klasik emperyalizm teorisinin emperyalizme tabi ülkeler ya da "Üçüncü Dünya" üzerinde gereksiz yere yoğunlaştığı tezi bütünüyle Lenin ile Luxemburg'un teorilerinin birbirine indirgenmesi üzerinde yükselir. Yukarıda Luxemburg'un teorisi özetlenirken, kapitalist olmayan bir dış dünyanın kapitalizmin genişleyen yeniden üretimi için neredeyse vazgeçilmez olduğunu görmüştük. Lenin'de ise kapitalist olmayan dünyaya ya da günümüz terimleriyle ifade edersek azgelişmiş ülkelere özel bir yer verildiğini söylemek bütünüyle yanlıştır. Çünkü Lenin beyaz üzerine siyah

mürekkeple **tam tersini yazmıştır**. Kautsky'nin emperyalizm tanımı, kapitalist ülkelerin tarımsal bölgeleri ele geçirme çabası üzerinde yükselir:

> Emperyalizm ileri derecede gelişmiş sanayi kapitalizminin bir ürünüdür. Her bir sanayileşmiş kapitalist ülkenin, tarımsal bölgeleri oralarda yaşayan ulusları hiç kaale almaksızın hep genişleyen bir ölçekte kendine tabi kılma ve ilhak etme çabasından ibarettir.[132]

Lenin buna şöyle cevap verir:

> Emperyalizmin ayırıcı niteliği *yalnızca* tarımsal bölgeleri değil, en üst düzeyde sanayileşmiş bölgeleri dahi (Almanya'nın Belçika konusundaki iştahı, Fransa'nın Lorraine konusundaki iştahı) ilhak çabasıdır...

Bunun temel nedenlerinden birini de Lenin büyük güçlerin birbirleriyle rekabet içinde olması olarak açıklar. (*CW*, 22, 268-69) Bu örnekten de hareket edilerek denebilir ki, Lenin'in emperyalizm teorisi aslında emperyalistlerle "Üçüncü Dünya" arasındaki ilişkiler üzerinde değil, esas olarak emperyalist ülkelerin kendi aralarındaki ilişkiler üzerinde durmakta, emperyalist yağmaya konu olan ülkeleri biraz ihmal etmektedir! Buna yukarıda belirttiğimiz noktayı eklemek gerekir: Lenin'in *Emperyalizm*'i, esas olarak kapitalizmin kendi iç yapılarında meydana gelmiş olan değişikliklerin bir incelemesidir. Sadece hasımları değil, taraftarlarının % 90'ı da Lenin'in emperyalizm teorisinin bu özelliğini kavrayamamışlardır.

Eleştirmenler, emperyalist sermayenin bugün büyük ölçüde emperyalist ülkeler arasında sermaye akımları ve ticaret üzerinde yoğunlaştığını söylüyorlar. Ama bu Lenin için yeni bir haber değildir ki! Lenin uluslararası sermaye akımlarını incelerken, çok geniş bir sömürge sistemine sahip olan Britanya'nın tersine

132 Kautsky, "Stato nazionale, stato imperialista e confederazione di stati" (1915), *L'imperialismo*, a.g.y, s.144. Kautsky, bir başka pasajda şöyle yazar: "emperyalizm... tarımsal ülkelerin işçilerini şiddete dayanan yöntemlerle tabi kılmaya ve sömürmeye çalışır..." (a.g.y., s. 229).

Fransa ve Almanya'nın dış yatırımlarının esas olarak Avrupa ve Amerika'da yoğunlaştığını kendisi de vurgular (*CW*, 22, s. 243). Yukarıda söylediklerimizden sonra, Lenin'in buna şaşırması için de hiçbir neden yoktur.

5. PG'nin Lenin'e yönelttiği en yaşamsal eleştirilerden biri, başvurduğu devlet teorisinin indirgemeci ve araçsal olduğudur. Gerçekte bu eleştiri ile birlikte "yeni emperyalizm" teorisinin kendisinin en sorunlu alanlarından birine giriyoruz. Yukarıda, PG'nin kendi emperyalizm teorisini özetlerken, bu teorinin devlet teorisinin bir uzantısı olarak geliştirilmesi gerektiğini ileri sürdüklerini görmüştük. Burada amaç kapitalist emperyalizmi sermaye birikiminin dinamiklerinden koparmak ve siyasal düzeyde emperyalist devletler arasındaki mücadelenin öyküsünün anlatılmasına indirgemektir. Aynı şey, David Harvey'in Giovanni Arrighi'den devralarak geliştirdiği "iki mantık" teorisinde görülebilir. Harvey'e göre, kapitalist üretim tarzında iki mantık vardır: sermaye mantığı ve teritoryal mantık. Kapitalizmin işleyişinde bu mantıklardan bazen biri, bazen öteki üstün gelir.[134] Bu yaklaşımlarda yapılan, sermayenin ekonomik alanda yarattığı dinamiklerle kapitalist devletlerin politik ve askeri stratejilerini birbirinden bağımsızlaştırmaktır.

Lenin, bu tür bir yaklaşıma bütünüyle yabancıdır. Lenin'in emperyalizm teorisinin bütün mantığı emperyalist devletlerin dünya ekonomisi içinde kendi ülkelerinin sermayelerinin çıkarlarını korudukları ve başka ülkelerin sermayelerinin çıkarlarına darbeler indirmeye çalıştıkları iddiası üzerine kuruludur. Elbette, politik, diplomatik ve askeri faaliyetlerin özünde ekonomik çıkarlar ol-

133 "Territorial" sözcüğünün (ve kökenindeki "territory" sözcüğünün) Türkçeleştirilmesi son derece zordur. Kendi başına alındığında, "territory" elbette bir ülkenin toprağı anlamına gelir. Ama kelimenin sıfat hali olan "territorial" sözcüğünün "topraksal" gibi bir ucube sözcük ile Türkçeleştirilmesinin sakıncaları bir yana, bu sıfat her zaman ülkeleri değil, bazen de bölgeleri niteler. Bu yüzden biz terimi (Türkçedeki okunuşuna göre) olduğu gibi Türkçeleştirmeyi tercih ediyoruz.

134 Bkz. *The New Imperialism*, a.g.y., s. 26-27 ve 33.

makla birlikte, bu alanların kendine özgü dinamikleri de mevcuttur ve buralarda atılacak her adım bire bir ekonomik çıkarlara indirgenerek açıklanamaz. Bir kez ekonomik çıkarlar temelinde dünyanın emperyalist ülkelerce paylaşımı işin özü olarak ortaya konulduğunda, bazı politik, diplomatik ve askeri adımlar, bu paylaşım mücadelesinde taraflardan birinin elini güçlendirmekten başka hiçbir ekonomik işlev görmüyor olabilir. Tarihte birçok sömürgeleştirme operasyonu, sömürgeleştirmeye başvuran devletin o bölgeden doğrudan hiçbir ekonomik beklentisi olmamakla birlikte, rakiplerine karşı jeopolitik ve jeostratejik bakımdan avantaj kazanmak için giriştiği operasyonlardır. Lenin'in üzerinde ısrarla durduğu şey emperyalist çağda bu jeopolitik ve jeostratejik adımların ardında bir bütün olarak ekonomik çıkarların yattığıdır. Ayrıca, elbette devletin politikası üzerinde burjuvazinin çıkarları dışında öteki sınıf ve katmanların basıncı da bir ölçüde etkili olur. Ama bunları devletin esas yönelişinin, yani hâkim sınıf olan burjuvazinin çıkarlarının savunulmasında ve geliştirilmesinde birer tahdit olarak ele almak gerekir. Son tahlilde, bir devletin yönelişini hâkim sınıf belirlemiyorsa, bu, Marksist devlet teorisine bütünüyle aykırı bir sonuca varmak demektir.

İndirgemecilik, devletin her attığı adımda burjuvazinin çıkarlarının çıplak ifadesini görmek demektir. Devletin politikalarının bütünsel olarak burjuvazinin ekonomik çıkarlarını savunmaya yönelik olarak biçimlenmesine indirgemecilik denemez. Araçsal devlet teorisi ise, burjuvazinin devleti basit bir alet gibi kullandığının iddia edildiği durumlar için kullanılır. Oysa, Lenin'in emperyalizm teorisinde emperyalist devletlerin dünyayı paylaşma politikalarının hangi mekanizmalarla biçimlendiği konusunda ayrıntıya girilmez. Gerçekte, devletin bir kurum olarak var olma ve güçlenme konusundaki kendine özgü çıkarları, kapitalist sistemde o ülkenin burjuvazisinin çıkarlarına nesnel olarak bağlı olduğu için, aslında burjuvazinin devleti bir araç olarak manipüle etmesine gerek dahi yoktur.

Buradaki tartışma esasında Lenin'in teorisi üzerine değildir. Marksist bir yöntemle çalıştığını ileri süren bir dizi yazarın dev-

let ile burjuvazinin (sermaye birikiminin) çıkarlarını birbirinden koparmaya çalışmaları ile ilgilidir. Bu tartışmanın Lenin'in değil, hasımlarının (özel olarak da PG'nin) devlet teorisi açısından büyük sorunlara işaret ettiği aşağıda görülecektir.

6. Lenin, serbest ticaret kapitalizmi ile emperyalist aşamayı karşı karşıya getirirken, kapitalizmin asli özelliklerinin ortadan kalktığını hiçbir zaman söylememiştir. Zaman zaman, yenilikleri vurgulamak için iki dönem arasındaki karşıtlıkları daha vurgulu biçimde ortaya koymayı, sürekliliği ise daha az öne çıkarmayı tercih etmiştir. Kendisinin sevdiği bir terimle "çubuğu bir yönde fazla bükmüştür" Ama gerek *Emperyalizm* kitabında, gerekse daha sonra, emperyalizmin kapitalist üretim tarzının bütün temel yasalarıyla sürekliliğini açıkça belirtmiştir.

Lenin, Hilferding'in daha *Finans Kapital* başlıklı çalışmasından (1910) başlayarak savunduğu ve 1920'li yıllarda "örgütlenmiş kapitalizm" teorisinde doruğa yükselttiği, tekellerin krizleri nihayet ortadan kaldırdığı tezine tam da bu nedenle karşı çıkar (*CW*, 22, 208). Ayrıca, tekellerin eski ekonomiyi ortadan kaldırmadığını, onun yanı sıra ve onunla zaman zaman çelişki içinde varlığını sürdürdüğünü belirtir (*CW*, 22, s. 266). Çürüme eğilimini tartışırken, tekellerin kapitalizm koşulları içinde rekabeti engelleyemeyeceği yolundaki ifadesi de aynı yöndedir (*CW*, 22, 276).

Ama bütün bunlardan önemlisi, 1919'da Bolşevik Partisi'nin programı yenilenirken Buharin ile giriştiği tartışmadır. Buharin 1915'te yayınladığı *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* başlıklı kitabında, bir yandan dünya çapında dev bir uluslararasılaşma yaşanırken, bir yandan da tekil ülkeler çapında sermaye ve devlet arasında bir kaynaşma süreci gözlendiğini ve ulusal ekonomilerin tek bir kapitalist tröst haline geldiğini ileri sürmüştü. Kendi içinde, emperyalizmin uluslararası bir ekonomi ile ulusal çıkarlar ve devletler arasında yaşadığı çelişkinin bir ifadesi olarak görülebilecek bu yaklaşım, uca taşındığında Hilferding'in "örgütlenmiş kapitalizm" teorisinin alanına girebilecek bir potansiyele sahipti. Nitekim, savaştan ve Ekim Devrimi'nden sonra Buharin kapitalizmin eski anarşik yapısının ortadan kalkmış olduğunu,

kaynak dağılımının artık örgütlenmiş mekanizmalara dayandığını, dolayısıyla ulusal ekonomik krizlerin temelinin de ortadan kalkacağını ileri sürmüştür. Lenin ise Buharin'in bu tezlerine karşılık emperyalizmin "eski kapitalizm"in ortadan kalkması anlamına gelmediğini, yalnızca tekellerden oluşmadığını, tekellerin yanı sıra piyasanın anarşisinin, rekabetin ve bunalımların devam ettiğini ısrarla vurgulamıştır. Lenin 1919'da parti programı tartışılırken sunduğu raporda şöyle diyor:

> Kapitalizmin asli temeli olmadan, arı bir emperyalizm hiçbir zaman varolmamıştır, hiçbir yerde yoktur, hiçbir zaman da olmayacaktır. Finans kapitalizmi sanki altında eski kapitalizmin temellerinden hiçbiri yokmuş gibi betimlendiğinde, bu, birlikler, karteller, tröstler ve finans kapitalizmi hakkında söylenmiş her şeyin yanlış biçimde genelleştirilmesidir.[135]

Lenin'in özlü formülüyle, "[E]mperyalizm kapitalizmin üzerinde bir üstyapıdır."[136] Kısacası, Hilferding ve Buharin politika ile ekonomi arasındaki ilişkinin emperyalizm çağında değiştiğini ileri sürerken, Lenin kapitalizmin temel yasalarının emperyalizm çağında da toplumsal hayata damga vurduğunu sürekli olarak belirtmiştir.

Bu tarama bizi şu sonuca ulaştırıyor: Çağdaş emperyalizm teorisyenlerinin Lenin'e yönelttiği eleştiriler arasında sadece birinde bir gerçek payı vardır, o da Lenin'in Hobson'dan devraldığı eksik tüketimci damara ilişkindir. Ama yukarıda bu damarın Lenin'in yapıtında asli bir yeri olmadığını ve yapıtının bütünlüğünü bozmadan kolayca tasfiye edilebileceğini görmüş bulunuyoruz. Öyleyse ulaşacağımız sonuç açıktır: Lenin'in teorisi çağdaş yazarların eleştirilerine karşı dayanıklıdır. Daha da ötesi, günümüzün gerçekliği Lenin'in teorisinin bugün 20. yüzyılın başından da daha güçlü biçimde dünya kapitalizminin özelliklerini kavrayarak açıklayabildiğini göstermektedir.

135 V.I.Lenin, "Report on the Party Programme", *Collected Works*, cilt 29, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 165.

136 A.y., s. 168.

Hiçbir teori dogma değildir. Lenin'in teorisi daha baştan kapitalizmin eğilimlerini doğru kavrayamayan ya da zamanın eskittiği bir teori olsaydı elbette tarihte hak ettiği yere terk edilirdi. Örneğin burjuvazinin büyük iktisatçılarından Schumpeter de *Emperyalizmin Sosyolojisi*[137] başlıklı çalışmasında orijinal bir emperyalizm teorisi geliştirmiştir. Schumpeter'e göre, emperyalizm kapitalizmin doğasının bir sonucu değildir; yüzyıl dönümünde kapitalist toplumda ve devlette hâlâ büyük bir ağırlık taşımakta olan soylu sınıflara ve onların politik personeline atfedilebilecek bir politikadır. 20. yüzyılın başında henüz sınanmamış olan bu teori, soylular sınıfının tarih sahnesinden bütünüyle silinmesinden ve ABD gibi bağrında soyluluğu hiç taşımamış bir ülkenin en büyük emperyalist ülke haline gelmesinden sonra savunulabilecek bir teori olamaz. Eğer Lenin'in teorisi de Schumpeter'inki ile bu tür bir yanlışlanma kaderini paylaşmış olsaydı, elbette Marksistlerin yeni bir emperyalizm teorisi geliştirmesi kaçınılmaz bir görev olurdu. Ama, yukarıda açıklandığı gibi, Lenin'in teorisi tam tersine kendisinden sonraki gelişmeleri de açıklayabilecek bir yapıya sahip olduğu için bugün de genel yapısı ile geçerlidir.

Emperyalizm tartışmasının ardındaki politik farklılıklar

PG'nin Leninist emperyalizm teorisine yönelttiği reddiyeye, bilebildiğimiz kadarıyla, İngilizce konuşulan dünyada tek cevap Uluslararası Sosyalizm akımının önderlerinden ve teorisyenlerinden Alex Callinicos'tan gelmiştir.[138] Bu kendi içinde son derece anlamlıdır. Lenin'in mirasının dünya solunun çok yaygın kesimlerince çoktan terk edilmiş olduğunu bir kez daha ortaya

137 Joseph Schumpeter, *The Sociology of Imperialism*, Richard Swedberg (der.), *The Economics and Sociology of Capitalism*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1991.

138 Alex Callinicos, "Imperialism and Global Political Economy", *International Socialism*, sayı 108, Sonbahar 2005, http://www.isj.org.uk/index.php4?id=140&issue=108.

koymaktadır. Ne var ki, Callinicos'un PG'ye cevabı da ancak çok yüzeysel bir anlamda Leninist emperyalizm teorisinin savunusu sayılabilir. Yazısının ilk sayfasında "klasik emperyalizm teorisi"nin en güçlü biçimde Buharin'in yapıtında ifadesini bulduğunu ileri süren Callinicos, bunun ardından "yeni emperyalizm" teorisine adım adım yaklaşmaktadır. Her şeyden önce, Harvey'in Arrighi'den hareketle öne sürdüğü "iki mantık" teorisini, üstelik bunun klasik emperyalizm teorisiyle bütünleştiğini varsayarak, kabul etmektedir. Oysa, yukarıda, Harvey'in "iki mantık" yaklaşımının, aynen PG'de olduğu gibi, ekonominin politikadan kopartılmasının bir aracı olduğunu ifade etmiştik. Kaldı ki, Callinicos'un ileri sürdüğü gibi klasik emperyalizm teorisinin en kesinlikli ("rigorous") formülasyonunu sunan Buharin "devleti sermayenin basitçe bir aracı olarak görme eğilimi" sergiliyorsa, Harvey'in yaklaşımının klasik emperyalizm teorisi ile paralel olduğu nasıl söylenebilir? (Yukarıda, Lenin'in sermaye/devlet ilişkisi konusundaki görüşlerinin de "iki mantık" teorisiyle bağdaşamayacağını ortaya koymuştuk.)

Callinicos'un PG'ye doğru attığı ikinci adım, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra emperyalistler arası mücadelenin azgınlaşacağı konusunda kendi beklentilerinin hatalı olduğunu kabul etmesidir. Callinicos'un "devlet kapitalizmi" saydığı SSCB'nin yıkılışına neden bu kadar büyük bir rol atfettiği sorununu bir kenara bırakalım. Beklentisinin gerçekten de bu kadar mekanik ve dolaysız olduğu konusundaki itirafını da bir özeleştiri kabul edelim. Ama PG'nin emperyalistler arası rekabet ve çatışmayı bütünüyle dışlayan çerçevesinin kendi görüşüne "yararlı bir düzeltici" olduğunu kabul etmekle, Callinicos ister Buharin'in, ister Lenin'in klasik teorisinden muazzam bir taviz vermiş olmaktadır. PG, yukarıda ısrarla vurgulandığı gibi, emperyalistler arası ilişkilerin sadece günümüz koşulları altında siyasi ve askeri çatışmaları dışladığını ileri sürmemekte, genel olarak ABD imparatorluğunun hâkimiyetinin bu tür gerilim ve çatışmaları bütünüyle dışladığını iddia etmektedirler. Callinicos'un yazı-

nın geri kalan bölümlerinde, büyük güçler arasındaki rekabet potansiyelinin bütünüyle ortadan kalkmamış olduğu ve (bizim burada yapmakta olduğumuz tartışma bakımından ikincil bir önem taşıyan) 1970'li yıllarda başlayan ekonomik krizin henüz sona ermemiş olduğu yolundaki itirazları bu durumda bütünüyle yetersiz kalmaktadır. PG, Callinicos'a yazdıkları cevabi yazıda[139] Callinicos'un "klasik emperyalizm teorisinin 'ciddi kusurları'nı teslim etmesi" karşısında memnuniyetlerini gizlememişlerdir.

Tartışma Callinicos'un sandığından, ya da en azından ifade ettiğinden, çok daha önemli politik bir anlama sahiptir. PG'nin (ve öteki "yeni emperyalizm" teorisyenlerinin) Leninist emperyalizm teorisine yönelttikleri reddiye şu soru ile doğrudan doğruya iç içe geçmiştir: Günümüzün emperyalist kapitalizmi bağrında devrimci atılımlara ortam sağlayacak patlayıcı çelişkiler taşımakta mıdır, taşımamakta mıdır? PG'nin sorunu böyle kavradıkları ve bu tür patlayıcı çelişkilerin varlığını reddettikleri kolayca gösterilebilir. PG, Lenin'in teorisini bütünüyle reddettikleri makaleden bir yıl sonra yazdıkları bir başka makalede şöyle demektedir:

> Her ne kadar toplumsal dönüşümün yolunu açma bakımından emperyal çelişkilerin yeniden yaşanmasına veya kontrolden çıkacak finansal krizlere yaslanmamız mümkün değilse de, neoliberal ve emperyal meşruiyetin sorunlarının sağladığı açılımlar, kapitalizmi gerçekten temelden değiştirecek yeni politik stratejilerin geliştirilmesi için bol bol zemin yaratmaktadır.[140]

"Toplumsal dönüşüm"ün içeriğinin ne olduğunu elbette PG kendileri biliyordur. Bize bu terim pek açık görünmüyor. Hele hele "kapitalizmin gerçekten temelden değişmesi"nden, bırakın devrimi, kapitalizmin reformist bir tarzda ötesine geçilmesinin kastedilip edilmediğini bile anlamak mümkün değil. PG'nin ne-

139 "'Imperialism and global political economy': A reply to Callinicos", a.g.m.

140 "Finance and American Empire", *Socialist Register 2005*, s. 75. Ayrıca: "Kapitalizmin içinde yaşadığımız döneminde radikal değişim için açılımlar, ani bir ekonomik çöküşten ziyade politik meşruiyet sorunları çerçevesinde ortaya çıkacaktır." A.g.m., s. 74.

reye varmak istediklerini buradan anlayamıyoruz, ama varmak istemedikleri yeri ve sözünü ettikleri "yeni politik stratejiler"i başka yazılarından çıkarmak mümkün. Önce stratejilerden başlayalım.

Panitch birkaç yıl önce yazdığı bir makalesinde işçi hareketinin belirlemesi gerektiğini düşündüğü strateji üzerinde ayrıntılı biçimde durmuştur.[141] Bu stratejinin en çarpıcı yanı Marksizmi temel aldığını hep söylemiş olan Panitch'in André Gorz'un 60'lı yıllarda Avrupa için önermiş olduğu bir stratejiyi günümüze uyarlamış olmasıdır. Bilindiği gibi, Gorz 80'li yıllarda "Elveda Proletarya" sloganını meşhur etmiş bir Avrupalı sol düşünürdür. Marksistler, Gorz'un bu sloganına karşı birçok eleştiri getirmişlerdir. Ne var ki, Panitch Gorz'un daha sonra işçi sınıfının merkezi rolünü kabul ettiğini ısrarla vurgulamaktadır. Gorz'dan yaptığı alıntı, söz konusu yazarın işçi sınıfına Marksizmin tanıdığı türden bir merkezi konum atfetmediğini, sadece çeşitli STK'lar arasında en güçlü kuruluşlar oldukları için, sendikaların rolünün ağırlık taşıdığını söylemektedir. Zaten Gorz'un proletaryaya veda ettiği dönemdeki görüşlerini değiştirdiğine ya da bu konuda özeleştiri yaptığına dair ortada hiçbir bilgi yoktur. Dolayısıyla, Panitch'in yol arkadaşı, bir Marksist'in **strateji çizerken** birlikte yürümesi için tuhaf bir arkadaştır!

Ana hatlarıyla özetlenecek olursa, Panitch'in stratejisi dört temel unsurdan oluşmaktadır: yatırım işlevinin toplumsallaşması (yani yerel birtakım kurulların yerel yatırım kararlarında söz sahibi olması)[142]; işçi hareketinin yeniden kurulması ve demokratikleştirilmesi[143]; tekil konularda yürütülen kampanyaların deneyiminin genelleştirilmesi ve kalıcı olması için... hayır, bir sosyalist parti kurulması değil, "örgütlü bir hareket" kurulma-

141 Leo Panitch, "Reflections on Strategy for Labour", *Socialist Register 2001*, s. 367-392.

142 A.g.m., s. 372, 381.

143 A.y., s. 382-84.

sı[144]; yeni bir enternasyonalizm (her şey gibi bu da "yeni"dir ve yeniliği bir Enternasyonal kurulmasına "pek az hoşgörü" gösterilebileceğini belirtmesindedir Panitch'in).[145]

Panitch ile Gindin'in beraber yazdığı bir makalede ise yazarların Marksist teorinin birçok yönü ile ilgili hoşnutsuzlukları dile getirilir.[146] Yazarlar, işçi sınıfının tarihsel gelişmenin öznesi olarak nasıl bir rol oynayabileceği konusunda kuşkucu bir yaklaşımı benimserler (böylece Panitch'in strateji önerisinde Gorz'u yol arkadaşı seçmekle çok da tuhaf bir şey yapmamış olduğu ortaya çıkar). Liberal demokrasi konusunda ciddi yanılsama belirtileri içeren önermeler ileri sürerler. Sosyalist toplumu daha kapitalizmin sınırları içinden kurmaya başlama hayalini içeren bir dizi öneri yaparlar. Ve Panitch'in strateji önerilerine çok aydınlatıcı bir ek yaparak "piyasaları toplumsallaştırmak"tan söz ederler!

Ama bu yazıda bir inci vardır ki, bu hepsinden daha değerlidir. Panitch ve Gindin Marksist devlet teorisine, özellikle de proletarya diktatörlüğü kavramına cepheden hücum ederler. Böylece sadece Lenin'le değil, Marx'la da kopuş içinde olduklarını kendileri ifade etmiş olurlar. Bir düşünürün Marksist olup olmadığı konusunda en iyi kriter, Marx'ın kendi düşüncesini başkalarından nasıl ayırdığıdır. Bakın Marx (aşırı alçakgönüllülükle de olsa) Joseph Weydemeyer'e mektubunda ne yazıyor:

> Bana gelince, ne modern toplumda sınıfların varlığının, ne de bu sınıflar arasındaki mücadelenin keşfi konusunda bana bir paye vermek gerekir. Benden çok önce burjuva tarihçileri bu sınıf mücadelesinin tarihsel gelişimini anlatmışlardı; burjuva iktisatçıları da bu sınıfların ekonomik anatomisini ortaya koymuşlardı. Benim çalışmamda yeni olan şunları kanıtlamak olmuştur: 1) **Sınıfların varlığının**, yalnızca **üretimin gelişmesinde belirli tarihsel evrelerle** bağlantılı olduğu; 2) sınıf mücadelesinin zo-

144 A.y., s. 385-86.

145 A.y., s. 387-88.

146 Leo Panitch ve Sam Gindin, "Transcending Pessimism: Rekindling Socialist Imagination", *Socialist Register 2000*, http://www.yorku.ca/socreg/.

> runlu olarak **proletarya diktatörlüğüne** yol açtığı; 3) bu diktatörlüğün kendisinin yalnızca **bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına** ve **sınıfsız bir topluma** bir geçiş olduğu.[147]

Panitch/Gindin için bir önem taşıyacağını sanmıyoruz, ama Lenin'in bu konudaki fikri de ikirciksizdir:

> Tek tutarlı sınıf olan proletaryanın diktatörlüğü, burjuvaziyi devirmek ve karşı devrimi gerçekleştirme yönündeki çabalarını püskürtmek için gereklidir. Proleter diktatörlüğü o kadar her şeyin üzerinde bir önem taşır ki, böyle bir diktatörlüğün gerekliliğini reddeden ya da sadece sözde kabul eden hiç kimse Sosyal Demokrat Parti'nin [yani o dönemin terminolojisine göre Marksist bir partinin] üyesi olamaz.[148]

Bu yazarlar Batı'nın prestijli bir üniversitesinde prestijli profesörler olduğu için, Marksist devlet teorisi konusunda söylediklerini duymamayı tercih eden çok olmuştur. Umarız bu yazıyla birlikte kulaklarını tıkayanlar azalacaktır.

Şimdi David Harvey'in kendi teorisinden nasıl bir strateji çıkardığını araştırmaya geçebiliriz. Uluslararası burjuvazinin son çeyrek yüzyıldır neoliberalizm, "küreselleşme", esneklik ve yalın üretim temelinde başlattığı taarruza karşı Harvey'in önerdiği çözüm bütünüyle Keynesçi bir reformizmdir. Harvey, bu taarruzun, 1970'li yılların ortalarında başlamış olan dünya çapındaki uzun ekonomik kriz bağlamında sermaye ile işçi sınıfının çıkarlarının çıplak biçimde karşı karşıya gelmesi dolayısıyla burjuvazinin krizi işçi sınıfını yenilgiye uğratarak aşma girişiminin ürünü olduğunu kavrayamamıştır. Ona göre, bu politikalar esas olarak inatçılıktan benimsenmiştir ve sermayenin ya da kapitalizmin bile aleyhinedir. Oysa başka bir çözüm mümkündür: Bir önceki Büyük Depresyon sırasında, 1930'lu yıllarda Franklin D.

147 "Marx to Joseph Weydemeyer in New York" (5 Mart 1852), Marx-Engels, *Selected Correspondence*, Progress Publishers, New York, 1975, s. 64. Vurgular aslındadır.

148 V.I.Lenin, *A Caricature of Marxism and Imperialist Economism, Collected Works*, 23, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 69.

Roosevelt yönetimi altında ABD'de uygulanmış olan New Deal (Yeni Anlaşma) politikası, yani esas olarak devlet harcamalarına ve müdahalesine dayanan bir kapitalist politika, çözümlerden biridir, hatta tek çözümdür.

Bu yaklaşımı Harvey'in kendi kaleminden alıntılarla aktaralım. Harvey'e göre, neoliberalizm benimsendiyse, bu, ülke içi reformlar yoluyla sorunun çözülmesinin reddedilmesinin sonucudur:

> Genişlemiş yeniden üretimin yol açtığı kronik aşırı birikim sorunları ortaya çıkmasaydı ve iç reformlarla çözüm yolları üretilmesine siyasi olarak burun kıvrılarak bu sorunlar çözümsüz bırakılmasaydı elbette bunların hiçbiri önem taşımayacaktı.[149]

Görüldüğü gibi, Harvey, içeride reformların da bir çözüm yolu olduğunu, ama burjuvazinin buna burun kıvırdığı için neoliberal taarruzu seçtiğini ileri sürüyor. Yani krizin başından bu yana her türden reformist solcunun düştüğü yanılgıya bir kez daha düşüyor. Neoliberalizmin söküp almaya çalıştığı işçi ve emekçi kazanımları, sermayenin karşısındaki en büyük sorundur. Harvey ise bu kazanımlara yenilerinin katılmasının krize çözüm olabileceğini sanıyor.[150]

Bu alternatifin bir New Deal olduğunu Harvey kitabının sonunda açıkça dile getiriyor:

> Geçici de olsa, sorunun üretimin kapitalist kurallarına göre tek çözümü, küresel çapta bir çeşit 'Yeni Anlaşma' [New Deal]'dır. Bu yeni 'Yeni Anlaşma', sermaye dolaşım ve birikimini neoliberal zincirlerden kurtararak özgürleştirmek; devlet gücünü daha müdahaleci ve paylaştırıcı yönde düzenlemek; mali sermaye gü-

149 *Yeni Emperyalizm*, s. 151. Türkçe versiyonda "aşırı birikim" kavramı bir dizgi yanlışı sonucunda "aşırı birim" olarak yer almıştır. Biz metni bu dizgi yanlışını düzelterek aktardık.

150 Bu konuda bkz. K. Tanyılmaz, " 'Küresel Kapitalizm' Yanılsamasının Panzehiri: Dünya Kapitalizminin Uzun Krizi", *Devrimci Marksizm*, sayı 1, Mayıs 2006. Meseleyi en yalın biçimiyle biz de başka bir yazımızda ortaya koymuştuk: bkz. "Otuz Yıl Krizi", *İşçi Mücadelesi*, eski dizi, sayı 13, Eylül-Ekim 2004.

cünü frenlemek; uluslararası ticaretle ilgili görüşleri medyaya dikte ettiren oligopol ve monopollerin ezici gücünü (özellikle askeri endüstri kompleksinin gücünü) demokratik yollardan denetlemek demektir.[151]

Burada, en sulandırılmış türden bir reformizmin her tür hayalini bir araya toplanmış biçimde görüyoruz. Bir kere, bütün reformistler gibi Harvey de sermayenin çıkarını burjuvaziden daha iyi biliyor! Sermayeyi "neoliberal zincirlerinden kurtararak özgürleştirmek" istiyor! En azından amaçlar bakımından Marksistlerden çok farklı bir yerde olduğu ortada yazarımızın. Bunun da ötesinde, Harvey çok çeşitli reformist hataları üst üste sergiliyor. New Deal, ABD'de büyük sınıf mücadelelerinin yürütüldüğü bir aşamada, bu mücadelelerin baskısı altında ve bunları massetmek için uygulamaya konulmuş bir politikaydı. Bugün ise durum bambaşkadır. Bu yüzden bugünün ABD ya da Britanya'sında, hatta kıta Avrupa'sında bile yeniden bölüşüm politikalarının[152] uygulanması ne mümkündür, ne de sermayenin çıkarlarıyla uyuşur. Ama, öte yandan, New Deal'in 1930'lu yılların ABD ekonomisi açısından Büyük Depresyon'un üstesinden geldiği, ona bir çözüm olduğu da bir efsanedir: 1938'de yeniden patlak veren resesyon (daralma), New Deal hayallerinin sonu olmuş, ABD ekonomisi krizi ancak 1940'tan itibaren, savaş içinde (ve savaş ekonomisi temelinde) aşmıştır. Ayrıca, günümüzde sorun doğrudan doğruya işçi sınıfının (Ekim Devrimi'nin ve 30'lu yılların sınıf mücadelelerinin etkisi altında) İkinci Dünya savaşı ertesinde elde etmiş olduğu kazanımların sökülüp alınması ile ilgilidir. Oysa 1930'lu yılların Büyük Depresyonu patlak verdiğinde işçi sınıfının ne Avrupa'da, ne de ABD'de bu kadar büyük kazanımları vardı. Yani sermaye bugün, en azından ABD'de, New Deal'in sonuçlarını ortadan kaldırmaya çalışıyor. Harvey ise "üretimin kapitalist kurallarına göre" tek çözümün New Deal

151 *Yeni Emperyalizm*, s. 172-73.

152 Yukarıda, Türkçe çeviriden alınan pasajda, bu yeniden bölüşüm politikaları "paylaştırıcı" terimiyle anılmış.

olduğunda ısrar ediyor! En önemlisi, Harvey'in burjuva toplumu çerçevesinde herhangi bir iktidarın "oligopol ve monopollerin ezici gücünü ... demokratik yollardan denetleme" hayalini sol içinde yaymasıdır. Hele hele bu kadar ciddi kriz koşullarında!

Harvey, kendi savunduğu politika uygulandığı takdirde, sadece ekonomik sorunların (sermaye birikiminin sorunlarının) çözülmekle kalmayacağı, emperyalizmin saldırganlığından da vazgeçeceği kanaatindedir. Yukarıdaki pasajın yer aldığı paragraf şöyle bitiyor:

> Sonuçta, Kautsky'nin çok önceden öngördüğü gibi, kapitalist güçlerin koalisyonuyla ulaşılan daha yararlı yeni bir 'Yeni Anlaşma' emperyalizmine dönülecektir.[153]

Harvey, kendisinin kapitalizmin çıkarlarını kapitalistlerden daha iyi kavradığına o kadar inanmıştır ki, şu satırları yazmaktan bile çekinmez:

> İşin ilginç yanı, ABD'nin yanı sıra, kapitalizmin diğer çekirdek ülkelerinde (özellikle Avrupa'da) neoliberal politikalara ve kamusal ve sosyal harcamalara ayrılan ödeneklerin kısılmasına karşı kitlesel bir karşı saldırı başlaması, belki de bu ortamda, içsel olarak kapitalizmi kendi yıkıcılığından ve kriz yaratıcı eğilimlerinden kurtarabilecek tek yoldur.[154]

Burada Harvey'in gözüne bütün dünyanın baş aşağı göründüğü çıplak biçimde ortaya çıkıyor. Uluslararası burjuvazinin bütün ideologları ve kurumlarıyla çeyrek yüzyıldır hazırladığı, planladığı ve uyguladığı politika kapitalizmi yıkmaktadır, ama Harvey'in yeniden bölüşüm politikası kapitalizmi kurtaracaktır.

153 A.y., s. 173.

154 A.y., s. 65. Pasajdaki "içsel olarak" terimi, Türkçe çeviride "ülke içi" olarak karşılanmış. Harvey'in orijinal metnindeki "internally" teriminin "ülke içi" anlamına gelmediği, hem bağlamdan (bütün dünya kapitalizmi konuşuluyor), hem de teorik akıl yürütmesinden anlaşılıyor. Sözünü ettiği, kapitalizmin dışından gelecek herhangi bir etkenden farklı olarak içeriden gelecek bir basınçtır. Zaten ekonomide "ülke içi" kavramı İngilizcede "domestic" kelimesi ile ifade edilir.

Yine bu pasajdaki mantığa göre, örneğin Fransa'da işçilerin ve gençlerin İlk İstihdam Yasası'na (CPE) karşı 2006'da iki buçuk ay boyunca verdiği kitlesel mücadele, sonuçta kapitalizmi kurtaracak bir mücadeledir!

ABD "İMPARATORLUK" MU?

Bu bölümün konusu dünyanın güncel politik durumunu değerlendirmek değil. Ne var ki, "yeni emperyalizm" teorisyenlerinin Lenin'e yönelttikleri eleştirilerin sivri ucu, günümüz dünyasının somut bir değerlendirmesine dayanıyor. Panitch/Gindin'e göre, bugün ABD bütün ülkeler üzerinde sağlam bir siyasi-askeri ve finansal boyunduruk kurmuştur. ABD imparatorluğunun bu hâkimiyetine dünya çapında herhangi bir gücün meydan okuması mümkün değildir. Yani gelecekte ABD ile herhangi bir gücün, özgül olarak da emperyalist bir başka gücün, siyasi-askeri alanda boy ölçüşmeye girişmesi söz konusu olamaz. Bu yüzden de, Lenin'in emperyalist devletler arasında dünyanın yeniden paylaşımı yönünde saptadığı eğilim artık geçerli değildir.

Harvey'de durum biraz farklıdır. Harvey, emperyalist saldırganlık eğilimlerinin ortadan kalkmasının, Kautsky türü bir barışçıl emperyalizmin yerleşmesinin ilke olarak mümkün olduğunu, ama bunun ancak kendisinin (ve birçok reformistin) savunduğu Keynesçi, New Deal tipi bir reformizm ile gerçekleştirilebileceğini ileri sürmektedir. Ama şöyle ya da böyle, o da Lenin'in vizyonuna karşıt olarak barışçıl bir emperyalizmin mümkün olduğunu söylemiş olmaktadır.

Bu bölümde dünya durumunun uzun bir analizini yapmamız mümkün değil. Emperyalizmin 21. yüzyılın başında yarattığı siyasi ve askeri eğilimleri aşağıda 15. ve 16. Bölümlerde tartışacağız. Ancak "yeni emperyalizm" teorilerinin değerlendirmesini eksik bırakmamak amacıyla bu konuya burada bir ilk adım olarak girmemiz gerekiyor. Aşağıda 21. yüzyılın başında dünya durumunu sadece genel fırça darbeleriyle çizerek belirli sonuçlara ulaşmaya çalışacağız.

Panitch/Gindin ve Harvey'in Lenin'in emperyalistler arası çatışma dinamiklerinin artık geride kaldığı (ya da Harvey'in durumunda kalabileceği) iddiasını 21. yüzyılın başında ileri sürmeleri son derece ironiktir. Bunun nedeni, ilk bakışta sanılacağı gibi, emperyalizmin 1991'den bu yana, Körfez savaşı, Bosna (1995) ve Kosova'nın (1999) NATO tarafından bombalanması, Afganistan (2001) ve Irak (2003) savaşları dolayısıyla açıkça görüldüğü gibi, yepyeni bir saldırganlık ve militarizm dinamiğini tam da bu dönemde ortaya koymuş olması değildir. Bu savaşların sıklığı ve bölgesel olarak birbirine yakınlığı elbette önemlidir. Ama daha önemli olan bu savaşların ardında ne tür bir **dinamik** yattığının saptanmasıdır. Öyleyse, şimdi çağımıza damgasını vuran bu savaşların ardındaki dinamiğe kısaca bakalım.

Günümüz dünyasını anlamak için, teknolojinin ve kapitalizmin yeniliklerini pek meraklı biçimde tartışan teorisyenlerin kolayca bir kenara bıraktığı dünya-tarihsel bir olayı hatırlatmakla başlayalım. Dünya çapında 20. yüzyılın hemen hemen bütününe damgasını vuran Ekim Devrimi'nin ürünü Sovyet devleti, 1991'de çözüldü ve dağıldı. Üstelik bu gelişme Orta ve Doğu Avrupa'da, Balkanlarda ve (farklı biçimler altında olsa da) Çin'de yaşanan yıkılış ve çözülme süreçleriyle, kısacası kapitalizmin ilga edilmiş olduğu bir dizi ülkede kurulmuş olan işçi devletlerinin ortadan kalkışı süreciyle el ele yürüdü. Bu gelişme, günümüz dünyasının tartışılmasında **en belirleyici** olgu olduğu halde yenilik teorisyenleri tarafından önemsiz bir ikincil gelişme muamelesi görür. Sovyet devletinin ve genel olarak bürokratik olarak yozlaşmış işçi devletlerinin çözülüşü, dünya çapında sınıf ilişkilerinden ulusal kurtuluş savaşlarına, sendikalardan sosyalist hareketin biçimlenmesine kadar birçok alanda muazzam etkiler doğurdu. Ama bu etkilerin hiçbiri, dünya çapında ülkeler arası ekonomik ve güç dengeleri üzerinde (yani jeostratejik ve jeopolitik alanlarda) yarattığı etki kadar doğrudan değildi.

Bu çözülüş, her şeyden önce emperyalist kapitalizmin önüne yepyeni bir sorunu getirdi koydu: Berlin'den başlayan, Doğu

Avrupa ve Balkanlar'dan, Rusya, Kafkasya ve Orta Asya'dan geçerek Çin Denizi'ne kadar uzanan bir alanın dünya kapitalizmiyle bütünleştirilmesi sorunu. Şimdilik güçlü bir devletin var olduğu Çin'i bir kenara bırakırsak, bu sorun aynı zamanda daha kısa bir süre öncesine kadar güçlü devletlerin ve askeri ittifakların mevcut olduğu devasa bir alanda, şimdi muazzam bir jeopolitik ve jeostratejik boşluk doğması anlamını da taşıyordu. Emperyalizm, hem ekonomik, hem de politik düzeyde yepyeni bir alanı massetme (özümseme) sorunuyla karşı karşıyaydı.

İşçi devletlerinin çözülüşünün jeopolitik alanda ikinci bir sonucu daha vardı: SSCB gibi, karşısında bütün emperyalist ve kapitalist ülkelerin birleştiği bir güç ortadan kalkmıştı. SSCB karşısında ABD'nin mutlak hegemonyası altında kurulmuş olan Atlantik ittifakının (ABD-Avrupa ittifakının) bu değişimden etkilenmeyeceğini düşünmek saflık olurdu. Üstelik, Soğuk Savaş döneminde Avrupa'nın parçalanmış biçimde "komünizm"e yem olması ihtimaline birleşik bir Avrupa'yı tercih eden ABD'nin de desteklediği Avrupa Birliği (AB), tam da bu aşamada dev bir yeni odak olarak tarih sahnesinde beliriyordu. (AB'nin Maastricht Antlaşması ile tek bir Avrupa pazarı ve Avrupa parası politikasına yönelmesinin SSCB'nin çöküşünün hemen ertesine, 1992 yılına rastlaması son derece anlamlıdır.) Avrupa kıtasının çeşitli emperyalist sermayeleri ve devletleri (Alman, Fransız, İtalyan, Hollanda vb.) ABD ve Japon emperyalist sermayelerine karşı birleşiyordu.

Böylece, ortaya emperyalistler arası paylaşım mücadelesinin hem gerekli, hem mümkün olduğu bir durum çıkıyordu. Bir yanda, emperyalizmin kendisine bağlayacağı devasa bir yeni alan doğmuştu. Bir yanda da, ekonomik temelleri bakımından ABD ile boy ölçüşebilecek bir yeni emperyalist odak. İşte yeni döneme damgasını vuran ana eksenlerden biri budur: Berlin'den Çin Seddi'ne ve ötesine uzanan alan üzerinde bir paylaşım mücadelesi, günümüzde dünya politikasına damgasını vuran dinamiktir. Bu paylaşım mücadelesi, bu bölgeye 19. yüzyıldan başlayarak

adım adım hâkim olmuş olan Rusya'nın da, ekonomik ve askeri olarak yükselen yeni dev Çin'in de göz önüne alınması gereken bir paylaşım mücadelesidir. Bu bakımdan sadece emperyalistler arası bir paylaşım mücadelesi değildir, ama aynı zamanda emperyalistler arası bir mücadeledir.

ABD'nin bütün stratejik planları, Brzezinski'nin *Büyük Satranç Tahtası*'ndan[155] "neo-con"ların "Project for A New American Century"sine (Yeni Bir Amerikan Yüzyılı Projesi), ABD burjuvazisinin organik aydınlarının SSCB'nin dağılmasından bu yana üzerinde tartıştıkları bütün ciddi jeostratejik çalışmalar, ABD'nin 21. yüzyılda, kendisine rakip olabilecek bir gücün ya da güçlerin yükselmesini nasıl engelleyebileceği, nasıl engellemesi gerektiği soruları üzerine odaklanmıştır. Balkan Savaşları'ndan Afganistan, Irak ve İran'a, ABD'nin başlattığı **sürekli savaş** yönelişi, ne sadece petrolle, ne de sadece "kabadayı devletler" ile ilgilidir. Bu savaşların petrolle ve istenmeyen rejimlerle ilişkisi bile, temelde ABD'nin potansiyel rakiplerine karşı önleyici adımlarıdır. Bu durumda, ABD'nin ideologları ve stratejistleri teoride **ve** pratikte AB, Rusya ve Çin'e karşı tedbirlere başvurmayı ABD devletinin gündeminin merkezine yerleştirmişken, Panitch/Gindin'in ABD hegemonyasının sarsılmaz olduğunu ileri sürmesi ya da Harvey'in başka bir politika izlenirse bu gerilimlerin ortadan kalkacağını söylemesi, fildişi kulelerine kapanmış bazı aydınların gördüğü hayaller olmaktan öteye geçemez.

Okuyucu haklı olarak, AB emperyalizminin ABD'nin bu girişimleri karşısında neden çaresiz kaldığını, bölündüğünü, hatta yer yer bir bütün olarak ABD'ye destek verdiğini soracaktır. Burada bir şeyi bütün açıklığıyla ifade etmek gerekir: Bizim tezimiz, ABD'nin **bugün** siyasi-askeri bakımdan, hatta finansal bakımdan muazzam bir üstünlüğe sahip olmadığı değildir. Bugün durum gerçekten böyledir. Ama ABD ile AB arasında derinden derine yaşanan rekabet ve gerilim **yarın** farklı bir duruma yol

1 Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard*, Basic Books, New York, 1997

açacak eğilimler doğurmaktadır. Barışçıl bir emperyalizm hayali görenlerin görmezlikten geldiği bu eğilimlerdir.

Bugün, AB emperyalizmi de, Rusya, Çin veya bütün öteki potansiyel rakipler de ABD karşısında çok zayıf bir konumdadır. Bu yazının konusu emperyalistler arası çelişkiler ile ilgili olduğu için tartışmayı AB ile sınırlayalım. AB, üç temel nedenle bugün ABD'nin karşısına dikilecek gücü bulamamaktadır. Birincisi, ABD'nin askeri gücü karşısında, AB emperyalizmi hem bölünmüş bir güce sahiptir, hem de bütün gücünü birleştirse dahi ABD'yle karşılaştırıldığında bir askeri cücedir. İkincisi, AB henüz bir devlet bütünlüğüne ulaşamamış bir bütünleşme sürecidir ve kendi içinde ABD karşısında tek bir politikaya sahip değildir. Özellikle, Britanya ve Doğu Avrupa'da bazı yeni üyeler, AB içinde ABD'nin Truva atı rolünü oynamaktadır. Üçüncüsü, 1980'li yıllarda kendi işçi sınıflarını yenilgiye uğratan ABD ve Britanya burjuvazisinden farklı olarak, kıta Avrupa'sının burjuvazisi, işçi sınıfını bir türlü kesin biçimde geriletememekte, sosyal harcamalar, sendikalaşma, işgücü piyasasının esnekleşmesi, yalın üretim gibi alanlarda sonuç alıcı darbeyi vuramamaktadır. Bu ise ABD emperyalizmine, AB'nin çekirdeğini oluşturan kıta Avrupası sermayesi karşısında büyük bir ekonomik avantaj sağlamaktadır. Demek ki, üç alanda, ekonomik, politik ve askeri alanlar gibi üç belirleyici alanda, AB'nin ABD'nin karşısına dikilmesi için çözmesi gereken çok ciddi sorunları vardır. Buradan AB sermayesinin ne tür çözümlere başvurması gerektiği de ortaya çıkıyor: AB kapitalizmi, sosyoekonomik alanda kendi işçi sınıfını yenilgiye uğratmak, siyasi alanda dışarıya karşı tek sesle konuşacak bir konuma ulaşmak, askeri alanda ise bütünleşmiş bir Avrupa ordusunu inşa etmek ve ciddi bir silahlanma atılımı yapmak gibi zorlu görevlerle yüz yüzedir. Bütün bu alanlarda, AB burjuvazisi çabalar göstermekte, ama bu çabalar çelişkilerle dolu Avrupa toplumlarında bir türlü başarıya ulaşamamaktadır. Öyleyse, AB bu çelişkileri çözene kadar ABD bugünkü sağlam konumunu sürdürecektir.

Sorunun çerçevesi bu kadar dakiklikle saptanabilir. Bu çerçeve, Panitch/Gindin'in ABD'nin üstünlüğü konusunda söylediklerinin bugün, bu koşullar altında geçerli olduğunu gösterir göstermesine, ama aynı zamanda iddianın geçerliliğinin bu koşullarla sınırlı olduğunu da! Yani bütün güçlüklere rağmen, Avrupa (özellikle de kıta Avrupası) emperyalist sermayesi bu koşulları değiştirmeyi (şu ya da bu yöntemle) başarabilirse, ABD'nin üstünlüğü yerini zincirlerinden boşanmış bir paylaşım mücadelesine bırakacaktır. Bu durum doğduğunda, Panitch/Gindin'in teorisi hiçbir şey ifade etmeyecektir. Yukarıda, alıntılarla ortaya koyduğumuz gibi, Lenin emperyalistlerin hiçbir aşamada birbirleriyle barışçıl bir ilişki içine giremeyeceğini söylememiştir. Sadece barışçıl aşamanın kaçınılmaz olarak savaşların ön plana çıktığı bir aşamaya dönüşeceğini ileri sürmüştür.

Demek ki, Panitch/Gindin'in teorisi bir genel emperyalizm teorisi değildir, bugünün olumsal koşullara dayalı ilişkilerini gerekçelendirilemeyecek tarzda genelleştiren bir yaklaşımdır. Bu teori, bugünkü durumu mutlaklaştırdığı için yanlıştır. Ama sadece bundan dolayı değil. Panitch/Gindin teorisi, bugünkü durumu bile açıklayamamaktadır. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, Körfez Savaşı'ndan (1991) Irak savaşına (2003) gelişen ve yarın İran'ı içine alması büyük bir olasılık olan sürekli savaş, başka faktörlerin yanı sıra, emperyalizmin paylaşım ve yeniden paylaşım dinamiğinden doğmuştur. Yani emperyalizmin paylaşım mantığı savaşlar üretmekte, dünyayı kana bulamaktadır, ama Panitch/Gindin bu savaşların ardında emperyalist paylaşımın mantığını göremedikleri için, ne savaşın kaçınılmazlığını, ne de sürekli karakterini kavrayabilmektedirler.

İşte Lenin'in emperyalizm teorisi üzerinde yürütülen tartışma, günümüz için bu denli yakıcı sonuçlara gebedir.

Lenin ve emperyalist barbarlık

21. yüzyılın başında, emperyalizm çirkin ve saldırgan yüzünü yeniden göstermeye başladı. "Emperyalizm" kavramı üniversitelerin kapısından içeri, Irak'ta ev ev arama yapan deniz piyadelerinin tüfeklerinin ucunda yeniden girdi. Gerçek dünyanın ağırlığı akademinin "nezih" dünyasını zorlamış ve kapıları açmayı başarmıştı. Ama bir kez içeri girdikten sonra kavramın kendisi yine nezihleştirilecekti. Kimse Lenin ile aynı saflarda görülmek istemiyordu. Öyleyse, Lenin'in teorisi bir kenara bırakılmalı, hatta cepheden eleştirilmeli ve "yeni" emperyalizm teorileri geliştirilmeliydi.

Ama ne tuhaftır ki bu "yeni" teoriler sonunda yine çok eski bir teorinin yeni edisyonları olarak ortaya çıkıyor. Hem Panitch/Gindin, hem de Harvey, son tahlilde Lenin'in çağdaşı Kautsky'nin ültra-emperyalizm teorisine yeniden hayat üflüyorlar. Önce Panitch/Gindin'e kulak verelim:

> Kautsky, emperyal güçler arası rekabet başlıca kapitalist güçler arasında savaşa neden olsa bile, bunun kapitalist küreselleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olmadığını düşünürken haklıydı. Kuramı aşırı politikleştirme eğilimini taşıyan Lenin'i bu kadar öfkelendiren şey, Kautsky'nin başat tüm kapitalist yöneten sınıfların, 'dünya savaşında derslerini öğrendikten sonra', sosyalist bir dönüşümü gerçekleştirme konusunda kendisini yeterli hissetmeyen endüstriyel proletaryanın artan gücü karşısında sonuç olarak elbirliği ile bir 'ultra-emperyalizm' yoluyla kapitalist küreselleşmeyi canlandırabileceklerini düşünmesiydi... Dahası, eğer Kautsky 'Amerika Birleşik Devletleri'nin toplumsal geleceğimizin kapitalizmde olduğunu gösteren ülke' olduğu yönündeki önceki (1911'deki) düşüncesine daha çok vurgu yapsaydı ve kapitalist devletler arasında eşit bir ittifak olacağını öngörmek yerine, yeni ortaya çıkan gayrı-resmi Amerikan imparatorluğunun nihai olarak diğer önde gelen kapitalist devletlere nüfuz etme ve onları koordine etme kapasitesinin farkına varmış olsaydı 1945 sonrası gerçekliğine çok daha fazla yaklaşmış olurdu.[156]

156 "Küresel Kapitalizm", a.g.m., s. 21.

Harvey'in de yeni bir New Deal uygulandığı takdirde, Kautsky'nin öngörüsünün doğrulanacağını belirttiği hatırımızdadır:

> Sonuçta, Kautsky'nin çok önceden öngördüğü gibi, kapitalist güçlerin koalisyonuyla ulaşılan daha yararlı yeni bir 'Yeni Anlaşma' emperyalizmine dönülecektir.[157]

Ne tuhaf değil mi? Lenin eski, ama Kautsky değil! Aynen, Marx'ın 19. yüzyılda kaldığını söyleyip duran, ama kendileri 18. yüzyılın Adam Smith'ini tekrarlayan neoliberaller gibi!

Bu yazının girişinde belirttiğimiz bir gerçek burada çıplak biçimde ortaya çıkıyor. "Yeni" emperyalizm teorisyenlerinin Lenin'e yönelttiği eleştirilerin, gerçek dünyanın geçirdiği değişimi değil, bu yazarların kendi politik ve akademik önyargılarını yansıttığını söylemiştik. Eğer gerçek dünya köklü biçimde değişmiş olsaydı, Lenin'in çağdaşı Kautsky de eskimiş olurdu. Oysa, bugün yapılmakta olan Lenin'e karşı Kautsky'nin yeniden canlandırılması ve piyasaya sürülmesidir. Bu, kapitalizmin 20. yüzyıl başından itibaren dünyaya verdiği biçimin iki farklı kavranışı arasındaki bir tartışmadır. Eski ile yeninin tartışması değildir.

"Yeni" emperyalizm teorisyenleri Kautsky'nin emperyalizm teorisinin her yönüyle aynı fikirde değildir elbette. Ama Kautsky'nin emperyalizm sorununa yaklaşımda benimsediği *yöntemsel* bakış açısını "yeni" emperyalizm teorisyenlerinde de bulmak mümkündür. Lenin emperyalizmi kapitalizmin ekonomik gelişmesinin bir aşaması olarak kavrıyor, bu ekonomik özün kavranamaması halinde modern savaş ve politikadan hiçbir şey anlaşılamayacağını iddia ediyordu. (*CW*, 22, 188) Kautsky ise, emperyalizmi kapitalizmin bir aşaması olarak değil, sermayenin "tercih ettiği" bir politika olarak sunmuştur. Yukarıda Harvey'in nasıl emperyalizmi "seçenek"lerden biri olarak kabul ettiğini görmüş bulunuyoruz. Panitch/Gindin ise zaten emperyalizmi ekonomi temelinde ele almaya karşıdır, devlet teorisinin bir

157 Harvey, *Yeni Emperyalizm*, a.g.y., s. 173.

uzantısı olarak açıklamaktadır. Kautsky politika ile ekonomiyi birbirinden koparmaktadır. Harvey, "iki mantık" teorisiyle aynı şeyi yapıyor. Panitch/Gindin ise zaten Lenin'i devlet teorisinde indirgemecilikle suçluyor. Ve elbette Kautsky'nin kapitalizm altında ebedi barış öngören "ültra-emperyalizm" fikri "yeni" emperyalizm teorisyenlerince de kucaklanıyor.

Kautsky'nin emperyalizm teorisinin yeniden canlandırılmasının ne anlama geldiğini kavrayabilmek için bu teorinin içeriğini biraz deşmekte yarar var. Önce ültra-emperyalizmin nasıl tanımlandığına bakalım:

> ... şu andaki emperyalist politikanın yerini yeni, ültra-emperyalist bir politikanın alması, ulusal finans kapitallerin mücadelesinin yerini birleşmiş uluslararası finans kapitalin dünyayı ortak biçimde sömürmesinin alması olasılığı... Her durumda kapitalizmin bu tür yeni bir **evresi** olasılık dahilindedir.[158]

Burada iki noktanın altının çizilmesi gerekiyor. Yukarıdaki pasajda altını bizim çizdiğimiz "evresi" sözcüğünün de gösterdiği gibi, Kautsky için ültra-emperyalizm sadece belirli bir konjonktürde emperyalist ülkelerin benimseyebileceği bir politika veya konjonktürel bir dizi gelişmenin ürünü ve geçici bir durum değildir; kapitalizmin gelişmesinde aynen "Manchester kapitalizmi" (yani serbest ticaret kapitalizmi) veya emperyalizmin kendisi gibi bir evredir.[159] İkincisi, Kautsky sadece barışçı bir emperyalizm hayal etmiyor. Sermayelerin ve kapitalist devletlerin ekonomik alandaki çatışmasının da yerini ortak bir sömürünün alacağını ileri sürüyor. Ültra-emperyalizmi tanımlayan öğeler "uluslar arasında bir anlaşma, silahsızlanma, kalıcı

158 "Due scritti per una revisione" (1915), *L'imperialismo*, a.g.y., s. 128. Vurgu bizim.

159 Bkz. "Stato nazionale...", a.g.y., s. 128-29. Burada, aynı zamanda, Kautsky'nin düşüncesinin bir çelişki ile malûl olduğunu görüyoruz. Kautsky, Lenin'e ve arkadaşlarına karşı, emperyalizmin bir aşama değil bir politika olduğunu vurguluyor; ama iş ültra-emperyalizme gelince, bu bir politika değil, bir aşama oluyor. Hatta emperyalizmin kendisi bile bir aşama haline geliyor.

bir barış"tır.[160] Kautsky bunu 1915 yılında, yani emperyalist ülkeler birbirinin boğazına sarılmışken, Avrupa uygarlığını ve insanlığı bir felaketin içine yuvarlamışken, kendisinin en önemli lideri olduğu II. Enternasyonal'in katkısıyla farklı uluslardan işçiler ve köylüler birbirini doğrarken yazıyor! Burada kapitalizmi kitlelerin gözüne güzel göstermekten başka bir sonuçtan söz edilebilir mi?

Bu tür barışçı bir emperyalizmin hayal edilebilmesinin Kautsky'nin çalışmasındaki maddi temeli, burjuvazinin "iyi" ve "kötü" dilimlere ayrılmasıdır. Bir yanda, sanayi sermayesi vardır; öte yanda ise finansal sermaye.[161] Sermayenin bu iki diliminin özelliklerini Kautsky'nin kaleminden okuyalım:

> Sanayi sermayesi başlangıcından itibaren ticaret ve finans sermayesinden farklı eğilimler sergiler. Halklar arasında barıştan, devletin mutlak iktidarının parlamenter ve demokratik kurumlar aracılığıyla sınırlanmasından, kamu harcamalarının kısıtlanmasından yanadır ve geçim araçları ve ilksel maddeler üzerinde vergilere her zaman karşı olmuştur... Buna karşılık finans sermayesi devletin mutlak iktidarının güçlendirilmesinden, kendi taleplerinin içeride ve dışarıda şiddete dayalı tarzda dayatılmasından yanadır.[162]

Sermayenin bir dilimine böylesine bir güzelleme yapan Kautsky, buradan reformizmin tipik sonuçlarını çıkaracaktır. Sosyal demokrasi, bir tür kapitalizmi desteklemelidir. Çünkü "fetih siyasetinin son bulması, silahsızlanma, azami derecede ticaret serbestisi ve ulusların birbirine yaklaşması, demokrasi sosyal demokrasinin düşüncesinin ve eyleminin temel ilkeleridir."[163]

160 "Due scritti...", a.g.y., s. 129.

161 Kautsky burada da tam tutarlı değildir. Hilferding'in para sermaye ile üretken sermayenin kaynaşmasına dayanan finans kapital kavramını hiç tereddütsüz biçimde benimsediği halde, yine de böyle bir ayırımı yapar. Bunu yapabilmek için de kendi sözünü ettiği "finansal sermaye"yi "arı" finansal sermaye olarak niteler. Bkz. "Stato nazionale", s. 160.

162 "Stato nazionale...", a.g.y., s. 154.

163 "Due scritti...", a.g.y., s. 227.

Görüldüğü gibi, "azami derecede ticaret serbestisi", yani bugün neoliberalizmin yapmak istediği şey, Kautsky için sosyal demokrasinin (yani Marksizmin) amaçları arasına girmiştir! "Piyasaları toplumsallaştırma"yı amaçlayan Panitch ve Gindin'in bile bu kadarını fazla bulacağından emin olabiliriz!

Tabii kendisi Marksizmden yeni kopmakta olduğu için, şimdilerde birçok reformistin normal bir şey gibi gösterdiği kapitalizme destek politikasını Kautsky gerekçelendirme ihtiyacını hissetmektedir:

> Sosyal demokrasinin görevi aslında proletaryanın çıkarlarını kapitalizme karşı savunmak, bu sonuncusuyla mücadele etmek ve ama aynı zamanda ekonomik gelişmeyi desteklemektir; bu da, toplum sosyalist temellerde kurulmadığı sürece, zorunlu olarak kapitalizme destek anlamına gelir. Bu nasıl mümkün olur? Olur, çünkü kapitalizmi desteklemenin farklı biçimleri vardır.[164]

Kautsky, bundan sonra (çalışma saatlerini uzatmaya veya ücretleri düşürmeye dayanan) mutlak artık değer üretimi ile (teknolojik gelişmeye dayanan) göreli artık değer üretimi arasında bilindik ayırımı yaparak, sosyal demokrasinin ikinci yöntemi destekleyebileceğini ileri sürer. Bu kadar basit!

Bu akıl yürütmenin ne kadar yoksul olduğunu okura anlatmaya gerek yok. Ama bir noktaya dikkat çekmek gerekir: Kautsky, sosyal demokrasinin görevleri arasına "ekonomik gelişmeyi desteklemek" gibi uydurma bir görevi el çabukluğuyla sokuşturduktan sonra, sosyalizme geçilmedikçe bunun kapitalizmi desteklemek anlamına geleceğini söylüyor. Yani **bütün bu tartışmanın temel varsayımı, emperyalizmin alternatifinin sosyalizm olamayacağı kabulüdür**. Bu o kadar temel bir kabuldür ki, ültra-emperyalizm yazıları savaşın dehşeti içinde, yani bütün Avrupa altüst olmuşken yazıldığı halde, Kautsky savaşın sonunda sadece iki yol olduğunu (emperyalizmin devamı veya ültra-emperyalizm) söylemekte, bir devrim olasılığından **tek**

164 Aynı yerde.

bir kez bile söz etmemektedir. Oysa aynı dönemde Lenin, emperyalist savaşın iç savaşa dönüştürülmesini, yani sosyal devrimi savunuyordu. Tarih Lenin'i kısa süre içinde haklı çıkaracak, Ekim Devrimi'ni Avrupa'nın birçok ülkesinde devrimler ve devrimci yükselişler izleyecek, 1918 Ekiminde Kautsky'nin kendi ülkesi Almanya'nın her yerinde (pek az bilinen bir devrim sonucunda) işçi ve asker konseyleri mantar gibi yayılacaktır! Ama sosyalist devrimi yapabilmek için kapitalizmi desteklememek gerekir! Rusya'daki Ekim Devrimi bu yüzden zafere ulaşmıştır; Almanya'daki ise Kautsky ve benzeri sosyal demokrat önderlerce yenilgiye uğratılmıştır. İşte teori ve teori!

Bundan da öteye, ültra-emperyalizm teorisi proletaryayı ve ezilenleri uyuşturma teorisidir. Kendinizi 1915 yılına ışınlayın. Karşınızda iki teori var: Lenin'in emperyalizm teorisi ve Kautsky'nin ültra-emperyalizm teorisi. Biri, kapitalizmin girdiği yeni aşamanın insanlığı sürekli bir savaş ve barbarlık tehlikesi karşısında bıraktığını söylüyor. Öteki ise barışçı bir emperyalizmin mümkün olduğunu. Bu iki teoriyi geleceği öngörmek için bir araç olarak kullanacaksınız. Şimdi de 1915'i izleyen 30 yılı gözünüzün önünde geçirin. Büyük Depresyon, Nazizm ve İkinci Dünya Savaşı. Gelişmeler bu teorilerden hangisini doğrulamıştır? Hangisi işçi hareketi için doğru yolu gösteren bir kılavuz işlevini görmüştür?

Kimileri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında durumun değiştiğini hayal edebilirler. O zaman hatırlatalım: İkinci Dünya savaşı sonrası, SSCB'nin çöküşüne kadar tarihte bir parantezdir. SSCB'nin 1991'de çöküşüyle birlikte (Çin'de gelişme eğrisi tersine dönmezse), emperyalizm gene kendi içindeki mücadeleye dönmüştür. Bir önceki bölümde anlatıldığı gibi, bu iç mücadelelerin bir dünya savaşına yol açması için gerekli önkoşullar henüz yoktur. Ama emperyalist mücadeleler şimdiden Yugoslavya'dan Afganistan'a, Irak'tan yarın İran'a kadar çeşitli örneklerde görüldüğü gibi, savaşların temelinde yatan dinamiktir.

Bu tartışmayı sadece emperyalistler arası çelişkilerin nasıl sonlanacağı gibi, çok önemli ama özgül bir alanla sınırlı saymak çok yanlış olur. Lenin'in emperyalizm çağıyla ilgili teorisine yönelen reddiye, aslında kapitalizmin uzun bir tarihsel süreç sonunda ulaştığı bu evrede, insanlığı karşı karşıya getirdiği durumun varlığını yadsımaktır. Emperyalizm, gerileme döneminin kapitalizmi olarak, kendi bağrında şiddet ve savaşı büyüten, bütün dünyayı bu şiddetin içine çeken ve periyodik olarak barbarlığı gündeme getiren bir sistemdir. Lenin, emperyalizmin bu karakterini ortaya koymuştur. Aynı zamanda emperyalizm üretici güçleri tarihte görülmemiş derecede toplumsallaştırarak ve bütün ülkelerin kaderini ekonomik ve politik düzeylerde birbirine bağlayarak sosyalizmin maddi koşullarını hazırlamıştır. İnsanlık, bu ikili gelişmeden dolayı, Rosa Luxemburg'un önümüze koyduğu "ya sosyalizm, ya barbarlık" ikilisi karşısında bulmaktadır kendini. Lenin'in emperyalizm teorisinin en derin anlamı budur işte: kapitalizmin uygarlığın ve insanın geleceğinin düşmanı haline geldiğini, ama sosyalizmi de buna bir çare olarak olanaklı hale getirmiş olduğunu ortaya koymak. Böyle bir durumla ancak enternasyonalist bir devrim perspektifinden verilecek bir mücadele başa çıkabilir.

Eleştirmenler için ise bugün içinde yaşadığımız dünya barışçıl, istikrarlı, sağlam temelleri olan bir dünyadır.[165] Böyle bir dünyada kapitalizmin tarihinin şafağından bu yana her türlü reformistin ortaya attığı fikirlerle oyalanabilir, bu reformların istediğiniz kadar çok sayıda bileşimini test edebilirsiniz. Stratejileriniz hep bir istikrar varsayımı üzerinde yükselir. Ve hep "yeni" olanı arar, "yenilikler" peşinde koşarsınız. Gerçekten "yeni" olanı, barbarlığın yeni, kapitalist türünü, emperyalizmi unutmak pahasına imparatorluklar inşa edersiniz.

165 *Socialist Register*'ın 2005 yıllığı için seçilen başlığın (*Matrix* filminden esinlenerek) *Empire Reloaded* konulmuş olması boşuna mıdır?

Oysa bugün insanlık kendisiyle yarış içinde. Kapitalist emperyalizm bizi hızla, ateşi bütün dünyayı sarabilecek bir sürekli savaşın içine sürüklüyor. Bugünün sorusu şudur: İşçi sınıfı ve müttefikleri savaşın alevi yeryüzüne barbarlık getirmeden önce doğrulup dünya devrimine doğru bir atılım yapabilecek mi, yoksa Nazilerin Avrupa kıtasına yaşattığı türden bir barbarlığı bütün dünya çapında yaşamak zorunda kalacak mıyız?



EMPERYALİZM VE AZGELİŞMİŞLİK

BÖLÜM 13

AZGELİŞMİŞLİK TEORİLERİNİN ELEŞTİRİSİ



Azgelişmişlik teorisinin temel sorunu, tarihsel gelişmenin farklı toplumlarda kendini tekrar edip etmediğidir. Bu iddia ilk bakışta yadırgatıcı görünebilir. Özellikle son dönemde dış ticaret, uluslararası uzmanlaşma, eşitsiz mübadele, "ithal ikamesi", "dışa dönük gelişme" vb. tartışmalar üzerinde kopan fırtınalar, teorinin odak noktasının "uluslararası sömürü" üzerinde yoğunlaştığını düşündürebilir. Oysa çeşitli azgelişmişlik teorilerinin temeline inildiğinde esas sorunun, azgelişmiş toplumların tarihsel gelişme doğrultusunu kavrayabilmek, özel olarak da bugünün gelişmiş kapitalist ülkelerinin geçtiği tarihsel yolu aynen izleyip izlemeyeceklerini anlamak olduğu görülecektir. Gerek sağda, gerekse solda geliştirilen azgelişmişlik teorilerinin büyük bölümü bu sorunu tatmin edici biçimde çözememiş, kimi tarihsel tekerrürü postüle etmenin rahatlığıyla soruna çözülmüş gibi bakarken, kimi de tarihin her toplumda aynen tekrarlanacağını reddedebilmek için gelişmenin kendisini tümüyle olanaksız saymıştır.

Böylece tarihsel tekerrür sorunu başka bir sorunla da iç içe geçmiş olmaktadır: Bugünün azgelişmiş toplumlarında kapitalist gelişme ve sanayileşme olanaklı mıdır? Tekerrür ile birlikte her türlü gelişmeyi de reddeden düşünce tarzının bu soruya vereceği cevabın olumsuz olacağı belli. Buna karşılık, "tekerrürcü" denebilecek farklı yaklaşımlar arasında bu konuda değişik görüşler mevcuttur. Bunların bir bölümü, azgelişmişlerin gelişmiş kapitalizmin yardımı veya etkisi altında hızla kapitalist sanayileşme yoluna gireceğini savunurken, başka bir bölümü de emperyalizmin sanayileşmenin önünde mutlak bir engel oluşturduğunu, ancak bu engel aşılabildiği taktirde sanayileşme yoluna girilebileceğini savunmaktalar.

Bu da, tekerrür ve kapitalist sanayileşmenin olanaklılığı sorunlarını bir üçüncü soruna bağlıyor: Azgelişmiş toplumların tarihsel gelişmesinde bu ülkelerin **içsel** toplumsal yapısının (sınıf ilişkileri, üretici güçler vb.) mı, yoksa bu ülkeler açısından **dışsal** olan dünya çapındaki etkenlerin (emperyalizm vb.) mi belirleyici olduğu sorunu çıkıyor ortaya.

İşte azgelişmişlik (ya da gelişme) teorisinin temelinde yatan üç sorun önem sırasına göre bunlardır. Uluslararası düzeyde sömürünün mekanizmaları vb. tartışma noktaları esas anlamlarını bu sorunların çözümünde oynadıkları rolden alırlar. Kuşkusuz, bu somut mekanizmaların tartışılmasının da büyük önemi vardır, bunlar önemsiz, ikincil birer ayrıntı değildir. Söylemek istediğim, bu tür mekanizmaların ancak yukarıda sözü edilen ana sorunlara getirilen çözümlerin oluşturduğu alan içinde, o çözümlerin ışığında anlamlandırılabileceği ve değerlendirilebileceğidir.

Söz konusu üç ana sorunun önemini, Türkiye solunda 60'lı yıllardan beri azgelişmişlik konusunda yapılan tartışmalar çerçevesinde de görmek olanaklı. Hatırlanacağı üzere, 60'lı yıllarda tartışılan başlıca sorunlardan biri Türkiye'nin feodal mi, kapitalist mi olduğu idi. Bu tartışmada hâkim eğilim, ülkenin feodal veya yarı-feodal bir yapıdan kapitalizme geçebilmesi için "ulusal" burjuvaziyi de içine alan bir sınıf ittifakına öncelik veriyordu. Bu yaklaşımın temelinde, Batı Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de, kapitalizmin (topluma hâkim olduğu düşünülen) feodal sınıflara karşı verilecek bir mücadele yoluyla kurulacağı (buna emperyalizme karşı mücadele eklenmek koşuluyla) varsayımı yatıyordu. Yani gerek tekerrür, gerek kapitalist gelişmenin olanaklılığı, gerekse emperyalizmin rolü ("dış dinamik/iç dinamik" tartışması) konusunda açık seçik yargılara dayanıyordu bu yaklaşım.

70'li yıllara gelindiğinde bu teori yerini "çarpık kapitalizm" teorisine bırakacaktı. Buna göre, emperyalizm azgelişmiş ülkelerde (içeriği tanımlanmadan kullanılan bir kavramla) "gelişme"yi engellemek amacındaydı; bu yüzden de Türkiye'de kapitalizm gelişmiyordu, gelişme olanaksızdı. Bu yaklaşımın da, emperyalizmin rolü, kapitalist gelişmenin olanaklılığı ve tekerrür konu-

larında belirgin anlayışlara yaslandığı görülüyor. (Bu anlayışları aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağım için burada çok kabaca özetlemekle yetiniyorum.)

Aslında, Türkiye solunda yaygın olan bu yaklaşımlar, dünya solunda aynı dönemde geliştirilen belirli teorilerin neredeyse bir izdüşümüydü, en iyimser deyimle Türkiye'nin koşullarına uygulanışıydı. Dolayısıyla, azgelişmişlik teorisinin dünya çapındaki gelişiminin yukarıda sözü edilen üç ana sorun açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesi, Türkiye solunda azgelişmişlik konusunda yaygın olan anlayışların da bir eleştirisi niteliğini taşıyacaktır.

Bu bölümün amacı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra fışkıran çeşitli azgelişmişlik teorilerini **sadece** bu üç ana sorun (tekerrür, kapitalist gelişme/sanayileşme, dışsal/içsel etkenler) açısından ele alarak eleştirmek. Dolayısıyla, bu teorilerin başka açılardan olumlu ya da sorunlu olan yanlarının eleştirisi yazının kapsamı dışında kalıyor. Öte yandan, amacım sadece hâkim teorilerin eleştirisiyle sınırlı değil. Bu teorilerin başarısızlığına karşıt olarak, söz konusu üç soruna doyurucu cevaplar getiren bir perspektifi de bir sonraki bölümde kısaca özetlemek istiyoruz. Bu perspektif, maddeci diyalektiğin temel bir ilkesinden, gerçeğin kavranmasında bütünden hareket etme ilkesinden yola çıkılarak geliştirilmiş olan eşitsiz ve bileşik gelişme yasasına dayanıyor.

"Azgelişmişliğin Gelişmesi"

60'lı yılların ortalarından sonra dünya solunda hâkim bir konum kazanan (Türkiye'ye de 70'li yıllarda yansıyan) azgelişmişlik teorisi A.G. Frank'ın çarpıcı "azgelişmişliğin gelişmesi" formülü ile özetlenebilir.[166] Bu teorinin öncüsü P. Baran, başlı-

166 Bu yaklaşım kimi zaman "bağımlılık okulu" olarak da anılır. "Azgelişmişliğin gelişmesi" yaklaşımı ile bağımlılık okulu arasında yadsınamaz ortaklıklar olduğu doğrudur ama bağımlılık okulu çok farklı yöntemsel temellerden hareket ederek çok farklı siyasal sonuçlara varan yazarları kapsadığı için, bağımlılık nitelemesi bize yeterince özgül ve açıklayıcı bir sınıflandırma olarak görünmüyor.

ca temsilcileri ise, Frank'ın yanı sıra S. Amin, A. Emmanuel ve I. Wallerstein'dir.[167] (Aşağıda bu okulu, söz konusu dört yazarın adlarının baş harflerinden oluşan WEFA kısaltmasıyla anacağım.) Bu yazarlar, aralarındaki önemli farklara rağmen, kapitalizme ve azgelişmişliğe bakışlarında belirgin bir çerçeveyi paylaşırlar. Burada yapılacak özet ve eleştiri bu ortak çerçeveyi hedef alacaktır.

WEFA okulu, 60'lı yıllara kadar azgelişmişlik teorisinde hâkim konumda olan, biri sağ öteki sol iki yaklaşıma tepki olarak doğmuştur. Yaklaşımlardan biri burjuva biliminin azgelişmişlik sorununa bakışını somutlaştırıyor. Kökenleri Max Weber'e kadar dayanmakla birlikte bugünkü biçimini İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'de kazanan "modernleşme" okulunun ana tezleri şöyle özetlenebilir. Azgelişmişlik sorunu azgelişmiş ülkelerin kendi iç toplumsal yapı ve toplumsal değerlerinin bir ürünüdür: bu toplumlar kapitalizm öncesi çağın Batı Avrupası'na benzer "geleneksel" toplumlardır. Dolayısıyla da bugünün gelişmiş toplumlarının tarihte geçmiş olduğu yoldan geçerek "modernleşeceklerdir." Bu

167 Bu yazarların görüşleri çeşitli tarihlerde çeşitli dergi ve derlemelerde yer alan makaleleri aracılığıyla Türkiye okuyucusuna aktarılmıştır. Örnek olarak şu kaynaklara bakılabilir: A. G. Frank, "Azgelişmişliğin Gelişmesi", *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, der. A. Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975; A. Emmanuel, "Enternasyonalizm Kurumları" a.g.y. içinde; A. Emmanuel, "Beyaz-Yerli Kolonyalizmi ve Yatırım Emperyalizmi Miti", *Birikim*, 2 (eski dizi), Nisan 1975; A. Emmanuel, "Azgelişmişlik Mitlerine Karşı Gelişme Mitleri", *Birikim*, 18/19 (eski dizi), Ağustos-Eylül 1976; A. G. Frank, "Dünya Krizi ve Dönüşüm" ve S. Amin "A. G. Frank ve Kriz", her ikisi de *Yapıt*, 7, Ekim-Kasım 1984 içinde. Ayrıca dünya bunalımı ile ilgili olsa da bu perspektif konusunda okuyucuya genel bir fikir verebilecek olan bir ortak kitap da yayınlanmıştır: I. Wallerstein/G. Arrighi/A. G. Frank/S. Amin, *Genel Bunalımın Dinamikleri*, çev. F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 1984. Ayrıca bkz. A. G. Frank, "Dünya Sistemi Bunalımda", *Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar*, Belge Yayınları, İstanbul, 1983 içinde; A. G. Frank, "Üçüncü Dünyada Ekonomik Bunalım ve Siyasal Yapılar", a.g.y içinde; I. Wallerstein, "Kapitalist Dünya Sisteminin Yükselişi ve Geleceği-Karşılaştırmalı Analiz İçin Temel Kavramları" a.g.y. içinde. Ek olarak, bu okulun görüşlerinin bir sentezini sunan bir çalışma için bk. Ç. Keyder, *Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye*, 2. Basım, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979.

süreçte bugünün gelişmiş ülkelerinin katkısı büyüktür: Sermaye ve teknolojiden, kapitalist ekonominin kurumlarına ve ideolojisine kadar birçok öğe "modern" toplumlardan "geleneksel" toplumlara yayılacak, bu da modernleşmeyi hızlandıracaktır.

Bu özetten iki önemli sonuç çıkmaktadır. Birincisi, modernleşme okulu insanlığın tarihini her tekil toplumda tekrarlanacak doğrusal bir evrim şeması çerçevesinde görmektedir. İkincisi, kapitalist dünya sistemi içinde uluslar arasındaki ilişkiler tüm uluslara yarar sağlayan, uyumlu ilişkilerdir.[168] Yani azgelişmişliğin nedeni içsel, gelişmenin motoru dışsaldır. Bu niteliğiyle modernleşme okulunun, uluslar arasında hiyerarşik bir düzene dayanan emperyalist sistemin tabi uluslar açısından yarattığı sorunları gizlemeye, ulusal çelişki ve baskıları özürlemeye yönelik bir ideolojik yapısı olduğu gözlerden kaçmayacaktır.

WEFA sadece modernleşme okuluna karşı değil, aynı zamanda o dönemde dünya solunda (özellikle de azgelişmiş ülkelerin Komünist Parti'lerinde) hâkim olan bir sol teoriye karşı da tepki olarak doğmuştur. Bu teori, kaynağını 30'lu yıllarda Stalinist yönetim altındaki Komintern'in tezlerinde bulur. Stalinist yaklaşım, modernleşme teorisinden çok farklı bir yöntemin ürünüdür ama o teorinin yukarıda özetlenen iki temel sonucundan birini paylaşır — ötekini ise reddeder, hatta tam tersini ileri sürer. Reddedilen sonuç, gelişmiş kapitalist dünya ile ilişkilerin azgelişmişlere gelişme ("modernleşme") getireceğidir. Aksine, emperyalizmin başlıca özelliği, azgelişmiş ülkelerin gelişmesini ve sanayileşmesini engellemektir. (Kaydetmek gerekir ki, bu yargısıyla Stalinist teori klasik Marksizmin düşünürlerinin savunmuş olduğu, emperyalizmin "geri" ülkelerde kapitalizmin gelişmesini hızlandıracağı görüşünden köklü biçimde ayrılmıştır.)[169] Böylece

168 Bu uyumluluk tezi en çıplak ifadesini, kapitalist dünyada uluslararası serbest iktisadi ilişkilerin savunusunu yapan Ricardocu ve (onu izleyen) neoklasik dış ticaret teorilerinde bulur. Bkz. David Ricardo, *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 1997.

169 Bkz. yukarıda Bölüm 3'e Ek.

dış etken gelişmeyi engelleyici olarak görülür – buna karşılık iç etken ilerici bir rol oynayabilir. Stalinizm, emperyalizmin müttefiki feodal (ya da yarı-feodal) sınıflara karşı, "ulusal burjuvazi"nin gelişmeyi temsil ettiğini savunur. İlerici bir burjuvazinin "ulusal ekonomi"yi (yani kapitalizmi) geliştirmesi, sosyalizmin maddi temellerinin hazırlanmasına katkıda bulunacağından, işçi sınıfı bu "ulusal burjuvazi"yi desteklemelidir. (Emperyalizmin ve azgelişmişliğin bu açıklaması, Türkiye solunda özellikle 60'lı yıllarda yaygın olan görüşlerin kaynağını da ortaya koyuyor.)

Çizilen bu tablo, bize aynı zamanda Stalinist teorinin modernleşme okulu ile paylaştığı alanın ne olduğunu da göstermekte. Bugünün azgelişmiş ülkeleri de, aynen Batı Avrupa'da olduğu gibi, feodalizme karşı mücadele veren bir ilerici burjuvazinin öncülüğünde kapitalizme geçiş yoluyla gelişeceklerdir. Üstelik bu kaçınılmazdır: Bütün ülkeler, üretim tarzlarının şaşmaz bir sırayla (feodalizm, kapitalizm, sosyalizm) birbirini izlediği bir doğrusal gelişme içinde aynı patikadan "ilerlemektedir" Modernleşme teorisinde olduğu gibi burada da tarih, kendini her ülkede tekrarlayan bir gelişme şemasına indirgenmektedir.

WEFA işte bu ortak görüşe bir tepki olarak gelişmiştir.[170]

"Çarpık" Kapitalizm

WEFA'nın hareket noktası, azgelişmişliğin kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesinin bir ürünü olduğudur. Dünya çapında bakıldığında, azgelişmişlik ve gelişme birbirini gerektiren iki kutuptur. Bir yanda, gelişmiş ülkelerin gelişmesi, bugün azge-

170 WEFA'yı Latin Amerika'da 60'lı yıllarda gelişen "bağımlılık" düşüncesinin hiç olmazsa bir kanadından (Sunkel, Furtado, Gonzalez Casanova gibi yazarlardan) ayıran önemli noktalardan biri budur. "Bağımlılık", esas olarak, Raúl Prebisch'de en önemli temsilcisini bulan CEPAL/ECLA (Birleşmiş Milletler Latin Amerika İktisadî Komisyonu) düşüncesinin ithal ikameci stratejisinin uğradığı başarısızlıklara karşı, bu stratejinin daha ileri bir düzeyde uygulanmasına yöneliktir. Modernleşme okuluna ve Stalinist teoriye ilişkisi/tepkisi ise hem ikincil, hem de ikircikli dir.

lişmiş olarak anılan ülkelerin toplumsal artığının önce yağma edilmesine, daha sonra da sistematik biçimde gelişmiş ülkelere aktarılmasına ("eşitsiz mübadele" ve kâr transferi yoluyla) dayanır. Öte yandan, azgelişmişliğin kendisi de bu yağma ve aktarımın ürünüdür; yatırılabilecek artığın ülke dışına transferi gelişmeyi engeller. Böylece, kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesi sürecinde bir kutupta gelişme, öteki kutupta azgelişmişlik çıkar ortaya.

Bu temel hareket noktasının birkaç sonucunu kısaca özetlemekte yarar var. Her şeyden önce, azgelişmişliğin oluşumu ve süregitmesi tekil ülke çapında kavranamaz, ancak dünya çapında tahlil edilebilir.[171] Burada hareketin yönü hep "dış"tan "iç"e doğrudur: Ülke içi gelişmeler bile dış gelişmeler ışığında kavranır. İkincisi, gelişme ile azgelişmişlik arasındaki bu ilişki "kapitalist dünya-ekonomisi" çerçevesinde iki farklı tür ülkenin tanımlanmasına yol açar.[172] Bir yanda "merkez", "çekirdek" (Wallerstein) veya "metropol" (Frank) olarak adlandırılan bir kategori; öte yanda "çevre-periferi", "uydu" (Frank) veya "çevresel kapitalizm" (Amin) olarak anılan bir kategori. Merkez ülkeler (kabaca emperyalist ülkeler) ile çevre ülkeler (kabaca azgelişmişler) ayrımı, bu teoride iki farklı sosyoekonomik formasyon arasında bir ayrıma tekabül eder.[173]

Çevresel kapitalizmi merkezin kapitalizminden ayıran belli başlı bazı özellikleri vardır. Merkezin kapitalizminde toplumsal üretimin farklı dalları arasında bir uyum ve dengeli bir ge-

171 Bu önermeyi en gelişkin biçimiyle Wallerstein formüle etmiştir. Bk. "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis", *The Capitalist World-Economy* içinde, Cambridge University Pres/Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge/Paris, 1979. (Söz konusu yazı ilk kez 1974'te yayınlanmıştır.) Bu yazının Türkçe çevirisi için bkz: yukarıda, 2 numaralı dipnotu.

172 Burada, Wallerstein'in yarı-çevre (ya da semi-periferi) olarak adlandırdığı üçüncü kategoriyi, konuyu doğrudan doğruya ilgilendirmediği için bir kenara bırakıyorum.

173 Bu tahlil en açık ifadesini S. Amin'in yapıtında bulur. Bkz. *L'accumulation a l'echelle mondiale*, 2. basım, Ed. Anthropos, Paris, 1971, özellikle s. 1-47.

lişme varken, çevre kapitalizminde üretim araçları kesimi gelişmediği için, öteki kesimlerin de dışa dönüklüğü dolayısıyla bir "eklemsizleşme" söz konusudur. Gerek bu nedenle, gerekse de ücretlerin düşük olması nedeniyle çevresel kapitalizm iç pazar temelinde gelişemez; oysa merkezin kapitalizmi gelişmesinin dinamiğini iç pazarda bulur. Bu yüzden de kendi öz gücüne dayanır, "özmerkezli"dir; çevresel kapitalizm ise "çarpık" ve "bağımlı"dır.[174] Böylece, WEFA iki tür kapitalizm tanımlamış olmaktadır. Üstelik bu iki kapitalizmin tarihsel gelişme biçimleri ve hareket yasaları birbirinden çok farklıdır. ("Çarpık" kapitalizm kavramıyla birlikte, bu kez de Türkiye soluna 70'li yıllarda hâkim olan anlayışın kaynağını bulmuş oluyoruz.)

Bu kısa özet bize WEFA'nın, gerek modernleşme okulunda, gerekse Stalinist teoride karşı çıktığı temel noktayı gösteriyor: Bu okulların savunduğunun aksine, azgelişmiş ülkelerde tarihsel gelişme bugünün gelişmiş ülkelerinin geçtiği yolu izlemeyecektir. Her şeyden önce, bu ülkelerde "geleneksel" toplumlardan söz edilemez, çünkü buralardaki toplumsal yapı kapitalizmin dünya çapındaki gelişiminin bir ürünüdür. Aynı nedenle "feodal" teşhisi de yanlıştır: Bu ülkeler uluslararası kapitalist ticaret ağına bağlandıkları için kapitalist bir yapıya sahiptir. Başlangıç noktası böyle olunca gerisi de kendiliğinden gelir. Kapitalizmin merkezde üretici güçleri hızla geliştirmiş ve bu ülkelerin öz gücüne dayanan bir gelişme sağlanmıştır. Oysa çevre ülkelerinin yazgısı azgelişmişliktir. Kapitalist gelişmenin yolu bu ülkelere kapalıdır.

WEFA yaklaşımının siyasal uzantılarına da kısaca değinmek gerekiyor. Merkez ülkeleri açısından okulun temsilcileri ortak bir kanıya sahiptir: Bu ülkelerde işçi sınıfı düzenle bütünleşmiştir. Çevre ülkeleri açısından iki siyasal sonuçtan söz edilebilir. Birinci olarak, dünya çapında çelişkiler yer değiştirmiş, burjuvazi/işçi sınıfı çelişkisinin yerini emperyalizm/halk güçleri asli

174 Bu ikiliğin son derece özlü bir ifadesi S. Amin'in şu makalesinde bulunabilir: "Self-rellance and the New International Economic Order", *Monthly Review*, c. 29, No. 3, Temmuz-Ağustos 1977.

çelişkisi almıştır.[175] Yani WEFA temelde Üçüncü Dünyacılığın teorik bir ifadesidir. İkincisi, azgelişmişlerin gelişmesi dünya pazarından koparak "özgüven"e ("self-reliance") dayalı bir kalkınma stratejisi izlemelerine bağlıdır. Bu stratejinin eksenleri ve sınıf içeriği konusunda ise bir berraklık yoktur. Bu soruna aşağıda döneceğim.[176]

"İDEAL" BİR KAPİTALİZM VAR MI?

WEFA teorisi, gerek kapitalist üretim tarzının doğası ve tarihsel gelişmesi, gerekse azgelişmiş ülkelerdeki tarihsel süreç konusunda köklü yanılgılar içermektedir. Bizim bu kitaptaki amaçlarımız açısından bu okulun tezlerinin bütünsel bir eleştirisi ne gerekli, ne de anlamlı. Burada sadece temel yönteme ilişkin bazı konular üzerinde durmakla yetineceğim. Üç soruna değinmek

175 Bk. S. Amin, "Bunalım, Ulusçuluk ve Toplumculuk", *Genel Bunalımın Dinamikleri*, a.g.y. s. 211-12.

176 Aşağıda bu sorunu özellikle S. Amin'in yapıtı çerçevesinde tartışacağım. Bunun nedenini açıklamak gerekiyor. WEFA'nın ilk düşünürü A. G. Frank'ın 60'lı yıllardaki çıkışı, Latin Amerika'nın Komünist Parti'lerinin ulusal burjuvaziye bel bağlayan bir kapitalist gelişme stratejisine karşı, Küba devriminin (1959) etkisi altında sosyalizmi savunan bir perspektife dayalıydı. Ne var ki, köprülerin altından çok su akmıştır. Wallerstein'in 70'li yıllarda (SSCB, Çin Halk Cumhuriyeti vb. toplumlar da dahil) tüm dünyayı kapitalist ilan etmesiyle ve bir "sosyalist dünya hükümeti"nin yokluğunda her ülkenin kapitalist sayılması gerektiğini ileri sürmesiyle birlikte, WEFA'nın bir kanadının siyasal platformu bir **felçleşme** reçetesi haline gelmiştir. Artık tekil ülkelerde verilecek mücadelelerin ancak kısmi kazanımlar açısından anlamı olabilir; kapitalizmin ilgası neredeyse olanaksızdır. 70 li yıllardan itibaren Wallerstein'e teorik olarak yaklaşan Frank da eski "sosyalist" bakış açısını yitirmiştir. Bugün Frank'ın da somut bir siyasal önerisi yoktur. Frank, Amin-tipi "özgüvene dayalı", "bağımsız" gelişmeyi de, "sosyalist" gelişmeyi de bugünkü koşullarda olanaksız bulmaktadır. Bk. "İdeoloji Bunalımı-Bunalım İdeolojisi", *Genel Bunalımın Dinamikleri*, a.g.y., s. 152-154 ve "Dünya Krizi ve Dönüşüm", a.g.m. S. Amin *Yapıt*'ta yayınlanan makalesinde ("A. G. Frank ve Kriz", a.g.m.) Frank'a tam da bu nedenle sitem etmektedir. Son olarak, Emmanuel'in gelişmesi bambaşka bir yönde olmuştur. Buna aşağıda değineceğim. (Bkz. 27 no'lu dipnot)

istiyorum: emperyalist hâkimiyet ilişkilerinin tek yönlü bir belirlenime dönüştürülmesi; geçiş kategorisinin göz ardı edilmesi; kapitalist üretim tarzı ile somut kapitalist toplumlar arasında kurulan ilişkinin doğası.

Birinci nokta ile ilgili olarak, her şeyden önce şu söylenmeli: WEFA, 'kapitalist dünya-ekonomisi' kavramıyla büyülenmiş olduğu için, ülkelerin dünya sistemi içindeki konumunun belirleyiciliğini mutlaklaştırır. Bunu bir ikinci yöntemsel tavır tamamlar: Dünya sistemi hep merkezin istediği biçimde "merkezin çıkarları" doğrultusunda gelişir bu teoride. Böylece azgelişmiş ülkelerin gelişmesi dünya çapında ve merkezin çıkarları doğrultusunda belirlenir.

WEFA'nın bu yaklaşımı, tahlilin uluslararası ilişkilere öncelik vermesi, sınıf mücadelelerini ise ikinci planda bırakması dolayısıyla eleştirilmiştir.[177] Bu eleştirinin tümüyle haklı olduğu kuşku götürmez. Üstelik, WEFA sınıf ilişkilerini ele aldığı zaman bile uluslar arasındaki çelişkilerin bir dolayımı, bir ürünü olarak kavrar sınıf çelişkilerini. Yani sınıflar göz önüne alındığında bile belirleyen **değil** belirlenendir.[178] Bu eleştirilerden hareketle WEFA'nın dünya sistemindeki belirlenim mekanizmaları konusundaki anlayışının yanlışlığını ortaya koymak olanaklıdır.

WEFA'nın tek yönlü belirlenim şemasının yarattığı izlenimin aksine, her hâkimiyet ilişkisi **aynı zamanda** bir mücadele ilişkisidir. Hâkim, hâkimiyetini tabiyi sürekli olarak denetleyerek korur; tabinin verdiği mücadelenin karşısında da zaman zaman

177 Robert Brenner, "Kapitalist Gelişmenin Kökenleri: Yeni Smithçi Marksizmin Eleştirisi", *11. Tez*, sayı 3, Mayıs 1986 ve Haldun Gülalp, "Bağımlılık ve Dünya Sistemleri Teorileri", aynı yerde. Ayrıca bkz. Ian Roxborough, *Theories of Underdevelopment*, Humanities Press, Atlantic Highlands, NJ, 1979, s. 45; H. Alavi, "The Structure of Peripheral Capitalism", H. Alavi/T. Shanin (der.) *Sociology of "Developing Societies"*, Monthly Review Press, New York, 1982 içinde, s. 174; J. Weeks/E. Dore, "International Exchange and the Causes of Backwardness", *Latin American Perspectives*, c. 6, Bahar 1979, özellikle s. 64-66.

178 Bkz. örneğin, I. Wallerstein, "The Rise and Demise...", a.g.m., özellikle s. 15-24. R. Brenner, a.g.m., bu noktayı ayrıntılı biçimde eleştirmektedir.

hâkimiyet biçimini yeni koşullara uyarlar. WEFA'nın tek yönlü belirlenim süreci sadece merkezden çevreye yönelik etkileri göz önüne aldığı için bu karşılıklı mücadele, uyarlanma ve hâkimiyet ilişkisinin yeniden-düzenlenmesi sürecine teorik yapısı içinde yer veremez. Ama azgelişmiş ülkelerin hâkimiyete karşı mücadele verebilmeleri için bu toplumların sadece dışarıdan gelen sinyallerle hareket etmiyor, kendi içlerinde bir hareket yeteneği taşıyor olmaları gerekir. İşte sınıfların, tümüyle belirlenen aktarım kayışları niteliğini taşıması tam da bu hareket yeteneğini ortadan kaldırır. Azgelişmiş ülke merkezden gelen emirleri uysal biçimde yerine getiren pasif bir ajana dönüşür. Bütün bunların sonucunda da, WEFA azgelişmiş toplumlarda **hareket halinde olanı** değil **durağan olanı** yakalar ancak.

Geçiş toplumu kategorisiyle ilgili soruna gelince. Yukarıda da belirtildiği gibi, WEFA, Stalinist teorinin azgelişmiş ülkelerin feodal veya yarı-feodal bir aşamada olduğu tespitini, bu ülkelerin kapitalizmin ticari ağına bağlanmış oldukları, dolayısıyla da kapitalist oldukları gerekçesiyle reddeder. Bu tür bir yaklaşımın tek sorunu kapitalizmi dolaşım (ticaret) alanındaki ilişkiler temelinde tanımlaması değildir.[179] Burada çok ciddi bir ikinci sorun da yatmaktadır: tartışmanın "feodal mi, kapitalist mi?" ikili almaşığı çerçevesinde yerleştirilmesi, **geçiş sürecini** tümüyle yok sayan bir yaklaşımın ifadesidir. Oysa bu süreç bir üretim tarzından çıkışı başka bir üretim tarzının hâkim duruma gelişine bağlayan tarihsel sürecin kavramlaştırılmasından başka bir şey değildir. Bu kavramın dışlanmasının maliyetini en açık biçimde Wallerstein'in yapıtında görmek olanaklı. Öteki WEFA düşünürlerinden farklı olarak, Wallerstein geçiş dönemini sadece görmezlikten gelmekle yetinmez, alaycı bir tavırla açıkça red-

179 Bu eleştiriyi R. Brenner yukarıda anılan makalesinde güçlü biçimde yapmaktadır. Ayrıca bk. E Laclau, "Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm", *Azgelişmişlik ve Emperyalizm*, der. A. Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975 içinde (bu yazı *Birikim* dergisinin [eski dizi] 1. sayısında ve *Üretim Tarzlarının Eklenmesi Üzerine* [der: H. Ç. Keskinok ve M. Ersoy], Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984 içinde de yayınlanmıştır) ve J. Weeks/E. Dore, "International Exchange. ", a.g.m.

deder: "Marksistlerin çoğu bir 'geçiş' aşamasından söz etmiştir; oysa bu, operasyonel göstergeleri olmayan belirsiz bir kavram-olmayan-kavramdır (non-concept)".[180] Geçiş kavramının böylece kapının önüne bırakılmasının ciddi sonuçları vardır: Sadece kapitalist bir dünya bağlamında belirli ülkelerde sosyalizme geçişin temellerinin atılabilmesini olanaksızlaştırarak bugün dünyanın üçte birinin yaşadığı sürecin anlaşılmasını engellemekle kalmaz; aynı zamanda "operasyonel" kıstaslar uğruna tarihten diyalektiği ve hareketi kovar. Böylece aynı noktaya dönmüş oluyoruz: Geçiş kategorisini eleyerek WEFA bir kez daha azgelişmişlerin **dinamizmini** tahlil alanının dışında bırakır.

Bütün bunlardan daha da önemli olan WEFA'nın kapitalizmi tanımlarken gerçekleştirdiği kaymadır; bu çerçevede, kapitalizm gelişmiş ülkelerdeki somut beliriş biçimleriyle özdeşleştirildiği içindir ki, azgelişmiş ülkelerde kapitalist gelişmenin olanaklı olmadığı sonucuna varmak neredeyse kaçınılmaz hale gelmektedir. Oysa kapitalist üretim tarzı, belirli bir dönemde belirli bir ülke ya da yörede aldığı somut biçimler aracılığıyla tanımlanamaz. Örneğin, gelişmiş ülkelerin bugün vardığı noktada ortaya çıkan bazı özellikler (canlı iç pazar, yüksek ücretler vb. vb.) kapitalizmin tanımlayıcı öğeleri değildir. Kapitalist üretim tarzını tanımlayan, üretici güçlerin belirli bir gelişme düzeyi temelinde (kooperasyon, işbölümü, makineli üretim) belirli bir üretim ilişkisinin (sermaye-ücretli emek ilişkisinin) toplumsal üretim içindeki hâkim konumudur. Eğer bir ülkede bu özellikler gelişiyorsa, kapitalizm gelişiyor demektir. Kapitalizmin hareket yasaları da o topluma hâkim hale gelecektir er geç. Ama bu hareket yasaları her an her yerde ortaya aynı biçimde çıkmayabilir. Bu, daha somut bir tahlil düzeyinde kavranabilecek bir noktadır. Böyle bir somut inceleme, bu yasaların hiç olmazsa bir bölümünün azgelişmiş kapitalizmde daha da açık biçimde işlediğini gösterecektir. Bunun en çıplak örneği, sermayenin sürekli olarak büyük bir yedek sanayi ordusu yaratma eğiliminin azgelişmiş ülkelerde kendini dev bir işsizler ordusu biçiminde ortaya koymasıdır. Oysa

180 I. Wallerstein, a.g.m., s. 15.

WEFA (ve benzer biçimde "bağımlılık" okulu) işsizliği tam da bu ülkelerde kapitalizmin gelişmediğinin bir kanıtı olarak yorumlama eğilimindedir! Şu nokta konusunda açık olmak gerekir: **Bazı alanlarda** azgelişmiş ülkelerin kapitalizmi, Marx'ın *Kapital*'inde incelenen kapitalist üretim tarzının özelliklerini ve eğilimlerini daha da çıplak olarak yansıtmaktadır.[181]

Aslında WEFA'nın "azgelişmişliğin gelişmesi"nden, azgelişmiş ülkelerde kapitalizmin gelişmesinin olanaksızlığından söz ederken kastettiği, işsizliğin, kentsel yoksulluğun, gecekonduların, büyük eşitsizliklerin olmadığı, kitlesel tüketimin yerleştiği bir "ideal kapitalizm"dir. S. Amin, kapitalist üretim tarzının merkezde "ideal"ine yaklaştığını belirterek buna en belirgin ifadesini verir.[182] Oysa, kapitalizmin "ideal"i yoktur. Sermaye inişli çıkışlı hareketi içinde, dönemsel olarak her hücresinden işsizliği, yoksulluğu, eşitsizliği salgılar: Bugün gelişmiş kapitalist dünyayı da pençesine alan bunalım içinde bunların hepsi yeniden su yüzüne çıkmıştır. Amin'in uzun genişleme döneminde (1945-75) gelişmiş kapitalizmde gördüğü bazı özellikleri mutlaklaştıran yaklaşımı, şimdi kapitalizm bu ülkelerde de neoliberalizm aracılığıyla gerçek yüzünü gösterdiğinde bütünüyle boşlukta kalmıştır. Kapitalizm eşitsiz ve anarşik gelişmesi içinde, dün güllük gülistanlık görünen yöreleri ve ülkeleri, yarın yeniden yoksulluğun, gerilemenin, hatta sefaletin içine itiverir. İngiltere'nin kuzeydoğusu ve İskoçya, Belçika'nın Fransızca konuşulan yöreleri ve Fransa'nın kuzeyinden sonra, ABD'nin doğu kıyısı ve orta batı bölgeleri de bugün bu gerçeği şaşkınlık ve acı içinde yaşıyorlar.

181 Kuşkusuz bu önermenin çok ciddi bir sınırı vardır; ancak, söz konusu ülkelerde kapitalizm toplumsal üretime hâkim olduğu **ölçüde** geçerlidir önerme. Olgun kapitalist ülkelerin sermayenin eğilimlerini daha iyi yansıtmaları bu yüzden olağandır.

182 Bk. *L'accumulation*, a.g.y., s. 30-33. Amin'in yapıtında bu tür bir ayrımın içerdiği yöntemsel soruna işaret eden başka kaynaklar da vardır. Bkz. A. Foster-Carter, "The Modes of Production Controversy", *New Left Review*, 107, Ocak-Şubat 1978, s. 48; H. Bernstein, "Industrialization, Development and Dependence", H. Alavi/T. Shanin. (der.) *The Sociology of "Developing Countries"*, Monthly Review Press, New York, 1982 içinde, s. 227.

İşte bu "ideal kapitalizm" öncülüdür ki, WEFA yaklaşımının siyasal tavrının son derece ikircikli bir nitelik kazanmasına yol açar. Bu yaklaşım sadece emperyalist ülkelerde burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki uzlaşmaz çelişkiye gözlerini kapamakla veya sosyalizmin güçlerini Üçüncü Dünya'yla sınırlayarak işçi sınıfının uluslararası dayanışmasını bir kalemde silmekle kalmaz. Hatta azgelişmiş ülkelerde "ulusal bir sosyalizm" talebi bile (böyle bir programın ima ettiği çok ciddi sorunlara rağmen) değildir en vahimi. Daha da ciddi olan, sosyalist bir retoriğin ardından, ulusal bir kapitalizmin savunulmasının belirmesidir mücadele saati çaldığında. Çok yazdığı için belki zaman zaman istemediği şeyleri de söyleyen S. Amin, bu durumu "özgüven"e hasrettiği bir yazısında ortaya koyuyor: "Ulusal kurtuluş"u önce sosyalizmin bir aşaması olarak ilan ettikten sonra, "ikincil olarak" kapitalizmin bir aşaması olarak kabul ediyor. Yazının sonuna vardığında ise, "özgüvene dayalı" gelişmenin "kazara" kapitalizm çerçevesinde de gerçekleşebileceğini itiraf ediyor.[183] Siyasal programların ancak somut koşullara uygulandıklarında anlam ifade edeceğini bilenler, bu itirafın ardında, iç pazara dayalı bir kapitalist birikimin, yani yaygınlaşmış adıyla "ithal ikameci" bir kapitalizmin, ulusal kaynaklara dayalı bir versiyonunun savunulmasının hazırlığı olduğunu kolayca sezeceklerdir.

Emperyalizm uygarlığın taşıyıcısı mı?

60'lı yıllardan itibaren sol düşünceye hâkim olan WEFA yaklaşımı, 70'li yılların sonundan itibaren kendi karşıtını üretecektir. Bu gelişmede çok farklı nitelikte iki ana etken etkili olmuştur. Birincisi, WEFA'nın öngörülerinin aksine, azgelişmiş ülkelerde ikinci savaştan sonra hızlı bir kapitalistleşme ve sanayileşme

183 Bk. "Self-Reliance", a.g.m. Amin'in "özgüvene dayalı" kalkınma konusundaki ikircikliliğinin izdüşümünü savunduğu devrim formülünde de görmek olanaklı: "aşamalı kesintisiz devrimin bir evresi olarak yeni 'ulusal demokratik devrim'"! ("Bunalım, Ulusçuluk ve Toplumculuk", a.g.m., s. 198. Düzeltilmiş çeviri.)

süreci yaşanmış, bu da almaşık teorik çerçeve arayışlarına hız kazandırmıştır. Bu arayışın bir ürünü söz konusu gelişmeyi Marksist bir temelde yorumlama ve değerlendirme çabalarının gelişmesi olmuştur.[184] Ama ortaya kapitalizmi ve emperyalizmi yüceltmeye yatkın bir başka düşünce akımı çıkmıştır ki, bu da ikinci etkenin bir ürünüdür. Bu ikinci etken, Batı Avrupa solunun 70'li yılların ikinci yarısından itibaren içine girdiği ideolojik bunalımdır. Sözünü ettiğim yeni düşünce akımı bu bunalımın hem bir ürünü, hem de bir ifadesidir.

Batı solunda bu yeni düşünce akımı çerçevesinde kapitalizmin ve emperyalizmin savunulması ve özürlenmesi giderek yaygınlaşan bir olgu olmuştur. Genel olarak piyasayı ve kapitalizmi savunan sol liberal görüşlerin Batı Avrupa'daki etkisinden daha önceki bir yazımızda söz etmiştik.[185] Emperyalizmin savunulmasının örneklerini bulmak da güç değil. Türkiye'de de benzer gelişmeler olduğu, solun bir bölümünün "tutarlı ve rasyonel" bir kapitalizmi savunduğu, üstelik demokrasinin yerleşmesini de kapitalizmin gelişmesine bağladığı biliniyor.[186]

Kısacası, evrensel düzeyde, kelimenin tam anlamıyla **tepkisel** bir gelişme solun saflarını sarmakta. Bu gelişmenin emperyalizm ve azgelişmişlik konusunda şimdilik en olgun ifadesi, İngiliz yazarı Bill Warren'in yapıtıdır.[187] Dolayısıyla, Warren'in tezlerinin, bu yazının amaçlarının tamamladığı sınırlar çerçevesinde de olsa, kısaca ele alınması yararlı olacaktır.

---

184 Bu gelişmeyi Marksist bir yaklaşımla ele alan çeşitli çalışmalar vardır. İlk elde Türkçede önerilebilecek olan kaynaklar şudur: E. Mandel, "Yarı-Sömürge Ülkeler ve Yarı-Sanayileşmiş Egemenlik Altındaki Ülkeler", *Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler* içinde, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1985.

185 Bkz. "Sol Liberalizm: Maddeci Bir Eleştiriye Doğru", *Onbirinci Tez*, 2, Şubat 1986.

186 Bkz. Sungur Savran, "Burjuva Sosyalizminin Düşman Kardeşleri: Liberal Sol ve Ulusal Sol", *Devrimci Marksizm*, sayı 2, Kasım 2006.

187 Warren'in Türkçede yayınlanmış bir makalesi vardır: "Emperyalizm ve Kapitalist Endüstrileşme", *Birikim*, 18/19 (eski dizi), Ağustos/Eylül 1976. Ama burada sergilenen tezlerini açık seçik ortaya koyduğu ve kapitalizmi yücelttiği çalışması 1980'de, ölümünden sonra yayınlanan kitabıdır: *Imperialism: The Pioneer of Capitalism*, Verso, Londra, 1980.

Warren'in başlıca amacı, WEFA'nın Stalinist teorisiyle paylaştığı bir yargıyı çürütmektir. WEFA yaklaşımı Stalinist teorinin bir eleştirisi olarak geliştirildiği halde, iki teori bir noktada ortak bir öncüle sahiptir. Bu öncül, emperyalizmin azgelişmiş ülkelerde gelişmeye engel olduğudur. Warren bu öncüle cepheden hücum eder. Emperyalizm azgelişmişlerde gelişmeye engel olmak bir yana, tam tersine bu ülkelerde kapitalizmin gelişmesine yol açmış ve böylece tarihsel olarak ilerici bir rol oynamıştır. Bu sadece sömürge-sonrası dönemde emperyalizmin iktisadi etkisinin bir olarak bakıldığında olumlu oluşuyla sınırlı değildir: Sömürgecilik dahi bu ülkelerde olumlu bir etki yaratmıştır. Üstelik, azgelişmişlerde kapitalizm geliştikçe, dünya çapında emperyalizm de gerilemektedir. Yani, emperyalizm kapitalizmin geçici bir evresidir: Bütün dünya kapitalistleştiğinde önemi azalacak, belki de ortadan kalkacaktır.

Warren'in emperyalizm konusundaki bu tezlerini tamamlayan ve yerli yerine oturtan temeldeki görüşü ise kapitalizme yüklediği olumlu yönlerdir. Kapitalizm sadece kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerinin yerine daha ileri kapitalist ilişkileri geçirmekle ve üretici güçleri geliştirmekle kalmaz; başka olumlu işlevleri de vardır. En başta bireyciliğin gelişmesini sağlayarak insanlığın kültürel düzeyinin yükselmesine yol açar; ayrıca, demokrasiyi geliştirir (kapitalizm ve demokrasi, Warren'e göre "yapışık kardeşler" gibidir); hatta kitlelerin gereksinimlerine duyarlıdır, maddi durumlarında önemli gelişmeler sağlar.[188] Zaten "kadınların kurtuluşu hareketinin yarattığı efsaneye karşıt olarak, burjuva toplumu ve ideolojisi köklü biçimde anti-otoriterdir."[189] Bu yüzden de "sosyalist sivil toplum"da bireyciliğin daha da ileri bir gelişmesini sağlamak gerekir.[190] Yani Warren aslında sosyalizmi de kapitalizmin basit bir devamı olarak görme eğilimindedir.

---

188 Warren bunu hem tekelci kapitalizm için, hem de sömürgeciliğin sömürge halklarına getirdiği yararlar açısından ileri sürmektedir. Bk. Warren, *Imperialism*, a.g.y., s. 80 ve 129-136.

189 A.g.y., s. 26n.

190 A.g.y., s. 39.

Bu kadarcık bir özet bile, yukarıda emperyalizmin yüceltilmesine dayanan bir teorik çerçeveden söz ederken neyi kastettiğimi okuyucuya anlatmış olmalı. Warren'in kitabı Türkçede yayınlanmamış olduğu için, burada etraflı bir eleştiri yerine bu yazının konusunu ilgilendiren birkaç ana noktaya değinmekle yetineceğiz.[191]

Her şeyden önce, Warren'in temel tezinin tek-yanlılığı dolayısıyla yanlış olduğu belirtilmeli. Doğrudur, emperyalizm belirli konjonktürlerde ve belirli ülkelerde kapitalist gelişmeye ve sanayileşmeye bir ivme kazandırır. (Klasik Marksizmin de bu gerçeğin altını çizdiğine yukarıda değinmiştim.) Ama başka dönemlerde ve ülkelerde tersine etkiler de yaratabilir: Emperyalizmin bir ürünü olarak azgelişmiş ülkelere giren ve bir ilk aşamada meta ilişkilerinin yaygınlaşmasını sağlayan ticaret sermayesi kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerini boyunduruğu altına alarak bu ilişkilerin muhafazası yönünde etkiler yaratabilir[192]; veya emperyalizmin kurduğu uluslararası işbölümü, sanayileşme sürecinde varılan bir aşamanın donup kalmasına yol açabilir.[193] Emperyalizmin bu iki yanlı, çelişik doğasının örneklerini Warren'in kendi tartışması içinde bile bulmak olanaklıdır. Örneğin Warren kapitalizmin belirli evrelerde kapitalizm-öncesi ilişkileri muhafaza eğilimi içinde olduğunu kabul eder; veya sömürge döneminde kurulan yapının aşılabilmesi için bağımsız devletlerin gerekli olduğunu itiraf eder.[194] Böyle durumlarda, kapitalizmin gelişmesinin önün-

191 Warren'in güçlü iki eleştirisi şu kaynaklarda bulunabilir: M. Löwy, *The Politics of Combined and Uneven Development*, Verso, Londra, 1981. s. 223-27 ve A. Lipietz, "Marx or Rostow?", *New Left Review*, 132, Mart-Nisan 1982. Lipietz'den A. Emmanuel'in de (Amin, Frank ve ötekileri terk ederek) Warren'e yakın bir konuma kaydığını öğreniyoruz!

192 Bk. G. Kay, *Development and Underdevelopment*, Macmillan, Londra, 1975.

193 WEFA okulu ise bu geçici engellemeyi mutlaklaştırarak gelişme sürecinin önüne aşılmaz bir duvar diker. Yani Warren sürecin yalnız "olumlu" yönünü görürken, WEFA okulu da sadece "olumsuz" yönünü kaydeder.

194 Bu örnekler için bkz. Warren, *Imperialism...*, a.g.y., s. 151-156.

deki engellerin yıkılması emperyalizmin (geçici bir süre için de olsa) geriletilmesine bağlıdır. Yani emperyalizmin kapitalistleşme süreci üzerindeki etkisi Warren'in sunduğu kolaycı tablodan çok daha karmaşıktır.

Warren'in teorisinin bizi ilgilendiren ikinci ciddi sorunu, tarihin her ülkede aynı biçimler altında tekrarlanacağını varsaymasıdır: Azgelişmiş ülkeler de kapitalistleştikçe, gelişmiş ülkelerde görülen toplumsal biçim ve kurumların hepsine kavuşacaklardır. Bu yargının en iyi örneğini, yazarın kapitalizm ile demokrasi arasında kurduğu ilişkide bulmak olanaklı. Warren'in tezi kapitalizm ile demokrasinin birbirlerine "yapışık ikizler" gibi bağlı olduğudur. Ne var ki, bunu kanıtlamak için geliştirdiği tahlil (kendi içinde doğruluğu yanlışlığı bir yana), aslında sadece Batı Avrupa'nın tarihsel deneyimini temel alır. Warren'in bu noktaya sadece bir dipnotunda değinmesi ilginçtir.[195] İlginçtir, çünkü kitabın başka yerlerinde "yapışık ikizler" önermesi genel bir önerme olarak ileri sürülecek ve azgelişmişler hakkında da aynı iddiada bulunulacaktır.[196] Böylece, evrensel bir önermeyi kısmi bir alt-bütünden hareketle "kanıtlamak" gibi kabul edilemeyecek bir yöntem izlemiş olmaktadır yazar. Bunun maliyetinin çok ağır olduğuna işaret etmek gerekli mi? Tarihsel deneyimin gösterdiği gibi, azgelişmiş kapitalizmde kural baskıcı devlettir. Demokrasi ise istisna.

Son olarak, Warren'in tezlerinin siyasal sonuçlarıyla ilgili olarak da bir çift söz söylemek gerekli. Yazarın siyasal amacı görünürde oldukça radikal: Sosyalizmin ulusçuluk biçimine dönüşmesine karşı çıkıyor, işçi sınıfı siyasetini ulusal hareketlerden bağımsız kılmaya çalışıyor. Kuşkusuz bunlar olumlu amaçlar. Ama Warren'de bu radikal retoriğin ardında yatan gerçek siyasal sonuç bambaşka. Varılan nokta, kapitalizmin aklanması ve ezilenlerin, sömürülenlerin, sefalet içinde yaşayanların beklemeye çağrılması. Çünkü Warren yaşanan gerçekliğe tarihin "yüce"

195 A.g.y., s. 28 vd. ve 28n.

196 A.g.y., s. 7 ve 116.

penceresinden bakmakta, yaşayan, somut insanların günlük ve "alelade" sorunlarıyla ilgilenmek yerine kapitalizmin üretici güçleri geliştirmesinin destanını yazmaktadır. Bu destanın son sayfasına vardığımızda türdeş bir dünya proletaryası insanlığı kurtaracaktır. Bugünün ezilenleri için o son sayfayı beklemekten başka bir önerisi yoktur Warren'in.

BÖLÜM 14

EŞİTSİZ VE BİLEŞİK GELİŞME



Warren'in çalışmasının Stalinist teorisi ile WEFA'nın **ortak paydasını** hedef aldığını, emperyalizmin azgelişmiş ülkelerde kapitalist gelişmeyi engellemek bir yana bu yönde güçlü bir itilim yarattığını savunduğunu görmüş bulunuyoruz. Ama, öte yandan, Warren, kendisinin farkında olmadığı bir süreç içinde, WEFA'ya karşıt olarak Stalinist teoriyle ortak bir yargıyı paylaşmaktadır. (Bu yargının modernleşme okulunda da mevcut olduğuna daha önce değinmiştim.) Bu ortak yargı, kapitalizmin gelişmesinin her yerde aynı **biçime** büründüğü, her yerde aynı **sonuçları** doğurduğu ve her toplumun tarihsel gelişmesi içinde kapitalist aşamadan geçmesinin **zorunlu** olduğudur.

Tarihsel maddeciliğin öncülerinin bu soruna bakışları çok farklıdır. Marx, feodalizmden kapitalizme geçiş süreci konusunda *Kapital*'de geliştirdiği açıklamanın tarih-ötesi bir yaklaşımla ele alınmasına, soyut bir tarih felsefesi haline getirilmesine şiddetli biçimde karşı çıkmıştır. Bu açıklama sadece Batı Avrupa toplumlarının **özgül** tarihsel gelişiminin çizgilerini vermektedir Marx'a göre. Öteki toplumların, özellikle de Avrupa-dışı toplumların nasıl bir gelişme göstereceği/gösterdiği ancak somut tarihsel gelişme içinde incelenebilir.[197] Öte yandan, gerek Marx

197 Marx, 1977'de Rus popülisti Mihailovskiy ile giriştiği polemikte bu noktayı kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ortaya koyar. Aynı metinden Marx'ın Rusya'nın tarihsel gelişmesinin **özgünlüğünü kavrayabilmek amacıyla** yaşamının son yıllarında Rusça öğrendiğini de görebiliyoruz. Bu metin değişik yerlerde yayınlanmıştır. Bir örnek için bkz. K. Marx/F. Engels, *The Russian Menace to Europe*, der. P. W. Blackstock/B. F. Hoselitz, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1952, s. 216-218. Rusya'nın gelişmesinin Batı Avrupa ile özdeşleştirilmemesi gerektiğini Marx, Vera Zasuliç'e yazdığı ünlü mektupta da (1881) belirtmiştir. Bk. A.g.y., s. 216-226.

gerek Engels, 1875'ten itibaren ama özellikle de 1880'li yıllarda Rusya'nın tarihsel gelişmesini irdelerken, Batı'da bir sosyalist devrimle birleştiği taktirde Rusya'nın kapitalist aşamadan geçmeden sosyalizme geçiş aşamasına sıçrayabileceğini açık açık savunmuşlardır.[198] Kısacası, Marx ve Engels'in Avrupa-dışı toplumların kapitalizm karşısındaki konumları konusundaki düşünceleri şöyle özetlenebilir: (1) Kapitalizm-öncesi toplumdan kapitalizme geçişte bütün toplumların izlemesi gereken tek bir yol yoktur. (2) Her ülkenin mutlaka kendi başına kapitalist aşamayı yaşaması zorunlu değildir. Bunlara Marx'ın başlangıçtan beri öne sürmüş olduğu üçüncü bir tez eklenmeli: (3) Kapitalizm-öncesi üretim tarzlarına sahip toplumlar, daha ileri bir sosyoekonomik formasyona sıçramadıkları takdirde, mutlaka kapitalistleşeceklerdir.[199]

Bileşik gelişme kavramı, bu öngörü ve tezlerin, eşitsiz gelişme yasası ve emperyalizm teorisinin ışığında mantıksal sonucuna götürülmesi ve sistemleştirilmesi yoluyla geliştirilmiştir. Trotskiy tarafından önce Rusya'nın kapitalizme geçişinin özelliklerini kavrayabilmek için kullanılmış, daha sonra da öteki azgelişmiş

198 Örneğin: "Eğer Rus devrimi Batı'da bir proleter devriminin başlangıç işareti olur ve böylece ikisi birbirini tamamlarsa, günümüz Rusyasındaki komünal toprak mülkiyeti sosyalist bir gelişme doğrultusu için başlangıç noktası oluşturabilir." *Manifesto*'nun Rusça ikinci basımına yazılan önsözden. Bk. Blackstock/Hoselitz (der.), a.g.y., s. 227-28. Aynı düşünce belirtik biçimde Engels'in 1875'te yazdığı *Soziales aus Russland* (Rusya'da Toplumsal İlişkiler) başlıklı kitapçıkta, özellikle de bu kitapçığa 1894'de yazdığı sonsözde bulunabilir. Burada çok önemli bir noktayı da vurgulamak gerekir: Marx ve Engels'in bu tezleri sadece Rusya için değil, kapitalizme geçiş aşamasında bulunan bütün ülkeler için formüle edilmiştir. Engels, son sözü edilen metinde açıkça, "bu, sadece Rusya için değil, kapitalizm-öncesi bir gelişme aşamasında bulunan bütün ülkeler için geçerlidir" demektedir. Bk. Blackstock/Hoselitz (der.), a.g.y., s. 235. Engels'in söz konusu iki metni de bu kaynakta mevcuttur. A.g.y., s. 202-215 ve 229-241.

199 Bu son tez için Marx'ın 1850'lerde yazılmış şu yazılarına bakılabilir: "The British Rule in India", *Surveys From Exile* içinde, der. David Fernbach, Vintage Boks, New York, 1974, s. 301-307; "The East India Company-Its History and Results", a.y., s. 307-316 ve "The Future Results of the British Rule in India", a.y., s. 319-325.

ülkelerin tarihsel gelişmesinin özgüllüğünü açıklayabilmek için "eşitsiz ve bileşik gelişme yasası" (bundan sonra EBGY) adı altında formüle edilmiştir.[200]

EBGY, kutuplarını evrensellik ile tikelliğin oluşturduğu diyalektik bir çelişki üzerine kuruludur. Kapitalizm tarihte ilk kez gerçek anlamda evrensel bir tarih oluşturmuştur: İnsanlığın hiçbir bölümü, hiçbir ulus artık dünyanın geri kalan bölümünden yalıtılmış bir biçimde gelişemez. Ama tam da evrensel tarihtir ki, insanlığın farklı bölümlerinin, farklı ulus ve toplumların birbirleriyle aynı biçimler altında, özdeş bir süreç içinde gelişmesini engeller. Yani insanlık tarihinin kapitalist çağdaki evrenselliği ifadesini tekil ülkelerin tarihsel gelişmesinin tikelliğinde bulur. Bu tikel gelişmelerin bütünselliği ise evrensel tarihin hareketi düzeyinde kurulur. Buna karşılık, tikellik (özgüllük) evrensel hareketin farklı ilişki, düzey ve alanlarının bir toplum düzeyindeki eşitsiz gelişiminin ürününden başka bir şey değildir.

Somutlaştıralım. Başlangıç noktası eşitsiz gelişmedir. İnsan toplumlarının gelişmesinin temel bir yasası olan eşitsiz gelişme her çağda değişik toplumların farklı gelişme aşamalarında olmasına yol açmıştır. Modern çağın başında eşitsiz gelişmenin asli ifadesi, Batı Avrupa toplumlarının kapitalizme geçişine karşılık Avrupa-dışı toplumların yaşamlarını kapitalizm-öncesi üretim tarzları temelinde sürdürmeleridir. Bu durum yepyeni bir dinamik yaratacaktır: Kapitalizm sınır tanımayan artık emek açlığı içinde tüm dünyaya hızla yayılırken ve dünya pazarını kurarken, insanlığın gelişmesini de evrenselleştirecektir. Bu evrenselleşmenin bir sonucu, kapitalizm-öncesi üretim tarzlarının hâkim olduğu toplumların, kapitalizmin baskısı karşısında ve (Marx'ın deyişiyle) 'yok olma tehdidi altında' kapitalistleşmeye başlamalarıdır.

200 Trotskiy'in bileşik gelişme olgusunu incelediği başlıca yapıtları şunlardır: 1906'da 1905 Devrimi'ni değerlendirmek üzere kaleme almış olduğu *Sonuçlar ve Olasılıklar* (Kardelen Yayınları, İstanbul, 1990); 1928'de yazdığı *Sürekli Devrim* (çev. Ahmet Muhittin, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1991); ve 1931'de Büyükada'da sürgünde iken yazdığı *Rus Devriminin Tarihi*, 3 cilt, çev. Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Ama tam bu noktada yine bir çelişkiyle karşılaşırız: Kapitalizmin dünyayı bütünleştirmesi, bir yandan Avrupa-dışı toplumları Avrupa toplumlarına benzemeye, onları taklit etmeye iterken, bir yandan da bu taklidi olanaksızlaştırır. Yeni kapitalistleşmekte olan toplumların kapitalizmin anavatanında yaşanan geçiş süreçlerinin aynısını yaşaması, tam da dünyanın bütünleşmesi dolayısıyla artık mümkün değildir. Çünkü eski kapitalist ülkelerin (hem de bütün ağırlığıyla hissedilen) varlığı yepyeni bir durum yaratır. Böylece, bütünsel bir dünya çerçevesinde, eşitsiz gelişme bileşik gelişmeye kaynaklık eder.

İnsanlığının bütününün bu bileşik hareketi iki farklı biçimde gösterebilir kendini: Bir yandan, daha geri gelişme aşamasında olan toplum, üretici güçleri daha ileri bir düzeyde olan toplumdan yeni biçimleri olduğu gibi devralabilir; öte yandan, daha zayıf bir olasılık olmakla birlikte, ileri üretici güçlere sahip ülke daha geri toplumdan belirli biçimleri devralabilir.[201] Buradaki konumuz (azgelişmişlerin gelişmesi) açısından önemli olan kuşkusuz birinci ve esas biçimdir. Bu biçimin tarihsel anlamı, azgelişmiş toplumun dışsal zorunlulukların itişiyle (veya geriden gelmenin yarattığı avantajla) gelişmiş toplumun en ileri biçimlerini, o toplumun yaşadığı tarihsel süreçten geçmeden devralabilmesidir.

Bu devralma, tarihsel olarak özgün bir durumun doğmasına yol açar. Azgelişmiş toplum bazı alanlarda yepyeni toplumsal

201 Bu ikinci türün klasik örneği ABD'nin güneyinde, kapitalizmin hâkim olduğu bir toplum içinde, 19. yüzyılın ortalarına kadar üretimin köle emeğine dayalı biçimde yürütülmesidir. Ama bileşik gelişmenin bu biçimi bambaşka örneklerde de gözlenebilir. En önemlisi, gelişmiş kapitalist ekonomilerde ortadan kalkmaya yüz tutmuş biçimlerin, 1970'li yılların ortalarından beri süregiden dünya ekonomik krizi içinde dış rekabet baskısı altında yeniden canlanmasıdır. Günümüzde Batı Avrupa'da yeniden yaygınlaşan "ev sanayii" ve "fason üretim" bunun tipik örnekleridir. Belirtmek gerekir ki, bileşik gelişmenin bu ikinci versiyonunun kavramlaştırılması ABD'li Marksist George Novack'ın bir katkısıdır. Bkz. D. Romagnolo, "The So-Called 'Law' of Uneven and Combined Development", *Latin American Perspectives*, c. 2, No. 2, Bahar 1975 ve G. Novack, "The Law of Uneven and Combined Development and Latin America" *Latin American Perspectives*, c. 3, No, 2, Bahar 1976.

biçimleri ileri toplumdan olduğu gibi devralırken, bazı alanlarda en eski, en arkaik biçimler yaşamlarını sürdürmektedir. İşte bileşik gelişmenin klasik tanımı budur: Bir toplum içinde çok farklı evrelerin bir araya gelişi, farklı tarihsel aşamaların iç içe geçişidir. Eski biçimlerle yeni ilişki, kurum ve ideolojiler kaynaştığında ise ortaya yepyeni bir sentez çıkar. Böylece, toplum kapitalizm-öncesi üretim tarzından kapitalizme **geçiş sürecine** girdiği halde, bu süreç birçok bakımdan gelişmiş kapitalist ülkelerin geçtiği süreçten farklı bir nitelik kazanır. Yani **geçiş vardır ama aynı yoldan değil.**

Eşitsiz ve bileşik gelişmenin azgelişmiş toplumlarda kapitalizmin gelişmesi sürecinde büründüğü sayısız biçimin tüketici bir liste halinde sıralanması ne anlamlı, ne de, daha önemlisi, mümkün. Mümkün değil çünkü EBGY bir genel eğilimden yola çıkılarak formüle edilmiş bir teorik çerçeve. Tekil ülkelerde hangi biçimlerde tezahür edeceği ancak somut tahlil sonucunda kavranabilir.

Biz burada sadece bir fikir vermek bakımından EBGY'nin sonucunda ortaya çıkabilecek bazı özgün toplumsal durumlardan örnekler vermekle yetineceğiz.

- Eski ile yeninin, aradaki geçiş süreci yaşanmadan ve aynı toplumsal yapının öğeleri olarak bir araya gelişi, eski geçişlerden farklı yeni bir sentez yaratır. Örneğin, yaygın meta dolaşımıyla (ticaretle) arkaik kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerinin sayısız azgelişmiş ülkede uzun süre iç içe yaşaması böyle bir sentezin ifadesidir. Veya (Afrika'da olduğu gibi) kabilelere dayalı bir toplum yapısının tepesine modern bir devlet aygıtının yerleştirilmesi (bu aygıt ister bir sömürge devleti olsun, ister "ulusal" bir devlet) yepyeni, tarihsel olarak özgün çelişkilerin patlak vermesine yol açar.
- Gelişmiş ülkelerin uzun bir tarihsel kuluçka döneminden sonra ulaştıkları en gelişkin biçimler, azgelişmiş ülkede ara evreler yaşanmadan, başka bir deyişle organik büyüme süreci deneyiminden geçilmeden birdenbire ortaya çıkar. Emek sürecinde, Batı'da yaşanmış olan basit kooperasyon ve manifaktür dönem-

leri üzerinden sıçrayarak birden modern fabrika dönemine geçer azgelişmiş ülke. Sermaye yapısı açısından ise, küçük sermaye birimlerinin rekabetine dayanan bir dönemden geçilmeksizin, erkeden tekellerin hâkim olduğu bir piyasa yapısı doğar ve finans kapital gelişir.

- Toplumsal yaşamın farklı alanlarına (ekonomi, siyaset, hukuk, ideoloji vb.) veya farklı iktisadi sektörlere yeni biçimlerin girişi çok farklı bir tempoda olabilir. Bu yüzden, toplumda farklı alanlar arasında çok eşitsiz bir gelişme doğar. Burada, dünya çapında eşitsiz gelişmenin bir ürünü olan bileşik gelişmenin bu sefer tekil toplum düzeyinde farklı alanlar arasında yeni bir eşitsiz gelişmeye yol açtığını görüyoruz.[202] Farklı toplumsal alanlar arasındaki eşitsiz gelişmenin klasik örnekleri, birçok azgelişmiş ülkede askeri örgütlenmeden düşünsel alana kadar birçok alanın iktisadi gelişmeden çok önce yeni biçimleri devralmasıdır. Farklı iktisadi sektörler arasındaki eşitsiz gelişmenin en açık tezahürü ise, tarımda bir devrim yaşanmadan ve bazen hiçbir modernleşme olmadan sanayi kesiminin hızla kapitalistleşmesidir.
- Bu özgün gelişme, sınıfların gelişimini de çok eşitsiz biçimde etkiler. Bu durumun klasik örneği, yabancı sermayenin ve devlet kapitalizminin önemi dolayısıyla proletaryanın burjuvaziden çok daha erken ve hızlı büyüdüğü ülkelerdir. Ayrıca, farklı toplumsal gelişme aşamalarının iç içe geçişi bu farklı aşamaların sınıfları arasında daha önce görülmeyen tipte kaynaşma ve/veya ittifaklara da yol açabilir (örneğin toprak sahipleri ile kentsel burjuvazinin ilişkileri vb.)

202 Bazı Marksistler eşitsiz gelişmenin sadece üretici güçlerin gelişmesi düzeyinde tanımlanabileceğini ileri sürerler. (Örneğin J. Weeks/E. Dore, "International Exchange..." a.g.m. ve D. Romagnolo, "The So-Called 'Law' . a.g.m.) Oysa bu, eşitsiz gelişmeyi zorunlu olarak ölçülebilmesi gereken bir kavram gibi gören teknolojist bir yaklaşımdır. Kültürle ekonominin, hukukla siyasetin vb. vb. eşitsiz gelişmesinden tabii ki söz edilebilir. Marx'ın antik Yunan'da ekonomi ile kültürün eşitsiz gelişmesi üzerine *Grundrisse*'de ifade ettiği ünlü düşünceler, bu yaklaşımın sadece bir örneğidir. Bk. *Grundrisse*'ye "Giriş" (1857), Pelican, Harmondsworth, 1973, s. 109-110.

- Dünya tarihinin bileşik gelişmesi çerçevesinde bir varoluş mücadelesi veren azgelişmiş ülkelerde iktisadi gerilik ancak siyasal iktidarın daha güçlü ve baskıcı niteliğiyle ödünlenebilir. Buna dünya çapında işçi sınıfının gelişmişlik derecesi ile azgelişmiş ülke burjuvazisinin azgelişmişliği arasındaki çelişki de eklenince bir eğilim olarak azgelişmiş ülkelerde kapitalizmin gelişmesi açık biçimde baskıcı devlet biçimlerine yaslanır. Tekil ülkelerde gelişmenin yönü kuşkusuz sayısız somut koşul tarafından belirlenecektir ama bir kural olarak yirminci yüzyılda azgelişmiş kapitalizmin gelişmesinin siyasal demokrasinin kökleşmesiyle çelişki içinde olduğu söylenebilir.
- Son olarak, geriden gelmenin azgelişmiş ülkeye yüklediği sıçrama zorunluluğu, zaman zaman burada daha yeni, daha olgun biçimlerin gelişmiş ülkelerden daha önce bile görülmesine yol açabilir. Bu bileşik gelişmenin sonuna kadar gelişmiş halidir. Devlet kapitalizminin önce geriden gelen ülkelerde (Japonya, Türkiye, Latin Amerika vb.) görülmesi, gelişmiş ülkelerde (üstelik ABD gibi önemli istisnalarla) ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşması (savaş dönemleri geçici, istisnai dönemler olarak bir kenara bırakılabilir) bunun en belirgin örneğidir.

Son bir noktaya değinerek EBGY konusundaki tartışmayı kapatalım. Yasanın formüle edilmesinden bu yana gelişen bir durumun EBGY'nin içeriğini daha da zenginleştirdiği kaydedilmeli. SSCB'den sonra dünyanın başka ülkelerinde de sosyalizme geçiş toplumlarının ortaya çıkışı, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bazı azgelişmiş ülkelerin, sadece gelişmiş kapitalist ülkelerin değil, bu geçiş toplumlarının da kendi koşullarından çok daha gelişkin toplumsal biçimlerini (planlama, büyük çapta kamulaştırma vb.) devralmalarına yol açmıştır. Böylece, henüz kapitalizme geçişin sorunlarıyla boğuşurken, sosyalizme geçiş aşamasına sıçramadan o aşamanın bazı yönlerini sosyoekonomik yapısına aşılayan özgün ve melez bir toplum tipi daha ortaya çıkmıştır. Bu toplumların sosyalizmle hiçbir ilişkisi yoktur kuşkusuz, "Afrika sosyalizmi" ya da "Arap sosyalizmi" adından başka, ama çoğun-

lukla kapitalizm-öncesi yapılarına bu yeni ve daha ileri biçimlerin (belki de eğreti biçimde) bitiştirilmesi gelecekleri açısından, sonuçta varacakları yer kapitalizm olsa bile, kuşkusuz belirleyici bir önem taşıyacaktır.

Eşitsiz ve bileşik gelişme ışığında azgelişmişlik

Bir önceki bölümde azgelişmişlik teorisinin en önemli üç sorunu şöyle özetlenmişti: Azgelişmiş ülkelerin tarihsel gelişmesinin bugünün gelişmiş kapitalist ülkelerinin geçtiği yoldan geçip geçemeyeceği; azgelişmiş ülkelerde kapitalist gelişmenin ve sanayileşmenin olanaklı olup olmadığı; bu toplumların gelişmesinde içsel etkenlerin mi yoksa dünya kapitalizminden yayılan dışsal etkenlerin mi belirleyici olduğu. Gözden geçirilen (sağ ve sol) hâkim azgelişmişlik teorilerinin bu sorulara doyurucu cevaplar getirmediğini görmüştük. Buna karşılık, azgelişmiş toplumların tarihsel gelişmesinin eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının ışığında ele alınması, hâkim azgelişmişlik teorilerinin bu konularda karşılaştığı çıkmazları ortadan kaldırabilmek için önemli bir başlangıç noktası oluşturur.

Her şeyden önce, bir bütün olarak düşünüldüğünde, azgelişmişlik teorisinin tekerrür sorunu karşısında sürekli olarak iki karşıt kutup arasında savrulduğunu görüyoruz. Modernleşme okulunun ve Stalinist teorinin, tarihin her toplumda aynı doğrusal şemaya uygun biçimde gelişeceği basitleştirmesine karşı gelişen WEFA (ve "bağımlılık") okulları, bu evrimci şematizme tepkiyle bu kez her türlü gelişmeyi köktenci biçimde yadsıyorlardı. Warren türü teorisyenler, bu tezi açık biçimde yalanlayan tarihsel gelişmeyi (azgelişmiş ülkelerin bazılarında görülen hızlı kapitalist sanayileşme) evrimci bir doğrusal gelişme şemasını yeniden canlandırma yolunda kullanırken, sanayileşmenin ve kapitalist gelişmenin bu ülkelerdeki özgüllüğünü ortadan kaldıracak, özel olarak da kapitalist gelişme ile siyasal demokrasiyi "yapışık kardeşler" olarak ilan edecekti. Güney Kore'den Şili'ye sayısız örnek-

te siyasal baskı altında inleyen milyonlar, Warren'in bu peri dünyası kapitalizmi anlayışını kolay kolay paylaşamayacaklardır.

Eşitsiz ve bileşik gelişme yasası, azgelişmişlerde kapitalizmin gelişmesi yönündeki dışsal zorlamayı bu gelişmenin ilk kapitalist ülkelerden çok farklı biçimler alacağı teziyle birleştirerek ve her toplumun aynı yoldan geçmesinin zorunlu olmadığını, dolayısıyla bugünün dünyasında bazı ülkelerin kapitalist aşamayı tamamlamadan sosyalizme geçiş dönemine girebileceğini ortaya koyarak, bu iki kutup arasındaki kısır karşıtlığın sınırlarını aşmanın anahtarını verir. Azgelişmişlerde kapitalizmin gelişmesi **olanaksız** olmak bir yana, özel bir sıçrama olmadığı takdirde **zorunludur;** ama bu gelişmenin eski kapitalist ülkelerle aynı yoldan geçmesi **zorunlu** olmak bir yana, **olanaksızdır.**

Böylece, bir yandan (kuşkusuz her ülke için somut tahlillerin yapılması koşuluyla) neden azgelişmiş ülkelerin bugünün gelişmiş kapitalist ülkelerinin küçük boy bir modeli olamayacağı anlaşılır; özel olarak da, her ülkenin kapitalistleşme ve sanayileşme süreci içinde eninde sonunda mutlaka demokratikleşeceği beklentisinin (modernleşme, Stalinist teori ve Warren'in ortak beklentisidir bu) neden yanlış olduğu ortaya çıkar. Öte yandan da, yirminci yüzyılın en çarpıcı olgularından biri muamma olmaktan çıkar: Henüz kapitalistleşmenin başlangıç evrelerinde iken, birdenbire birer sosyalist devrim yaşayarak, sosyalizme geçiş döneminin sorunlarıyla yüz yüze kalan nice toplumu maddeci bir temele dayanarak anlama olanağı çıkar ortaya. (Her toplumda yaşanması gereken zorunlu toplumsal aşamalar varsayımıyla Stalinist teorinin alanı içinde kavranamayacak bir olgudur bu.)

Bu tartışma başka bir noktaya da ışık tutuyor: Öteki bütün azgelişmişlik teorilerinin kolaycılığına karşıt olarak, WEFA okulu, tarihin doğrusal ve basit bir gelişme şemasına göre ilerlemediğini sezmiş ve 60'lı yılların ortasından bu yana bu sorunla boğuşmuştur. Bu WEFA okulunun erdemidir.[203] Ama sezdiği bu soru-

203 Aynı türden bir değerlendirmeye S. Zeluck da varıyor. Bk. "On Third World Development", *Against the Current*, c. 2, No. 2, Bahar 1983, s. 32.

na cevap ararken, kapitalizmin özgül bir tarihsel gelişme yolunu (Batı Avrupa'nın yaşadığı süreci) 'ideal' bir kapitalizm ile, yani en soyut düzeyde kapitalist gelişmenin kendisi ile özdeşleştirmesi, Avrupa-dışı ülkelerde kapitalizmin gelişemeyeceği türünden yanlış bir sonuca varmasına yol açmıştır. Bu da WEFA'nın temel yanılgısıdır.

Bu yöntemsel yanlışın ne derecede önemli teorik ve siyasal sonuçları olduğunu mutlaka vurgulamak gerekiyor. Kapitalizmin gelişmesi ile gelişmemesi arasındaki yaşamsal fark, geniş bir işçi sınıfının oluşup oluşmaması arasındaki farktan doğar. Bugün azgelişmiş ülkelerin bir bölümünde sanayi proletaryasının çalışan nüfus içindeki payı, bazı gelişmiş ülkelerde rastlanan orana neredeyse eşitlenmiş, bazılarındakini ise geçmiştir. Bunun anlamı büyüktür; bu toplumların siyasal gündemi bundan otuz yıl öncesine göre köklü biçimde değişmiştir. WEFA'nın hâlâ 50'li yılların kalıplarını tekrarlayan eskimiş siyasal retoriği en çok bu nedenle sorunludur.

Bu tartışmadan görüldüğü gibi, kapitalist gelişmenin olanaklılığı sorunu tarihsel tekerrür sorunuyla iç içedir. Burada öteki okullardan farklı olarak en ciddi biçimde WEFA yanılmıştır ama bunun bu yaklaşımın tekerrür sorununda daha üstün olan kavrayışından doğduğunu görmüş bulunuyoruz. Geri kalan okullar arasında ise, bir yanında modernleşme ve Warren'in, öteki yanında Stalinist teorinin bulunduğu bir kutuplaşmadan söz edilebilir. İlk kutup emperyalizmin (kuşkusuz modernleşme okulu bu kavramı kullanmaz) her tarihsel koşul altında ve her bakımdan gelişme yanlısı bir rol oynadığını ileri sürerken, Stalinist teori ise emperyalist dünya sisteminin her dönem ve koşulda azgelişmişlerde kapitalist gelişmeyi engelleyici bir "misyonu" olduğunu savunur. Tarihsel gelişme (özellikle de emperyalizmle işbirliğinin doruğuna çıktığı Brezilya, Meksika, G. Kore, Tayvan vb. ülkelerin deneyimi) bu tezi yalanlayınca, Stalinist yaklaşım WEFA-tipi bir "çarpık" gelişme teorisine sığınarak bir artçı savaşı vermek zorunda kalmıştır. Bu kavramın (ve karşıtı olarak varsaydığı "ger-

çek" veya "ideal" kapitalizm kavramının) sorunlarını WEFA'yı tartışırken görmüş bulunuyoruz.

Ama Stalinist teorisinin yanlışlığı, Warren ve modernleşme yaklaşımlarının doğru olduğunu göstermiyor. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu yaklaşımlar diyalektik bir süreci tek boyutuyla kavramaktan muzdariptir. Eşitsiz ve bileşik gelişme yasası ise toplumların tarihsel gelişmesinde farklı türden bileşik gelişme biçimlerinin varlığına olanak tanıdığı için, bu yasa çerçevesinde emperyalizmin azgelişmişlerdeki sanayileşme üzerindeki etkisini tarihsel dönemlere ve ülkelere göre farklılaştırmak ve somut olarak tahlil etmek olanaklıdır. Örneğin, yukarıda Warren'in sömürgecilik konusunda kendi kendiyle çeliştiğini görmüştük: Sömürgeciliğin mutlak bir anlamda kapitalizmi geliştirici bir rol oynadığını ileri sürdükten sonra, sömürgelerin yıkılmasının bir ürünü olan ulusal devletleri kapitalist sanayileşmenin bir koşulu olarak sunmakla sömürgeciliğin bir aşamada kapitalist gelişmenin önünde engel haline geldiğini, farkına varmadan, itiraf etmekteydi Warren. Bu örnek son derece aydınlatıcıdır. Sömürge devleti, bir hâkimiyet ilişkisinin yanı sıra bir bileşik gelişme biçimi olarak da görülebilir. Ama bu özgül bileşik gelişme biçimi, yarı-modern bir devlet aygıtı aracılığıyla üreticileri kapitalist dünya pazarına zorla bağlayarak kapitalizm-öncesi ilişkiler üzerinde çözücü bir dinamiğe ilk itilimini verdikten sonra, ticaret sermayesinin ve uluslararası işbölümünün çıkarlarını metropol ülke sermayesi adına savunarak kapitalizmin daha ileriki aşamalarına doğru ilerlemesine engel olabilir. Bir aşamada gelişmenin yolunu açan bir ilişkinin zaman içinde bir engel haline geldiği bu durum (yani aynı ilişkinin hem mahmuz, hem dizgin olduğu bu durum), tek-yanlı teorilerle değil ancak şeylerin çelişkili doğasını kavrayan diyalektik bir tahlil aracılığıyla anlaşılabilir.

İçsel/dışsal belirlenim sorunu ise eşitsiz ve bileşik gelişme çerçevesinde şöyle kavranabilir. Her şeyden önce, kapitalizmin dünyayı bütünleştirdiği ve insanlık tarihini evrenselleştirdiği

bir çağda, azgelişmiş toplumun (kuşkusuz gelişmiş toplum için de geçerlidir bu) gelişmesinin belirleyicilerinin sadece içsel olduğunu söylemek olanaksızdır. EBGY de zaten dünyanın bütünlüğünden yola çıkar. WEFA'nın tavrı da budur ama EBGY için bu sadece başlangıç noktasıdır, WEFA içinse yöntemin bütünü. Bileşik gelişme azgelişmiş toplumda gelişmeye hız verdiği (hatta yer yer gelişmiş ülkeler karşısında belirli avantajlar bile doğurduğu) için azgelişmiş toplumda doğan içsel dinamik bir süre sonra "dışsal" olanın, yani dünya koşullarının belirlenmesine etki yapacak, hatta bu koşulların yeniden-biçimlenmesine yol açacaktır. Yani, bu çağda içsel gelişmeler dünya koşullarından bağımsız olamaz ama dünya koşulları da içsel koşulların belirlediği bir sentezdir.

Bu tür dışsal/içsel diyalektiği için birçok örnek verilebilir. Biz en az tartışma doğuracak örnekle yetinelim. Japon kapitalizminin on dokuzuncu yüzyıldaki gelişmesi bileşik gelişmenin mükemmel bir örneğidir. Batı'dan devraldığı sınai üretim biçimlerini özellikle devlet yatırımlarıyla uygulamaya koyarak hızlı bir atılım yaratan Japon kapitalizmi, bu yeni sınai biçimleri çok daha geri bir tarihsel aşamanın kültürel/ideolojik biçimleriyle birleştiriyordu. Bu bileşik gelişme sonucunda sermayenin işçi sınıfı üzerinde kurduğu özgül tipteki hegemonya Japon kapitalizmine yirminci yüzyılda özel bir üstünlük kazandıracaktı. Bugünün dünyasında olup biten her şeyde Japon kapitalizminin bu özgül niteliğinin özel bir önem taşıdığı göz önüne alınırsa, dünya koşullarının Japon sınıf ilişkilerini etkilemekteki öneminin bir süre sonra bu sınıf yapısının dünya koşullarını etkilemesiyle sonuçlandığı anlaşılabilir.

Maddeci diyalektiğin olgun bir uygulaması olan eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının azgelişmiş toplumların tarihsel gelişme doğrultusunu anlama bakımından son derece değerli bir teorik araç olduğu böylece ortaya çıkıyor. Ama bu yasayı da ötekiler gibi yaratıcı biçimde ele almak, sınırlarını iyi saptamak ve her somut durumu kendi somut koşulları içinde değerlendirmek kaydıyla,

EBGY, azgelişmişlikle ilgili her teorik güçlüğü çözmeye yarar bir maymuncuk değildir. Azgelişmişlik ve kapitalist gelişme olgularının yirminci yüzyıldaki macerasını anlamak için tarihsel maddeciliğin bize sağlayabileceği teorik araçlardan sadece biridir. Sihirli ve boş bir formül haline getirilmediği sürece, gerçek dünyanın anlaşılmasına önemli bir katkıda bulunabilir.



"KÜRESELLEŞME" DÖNEMİNİN POLİTİKASI

"Küreselleşme"nin Siyasi Üstyapısı Olarak Yeni Dünya Düzeni



Son dönemde emperyalizmin siyasi ve askeri saldırganlığında görülen artış, solda yaygın olarak kafa karışıklığı yaratıyor. Kimi için ABD bir imparatorluk kurmak istemektedir. Burada her şey bir devletin kötülüğüne atfediliyor. Kimi için ABD yönetimi kötü kadroların elindedir. Bush adı, sekiz yıldır emperyalizmin bütün kötülüklerinin neredeyse tek sorumlusu olarak görülüyor. Biraz daha derine girenler, Bush'un ilk döneminde yönetim kadrolarına hâkim olan ve "neo-con" (yeni muhafazakâr) olarak adlandırılan kadroların anlayışını suçluyorlar. Avrupa Birliği ülkelerinin bazılarının zaman zaman (örneğin Irak savaşı öncesinde Almanya ve Fransa'nın yaptığı gibi) ABD'nin politikalarından kendini ayırması, bu tür yorumları daha inanılır kılıyor. Türkiye'de özel olarak Irak savaşından sonra yaratılan sözde antiemperyalist, özde Kürt düşmanı atmosferde, *Metal Fırtına*'dan *Kurtlar Vadisi Irak*'a popüler kültürü işgal eden bir ABD-Türkiye karşıtlığı teması, ABD'nin tek başına emperyalizmin bütün politikalarından sorumlu tutulması yaklaşımına özel bir güç kazandırıyor.

ABD devletinin ve yönetiminin gerici politikalarının teşhir edilmesi elbette yararlıdır, hatta zorunludur. Bu yaklaşımdaki asıl sorun dünya kapitalizminin/emperyalizmin ve hegemonik güç olarak ABD emperyalizminin **doğasından** kaynaklanan eğilimlerinin incelenmeden bırakılmasıdır. Olan bitenlerin tüm

sorumluluğunun ABD'de iktidarda olan Bush yönetimine yıkılmasının sonucu, hâkim sınıflar içindeki alternatif güçlerle ittifak kurma arayışıdır. Kurulu düzen içindeki farklılıklar abartılır. Sonunda, ABD-Britanya ittifakı karşısında Avrupa Birliği (örneğin Fransa ve Almanya) bir barış ekseni olarak görülmeye başlanır. Birleşmiş Milletler'in, kitle hareketlerinin ümitlerini bağlamaları gereken uluslararası bir forum olduğu sonucuna ulaşılır.

Bu bakış açısına karşı bir alternatif oluşturulması, birinci Körfez Savaşı'nın (1991) arefesinde baba George Bush'un büyük bir tantana ile ilan ettiği Yeni Dünya Düzeni (YDD) stratejisinin altında yatan dinamiklerin ciddi bir analizini gerektirir. Sol, bu kavramı, "Yeni Dünya Düzensizliği"nden başka bir şey olmadığı gerekçesiyle aşağılıyor, önemsizleştiriyor. Bu tür bir niteleme propaganda amacıyla yararlı olabilir, ancak kavramın, dünyanın bugün vardığı aşamada ABD'nin genel siyasi ve askeri stratejisiyle örtüşen gerçek içeriğini tam manasıyla kavramak için yetersizdir. 'Yeni düzen' olarak sunulan şeyin aslında yeni tür bir düzensizlik olduğunun söylenmesi, söz konusu düzensizliğin bu stratejinin yandaşları adına bir başarısızlık meselesi olmayıp, aksine bizzat YDD'nin doğasına özgü olduğu gerçeğini gözlerden saklar. ABD emperyalizmi bunu, mevcut dünya düzeninin yaşayacağı bir dizi büyük sarsıntının ardından varılacak nihai hedef olarak görmektedir. Dolayısıyla tekrar tekrar suçlanan düzensizlik aslında bu nihai hedefe varmak için dünyanın alması gereken yolu ifade etmektedir. Başka bir deyişle, YDD niteliği gereği **düzensizlik dolayımıyla oluşan bir düzen**dir. Bu nedenle, YDD kelimenin tam anlamıyla bir diyalektik bütündür: Yeni düzenin, düzen ile düzensizliğin bir sentezi olarak oluşabilmesi için eski düzenin şiddetle olumsuzlanması gerekir.

Yeni Dünya Düzeni (YDD) kavramının içinde barındırdığı stratejik yönelimin anlaşılması emperyalizmin karşıtları açısından son derece önemlidir. 1990'lı yılların başı ile yeni yüzyılın ilk on yılının sonu arasını kapsayan iki on yıl boyunca, YDD'nin temsil ettiği siyasi ve askeri stratejinin daha kapsamlı bir analizine girişmeyi mümkün kılacak yeterince bulgu birikmiştir. Elbette, olu-

şum süreci devam etmekte olan bu yönelimi bütün ayrıntılarıyla, eksiksiz olarak inceleyeceğimizi iddia edemeyiz. Bu bölümde, YDD'nin oluşumunda payı olan bazı belirleyici etkenleri ortaya çıkarmaya çalışmakla yetineceğiz.

Küreselciliğin siyasi üstyapısı

Sermayenin yirmi birinci yüzyılın şafağındaki hegemonik bileşeni olan mega kapital açısından değerlenme mekânının, hareketinin önüne aşılmaz engellerin çıkarılmadığı tüm bölgeleri ve ülkeleri kapsayarak gezegen sathına tamamen yayıldığını belirtmiştik. Bu coğrafi yayılmanın gerek pekiştirilmesi gerekse daha da genişlemesi, dünyayı mega kapitalin çıkarları adına yönetme görevine uygun bir siyasi üstyapıyı gerektirir. Dünya sermayesinin bu hâkim diliminin ortak çıkarları, mantığı gereği, ekonomik düzenleme görevlerinin giderek artan boyutta uluslararası oluşumlar tarafından üstlenilmesini gerektirir. Öte yandan, ulus devletler hem sınıf hâkimiyetinin hem de kapitalistler arası çekişmenin ana aracı olmayı sürdürmektedir. Dolayısıyla **sermaye ne bir dünya devletinden vazgeçebilir ne de bir dünya devleti yaratabilir**. Bu çelişkinin kolay bir çözümü yoktur. Kesin bir çözümden yoksun olan dünya burjuvazisi, bir dünya devletinin belirli bazı görevlerini ilkel bir tarzda yürüten bir uluslararası örgütler yumağına yaslanmaktadır. Bu örgütleri, başta Kuzey Atlantik ittifakı (NATO) olmak üzere, kulağa daha hoş gelmesi için yaratılmış bir terimle, "uluslararası toplum" adı verilen emperyalist koalisyon perde arkasından kontrol etmektedir.

Bu uluslararası örgütler arasında, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ve Kızıl Haç gibi sınırlı acil durum işlevlerine sahip olanlarla Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi araştırma işlevleri üstlenenlerin üzerinde yer alan, ellerindeki gerçek güçle diğerleri arasında öne çıkan üç kategori bulunmaktadır. Gerçek bir gücü olan örgütler arasında en başta ekonomik ve finansal

örgütler troykası gelir: Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ). Görünürde tarafsız ve teknik nitelikteki bu örgütler aslında tepeden tırnağa siyasidirler. Sözde piyasa rasyonalitesinin mümtaz temsilcisi IMF'yi ele alırsak, 2001 yılında Pakistan ile Türkiye'ye, 2002 yılında Brezilya'ya siyasi içerikli olduğu alenen görülebilen krediler verilirken aynı dönemde Arjantin'in ekonomik sıkıntıların altında mahvolmaya terk edilmesi, bu kurumların emperyalist güçlerin ve hepsinden önemlisi de ABD'nin sıkı denetimi altında olduğunu fazlasıyla göstermektedir. Bu örnekler, YDD'de egemenliğin kurumlar hiyerarşisi içinde dağıldığına ilişkin bütün yanılsamalara karşı (örneğin Hardt ve Negri'nin *İmparatorluk*'u bu türden yanılsamaları barındırmaktadır) güçlü birer panzehir olmalıdır.

Ekonomi troykası kısmi ve tek taraflı bir tarzda ekonomik yönetim görevlerini yerine getirirken, BM anlaşmazlıkların dinlendiği siyasi bir organ, adeta uluslararası düzeyde bir yarıparlamento olarak faaliyet gösterir. Burada bir kere daha vurgulanmalıdır ki, Genel Kurul başlangıçtan beri şikâyetlerin açığa vurulduğu bir "Hyde Park köşesi" işlevi görürken, uluslararası olaylarla ilgili gerçek güç, herhangi bir kararı veto etme gücüne sahip olmaları nedeniyle 'diğerlerinden daha eşit olan' beş daimi üyenin elinde bulunmaktadır. Söz konusu diğer uluslararası kurumların çoğu gibi BM'nin tarihi de YDD'den daha eskiye uzanır ve bağlantısızlar grubunun fazladan bir baskı unsuru olduğu ilk dönemlerinde Soğuk Savaş'ın iki tarafı arasında siyasi (ve ideolojik) bir mücadele platformu işlevi görmüştür. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte günümüzde ABD ile müttefiklerinin münasip gördüklerinde keyiflerince kullanabilecekleri bir araç haline gelmiştir. BM, Dünya Bankası ile birlikte, özellikle açlık, çevre, barınma, kadınların ezilmesi gibi konularda sonu gelmez uluslararası konferanslar sırasında Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar) ile Uluslararası STK'ların (USTK'lar) yakınmalarının dile getirildiği, ciltler dolusu ciddi önergelerin hazırlanıp ardından da farelerin eleştirisine terk edildiği bir forum işlevi de görmektedir.

YDD'nin uluslararası örgütleri arasında öbürlerinden kat kat fazla öneme sahip olan örgüt elbette NATO'dur. Batı emperyalizminin Sovyetler Birliği'ne karşı kurulan askeri kolu olan NATO, Sovyetlerin çöküşünün ertesinde hararetli bir tartışma konusu haline gelmişti. 1999 yılında NATO'nun Kosova'da ilk savaşına başlaması ve savaşın eşiğinde toplanan Washington zirvesinde örgütün yeni bakış açısının belirlenmesiyle birlikte bu tartışma sona ermiş oldu. NATO, emperyalist koalisyonun ortak askeri komuta birimi olma işlevini üstlenecek şekilde yenilendi. Emperyalist çekişmeler AB ülkelerini ABD emperyalizminin hegemonyasından kesin bir şekilde kopma noktasına getirene kadar, ABD açısından münasip görülen her durumda bu işlevini yerine getirmeyi sürdürecektir. 11 Eylül'ün ardından, Kuzey Atlantik Paktı'nın müttefiklerden birine karşı yapılacak bir saldırının bütün ittifak üyelerine yapılmış sayılacağı hükmünü şart koşan 5. Maddesine başvurulması, NATO'nun YDD'nin inşa edilmesinde işlevsel bir rol üstlenmesini sağlamak amacıyla dönüştürüldüğü gerçeğini teyit etmiştir.

Son bir noktanın daha özenle vurgulanması gerekiyor. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) mirasçısı Dünya Ticaret Örgütü ayrı tutulursa, bahsedilen uluslararası örgütlerin tamamı İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine yakın ve savaşın hemen ertesinde ortaya çıkan güçler dengesinin birer ürünüdür. Bu anlamda, YDD ile ondan önce var olan Soğuk Savaş dönemi arasında kesin bir süreklilik bulunmaktadır. Bu örgütlerin günümüzde dünya siyasetinde çok daha ön plana çıktıkları şüphesizdir ve daha da önemlisi yeni gereksinimleri karşılayacak şekilde tedricen dönüşüme uğramışlardır. Ancak bu olgu, söz konusu kurumların daha önceki bir dönemin ürünü oldukları gerçeğini ortadan kaldırmaz ve yapılacak reformlarla bu kurumların YDD'nin ihtiyaçlarını karşılar hale getirilip getirilemeyeceği sorusunu gündeme getirir.

YDD'nin daha yeni veçheleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında ilk akla gelenler ulusal egemenliğin değersizleştirilmesi,

sömürgeciliğin dirilişi ve ABD askeri üslerinin dünyanın dört bir yanına yayılmasıdır. Bunları aşağıda teker teker değerlendireceğiz.

Ancak bu konulara geçmeden önce YDD'nin ardında yatan başka bir dinamiği incelememiz gerekiyor.

Dünyanın yeniden paylaşımı

YDD, küreselciliğin kurmaya çalıştığı yeni sistemin siyasi üstyapısıdır. Ancak, bu siyasi üstyapı belirli bir tarihsel bağlam içinde inşa ediliyor. Bu bağlam ise dünya çapında tarihsel nitelikteki bir gelişme tarafından belirleniyor: bürokratik işçi devletlerinin çöküşü. Dolayısıyla, YDD aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının yarattığı boşluğu doldurmak amacıyla uluslararası güç ilişkilerinde bir yeniden düzenlemeye gidilmesi anlamına gelmektedir.

Avrupa'daki bürokratik işçi devletlerin çöküşü ve Asya'dakilerin köklü bir dönüşüme uğraması modern tarihte yepyeni bir durum doğurmuştur. Lenin, 20. yüzyılın başında şöyle demişti: " dünyanın büyük emperyalist güçler tarafından paylaşımı tamamlanmıştır."[204] "Paylaşım" kavramının yalnızca kelimenin dar anlamında sömürgeleri değil, aynı zamanda yarı sömürgeleri ve nüfuz alanlarını da kapsadığı dikkate alınırsa, durum gerçekten de öyleydi. 1917 Ekim Devrimi ile başlayan ve 1945'ten sonra devam eden bir gelişme, yani kapitalizmin ilga edildiği bazı toprak parçalarının göreli anlamda dünya ekonomisinden uzaklaşıp ekonomik gelişmelerini yalıtılmış bir halde yapılandırmayı denemeleri, bu durumu değiştirdi. Bu bürokratik işçi devletlerinin 1960'lı yıllardan itibaren giderek kapitalist dünya ekonomisiyle yakın bağlar kurma eğilimine girdikleri doğrudur. Ancak, durumdaki gerçek değişiklik Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından meydana

204 V.İ.Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Sol Yayınları, 1969.

geldi. Fitilini bu olayların ateşlediği kapitalist restorasyon süreci muazzam boyutlarda yeni bir sorunun şiddetli biçimde gündeme gelmesine yol açtı: bu bölgelerin yeniden dünya çapında sermaye devreleriyle tamamen bütünleştirilmesi. Siyasi sürekliliğe, kapitalizmin tedrici restorasyonunun ve dünya ekonomisiyle giderek daha fazla bütünleşmenin eşlik ettiği Çin'de de buna koşut bir süreç yaşanıyordu. Dolayısıyla, tamamen yeni koşullar altında olmasına karşın bu gelişme bizi on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine, "dünyanın büyük emperyalist güçler tarafından paylaşımının tamamlanması"ndan önceki bir döneme geri götürmektedir. Sovyetler Birliği'ni oluşturan eski cumhuriyetlerde kapitalizmin restorasyonunun izlediği kaotik süreç göz önünde bulundurulduğunda, on dokuzuncu yüzyılda ABD kapitalizminin "Vahşi Batı"ya doğru genişlemesi tarihsel benzetmesi kullanılarak günümüzde de, farklılıklar baki kalmak kaydıyla "vahşi Doğu"dan bile söz edilebilir. Günümüzde emperyalizm, hemen hemen Berlin'den Çin Denizi'ne kadar uzanan geniş bir bölgeyi özümsemek göreviyle karşı karşıyadır.

Hepsi bu kadar da değil. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, dünyanın, emperyalizmin baskısını dengelemek amacıyla Sovyetler Birliği ile ittifaklar kurmuş olan hükümetlerin bulunduğu pek çok bölgesinde de siyasi bir boşluk yaratmıştır. Bunun en önde gelen örneği Ortadoğu bölgesidir. Hint Yarımadası, Afrika'nın pek çok bölgesi ve tabii ki tecrit edilmiş Küba örneği de bu kategoriye uygun düşmektedir. Baba Bush'un YDD etiketli yeni stratejik yöneliminin açılış hamlesi olarak Ortadoğu'da bir savaş yapmayı seçmesi bir rastlantıdan ibaret değildir.

Bürokratik işçi devletlerinin özümsenmesi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardında bıraktığı boşluğun doldurulması iki ayrı sorunu gündeme getirmektedir. Bir yandan, bu bölgelerde istikrarlı bir düzen tesis etme görevi bulunmaktadır. Bu düzen eski bürokratik işçi devletleri alanında kapitalist restorasyonu pekiştirerek onu geriye döndürülemez hale getirmek, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile bir siyasi boşluğun doğduğu bölge ve ülke-

lerde ise önemli sistem karşıtı başkaldırılar olmaksızın sermayenin değerlenmesini güvence altına alacak koşulları yaratmak görevini üstlenmelidir. Çeşitli emperyalist güçlerin özgül çıkarları arasında ayrım gözetilmeksizin, genel olarak emperyalist dünya sisteminin çıkarına uygun düşecek bu görev ortaklaşa gerçekleştirilebilir. Öte yandan, ortada bir de pastadan kimin ne pay alacağı ve bu yeni düzenin denetiminin kimde olacağı sorusu bulunmaktadır. Eski "Doğu Bloku" ile Çin'in oluşturduğu devasa pazarlarda aslan payını Amerikan sermayesi mi, yoksa Alman ya da Japon sermayesi mi alacaktır? Irak ile İran'ın petrol kuyularından ve Hazar havzasının el değmemiş enerji kaynaklarından sağlanacak kârlar Amerikan ve İngiliz şirketlerinin mi, yoksa Fransız ya da İtalyan şirketlerinin mi kasalarını dolduracaktır? İlk görevin yarattığı birlikte hareket etme dinamiğinin aksine, ikinci sorun niteliği gereği bir rekabet ve çekişme eğilimini harekete geçirir.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, bu kudretli ortak düşmanın geçmişte emperyalist koalisyon üzerinde yarattığı baskının ortadan kalkması bu çekişmeyi daha da şiddetlendirerek farklı emperyalist güçler arasında rekabetin gelişmesi önündeki kısıtlamaları kaldırmıştır. 1974-75 yıllarından itibaren dünya ekonomisinde uzun dalganın durgunluk evresinin başlaması, üç emperyalist odak, yani ABD, Batı Avrupa ve Japonya arasındaki rekabetin şiddetlenmesine katkıda bulunmuştu. Avrupa'nın emperyalist çıkarlarının Avrupa Birliği içinde giderek bütünleşmesi, artık dünyanın birçok yerinde ABD'nin kapitalist çıkarları karşısına dikilen Avrupa emperyalist sermayesine güç katmıştır. 1990'ların başında, sürekli gibi gözüken bir krize sürüklenene kadar Japonya tabii ki yükselen emperyalist güç konumundaydı. Japonya'nın yarış dışı kaldığını düşünmek için henüz çok erken olsa da, son dönemde rekabet asıl olarak ABD ile AB arasında yaşanmaktadır. Avro, doların üstünlüğünü sarsabilecek rakip bir dünya parası olarak yükselmektedir. Avrupa Güvenlik ve Savunma İnisiyatifi, Avrupa emperyalizminin askeri açıdan

ABD emperyalizmine boyun eğmekten kurtulmasına yönelik bir girişimdir. ABD ile eşit statüye sahip olma arayışı sırasında AB'nin ekonomik, siyasi ve askeri açılardan muazzam engellerle karşılaşacağı kuşkusuzdur. Yine de bu doğrultudaki çabalar sürmektedir ve (on dokuzuncu yüzyıldan beridir ABD'nin avlanma alanı olan, ancak günümüzde başta İspanya olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinin ciddi bir nüfuz edindikleri) Latin Amerika, (geleneksel olarak Avrupa'nın nüfuz alanında olmakla birlikte günümüzde ABD'nin nüfuzunu giderek artırdığı) Afrika ve hatta Ortadoğu gibi dünyanın farklı yerlerinde gözle görülebilir bir çekişme yaşanmaktadır.

Biri emperyalist çıkarların birleşmesi, diğeriyse bu çıkarlar arasında bir cepheleşmenin ortaya çıkması doğrultusunda işleyen bu ikili eğilimin doğru yorumlanması, 1990'lar ile yeni yüzyılın ilk yılları boyunca emperyalist devletler arasında var olan sorunlu ve çelişkilerle dolu ittifakı anlamanın anahtarını sağlar. YDD'nin kuruluşunu kapsayan bütün önemli olaylarda, ABD ile Avrupa devletlerinin bir ya da birkaçı arasında, değişen derecelerde olmakla birlikte, sürtüşmeler yaşandığı açıkça gözlenebiliyordu. Son Irak savaşı istisna olmak üzere, bir yandan sürtüşmeler yaşanırken öte yandan pratikte askeri ittifak sürdürülmüştür. Hatta Irak savaşı açısından bakıldığında dahi, savaşın başlamasından sonra kabul edilen ve ülkenin işgalini meşrulaştırıp işgal kuvvetlerine tam bir hareket serbestisi sağlayan BM Güvenlik Konseyi kararı, Fransa ile Almanya'nın (keza Rusya ile Çin'in) ABD-İngiltere ittifakına verdikleri olay sonrası onay damgası niteliğindeydi. Emperyalist kuvvetler arasındaki bu çelişkili birlik ve bölünme süreci, YDD'nin kuruluşu sırasında dünyanın birçok bölgesinde yaşanacak olaylara damgasını vuracaktır. YDD'nin nihai şekli, bu iki eğilimin etkileşimi sonucunda belirginlik kazanacaktır.

Bu noktada, işçi sınıfı hareketinin ve sosyalistlerin, AB'nin daha 'toplumsal' ve barışçıl bir kapitalizm modelini temsil ettiği bahanesiyle Avrupalı güçlere umut bağlamalarının intihar

anlamına geleceğini hatırlamak zorundayız. AB'nin bütünüyle varsayımlara dayalı biçimde ileri sürülen "erdem"leri sayesinde 1990'lı yıllarda solda oldukça güçlü olan Avrupa milliyetçiliği, Irak Savaşı'nın ardından eski formuna yeniden kavuşuyor gibi gözüküyor. Bu konuda iki tespitte bulunulması yerinde olacaktır. Bir yandan, durumları özel olan Britanya ile Doğu Avrupa'nın yeni katılan ülkelerini bir kenara bıraksak dahi, en az Fransa ile Almanya kadar İtalya, İspanya ve Portekiz de AB'nin birer parçasıdırlar. Bu ülkelerin ABD'nin Irak'ta izlediği saldırgan politikaya verdikleri destek, AB üyesi devletleri yönlendiren şeyin Avrupa'nın temsil ettiği "değerler" olmayıp tamamen kendi ulusal çıkar algıları olduğunun açık bir kanıtıdır.

Öte yandan, bir an için bütünüyle AB'nin ABD'nin savaş kampanyasına karşı ayağa kalktığını varsaysak bile, bu durum kitle hareketi açısından AB'yi desteklemenin intihar etmek anlamına geleceği gerçeğini bir nebze olsun değiştirmeyecektir. Bunun nedenini saptamak zor değildir. Savaştan önce yaşanan bu kadar gerilime ve çelişkiye rağmen Fransa ile Almanya sonunda ABD'nin Irak'taki zaferi karşısında eğilmek zorunda kaldılarsa, bunun nedeni ABD silahlı kuvvetlerinin kudretiyle karşılaştırıldığında AB'nin bütün kuvvetleri dikkate alındığında bile askeri açıdan cüce kalmasıdır. AB'nin ABD'nin gücünü dengeleyebilmesi, Avrupa devletlerinin silahlı kuvvetlerini ve askeri sanayilerini güçlendirecek kapsamlı bir seferberlik başlatmalarını gerektirecektir. Bu ise kaçınılmaz olarak militarist bir yönelim anlamına gelecek, Maastricht ile Amsterdam'ın neoliberal yönelişine ek olarak AB'de sosyal hizmetlerin ciddi biçimde daha da aşındırılmasını zorunlu kılacaktır.

O halde şu sonuca varabiliriz: Emperyalist güçler arasındaki çelişkilerin önemi ne olursa olsun, kitle hareketinin sömürü ve savaştan arınmış bir dünya arayışında bu güçlerden biri ya da diğeriyle yan yana gelmeleri budalalık olacaktır.

Dünya polisi olarak ABD ordusu

Günümüz emperyalizminin, biri emperyalist güçler arasında bir birliği, ötekiyse bir bölünmeyi harekete geçiren çifte eğilimini kavradıktan sonra, artık dikkatimizi YDD'nin siyasi-askeri yapısının özellikle yeni nitelikteki veçhelerine çevirebiliriz. Şimdi içinde bulunduğumuz dönemde emperyalist politikanın bel kemiğini meydana getiren başlıca uluslararası kurumlara geri dönmemiz gerekiyor.

Üç uluslararası örgüt kategorisinden (yani ekonomik-finansal troyka, BM ve NATO) hiçbirinin, mevcut ulus devletler sistemindeki itiş kakışın üzerinde yer alan bir konuma, göreli olarak bile bir tarafsızlığa sahip olmadıklarını bir kere daha vurgulayarak başlayalım. Bu örgütlerin hepsi de, başta ABD olmak üzere emperyalist koalisyon tarafından, uluslararası istikrarı ve hukuku tesis etmeye gayret eden daha tarafsız ve teknik kurumlar olarak sunulmaları için koşullar uygun olduğunda kullanılan araçlardır. "Koşullar uygun olduğunda" ibaresini vurgulamak gerekiyor. Bunun önemini ortaya koymak için, ABD'nin YDD döneminin dört büyük savaşında izlediği farklı yolları ele almakta yarar var: 1991 Körfez Savaşı BM tarafından onaylanmıştı; Kosova Savaşı bir NATO savaşı olarak kararlaştırılmış ve yürütülmüştü; Afganistan Savaşı, NATO üyesi ülkelerin 5. Madde ile ilgili açık beyanlarına karşın, ABD tarafından oluşturulan ve değişkenlik gösteren bir dizi ittifaka dayandırılmıştı; son olarak Irak Savaşı ise hem BM hem de NATO devre dışı bırakılarak 'gönüllüler koalisyonu' denilen bir kuvvet tarafından yürütüldü. Bu kuruluşların güç merkezleri oldukları, hatta ABD ile AB ülkelerinden görece bağımsız güç merkezleri oldukları yanılsaması emperyalizm karşıtları açısından son derece tehlikelidir. Yalnızca bu kurumlar içinde kalıp onları kullanarak çalışmak, farklı bir gelecek hayali açısından bunları meşru kurumlar saymak, bizi çıkmaz sokağa götürecek bir stratejidir.

Bunu belirttikten sonra, ABD'nin bu dönemdeki savaş stratejisini merkezleri ortak, iç içe geçmiş halkalar şeklinde gözü-

müzde canlandırabileceğimizi söyleyebiliriz. Dış halkalarda, ABD'nin gündemdeki tekil savaşla ilgili oluşturabileceği farklı ittifaklar bulunmaktadır. Ancak tam merkezde değişmeyen biçimde aynı aktör yer alır: (şimdiye kadar dört olayın hepsinde İngiltere ile el birliği içinde) ABD ordusu. ABD ordusu, zamanımızda emperyalizmin askeri kudretinin vazgeçilmez çelik çekirdeğidir. ABD askeri üslerinin, tarihte ilk kez Doğu Avrupa ile Balkanlar'ı, Kafkasya ile Orta Asya'yı ve çok geçmeden de Afrika'yı kapsayacak biçimde dünyanın dört bir köşesine yayılması, ABD'nin ordusunu bütün gezegenin polis gücüne dönüştürmeye niyetlendiği gerçeğinin bir ifadesidir. Bu açıdan en önemli gelişme, Afganistan savaşını takiben ABD ordusunun Filipinler, Gürcistan, Yemen ve Endonezya'da askeri müdahalelere girişmesine ilaveten Afganistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a ABD üsleri kurulmasıdır. Batı kapitalizmi modern tarihte ilk defa Orta Asya'da askeri bir köprü başı kuruyor, yine ilk defa emperyalist birlikler Ekim Devrimi'nin eski toprakları üzerinde karşı tarafın onayıyla bir varlık tesis ediyordu.

Bu gelişme, zaten mevcut olan eğilimlerdeki niceliksel bir ilerlemeden ibaret değildir. Ne de rastlantısal olarak değerlendirilebilir. Hem küreselciliğin üstyapısı hem de dünyanın emperyalist güçler arasında yeniden paylaşımı olarak bizatihi YDD'nin mantığından kaynaklanır. Günümüzde geldiğimiz aşamada hâkim sermaye diliminin, yani mega kapital diye adlandırdığımız dilimin, dünya ekonomisini bütünleştirme eğilimi gösterdiğini, buna bağlı olarak da ekonomik düzenleme görevinin dünya ölçeğinde yürütülmesine ihtiyaç duyduğunu daha önce belirtmiştik. Sermayenin uluslararasılaşması ölçüsünde, bunun siyasi alandaki mantıksal karşılığı bir dünya devleti olacaktır. Gelgelelim emperyalizm niteliği gereği uluslararası sermayeyi çok sayıda ulusal (belirmekte olan dev AB durumunda ise ulusüstü) sermayeye böler. Bunlar arasında ortak çıkarlar bulunduğu kadar çekişme ve rekabet de hüküm sürer. Bu nedenle, dünya sisteminin verili kısıtlamaları düşünüldüğünde bir dünya devletinin kurulması

imkânsızdır. Ekonomik ve arı anlamda siyasi düzeylere bakıldığında, ilkel bir dünya devleti işlevi gören, ancak bu çelişkinin iki kutbu arasında sürekli yalpalayan sorunlu bir düzen mümkün gözükmektedir. Ancak, dünya üzerinde uluslararası burjuvazi adına askeri hâkimiyet, iktidarın çekişen kuvvetler arasında bu şekilde dağıtılmasına izin vermez. ABD ordusu, mega kapitalin ihtiyaç duyduğu dünya hükümetinin askeri kolu olmaya adaylığını koymuştur. Bir dünya devletinin mevcut olmadığı koşullarda, ABD devleti dünyayı askeri bakımdan düzenleme işini kendi üzerine almıştır.

Burada iki eğilim arasındaki çelişkinin yeni bir düzeyde yeniden üretildiğini görmekteyiz. Çünkü, von Clausewitz'in zamanın sınamasından geçmiş 'savaş, siyasetin başka araçlarla sürdürülmesidir' vecizesine göre, birlik ile bölünme arasındaki çelişki, emperyalizmin askeri birliği ile emperyalist iktidarın farklı ulus devletler arasında siyasi parçalanmışlığı arasındaki çelişki haline gelmektedir. Emperyalist sistemin tahditleri veri alındığında, bu çelişki ancak iki şekilde çözüme kavuşturulabilir: ya ABD devletinin iradesinin bütün diğer devletlere dayatılması -ki bunun mantıksal sonucu dünyanın tamamen ABD tarafından sömürgeleştirilmesi olacaktır- ya da emperyalist güçler arasındaki güçler dengesinde köklü bir değişim olması.

Dünyanın bugün bulunduğu gelişim aşamasında, ilk seçeneğin kudretli ABD devleti açısından dahi imkânsız olduğunu söylemek bile gereksiz. O halde sorun, çekişen emperyalist devletler arasındaki güçler dengesini, aralarında bir savaşa yol açmadan kökten değiştirmenin mümkün olup olmayacağıdır. Yirminci yüzyıldan bazı dersler çıkaracaksak, emperyalist ülkeler, özellikle de Avrupa ile ABD arasında er ya da geç bir çatışma yaşanması olasılığını yadsımak pek de akıllıca bir şey olmayacaktır.

Şu noktayı ekleyerek bitirelim: Söz konusu çelişkiyi çözüme kavuşturmak amacıyla hangi yol izlenirse izlensin, sonuç kapitalizmin bizi bir kez daha barbarlığın farklı biçimleriyle karşı karşıya getireceği anlamına geliyor.

YDD'NİN BİR ARACI OLARAK ULUSAL SORUN

Ulusal egemenliğe yönelik saldırılar: Annan doktrini

YDD, bir Yeni Savaş Düzeni olduğunu ispatlamıştır. ABD ile müttefiklerinin gerçekleştirdikleri "ufak tefek" askeri müdahaleleri bir kenara bırakırsak, Irak operasyonu YDD'nin ilanından bu yana geçen on yedi yıl gibi kısa bir süre içinde yapılan dördüncü büyük savaştı. Buna "yeni müdahalecilik" denmektedir. Bu yeni müdahaleciliği, hukuki ve ahlaki açılardan meşrulaştırmaya yönelik bir eğilimin gelişmekte olduğu önemle vurgulanmalıdır.

Daha önce gördüğümüz üzere, küreselcilik ulus devletin sona erdiğini öne sürüyor. Tüm dünyayı, sermayenin dolaşımı önünde hiçbir engelin bulunmadığı tek bir alan olarak bütünleştirmeyi hedefleyen emperyalist hamle, dışarıdan bakıldığında bu ideolojik ifadeye bir gerçeklik görüntüsü kazandırıyor. Bu nedenle, bu görüş açısının, kâğıt üzerinde dahi olsa uluslararası siyaset sahnesini düzenleyen bir ilke olarak "ulusal egemenlik" kavramının değersizleştirilmesine yol açacağı, küreselci ideolojinin ortaya çıktığı ilk andan itibaren apaçık ortadaydı. Uluslararası müdahale hukuku etrafında yürütülen tartışma aslında 1990'lı yıllar boyunca yükselen bir eğilimdi ve "insani müdahale"nin ulusal egemenlikten üstün bir ilke olduğunun kulak tırmalayıcı bir sesle, kibirle ilan edildiği Kosova Savaşı sırasında bu tartışma doruk noktasına ulaşmıştı. (Bu seslerin sahipleri arasında, insani merhametin, aynı on yıllık süre içinde Ruanda'da, Filistin'de, Türkiye'nin Kürtlerin yaşadığı bölgelerinde ve dünyanın dört bir yanındaki diğer sorunlu bölgelerde gözler önüne serilen daha büyük insanlık facialarına müdahale edilmesi için sözde "uluslararası topluluğu" neden harekete geçirmediğini açıklayacak tek bir kişi bile çıkmaz.) Bugün bütünüyle değersizleştirilmekte olan ulusal egemenlik fikrinin BM Kurucu Antlaşması'nın bizzat bel kemiğini oluşturduğu hatırlandığında, BM faaliyetlerinin yapısının bu yaklaşıma uygun biçimde baştan aşağı değişmesi gerektiğini söylemeye henüz hiç kimsenin cesaret edebilmiş olmamasını anlamak olanaklı hale geliyor.

Bu görevi en sonunda BM'nin eski genel sekreteri Kofi Annan üstlendi. Annan, 1999 sonbaharında, yani Kosova Savaşı'nın hemen ardından Genel Kurul'a hitaben yaptığı açılış konuşmasında, Körfez Savaşı ile Kosova Savaşı sırasında tanık olunan türden emperyalist müdahaleciliğe açık davetiye anlamına gelecek bir doktrini dile getirdi. "Annan doktrini"nin görünüşte bu kadar "devrimci" olması ve ilk kez dile getirildiğinde gündeme bomba gibi düşmesinin nedeni tam da burada yatmaktadır. Doktrinin ana fikri oldukça basittir: Küreselleşme ve uluslararası işbirliği, ulusal egemenliğin önceki şeklinin savunulmasını geçersiz hale getirerek "bireyin egemenliğini" kuvvetlendirmiştir. Bir devletin insan haklarını ihlal ettiği durumlarda, "uluslararası toplum"un o devletin iç işlerine (gerekirse askeri olarak) "müdahale etme hakkı" olacaktır. Dahası, "Birleşmiş Milletler Kuruluş Antlaşması sınır ötesi hakların varlığının kabullenilmesini yasaklamamaktadır" diye görüş bildiren Annan bununla şüphesiz müdahale etme hakkını kastetmektedir. O dönemin ABD başkanı Clinton, Genel Kurul'a hitaben yaptığı konuşmada Annan'ın yaklaşımını onaylamış, ancak anlaşılır şekilde bu ilkenin muhtemelen her yerde ve her zaman uygulanamayabileceği uyarısında bulunmuştu. Clinton'un çekincesinin sırrını keşfetmek zor değil: Neden ABD emperyalizmi BM'yi sadık müttefiklerinin işlerine "müdahale etme"ye teşvik etsin ki? Çin ve Küba gibi ülkelerin, aslında emperyalist ülkelerin nüfuz alanı dışında kalan bütün dünyanın Annan doktrinini, on dokuzuncu yüzyıl İngiliz emperyalizmine özgü "gambot diplomasisi"nin yeniden ısıtılıp başka bir isim altında meşrulaştırılması çabası olarak görmeleri hiç garip değildir.

Tartışma o zamandan bugüne yatışmıştır, çünkü bu açılış hamlesine verilen güçlü tepki yeni müdahalecilik taraftarlarının hızla ilerlemesine engel olmuştur. Ancak, ulusal egemenliğe saldırılarda bulunan yeni bir hukuk doktrininin geliştirilmekte olup olmadığından bağımsız olarak, yeni müdahalecilik uygulamada o zamandan beridir sürmektedir. Körfez Savaşı'nı (1991) daha

sonraki savaşlardan ayıran özellik, bu savaşın kâğıt üstünde de olsa bağımsız bir ülkeyi (Kuveyt'i) bir başka ülkenin (Irak'ın) işgalinden kurtarmak adına yapılmış olmasıydı. Kosova Savaşı'nın amacı, (gerçekte olduğu üzere) Miloşeviç yönetimini cezalandırmak ve devirmek olarak değil, Kosovalı Arnavutların haklarının verilmesini sağlamak olarak açıklanmıştı. 11 Eylül'den bu yana daha da ileri gittik: Artık "misilleme" (Afganistan) ve "rejim değişikliği" (Irak) terimleri makul birer gerekçe olarak utanıp sıkılmadan kullanılıyor.

Ulusal ezilmenin istismarı

YDD yandaşları, bir yandan ulusal egemenliği değersizleştirirken, bir yandan da emperyalizmin hasımları tarafından ezilen uluslarla etnik grupların sorunlarını büyük bir ikiyüzlülükle istismar etmektedirler. Son on yılda yaşanan deneyimler, bunun emperyalizmin ayrılmaz bir silahı haline gelmiş olduğunu göstermektedir.

YDD'nin kuruluşunun en önemli dört olayından ilk üçünde, yani Körfez, Kosova ve 2003 Irak savaşlarında, emperyalizmin hedef tahtasında olan devletler tarafından ezilen ulusların meşru özlemleri, söz konusu ezilen ulusların mevcut liderliklerinin de suç ortaklığı sayesinde emperyalizm tarafından utanmazca kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmıştır. Körfez Savaşı söz konusu olduğunda, çektikleri acılarla ABD emperyalizminin Irak topraklarının bir kısmını (ünlü 36. paralelin üzerindeki bölgeyi) koparıp bu ülkenin yetki alanı dışına çıkarmasına temel hazırlayan ulus Kürtler oldu. Kosova Savaşı'nda ise, Kosova ile birlikte Yugoslavya'nın da bombalanması, Miloşeviç yönetiminin Kosovalı Arnavutlar üzerinde kurduğu baskıya dayanılarak meşrulaştırıldı. Son olarak, Irak Savaşı'nda ABD'nin Irak içindeki yegâne kararlı müttefiki yine Kürtler idi.

Ancak, bu tabloda yeni ya da özgün olan tek bir şey dahi bulunmamaktadır. Emperyalizmin, kendi hasımlarının zulmettiği ulusların ve ulusal toplulukların sorunlarını kullanması zamanın

sınavından geçmiş eski bir taktiktir. İngilizler bu taktiğin ustasıydılar. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen ertesinde Arap dünyasının Osmanlı boyunduruğundan "kurtuluşu" bunun gayet yerinde bir örneğidir. Sonuçta Ortadoğu'da bir dizi İngiliz ve Fransız sömürgesi ve kukla rejimi kurulmuştu. Wilson'un ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını savunması, belli ki Arapları ve diğer "yerli" halkları kapsamıyordu. Ortadoğu Araplarının içinde bulundukları kötü durum iki dünya savaşı arasında da devam etti ve ancak olayların seyrinin tamamen sömürgeciliğin aleyhine dönmesiyle bir çözüme kavuştu. Tabii ki Filistin vakası bunun acıklı bir istisnasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde kendini Osmanlı yönetiminden "kurtaran" Filistin ulusu iki dünya savaşı arasındaki dönemde İngiliz sömürge idaresi altında yaşadı. Ortadoğu'daki diğer Arap uluslarının aksine İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bir yerleşimci sömürge devletinin, yani Siyonist İsrail'in yaratılmasının kurbanı oldu. Böylece, emperyalizmin Filistin halkına özgürlüklerini kazandırmak üzere verdiği sözün üzerinden yaklaşık bir yüzyıl geçtikten sonra bir yurdu olmayan bu halk hâlâ yabancı bir devletin sömürgeci boyunduruğu altında yaşamaktadır. Tarihten dersler almamız gerekirse, bundan çıkarılacak sonuç emperyalizmin ezilen uluslaın ve ulusal toplulukların kurtuluşları için güvenilemeyecek bir dost olduğudur.

Bu tespit, Üçüncü Dünya'daki mevcut ulus devletler tarafından ezilen ulusların ve halkların içinde bulundukları kötü durumu görmemize hiçbir şekilde engel olmamalı. Bu halkların özgürlüklerine kavuşmaları, meşru yakınmalarını utanmazca kendi amacı doğrultusunda kullanan, koşullar değiştiği ve söz konusu ezilen halkın hakları yeni statüko açısından bir külfet haline geldiği zaman eskiden fazlasıyla desteklemiş olduğu davaya çoğu kez ihanet eden emperyalizmin ikiyüzlü politikalarıyla elde edilemeyecektir.

Sömürgeciliğin dirilişi

Son olarak, YDD stratejisinin yeni müdahaleciliği, gelişen yeni bir eğilimi tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir: "uluslararası" ya da "çok taraflı" sömürgeler diye adlandırılabilecek oluşum. Klasik sömürgecilik çağında, sömürgeci güçlerin ana amacı sömürgeleştirilen topraklardan elde edilecek ekonomik faydaları güvence altına almaktı. (Tabii ki, sadece siyasi ya da askeri nedenlerle yapılan sömürgeleştirme örnekleri de bulunuyordu.) Dolayısıyla klasik sömürgeciliğin ardında yatan ilke tekeldi. Irak savaşına gelinceye kadar gözlenen yeni genel eğilim ise "uluslararası topluluğun" sömürgelerini ya da yarı sömürgelerini kurmak şeklinde gerçekleşti.

Bosna ile Kosova bunun en açık örnekleridir. Bol bol övgü alan Dayton Antlaşması'na dayanılarak Bosna'da kurulan yönetim "sömürge"den başka bir isimle nitelendirilemez. Dayton Antlaşması'nın oluşturduğu "devlet"in tepesinde, seçimlerin iptali ve yüksek düzeyli devlet memurlarının görevlerinden alınması dahil olmak üzere sömürge yöneticilerininkine benzer güçlerle donatılmış bir yüksek komiser bulunur. Dışarıdan getirilen polis gücü yüksek komiserin emrinde faaliyet gösterir. Bosna, askeri olarak NATO önderliğindeki kuvvetlerce işgal edilmiştir. Ekonomik yaşam da emperyalizmin demir yumruğu altındadır. Dayton Antlaşması uyarınca merkez bankası başkanı, kılık değiştirmiş sömürgeciliğin modern temsilcisi IMF tarafından atanmıştır. Bosna merkez bankasının, normal bir merkez bankasının alışıldık yetkilerinden yoksun bırakılması her şeyin üzerine tuz biber eker: Dayton Antlaşması'na göre, geçiş dönemi boyunca banka para yaratmak yoluyla kredi açamayacak, yalnızca bir para kurulu olarak faaliyet gösterecektir.

Savaşın ardından Kosova'da yaşananlar, bu türden birçok taraflı sömürgeciliğin günün yükselen eğilimi olduğunu çok daha ikna edici bir şekilde gözler önüne sermiştir. Daha savaşın başındayken Kosova'nın gelecekte bir BM "protektorası" olmasına karar verilmişti. "Protektora" tam sömürgeleştirmenin bir adım

gerisinde kalan, ancak bağımsız bir devletle uzaktan yakından bir ilişkisi olmayan bir yönetim şeklidir. Kendinden önceki Bosna gibi NATO komutanlığının askeri işgali altında olan, polis gücü uluslararası olarak temin edilen Kosova, Avrupa Birliği'nin organları tarafından atanan bir yüksek temsilci tarafından yönetilmektedir. İlk yüksek temsilci Bernard Kouchner Alman Markını 'ulusal' para yapmış ve hepsinden daha dehşet veren bir biçimde Balkan İstikrar Paktı'nda olduğu gibi çeşitli uluslararası toplantılara Kosova'yı temsilen katılmıştır. 2008 bahar aylarında Kosova'nın Yugoslavya'dan bağımsızlığını ilan etmesini bu sömürge konumuyla ilişkilendirerek ele almak gerekiyor.

Afganistan'ın 2001 savaşından bu yana "gönüllüler koalisyonu"nun askeri işgali altında olduğu biliniyor. Bu işgalin ne zaman biteceği ya da bitip bitmeyeceği dahi belli değildir. Afganistan bugün ancak ismen bağımsız bir ülkedir. Aynı şey 2003 savaşı sonrası Irak için de geçerlidir. Irak'taki ABD askeri işgalinin daha yıllarca süreceği belli olmuştur.

BÖLÜM 16

AVRASYA'NIN DİNAMİKLERİ



Her tarihsel devir, dünya sistemi içinde gerçek ya da hayali bir alt bütünlük taşıyan yeni coğrafi alanlar tanımlar. En bariz örnekten söz edecek olursak "Ortadoğu" coğrafi kavramı, Batı dünyasının emperyalist çağ öncesinde kullandığı "Şark" ve biraz daha yeni olan "Yakın Doğu" kavramlarının yerini almak üzere 20. yüzyılda yarattığı bir tasarımdır. Ortadoğu'nun tutarlılığını, bölgenin dünya petrol üretimindeki ağırlıklı yeri ve İsrail-Arap çatışmasının önemi belirliyordu (hâlâ da öyle). En son güzide örneğimiz, Balkanları tarihsel özgüllüğünden mahrum bırakıp ufukta beliren Avrupa devi içinde eritmek amacıyla bu bölgenin yeni bir terminolojiyle "Güneydoğu Avrupa" olarak adlandırılmasıdır.

Avrasya teriminin geçmişe uzanan bir tarihçesi var; genellikle Batı'da Atlantik'ten Doğu'da Pasifik'e kadar uzanan devasa büyüklükteki kara parçası boyunca birbirlerine bitişik duran Avrupa ve Asya kıtalarının asli birliğini ifade etmek amacıyla kullanılıyordu. Günümüzde terime atfedilen yeni anlam doğrudan doğruya Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ilintilidir. Bu tarihsel olay, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren önce Çarlık Rusya'sının, daha sonra ise Sovyet devletinin birer parçası olan topraklar üzerinde bir dizi bağımsız ulus devletin dünya sahnesine adım atmasına yol açtı. Üstelik, bu devletlerin çoğu belirli bazı ekonomik, siyasi, etnik ve dini niteliklerde ortaklaşır-

lar. O halde, dar anlamıyla Avrasya günümüzde Kafkasya ve Orta Asya olarak tanımlanabilir. Az sonra tartışacağımız nedenlerden ötürü Avrasya, Balkanlar'dan başlayarak, Rusya'yı, Türkiye'yi ve Ortadoğu'yu içine alarak Orta Asya'ya kadar uzanan alanın tamamı, ya da eski cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in deyişiyle "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar" uzanan alan olarak da tanımlanabilir.

YDD devrinin önemli çalkantıları ile başlıca savaşlarının (Körfez Savaşı, Yugoslavya'daki etnik savaşlar ve Kosova Savaşı, Afganistan Savaşı, ikinci İntifada, son Irak Savaşı, İsrail-Hizbullah arasındaki savaş vb.) yukarıda tanımladığımız Avrasya'nın sınırları içerisinde ya da hemen yakın çevresinde gerçekleştiği dikkatli okurların gözünden kaçmayacaktır. Bunun nedeni açıktır: Aslında YDD, başta ABD olmak üzere emperyalizmin, dünyanın ikinci süper gücü Sovyetler Birliği'nin çöküşünün yarattığı boşluğu doldurmak amacıyla güç ilişkilerini yeniden biçimlendirme girişimidir. Bir önceki bölümde bu konuya zaten değinmiştik. Avrasya, Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından ortaya çıkan bu tür iktidar boşluklarının olduğu bölgelerin somut bir örneğidir.

Avrasya'nın Önemi

Ortada bir iktidar boşluğunun bulunduğunu söylemek, neden bölgede bunca hengâme yaşandığını ve 11 Eylül'ün ardından neden bölgenin dünya siyasetindeki çalkantıların merkez üssü haline geldiğini tek başına açıklamak için yeterli değildir. Avrasya'nın emperyalizmin özel ilgisine mazhar olmasında çeşitli etkenler rol oynamaktadır.

Bu niteliklerden ilki, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Hazar havzası bölgesinin yeni bir enerji kaynakları (petrol ve doğalgaz) coğrafyası olarak dünya ekonomisiyle ilişkilenmiş olmasıdır. Bölge genelinde bulunan altın ve diğer maden rezervlerinin yanı sıra, Kafkasya ile Orta Asya'nın yeni bağımsızlıkları-

nı kazanan Türki cumhuriyetlerin bazıları (özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) zengin enerji kaynaklarına sahiptir. Azerbaycan'ın Orta Doğu'daki başlıca petrol üreticisi İran ile komşu olduğu gerçeği dikkate alındığında, güneyde Suudi Arabistan ile Basra Körfezi'nden kuzeyde Kazakistan'a kadar uzanan **yeni ve bütünleşmiş bir enerji üretimi** bölgesinin oluşumuna tanıklık ediyoruz. Bu bağlamda, Irak sanki Ortadoğu'nun ayrılmaz bir parçası değilmişçesine, "Irak'taki sorunları halletmeye yönelik herhangi bir girişimin öncesinde Ortadoğu meselesinin çözüme kavuşturulması gerekmektedir" türünden tuhaf bir üslubun kullanılmasının da gösterdiği üzere, günlük siyasi söylemde Ortadoğu kavramının son zamanlarda tamamen İsrail-Filistin anlaşmazlığına indirgenmesi önemlidir. Son dönemde resmi düzeyde dolaşıma sokulan ve Kafkasya ile Ortadoğu'nun tamamını kapsayan "Büyük Ortadoğu" ya da Kuzey Afrika'yı da kapsayan "Genişletilmiş Ortadoğu" kavramları, yalnızca ulusal sınırların değil, bölgesel sınırların da yeni baştan çizilmekte olduğu gerçeğini bir kere daha doğrulamaktadır.

Hazar havzası petrol ve doğalgaz rezervlerinin tam miktarı tartışmaya açık gözüküyor. Ancak, güvenilir kaynaklar bu rezervlerin önemi konusunda hemfikirdiler. Uluslararası Enerji Ajansı, ispatlanmış rezervlerin 15-40 milyar varil, olası rezervlerin ise 70-150 milyar varil kadar olduğunu belirtmektedir. Bu rakamlar, ABD Enerji İdaresi Ajansı'nın 179-195 milyar varillik toplam rezerv tahminiyle ve eski ABD ulusal güvenlik danışmanlarından Rosemarie Forsythe'nin hazırladığı raporda yer alan 200 milyar varillik tahminle uyuşmaktadır. Öte yandan, ABD Enerji İdaresi Ajansı'nın tahminlerine göre Hazar bölgesinin toplam doğal rezervi 565-665 trilyon ayak küp kadardır. Kazakistan ve Azerbaycan petrol açısından zenginken, doğalgazda ise, dünya sıralamasında en başta gelen Türkmenistan'ı (dünya rezervlerinin yüzde 30'u buradadır) sırasıyla Kazakistan, Özbekistan ve Azerbaycan izliyor. Bu kadar büyük miktarda el değmemiş rezervler tabiatıyla büyük petrol şirketlerinin iştahını

kabartmakta, emperyalist güçlerle bölge devletlerini hem kendi şirketleri adına hem de stratejik nedenlerle müdahale etmeye teşvik etmektedir.

Bahsettiğimiz bu ekonomik etken ne kadar önemli olursa olsun, bölgenin uluslararası iktidar oyunu açısından önemi yalnızca bu etkene indirgenemez. Bölge, gelecekte Asya kıtasının tamamı üzerinde cereyan edecek mücadeleler bakımından muazzam bir jeopolitik ve jeostratejik öneme sahiptir. Asya'da, ABD'nin Rusya ile Çin'i potansiyel birer tehdit olarak gördüğü herkesin bildiği bir sırdır. Bu algının iki ayrı veçhesi vardır. Bir yandan, her iki ülke de kapitalist restorasyon sürecinin etkisiyle sosyoekonomik karmaşaya sürüklenmiş ülkelerdir. Bu ülkelerin emekçi halklarının katlandıkları büyük sıkıntılar dikkate alındığında, gerek kapitalist restorasyon sürecinin, gerekse buna eşlik eden, bu ülkelerin kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmesi sürecinin her şeye rağmen mantıksal sonuçlarına kavuşturulması, ABD'nin ve emperyalizmin en yakıcı önceliğidir. İster kitlesel bir ayaklanma yoluyla olsun, isterse tepeden yöntemlerle, bu süreçlerin kesintiye uğratılmasına yönelik bir hareket ortaya çıktığı takdirde emperyalizmin olanca gücüyle restorasyoncu cenahın arkasında yer alacağından, hatta uç durumda askeri müdahalede bulunacağından hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır. Bu bakımdan Çin daha büyük bir tehdit teşkil etmektedir, çünkü kapitalist restorasyon süreci açıkça restorasyoncu nitelikteki bir rejimin siyasi rehberliği altında yürütülmemekte, bürokratik işçi devletinin siyasi üstyapısı ile restorasyon huzursuz bir biçimde bir arada varlığını sürdürmektedir. Potansiyel olarak patlamaya hazır bir durum söz konusudur. Bu çelişkinin çözülmesi gerekmektedir, ancak nasıl çözüleceği hiçbir şekilde belli değildir.

İkinci veçhe, tarihsel, ekonomik, siyasi ve askeri nedenlerle bu iki devletin bölgedeki olayların seyri üzerinde sahip oldukları ağırlıkla ilgilidir. Başka bir deyişle, kapitalist restorasyon sürecinin her iki ülkede de mantıksal sonucuna ulaştırılması halinde bile, başta 1 milyar 200 milyonu bulan nüfusu, canlı ekonomisi

ve büyüyen askeri gücüyle Çin olmak üzere, bu iki ülke ABD ve emperyalizm tarafından kontrol altında tutulmaları gereken zorlu rakipler olarak görülmektedir.

Orta Asya ile Kafkasya'nın gelecekte Asya genelinde yaşanabilecek mücadeleler açısından büyük bir öneme sahip olmasının ikinci nedeni budur. Orta Asya ülkeleri, bu iki ülkeye karşı düzenlenecek askeri harekâtlara uygun, mükemmel bir coğrafi konuma sahiptirler. Afganistan savaşı sırasında ABD'nin Özbekistan, Kırgızistan ve bizzat Afganistan'da kurduğu askeri üslerin böylesine muazzam bir öneme sahip olması bundan ötürüdür. Ancak, gerek Rusya'nın gerekse Çin'in nükleer güce sahip ülkeler olduğu gerçeği göz önüne alındığında, ABD'nin Ulusal Füze Savunma (NMD) programını geliştirmesine karşın, bunlardan herhangi birine karşı doğrudan bir saldırı savaşına başvurması ancak son çare olarak görülebilir. Avrasya bölgesinin kendine has özellikleri tam bu noktada işin içine girmektedir.

Tarihte yüzyıllardan beridir, Balkanlar'dan Çin'in sınırlarına (hatta bu ülkenin ihtilaflı Sincan ya da diğer adıyla "Doğu Türkistan" eyaleti düşünüldüğünde daha da ötelere) uzanan bu geniş coğrafi mekân, sayısal olarak daha küçük ancak önemli olan İranlılarla birlikte iki büyük etnik aile (Slavlar ile Türkler) ve iki din (Hristiyanlığın Ortodoks mezhebi ile İslamiyet) arasında birbirini takip eden cepheleşmelere sahne olmuştur. Kafkasya'nın, hem Rusya Federasyonu içinde kalan kısmı hem de güneydeki Transkafkasya bölgesi yüzlerce küçük ulusal topluluğun yan yana yaşadığı ve iç içe geçtiği, her an karşılıklı olarak birbirlerine zarar verebilecek patlamalara gebe, etnik bir kazandır. Orta Asya'nın Türki cumhuriyetlerine (ve Tacikistan'a) bakarsak, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından yakın zamana gelinceye kadar gönülsüzce Rusların idaresi altında yaşadılar. Son olarak, Rusya Federasyonu içinde, hatta Kafkasya'dan uzak bölgelerde bile irili ufaklı çok sayıda Türki cumhuriyet ve özerk bölge bulunmaktadır.

Bu genel görünüm dikkate alındığında, YDD stratejisinin daha önce betimlenen karakteristik özelliklerini hatırlamak yerinde

olur. Ulusal anlaşmazlıkların emperyalizmin çıkarları doğrultusunda sömürülmesi, ulusal egemenliğin hepten küçümsenmesi ("Annan Doktrini"), yeni uluslararası sömürgeler oluşturulması eğilimi; bu stratejinin bütün tipik araçları, patlamaya hazır etnik ve dini gerilimlerin olduğu bu bölgede kullanabileceği bol bol malzeme bulabilecektir. ABD emperyalizmi ve müttefikleri, etnik gerilimlerin için için yanmaya devam ettiği bu geniş coğrafi mekâna Afganistan Savaşı aracılığıyla girmiş oldular. ABD dış politikasının en önde gelen ideologlarından Zbigniew Brzezinski'nin etkili kitabı *Büyük Satranç Tahtası*'nda[205], bölgedeki mevcut durumu anlatırken pek hayra yorulamayacak nitelendirmelere başvurması hiç de garip değildir: Brzezinski'nin yerinde bir adlandırmayla "Avrasya Balkanları" olarak adlandırdığı bu "volkanik bölge", ona göre "muhtemelen başlıca savaş alanı olacak"tır. Ayrıca, ABD ve uluslararası topluluk, "eski Yugoslavya'daki son krizi gölgede bırakacak bir meydan okumayla karşı karşıya kalabilir"

Bu karşılaştırma tesadüfi değildir. Diğer şeylerin yanı sıra Yugoslavya, Avrasya'da takip edilecek politikalar için bir deneme alanı işlevi görmüştür. Geleceğe yönelik dersler çıkarmak üzere şimdi bu örneği ele almamız gerekiyor.

Haberci olarak Yugoslavya

Yugoslavya'yı altüst eden, on yıllık geçmişi olan şiddetli sarsıntıları ve savaşları tartışırken dikkatlerini etnik çatışmalara odaklayan yorumcuların çoğu basit bir gerçeğe değinmeyi unutuyorlar. Özgüllükleri ne olursa olsun bu ülke, 1980'lerin sonu ile 1990'ların başlarındaki restorasyon sürecine gelinceye dek kapitalizmin ilga edildiği bir dizi devletten oluşan zincirin bir halkasıydı. Yugoslavya üzerine çöken felaket, Körfez Savaşı'nın eşiğinde, 1990 yılında YDD'nin ilan edilmesiyle çakıştı. Rastlantısal

205 Zbigniew Brzezinski (1997) *The Grand Chessboard* (New York: Basic Books) [*Büyük Satranç Tahtası*, çev. Ergun Kocabıyık ve Ertuğrul Dikbaş, Sabah Kitapları, 1998].

bir çakışma değildi bu. Eski Yugoslavya'nın parçalanma sürecini doğru dürüst incelemek isteyenlerin bu iki gerçeğe büyük önem vermeleri gerekiyor.

Yugoslavya'nın çilesi ancak bu genel bağlam içinde anlaşılabilir. Ülke, Orta ve Doğu Avrupa'daki bürokratik işçi devletlerini kapsayan zincirin bir halkasıydı, ancak kökleri derinlerde yatan tarihsel özgünlüğünün etkisiyle yıkılması diğerleriyle aynı şekilde ve aynı hızda olmadı. Dahası, NATO üyesi Yunanistan ve Türkiye karşısında Balkanlar'daki yegâne önemli bölgesel güçtü ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi işgaline başarıyla direnmiş bir ülkeydi. Ayrıca, etnik ve dini yakınlık nedeniyle, emperyalist Batı'nın daima korkulu potansiyel rakibi olan Rusya'nın en azından potansiyel bir müttefiki idi. 1991 yılında Batı'nın, Almanya, Avusturya ve Vatikan'ın öncülüğünde federasyondan ayrılma yanlısı Slovenya ve Hırvatistan devletlerini derhal diplomatik olarak tanımasının, 1992 yılında Birleşik Devletler'in Bosnalı Müslümanları uzlaşmaz bir tutum takınmaya teşvik etmesinin ardında bu nedenler yatıyordu. Bu iki siyasi eylem, Yugoslavya'da 1991 ile 1995 yılları arasında sürecek bir etnik savaşın başlamasını körüklemiş oldu. Ardından Yugoslavya'nın dağılması, daha doğrusu parçalanması ve böylece yaratılan boşluğu Avrupa Birliği ile birlikte NATO'nun doldurması, emperyalizmin bu bölgede yakın zamanda kazandığı gücü pekiştirmesine yol açtı.

Yugoslavya'nın geriye kalan parçası bile Balkanlar'da kapitalist istikrarı güvenceye alan düzenlemenin sürekliliğini tehdit ediyordu. Emperyalizmin, Balkanlar'da ve bu bölgenin dışındaki yerlerde kapitalist istikrarın sürekliliğini sağlamayı amaçlayan çok yönlü stratejisi açısından Yugoslavya'nın parçalanması önemli bir unsurdu. Bir zamanlar Tito'nun güçlü Yugoslavya'sının bulunduğu alanda mini devletlerin yaratılmasında Kosova yeni bir evre oldu. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bir zamanlar 'terörist' bir örgüt olarak sınıflandırdığı Kosova Kurtuluş Ordusu'na (KKO) 1998 yılında aniden destek vermeye başlamasından tutun da, bir çocuğun bile Miloşeviç rejiminin reddedeceğini tahmin edebile-

ceği Rambouillet ültimatomuna kadar her şey göstermektedir ki, Kosova Savaşı'na uzanan yol Amerikan politikası tarafından titiz ve sistemli bir şekilde çok önceden hazırlanmıştı.

Yukarıda anlatılanlardan eski Yugoslavya'da ülkenin parçalanmasını isteyen ve bu doğrultuda çaba gösteren kuvvetlerin olmadığı gibi bir anlam çıkarılmamalı. Hiç şüphesiz ki vardı ve bu kuvvetler olmaksızın kuşkusuz emperyalizm bu kadar tahribata yol açamayacaktı. Gelgelelim bu hikâye öylesine tek yanlı anlatılmıştır ki, bütün bu çarpıtmaları açıklığa kavuşturmaya çalışmak bizi bu bölümün amacından oldukça uzaklaştıracaktır. Yalnızca şu kadarını söylemekle yetinelim: IMF'nin dayattığı ekonomik kemer sıkma politikalarından, klasik Sovyet tipi bir devletle karşılaştırıldığında daha ademi merkeziyetçi tarzda örgütlenmiş bir ülkedeki cumhuriyetlerin eşitsiz gelişimine, hâkim bürokrasilerin propagandasını yaptıkları fanatik milliyetçiliğe (şüphesiz Miloşeviç bu bakımdan tek örnek değildi) kadar pek çok etkenin bugünkü trajedide payı olmuştur. Emperyalizmin stratejisinin çözümlenmesi açısından belirleyici olan şey, bu etkenlerin Yugoslavya'yı parçalamak gayesiyle kullanılmış olmasıdır.

Eğer yukarıdaki analiz doğruysa, durup kendimize şu soruyu sormalıyız: Balkanlar ölçeğinde önemli bir ülke olan eski Yugoslavya kapitalist istikrar açısından bir baş belası olarak görüldüyse, yalnızca Asya'da değil dünya ölçeğinde de dev ülkeler olan Rusya ile Çin'e yönelik tehdit algısı acaba ne kadar büyük olacaktır?

Akla gelebilecek bir sonraki soru açıktır: Rusya ya da Çin'e karşı yapılacak bir savaş ile Üçüncü Dünya Savaşı arasında nasıl bir fark vardır?



EMPERYALİZMİN ALTERNATİFİ NE?

BÖLÜM 17

MİLLİYETÇİLİK Mİ, ENTERNASYONALİZM Mİ?



Yukarıda 10. Bölüm'de dünyanın uluslara bölünmüş olması gerçeğini yadsıyan, emperyalist sistemde uluslar arasında zorunlu olarak varılan hiyerarşiyi görmezlikten gelen, antiemperyalizme derhal ulusçuluk yaftasını takan yaklaşımların günümüz dünyasının sorunlarını kavrayamayacağını ve emperyalizme karşı somut bir alternatif oluşturamayacağını gördük. Bu bölümdeki sorunumuz ise tam tersine, uluslar arasındaki hiyerarşik ve ezmeye/ezilmeye dayalı sorunları salt ulusçu bir temelde çözmeye çalışan akımların çıkmazını ortaya koymak.

Emperyalizmin bütün dünyayı sıkı bir denetim altına almasını hedefleyen "küreselleşme" taarruzunun solda doğurabileceği içgüdüsel tepkilerden biri, gelecekte ulusların iç içe geçeceği ve kaynaşacağı bir toplumun yaratılmasını hedefleyen enternasyonalizmden (son yarım yüzyıl boyunca zaten büyük yaralar almış olan bu politik projeden) bütün bütüne vazgeçmek olabilir. Madem emperyalizm ezilen dünyayı eskisinden de sağlam bir boyunduruk altına alabilmek için ulusal sınırların önemsizleştiğini, ulusal devletlerin gününü doldurduğunu savunmaktadır, antiemperyalist bir tavır emperyalizmin taarruzu altındaki ezilen ulusların yanında yer almak, "Güney"i "Kuzey"in karşısında korumak olmalıdır. "Güney" ülkeleri, "özgüvene dayalı" bir ulusal

ekonomik gelişme yolunu benimsemelidir. Marx'ın *Manifesto*'da ileri sürdüğü görüşler burjuva ideologlarının eline oynamaktadır. Sosyalistlerin bu evrede burjuvaziye paralel olarak ulusal çözümlere karşı çıkması düşünülemez.

Bu tür bir "üçüncü dünyacı" yaklaşım, sosyalistlerin geçmişi savunarak geleceği burjuvaziye terk etmesinden başka bir anlam taşımaz. Tam anlamıyla bir geçmişe sığınma stratejisidir bu yaklaşım. Dünya çapında toplumların gelişme dinamiğinin gerisinde kalmaya, yeni olan her şeyden burjuvazinin yararlanmasına olanak tanımaya mahkûm bir strateji. Kısacası, geçmişe iltica ederek geleceği burjuvaziye terk eden bir strateji.

20. YÜZYIL DERSLERİ: MİLLİYETÇİLİĞİN ÇIKMAZI

Marx, Engels, Lenin, Trotskiy, Luxemburg ve diğerleri, yani klasik Marksizmin bütün temsilcileri bütün teorik ve programatik metinlerinde kapitalizm (ve 20. yüzyılda emperyalizm) karşısında kalıcı bir zaferin ancak uluslararası ölçekte, en azından sınai bakımdan gelişkin ülkelerin çoğunluğunun katılımıyla sağlanabileceğini vurgulamışlardı. Bunun temelinde, kapitalizmin özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ulaştığı aşamada, üretici güçlerin artık ulusal sınırlara sığmayacak bir gelişkinliğe varmış olması vardı. Kapitalizme (ve emperyalizme) karşı zafer kazanabilmek için daha üstün bir emek üretkenliğine erişmek gerekiyordu. Bu ise dünyasallaşmış bir kapitalizm karşısında ulusal sınırlar içinde başarılabilecek bir şey olamazdı.[206]

20. yüzyıl sonunda geriye baktığımız zaman, klasik Marksizmin bu tezinin bütünüyle doğrulanmış olduğunu görüyoruz. Sorunu iki düzeyde ele almak mümkün: sömürge devrimleri ve sosyalist devrimler. İlki açısından hatırlanması gereken şu: 20. yüzyılın neredeyse tamamı, emperyalist ülkeler tara-

206 Bu önermenin temellerini okur şu yazımızda bulabilir: Sungur Savran, "Marksizmin Öteki Ölçek Sorunu: 'Tek ülkede Sosyalizm' mi, Dünya Devrimi mi?", *Praksis*, sayı 15, Yaz 2006.

fından sömürgeleştirilmiş halkların boyunduruktan kurtulma mücadelesinin yeryüzünün bütün sathına yayılmasıyla geçti. Ama Hindistan'dan Cezayir'e, yabancı boyunduruğundan uzun ve acılı mücadelelerle kurtulan uluslar kısa bir süre sonra kendilerini yeniden emperyalizmin ekonomik, mali, hatta askeri baskısı altında buldular. Bugün politik bağımsızlığın, ne denli değerli bir demokratik mevzi olursa olsun, azgelişmiş ulusların kurtuluşu sürecinde sadece bir ilk adım, ama çok yetersiz bir adım olduğu, bağımsızlık sonrası Afrika'sının, Asya'sının, hatta Latin Amerika'sının yaşadığı sefalet ve emperyalizmin bu uluslar üzerinde süre giden hâkimiyeti ışığında tartışılmaz bir gerçek olarak ortaya çıkmış durumda.

Yüzyılın esas dersi ise milli komünizmin başarısızlığa mahkûm olduğu gerçeğinin, klasik Marksizmin bu temel tezinin tarih tarafından doğrulanmış bulunmasıdır. Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılması, bu ülkede ve Doğu Avrupa'da kapitalist restorasyonun gözlerimizin önünde adım adım gerçekleşiyor olması, ulusal, hatta bölgesel çapta çözümlerin, geçici olarak elde edilen başarıların derecesi ne olursa olsun, kapitalizme karşı kalıcı, nihai bir zaferi sağlayamayacağını gösteriyor. Unutulmasın ki Sovyetler Birliği, ne emperyalist askeri bir saldırının darbeleri, ne de ülke içinde varlığını sürdürmüş bir mülk sahibi sınıfın karşı devrimci ayaklanması sonucunda çöktü. Çöküşün temelinde, ülke ekonomisinin dünya kapitalizmi karşısında düştüğü acıklı durum, bunalım karşısında bürokrasinin bazı dilimlerinin çözümü ve kendi geleceklerini ülkenin burjuvalaşmasında görmeleri ve bunu gerçekleştirmek için verdikleri mücadeleden başarıyla çıkmaları yatar.[207]

20. yüzyılın bütünü için geçerli olan, bugün için haydi haydi geçerlidir. Dünya ekonomisinin 21. yüzyıl başında varmış olduğu bütünleşme evresinde, daha önceki on yıllarda bile büyük sı-

207 Bkz. Sungur Savran, "Marksizmin Aşil Topuğu", *İşçi Mücadelesi*, sayı 15 (eski dizi), Kasım-Aralık 2004 (http://www.iscimucadelesi.net/arsiv/dergi/onbes/icinde15.htm).

kıntı ve bunalımlarla uygulanabilen ulusal çaplı projeler hiçbir biçimde başarıya ulaşamaz. 20. yüzyılın 21. yüzyıla bırakması umut edilecek en olumlu miras, "milli komünizm"i tarihin sayfalarına gömmesi olacaktır. İçinde yaşadığımız yüzyılda sosyalizm sadece teoride değil pratikte de tutarlı biçimde enternasyonalist olmak zorundadır.

Nasıl bir enternasyonalizm?

Ama genel bir doğruyu ileri sürmek, çözüm için sadece bir başlangıç noktasıdır. Ulusal sorunun böylesine önem taşıdığı bir dönemde bir başka soruya daha cevap vermek gerekir: nasıl bir enternasyonalizm?

Marksizmin tarihinde enternasyonalizmi savunanlar arasında her zaman iki farklı yaklaşım mevcut olmuştur. Birçok başka konuda olduğu gibi burada da Marx ile Engels'in kendilerinin mirası oldukça ikircikliidir ve her iki yaklaşımın temsilcileri de öncülerin terekesinde kendi yaklaşımlarına uygun unsurlar bulabilmişlerdir. Ama Marx ve Engels'ten sonraki kuşakta bu iki farklı yaklaşım iyice billurlaşmış ve karşıt görüşler biçiminde kutuplaşmıştır. Kutupların birine **soyut enternasyonalizm** adı verilebilir.[208] İkinci kuşak Marksistler arasında önde gelen isimlerin önemli bir bölümü devrimci hayatlarının şu ya da bu aşamasında soyut enternasyonalizm yaklaşımını benimsemişlerdir. Pannekoek, Strasser ve Rosa Luxemburg bu alanda en önemli çalışmaları yapmış olan isimlerdir ama Bolşeviklerden bir bölümü de (Piatakov, Radek, Buharin) I. Dünya Savaşı döneminde

208 Otto Bauer bu yaklaşımı "ütopik enternasyonalizm" olarak adlandırır. Fransız Marksist araştırmacı Georges Haupt'un kullandığı terim ise "uzlaşmasız enternasyonalizm"dir. (Bkz. G.Haupt, "Les marxistes face a la question nationale: l'histoire du problème", G.Haupt/M.Lowy/C. Weill, *Les marxistes et la question nationale 1848-1914* içinde, Maspero, Paris, 1974, s. 28 ve 50.) Ne var ki, burada sözünü ettiğimiz ikinci akım da enternasyonalizm bahsinde bu kanat kadar uzlaşmasız olduğuna göre bu terim yanıltıcı olabilir.

aynı pozisyonu benimsemişlerdir.[209] Bu kutbun karşısında, ulusal soruna çok özel yaklaşımı ile Lenin yer alır. Lenin'in enternasyonalizm ile ulusal sorun arasında kurduğu ilişki aşağıda ayrıntısıyla ele alınacağından burada Lenin'in aktif enternasyonalizminin, soyut enternasyonalizmle karşıtlığının altını çizmekle yetineceğim.

Soyut enternasyonalizm, sosyalizmin proleter enternasyonalizmine dayanması gerektiği doğru tezinden hareketle ulusal sorunu küçümser. Her ulusal hareketin mutlaka burjuvazinin hâkimiyetinde yürüyeceğini varsayarak, proletaryanın ulusal sorunu mücadelesinin öncelikleri arasına alınmasının burjuvazinin peşine takılması anlamına geleceğini öne sürer. Bu yüzden, proletaryanın programı ulusların kendi kaderini tayin hakkına yer vermemelidir. Çünkü bu talep proletaryayı başka uluslardan proleterlerle karşı karşıya getirerek enternasyonalist görevlerinden uzaklaştıracaktır. Üstelik modern kapitalist toplumun temel gelişme yasalarından biri ulusların ekonomik bakımdan gittikçe daha büyük ölçüde birbirlerine bağlanmaları, yani uluslararası bir ekonominin ayrılmaz parçaları haline gelmeleridir. Bu durumda, ulusal bağımsızlık hem tarihsel gelişmenin karşısında yer aldığı için gerici bir taleptir, hem de ekonomik bağımlılık dolayısıyla ütopik, gerçekleştirilemez bir projedir. Soyut enternasyonalizmin en önemli temsilcisi Rosa Luxemburg, bu gerekçelerle hem Polonya'nın bağımsızlığına karşı çıkmış, hem de

209 O dönemin önde gelen devrimci önderlerinden ve teorisyenlerinden Trotskiy'in ulusal sorun konusundaki tavrı, Ekim Devrimi öncesinde ve sonrasında çok farklıdır. Devrime dek Trotskiy Lenin ile Rosa Luxemburg'un pozisyonları arasında yalpalar. Devrimden sonra Bolşevik politikayı tümüyle benimser. *Rus Devriminin Tarihi*'nde şöyle yazar: "Sovyetler Birliği'nin gelecekteki kaderi ne olursa olsun Lenin'in ulusal politikası insanlığın dokularına ebediyen yerleşecektir." (Aktaran: M.Lowy, *Les marxistes...*, a.g.y., s. 381n.) 30'lu yıllarda Trotskiy, Leninist antiemperyalist politikayı daha da incelterek ulusal soruna ilişkin Marksist programa yeni katkılar yapmıştır. Bu konuda bir örnek için bkz. Lev Trotskiy, "Ültra Solcular ve Çin'deki Savaş", *Sınıf Bilinci*, 9-10, Temmuz 1991.

devrim sonrası Rusyası'nın ezilen ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını tanımasını eleştirmiştir.

Soyut enternasyonalizm tarihsel gelişmeyi bütünlüğü ve somutluğu içinde kavrayamamış bir yaklaşımdır. Başlıca yöntemsel yanlışı politik gelişmeyi ekonomik gelişmenin bire bir karşılığı, bir izdüşümü gibi ele almasıdır. Kapitalizmin ekonomik açıdan ulusları gittikçe daha büyük ölçüde birbirlerine bağladığı doğru olmakla birlikte, buradan aynı merkezileşmenin otomatik olarak politik düzeyde de gerçekleşmesi gerektiği sonucu çıkarılamaz. Arı anlamda **politik bir hak** olan ulusların kendi kaderini tayin hakkının kullanılmasıyla ortaya çıkacak olan bağımsızlığın ütopik olduğu iddiası bu yüzden yanlıştır. Soyut enternasyonalizm politikayı ekonomiye bağlı olarak bir kenara bıraktığı için, ulusal sorunu salt kültürel bir soruna indirger. Böylece, ulusal baskı olgusunu kabul etmesine ve ulusların eşit haklara sahip olması gerektiğini vurgulamasına rağmen, ezen ulus ile ezilen ulus arasında doğacak **politik** çatışmalarda ezilenin yanında taraf tutmak için gerekli teorik araçlardan ve programatik temelden yoksun kalır.

Sorunun sınıfsal boyutuna gelince. Soyut enternasyonalizm, proletaryanın uzun vadeli hedefinin ulusların kaynaşması yoluyla evrensel bir insan topluluğuna varmak olması gerektiği gerçeğinden yola çıkarak, bunu **derhal ve dolaysız biçimde** bugünün politikasının biricik boyutu haline getirir. Buna karşılık milliyetçiliğin bir burjuva ideolojisi olduğu gerçeğinden hareketle proletaryanın ulusal sorunu mücadelesinin ana eksenlerinden biri haline getirmesine karşı çıkar. Oysa burjuva milliyetçiliği ulusal sorunun **nedeni** değil, dünyanın eşitsiz ilişkiler içinde yaşayan uluslara bölünmüş olmasının bir sonucudur. Başka biçimde ifade edilirse, uluslar arasındaki bölünmeler ve çelişkiler **nesnel** gerçekliklerdir. Bu nesnel gerçeklik, eşitsizliklerle dolu bir dünyada farklı uluslara mensup proleterler arasında, maddi varlıklarının nesnel koşulları bakımından farklılıklar, hatta çelişkiler olması anlamına gelir. Sınıfın ulusal temellerde **nesnel**

olarak bölünmüş olduğu bir dünyada, bu gerçekliği uzun vadeli enternasyonalist hedefin arkasına sığınarak görmezlikten gelmek, sorunun burjuvazinin tekelinde çözülmesini kabullenmekle eş anlamlıdır.

Nihayet, ulusal devletin bir burjuva biçimi olduğu gerçeğinden hareketle proletaryanın hiçbir koşul altında ulusal sorun konusunda bir program geliştiremeyeceğini ileri sürmek, nesnel olarak eşitsiz tarafların var olduğu bir dünyada güçlülerin hâkimiyetine göz yumma sonucunu doğurmaya mahkûmdur. Yine aynı noktaya ulaşıyoruz: Soyut enternasyonalizm, ezilen ulus ile ezen ulusun somut olarak karşı karşıya geldiği durumda ezilenden yana tavır almanın araçlarından yoksundur.

Bütün bu teorik ve politik yöntem hatalarının sonucunda soyut enternasyonalizm 20. yüzyılın tarihsel gelişmelerince bütünüyle yanlışlanmıştır.

20. YÜZYIL DERSLERİ (2): ULUS OLGUSUNUN ÖNEMİ

Geride bıraktığımız yüzyılın en belirgin yanlarından biri ulusallık olgusunun bütün dünyanın sathına yayılması ve milliyetçiliğin yeniden ve yeniden canlanması olmuştur. I. Dünya Savaşı ertesinde Doğu Avrupa'nın çokuluslu imparatorluklarının yıkılması sonucunda yaşlı kıtada sayısız yeni ulusal devlet kurulmuş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yükselen sömürge devrimi ise dünyanın dört bir yanında bağımsız ulusal devletlerin mantar gibi çoğalmasıyla sonuçlanmıştır. 1990'lı yıllarda ise Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte, ulusal devletlerin oluşumu açısından bir üçüncü büyük dalga yaşanmıştır. Bu gelişmenin soyut enternasyonalizmin bütün perspektifini köklü biçimde çürütmüş olduğunu hatırlatmak bile fazla. Elbette hata kapitalizmin bütün ulusları tek bir dünya ekonomisi içinde birleştireceği öngörüsünde değildi. Hata, bu genel ekonomik yasadan çıkarılan politik sonuçlardaydı. Ekonomik bağımsızlığın artık hiçbir ülke için mümkün olmadığı öncülünden politik ba-

gımsızlığın bir ütopya olduğunun çıkarsanması, kısaca söylendiğinde politikanın ekonomiden dolaysız biçimde türetilmesi, hatanın esas kaynağı idi. Luxemburg, sanayii Rus pazarına bağımlı olduğu için Polonya'nın politik bağımsızlığını mümkün görmüyordu. Tarih Luxemburg'u sadece Polonya örneğiyle ya da Orta ve Güney Avrupa'nın sayısız ulusal devletiyle yalanlamakla yetinmeyecekti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özgürlüğüne kavuşan nice Afrika ya da Asya ülkesi yanında (tek ürünlü tarım, sanayinin pratik olarak yokluğu, eski sömürgeci güce sınırsız ticari, mali vb. bağımlılık vb.) Polonya bir ekonomik bağımsızlık anıtı sayılabilir !

Ama ulusal olgunun dünya ekonomisinin bütünleşmesi karşısındaki inatçılığının ampirik biçimde saptanmasıyla yetinmek mümkün değil. Çünkü eğer ulusal olgunun 20. yüzyıl boyunca kalıcı bir nitelik arz etmesi, dünya ekonomisinin yetersiz derecede bütünleşmesinden ve/veya dünyanın geniş bölgelerinin henüz kapitalizme yeni geçmekte oluğundan kaynaklanıyorsa, bu, soyut enternasyonalizmin **zamanlama** açısından yanıldığını gösterir, ama **ilkesel** bir yanlışlığın varlığı kanıtlanmış olmaz. Başka biçimde söylenecek olursa, soyut enternasyonalizm kapitalizmin ulusal sorun alanında yarattığı eğilimi doğru saptamış olabilir, ama eğilimin somutlaşmasının temposu bakımından yanılmış olabilir. 20. yüzyılda ulusal olgunun inatçı kalıcılığının temellerinin anlaşılması, soyut enternasyonalizmin, eğilimin kendisini doğru kavrayıp kavramadığı konusunda bize önemli bir ipucu sağlayacaktır.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekiyor: İlkesel bakımdan haklılık sorunu bir an bir kenara bırakılsa bile, yüzyıl dönümünün soyut enternasyonalizmi, bir zamanlama hatasını gerçekten yapmıştır. Lenin'in defalarca belirttiği gibi, o dönemde Batı Avrupa ve Amerika'da ulusal sorun büyük uluslar açısından artık büyük ölçüde aşılmıştı. (Amerikalı zencilerden İrlanda'ya kadar birçok sorun ulusal sorunun bu ülkeler için bile başka bir düzeyde varlığını sürdürdüğünü gösterir.) Ama Doğu Avrupa'nın

çokuluslu imparatorluklarında (Rusya, Avusturya, Osmanlı) ulusal sorun **günün** sorunuydu. Dünyanın öteki kıtalarındaki sömürge ve yarı sömürge ülkeler için ise ulusal sorun o günün bile değil, henüz **geleceğin** sorunuydu. Yani Rosa Luxemburg ve fikir arkadaşları, kapitalizmin Batı Avrupa'daki gelişme derecesini yanlış ve erken biçimde dünyanın geri kalan yöreleri için genelleştirmişlerdi. Ama sorun bu zamanlama hatası ile sınırlı değil, çünkü ulusal sorunun 20. yüzyılda yakıcı bir önem taşımış olmasının ardındaki dinamikler soyut enternasyonalizmin saptadığı eğilimin kendisinin yanlış olduğunu ortaya koyuyor.

Ulusal sorunun 20. yüzyılda büyük bir ağırlık taşımasının temel dinamiği **emperyalizmin kendi karşı kutbunda ezilen ulus milliyetçiliğini yaratmış olmasıdır.** Yüzyılın ilk yarısında emperyalizm ile ezilen uluslar arasındaki mücadele sömürge statüsüne karşı isyan ve politik bağımsızlık mücadelesi biçimini almıştı. Ama bağımsızlığını kazanan ülkelerin de emperyalizm tarafından sadece ekonomik olarak değil, politik, kültürel ve askeri alanlarda da baskı altında tutulması, iki kutup arasındaki mücadelenin (en çarpıcı örneğine Vietnam'da tanık olduğumuz biçimde) sürüp gitmesine yol açtı. Ezilen ulus milliyetçiliği sonuç olarak nesnel bir çelişkinin, ezen ulus ile ezilen ulus arasındaki çelişkinin politik ve ideolojik ifadelerinden biridir. Emperyalizm böylece bir yandan dünya ekonomisini gittikçe daha fazla bütünleştirirken, bir yandan da ulusal sorunu sürekli olarak yeniden üretmektedir. Soyut enternasyonalizmin yanılgısı burada çarpıcı biçimde ortaya çıkıyor: Ulusal olgunun temelini ortadan kaldıracağı beklenen gelişme, yani dünya ekonomisinin bütünleşmesi, kapitalizm koşulları altında eşitsizliğe, sömürüye ve baskıya dayandığı için, ironik biçimde, tam da ulusal olgunun sürekliliğini açıklayan ana etken olmuştur.

Emperyalist dünya ekonomisinin gelişmesinin bir özgül veçhesi var ki, ulusal ilişkiler alanında özel bir sorunun kaynağını oluşturuyor: işgücü göçü dolayısıyla ortaya çıkan göçmen sorunu. İşgücü göçü, emperyalist ülkelerin sermayesine işçi sınıfını

etnik ve ulusal temellerde bölme fırsatını yaratır. Bu toprakta yetişerek uygun anda boy atan da, ırkçı neofaşist hareketlerdir. Bir ilginç noktayı belirtmeden geçemeyeceğim. 30'lu yıllarda Hitler Yahudilere saldırdığında, Yahudiler yüzyıllardır Orta Avrupa'ya yerleşmiş bir insan topluluğuydu. Bugün Avrupa'nın ırkçılarının hiddetini celbedenler ise kapitalizmin dünya çapındaki işleyişinin yaşlı kıtaya fırlatmış olduğu göçmen işçilerdir. Yani burada ırkçılığın gelişmesine olanak hazırlayan ortam doğrudan doğruya **kapitalizmin kendi ürünüdür.** Gelecekte işgücü göçünün olsa olsa hızlanacağı göz önüne alınırsa, buradan kaynaklanan çelişki kapitalizm tarafından sürekli olarak yeniden üretilecek demektir.

Milliyetçiliğin 20. yüzyılda ortaya çıkışının ardında yatan bir başka dinamik de emperyalistler arası paylaşımın kızıştığı tarihsel dönemeçlerde kudurgan bir nitelik kazanan ve en ileri ifadesini faşist milliyetçilikte bulan emperyalist milliyetçilik ya da ezen ulus milliyetçiliğidir.[210] Bu tarz milliyetçilik de doğrudan doğruya emperyalizmin bir ürünüdür ve kapitalist emperyalizm yaşadıkça yeniden üretilmesi kaçınılmazdır.

Öyleyse şu sonuca varmak için yeterli neden vardır: **Kapitalizm**, özellikle emperyalist aşamasındaki yapısı dolayısıyla **ulusal çelişkileri sistematik olarak yeniden üretir.** Bu çelişkiler kendini dönemsel olarak ulusal temelde mücadelelerde, ayaklanmalarda, savaşlarda, devrimlerde ifade eder ve yer yer ulusal devletlerin kurulmasıyla sonuçlanır. Emperyalizmin varlığı karşısında bu devletler ezilen uluslar için birer mevzi, birer savunma aracı olduğundan dolayı, ekonomik bağımlılığın derecesi ne olursa olsun, bu devletlerin, hatta en miniklerinin bile, yaşamını sürdürmesinin dinamikleri mevcuttur. Soyut enternasyonalizmin, kapitalizm geliştikçe ve dünya ekonomisi bütünleştik-

210 Elbette emperyalist milliyetçilik ezen ulus milliyetçiliğinin sadece bir türüdür. Azgelişmiş ülkelerde, kendisi emperyalizm karşısında ezilen ulus konumunda bulunan, ama başka uluslara karşı ezen ulus konumunda olan çeşitli uluslar vardır. Kürtler karşısında Türklerin, Arapların ve Acemlerin konumu tam da budur.

çe bağımsız ulusal devletlerin birer ütopyaya dönüştüğü tezi bu yüzden yanlıştır.

20. yüzyılın ulusal sorunlarının dinamikleri açısından bunlara iki etken eklemek gerekir. Bunlardan biri, emperyalist ülkelerin proletaryasının önderliklerinin, ezilen uluslar açısından güvenilebilecek müttefikler olmadığının tekrar tekrar kanıtlanmış olmasıdır. Sosyal demokrasinin 1914 Ağustosu'nda emperyalist milliyetçiliğin kampına geçtiği, bundan sonra da her aşamada kapitalizmle daha fazla bütünleştiği biliniyor. Ama sosyal demokrasi burada yalnız değil. Uluslararası komünist hareketin Sovyet bürokrasisinin güdümüne girmesinden sonra, "Komünist" adını taşıyan partiler her geçen gün daha fazla milliyetçileştiler. Fransız Komünist Partisi'nin Cezayir Kurtuluş Savaşı sırasında Cezayir'in bağımsızlığına karşı çıkması bu gelişime çarpıcı bir ışık tutuyor. Bu etkenin önemi şurada: Azgelişmiş ezilen uluslar, ezen ulusun komünistlerine dahi güvenemeyeceklerini deneyimleriyle öğrenmiştir. Yani, ezen ulus içinden ezilen ulusa sorunun sınıf mücadelesi temelinde ele alınması gerektiği yolunda verilecek öğütlerin, ulusal kurtuluş konusunda ciddi güvencelerle desteklenmediği takdirde dinlenme şansı artık yoktur.

Buna paralel olarak sözü edilmesi gereken ikinci sorun sosyalizm inşa deneyimlerinde ortaya çıkan hâkim ulus milliyetçiliği sorunudur. Başta Sovyetler Birliği'nde olmak üzere bürokratik işçi devletlerinde, devrim öncesi burjuva toplumunda farklı ulusal topluluklar arasında var olan ilişkiler pek az değişiklikle varlığını sürdürmüştür. Bu da sosyalist devrim sonrasında ulusal sorunun hiç de otomatik biçimde çözüme kavuşmayacağını pratikte ortaya koymuştur. Bu noktanın önemine aşağıda yeniden döneceğim.

Bu bölümün konusu 20. yüzyılda milliyetçilik hareketleri olmamakla birlikte, burada, özellikle son dönemde örneklerine sık sık rastlanan bir başka tür ulusal soruna da kısaca değinmek gerekiyor. Kapitalist dünya sistemi, sadece ezen uluslarla ezilen uluslar arasında değil, ezilen ulusların kendi aralarında da çeliş-

kiler yaratır. Sistem içi ekonomik bölüşüm ve politik güç mücadeleleri, farklı ezilen uluslar arasında kör ve bağnaz milliyetçi çatışmaların doğmasıyla sonuçlanır. Emperyalist milliyetçiliğin yanı sıra, bu tür milliyetçi mücadelelerin de, insanlığın kurtuluşu açısından bir umut vaat etmek bir yana, ileriye gidişin yolunu tıkadığı gerçeğinin altını kalın çizgilerle çizmek gerekir.

Ulusal sorun konusunda 20. yüzyılın bütün dersleri sentetik olarak şu önermeyle özetlenebilir: Uluslar arasındaki çelişkiler ne dünya ekonomisindeki bütünleşme eğilimlerine rağmen kapitalizm altında, ne de sosyalist devrim sonrasında **kendiliğinden** ortadan kalkacaktır. Sosyalist hareketin ulusları yok sayarak enternasyonalizm vaazları verme lüksü yoktur. Enternasyonalizm, ulusal sorunlarla boğuşa boğuşa, adım adım, aktif politik tedbir, talep ve politikaların uygulanması yoluyla, bir süreç içinde inşa edilecektir.

Öyleyse, Marksizmin globalizme cevabı soyut bir enternasyonalizm çağrısı olamaz. Marksizm mutlaka varılan somut dünyanın ulusal çelişkilerinden hareketle bir enternasyonalist programın inanılırlığını kanıtlamak zorundadır. Globalizmin ideolojik söylemiyle yürütülmekte olan emperyalist taarruz, emperyalist ülkelerle ezilen uluslar arasındaki ilişkileri daha da fazla eşitsiz hale getirmeyi hedefliyorsa, Marksizm buna somuttan hareket eden ve gelecekte uluslar arasındaki ilişkilerin nasıl eşitleneceğini ve demokratikleşeceğini gösteren bir cevap verebilmelidir. Öyleyse, Marksizmin acilen bir **uluslararası demokrasi programı** geliştirmesi gerekiyor.

Bu görevin yerine getirilmesinde günümüz Marksizmi önemli bir koza sahip. Bütün Marksistler arasında yalnızca Lenin, ulusal sorunun 20. yüzyılın gelişmelerinde taşıyacağı önemi öngörmekle kalmamış, proleter enternasyonalizminin, içinde yaşadığımız somut dünyada kurulabilmesi için gerekli programatik yaklaşımın temelini de yakalayabilmiştir. Bugünün programı elbette 21. yüzyılın somut uluslararası koşullarından hareketle formüle

edilecektir. Ama bu programın oluşturulmasına yol gösterecek teorik ve politik ilkelerin temellerini, Lenin'in ulusal soruna ve bu sorun ile enternasyonalizm arasındaki ilişkiye yaklaşımında bulmak mümkündür. Öyleyse şimdi bu konuya dönelim.

Lenin'in ulusal soruna yaklaşımının güncelliği

Ulusal sorun alanında Marksistler ortak bir teori ve programa hiçbir zaman ulaşmamışlardır. Marx ile Engels'in bu konudaki mirası başka birçok alanda olduğundan çok daha ikircikliydi.[211] İzleyicileri 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında ulusal sorun konusunda çok farklı teorik ve programatik yaklaşımlar geliştirdiler. Kautsky, Rosa Luxemburg, Avusturya Marksistleri (Otto Bauer, Karl Renner), Pannekoek, Strasser, Bolşevikler ve öteki Rus sosyalistleri arasında uluslararası düzeyde ateşli tartışmalar yaşandı. Ama bu teorik ve programatik yaklaşımlar arasında 20. yüzyılın sınavından geçen, bir tek Lenin'in teorik çerçevesi ve programatik önerileri olmuştur.

Lenin'in bu konuda tarihin sınavından geçmiş olmasının çok köklü bir nedeni var: Ulusal sorunu öteki Marksistlerden çok farklı bir teorik çerçeve içinde ele almış, günümüzde sık kullanılan bir kavramla ifade edecek olursak bu konu etrafında **farklı bir sorunsal** yaratmış olması. Lenin'e kadar ve Lenin'in çağdaşları arasında, Marksist teorinin ulusal sorun konusunda görevi, esas olarak, ulusun bir tarihsel kategori olarak maddi temellerinin ve kurucu öğelerinin aydınlığa kavuşturulması biçiminde ele alınıyordu. Sorulan sorular şunlardı: Ulus tarihsel olarak neden ortaya çıkar, feodalizmin çözülmesi ve kapitalizmin gelişmesi içinde yeri nedir, farklı uluslar arasındaki eşitsizlikler

211 Marx ve Engels'in ulusal sorun konusundaki miraslarına ilişkin olarak Türkçede şu kaynaklara bakılabilir: Michael Löwy, "Marksistler ve Ulusal Sorun", *Birikim*, eski dizi, 23, Ocak 1977; Ephraim Nimni, "Marx, Engels ve Ulusal Sorun", *Dünya Solu*, 7, Bahar 1991; Enzo Traverso/ Michael Löwy, "Ulusal Soruna Marksist Yaklaşım: Nimni'nin Yorumunun Eleştirisi", a.y.

karşısında Marksizmin tavrı ne olmalıdır? Tarihsel ve geçici bir kategori olduğu ortak olarak kabul edilen ulusun **nasıl ortadan kalkacağı** sorusu ise sorulmuyordu, çünkü bu sorunun cevabı *Komünist Manifesto*'dan beri açıktı bütün Marksistler için. Kapitalizm tarihsel gelişmesi içinde bütünleşmiş bir dünya ekonomisi yaratarak tekil ulusların varlığının maddi koşullarını ortadan kaldıracak, onun başladığı ama her ulusun burjuvazisinin özel çıkarları dolayısıyla nihai sonucuna ulaştıramayacağı işi,[212] iktidarı ele aldığında proletarya tamamlayacak, dünya çapında kurulacak proletarya iktidarı, uluslar arasındaki sorunları çözüme ulaştıracaktır.[213] Yani, ekonomik gelişme ulusların maddi temelini yok ederek proleter iktidarı altında ulusal sorunun kendiliğinden ortadan kalkmasını sağlayacaktır.

Başkalarının **çözüm** gördüğü yerde Lenin bir **sorun** görür. Ona göre dünya ekonomisinin bütünleşmesinden, iletişimin ve ulaşımın evrenselleşmesinden hareketle ulusların otomatik olarak ortadan kalkacağı sonucuna varmak mümkün değildir. Bu maddi koşullar, elbette ulusların ortadan kalkmasının, yerine evrensel ölçekte kaynaşmış bir insan topluluğunun oluşmasının **olanağını** yaratır. Ama Marksizm bununla yetinemez. Aynı zamanda bu olanağın nasıl bir gerçeklik haline geleceğini de araştırmak gerekir. Başka biçimde söylenirse, başkaları ulusların geleceğin sosyalist toplumunda ortadan kalkacağını **postüle** etmekle yetinirken, Lenin ulusların **nasıl** ortadan kalkacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Burada sözü Lenin'e bırakmak gerekiyor:

---

212 "Her ülkede tikel çıkarları olan burjuvazi ulusallığı aşamaz." Marx'tan aktaran M. Löwy, a.g.m., dn. 1.

213 Marx'ın kendisi sosyalist devrim sonrasında gerçekleşecekler konusunda konuşmakta bu alanda da isteksizdi. İkinci kuşak Marksistler arasında soyut enternasyonalizmin savunucuları ise, sosyalist devrimin ulusal sorunları otomatik olarak çözeceğini açık ve kesin biçimde savunuyorlardı. Bu kuşakta, Lenin'in yanı sıra sosyalizm altında ulusal sorunun nasıl çözüleceği üzerinde ayrıntılı olarak duran bir başka Marksist daha vardı: Otto Bauer. Ama Bauer'in yaklaşımı, milliyetçi tonlar taşıyordu.

> Kievski, özel konusu açısından merkezi sorunun kenarından dolaşıyor: biz Sosyal Demokratlar ulusal baskıyı **nasıl** ilga edeceğiz? "Dünyanın kana bulandığı" vb. türünden cümlelerle sorunu bir kenara itiyor. (Oysa bunun tartışılan konuyla hiçbir ilgisi yok.) Böylece ortada bir tek argüman kalıyor: Sosyalist devrim her şeyi çözecek!... Ekonomik devrim, politik baskının her türünü ortadan kaldırmak için gerekli önkoşulları yaratacaktır. Tam da bu nedenle her şeyi ekonomik devrime indirgemek mantıksız ve yanlıştır. Çünkü soru şudur: Ulusal baskı nasıl ortadan kaldırılacaktır?[214]

Burada Lenin'in temel olarak karşı çıktığı fikrin ulusal sorunda "sosyalist otomatizm" adı verilebilecek yaklaşım olduğu açıkça ortaya çıkıyor. Lenin'in ulusal sorunda "sosyalist otomatizm"i reddetmesinin haklılığı, 20. yüzyılın gelişmeleri ışığında tartışılmaz biçimde ortaya çıkmıştır. Yukarıda da belirttiğim gibi yüzyılımız, Marksizmin dünyanın ekonomik bütünleşmesine ilişkin öngörüsünün parlak biçimde doğrulanmasına rağmen, ulusal çelişki ve mücadelelerin büyük ağırlık taşıdığı bir tarih dilimi olmuş, hatta yüzyılın sonunda ulusal sorun tarihte eşine az rastlanır bir yoğunlukta yeniden parlamıştır. Sosyalist devrimlerin ise ulusal sorunları çözmekten çok uzak kalabileceği, yüzyıl sonu gelişmelerince açıkça kanıtlanmıştır. Milliyetçiliğin bu rönesansı karşısında nice sosyalist şaşkınlığa düştüyse, bu, bir yanıyla, Lenin sonrasında Marksizmin uğradığı bürokratik deformasyonun, sadece ulus sorununda değil, bütün alanlarda "sosyalist otomatizm"in bakış açısını bir dogma gibi yerleştirmiş olmasından kaynaklanır. Üretici güçlerin gelişmesiyle birlikte sosyalizm kapitalizmi geçecek ve... her şey kendiliğinden çözüme kavuşacaktır.

Oysa Lenin'in ulusal soruna bakışıyla 20. yüzyılın bu alanda ortaya çıkardığı gelişmeler çok daha kolay kavranabilirdi. Sonuç olarak, ulusların bile tarih sahnesine çıkışından önce başlayan tarihsel mücadelelerin, dinsel savaşların, ezen/ezilen uluslar arasındaki çelişkilerin, sınıflı toplumun bütün çirkinliklerinin

214 *Marksizmin Bir Karikatürü ve Emperyalist Ekonomizm*, Koral Yayınları, İstanbul, 1991, s. 86. (Vurgular Lenin'indir.)

uluslar arasındaki ilişkilere miras bıraktığı düşmanlık, kin, küçümseme, ırkçılık, korku—bütün bunların ekonomik bütünleşme sonucunda nasıl birdenbire kendiliğinden, otomatik biçimde dünya yüzünden silinmeleri beklenebilirdi? Proleter iktidarına ekonomik, kültürel ve başka bakımlardan gelişmenin farklı, eşitsiz düzeylerinde adım atan uluslar, ekonomik alanda kaynakların dağılımından kültürel alanda evrensel sosyalist kültürün oluşum sürecinde farklı ulusal kültürlerin yeri ve payına kadar çeşitli sorunların çözümü aranırken nasıl sürtüşmesiz, çelişkisiz bir birlikteliği sürdürebilirlerdi? Elbette Sovyetler Birliği ve ötekilerde yaşanan bürokratik yozlaşmanın ulusal sorunun yeniden üretilmesindeki sorumluluğu temeldir. Ama tam da bu, sosyalist devrimin ulusal sorunu otomatik biçimde çözemeyeceğinin, izlenecek politikaların belirleyici olduğunun kanıtı değil de nedir?

Bütün bu tartışmadan ortaya çıkan bir sonucu, hiçbir ikircikliliğe yer bırakmayacak kadar açık seçik bir biçimde ortaya koymak gerekir. Lenin öncesinde olduğu gibi, Lenin sonrasında da Marksizm içinde yaygın görüş, ulusal sorunun bir **burjuva demokratik haklar** sorunu olduğunu postüle eder. Oysa Lenin, işin bu veçhesini ihmal etmemekle birlikte, sorunu esas olarak sosyalist devrimin görevleri açısından ele almıştır. Yani, Lenin'in çerçevesi içinde ulusal sorun, burjuva demokrasisinin değil, **sosyalizmin inşasının bir sorunudur.** Bu bölümün ana fikirlerinden biri olan bu önermenin gerekçesi daha şimdiden açık olmalı: Sosyalist devrimin ulusal sorunu otomatik olarak çözmeyeceği, önemli olanın nasıl politikalar izleneceği olduğu görüşü başka ne anlama gelebilir ki? Ama aşağıdaki tartışma bu fikrin öteki dayanaklarını ayrıntısıyla ortaya koyacak.

Lenin'in Düşüncesinin Oluşumu

Lenin'in ulusal soruna ilişkin yaklaşımının benzersiz oluşu elbette birtakım nedenlerin ürünü. Bu nedenlerin kısaca araştırılması, Lenin'in ulusal sorun konusundaki düşüncesini daha iyi kavramamıza yardım edebilir.

Her şeyden önce Lenin'in Marksist teorinin tarihsel gelişme diyalektiği içindeki yerine değinmemiz gerekiyor. Çünkü bu konu ile Lenin'in ulusal soruna yaklaşımının özgüllüğü arasında **doğrudan** bir bağıntı mevcut. Lenin'in Marksizme özel katkısının "öznel" ("sübjektif") ya da "iradi" faktöre atfettiği önem olduğu sık sık söylenmiştir. Lenin'in, **her devrimci gibi**, tarihsel gelişme içinde insan pratiğine ayrıcalıklı bir yer tanımış olması çok olağandır ve bu, onu ne Marx'tan, ne de devrimci Marksizmin öteki temsilcilerinden ayırır. Bu tarz bir iddia, her şeyden önce, Marx ve Engels'in tarihin ve kapitalizmin nesnel gelişme yasaları üzerinde yoğunlaştıkları ve tarihsel gelişmede "öznel" faktörün yerini küçümsedikleri gibi bir yargıyı varsayar. Böyle bir varsayım ise Marksizmi pozitivizme ya da pasif maddeciliğe indirgeyen bir bakış açısının ürünüdür. Marksizm, bu tarz karikatürlerden çok farklı biçimde, gerçek bir özne/nesne diyalektiğine dayanır ve bu diyalektik olmaksızın tanımlanamaz.

Lenin'in düşüncesinin özgüllüğü başka yerde yatar. Birincisi, Lenin Marksizmde **politikanın özgül ağırlığına** gerçek vurguyu yapmış olan düşünürdür. Marx ve Engels'in ekonomik ilişkilerin belirleyici olduğu görüşünü bir nebze bile yumuşatmaksızın politikanın taşıdığı özgül önemi teorisinde ve politik hattında öne çıkarmıştır. Yüzyılın başında ekonomizm akımına karşı açtığı savaştan, Komünist Enternasyonal döneminde "sol komünizm" ile yaptığı tartışmaya kadar, düşünsel ve pratik gelişmesinin her evresinde bunu gözlemek mümkündür. Ama, birkaç başka alanla birlikte, ulusal sorun tartışması politikanın özgül ağırlığı konusundaki bu yöntemsel kavrayışın en doğrudan sonuçlarının ortaya çıktığı bir alan olmuştur. Bir bakıma, Lenin'in ulusal sorun alanında yeni bir sorunsal yaratabilmesinin koşulu bu yöntemsel üstünlüğünde yatar.[215]

Ulusal sorunu küçümseyen Marksistler, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin programında yer alan ulusların kendi kaderini

215 Bu noktaya Löwy de değiniyor. Bkz. "Marksistler ve Ulusal Sorun", a.g.m., Fransızca versiyonda (*Les marxistes et la question nationale*, a.g.y. içinde), s. 389.

tayin hakkını (bundan böyle UKKTH) reddederken, esas olarak ekonomik faktörlere yaslanıyorlardı. Sermaye ezilen ulusları ezen uluslarla ekonomik olarak bütünleştirmiş, ekonomik bağımsızlığı böylece olanaksız hale getirmişti. Öyleyse UKKTH'den söz etmek anlamsızlaşıyordu. Bırakalım sömürgeleri, Avrupa'nın bağımsız küçük ulusları bile artık büyük ülkelerin tutsağı haline gelmişlerdi.[216] Lenin'in, ilk bakışta tümüyle haklı gibi görünen ve Marksist bir bakış açısının doğal bir uzantısı gibi kabul edilebilecek olan bu argümana cevabı çok basitti: Evet, sadece küçük devletler değil, koskoca Çarlık Rusyası da finans kapitale ekonomik bakımdan bağımlıdır. Ama UKKTH politik baskının biçimlerinden biriyle, yani bir ulusun kendi iradesine aykırı biçimde bir devletin sınırları içinde tutulmasıyla ilgilidir. UKKTH'nin önemini görmezlikten gelenler, ulusal baskının bütünüyle ilgasının ekonomik önkoşullarını (yani emperyalist hâkimiyetin ortadan kaldırılması, yani sosyalizm) ileri sürerek işin politik yanını kısa devreye getirmektedirler. Aynen politik demokrasinin kapitalist sömürüyü ortadan kaldırmayacağı gerçeğine benzer biçimde, UKKTH de emperyalist ekonomik hâkimiyeti ortadan kaldırmaz. Ama nasıl sömürü ortadan kalkmıyor diye politik demokrasinin önemi kaybolmuyorsa, emperyalist ekonomik hâkimiyetin devamına rağmen politik bağımsızlık da kısmi bir kazanım, bir mücadele mevzii olarak önem taşır.[217] Aşağıda Lenin'in ulusal sorunun çözümü konusunda önerdiği programı tartışırken politikanın taşıdığı özgül önemle bir kez daha karşı karşıya geleceğiz.

216 Örnek olarak Rosa Luxemburg'un Polonya konusundaki argümanı verilebilir: Bkz. "La question polonaise et le mouvement socialiste" (1905), *Les marxistes...*, a.g.y. içinde, s. 175. Aynı argümanı Lenin'in *Emperyalist Ekonomizm*'de polemik yaptığı Kievski genelleştirerek savunur. Bk. a.g.y., s. 44-53.

217 Bu konuda Lenin'in çeşitli yazılarına bakılabilir. Örneğin: "Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Etme Hakkı" (1914), *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı* içinde, Sol Yayınları, Ankara, 1989, s. 61; "Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı Üzerine Bir Tartışmanın Özeti" (1916), a.g.y. içinde, s. 167; *Emperyalist Ekonomizm*, a.g.y., s. 86.

Lenin'in Marksizminin ikinci ayırıcı yanı, Marksist tahlilin gerçek tarih hakkında konuşurken mutlaka somut olması gerektiği yönündeki yöntemsel vurgusu ve bu yöntemsel yaklaşımı kendi tahlillerinde tutarlı biçimde uygulamış olmasıdır. Lenin'e göre,

> Herhangi bir toplumsal sorunu araştırırken, Marksist teori açısından kategorik bir zorunluluk vardır: sorunun belirlenmiş tarihsel sınırlar içinde ele alınması ve eğer belirli bir ülkeyle ilgiliyse (örneğin belirli bir ülke için hazırlanacak ulusal program) o ülkeyi aynı tarihsel dönemde başka ülkelerden ayıran özgül veçhelerin hesaba katılması.[218]

Tahlilin somutluğu yöntemsel ilkesi, Lenin'in özellikle verilmiş bir tarihsel bağlamda mevcut politik görevleri araştırırken, sorunun genel, uzun dönemli belirleyenleriyle yetinmemesi, tarihsel gelişme sürecinin genel yönünün yanı sıra, o verilmiş anda gerçek durumun ne olduğunu mutlaka hesaba katmasıdır. Uzun dönemli gelişmenin yasalarının keşfi kuşkusuz yarın neler olacağını öngörebilmek bakımından büyük bir değere sahiptir. Sadece o kadar da değil: Gelişmenin hangi yönde evrilmekte olduğunu kavramamıza yol gösterdikleri ölçüde bu yasalar kısa dönemli görevleri belirleme bakımından da önem taşır. Ama günün görevlerini belirlemek için uzun dönemli yasaların bilgisiyle yetinmek, her canlı organizmanın bir gün mutlaka öleceği kesinliğinden hareketle bugün yaşamaktan vazgeçmek gibidir. Somut tahlil konusundaki ısrarı Lenin'in ulusal sorunda genel yasalarla yetinmemesini (ekonomik bütünleşme ulusların maddi temelini süreç içinde ortadan kaldırır, sosyalizm sınıf hâkimiyetini ortadan kaldırarak bütün baskı biçimlerinin beslendiği kaynağı kurutur vb.), bu genel eğilimlerin yarattığı zemin üzerinde, verilmiş tarihsel anda sosyalizmin sorunlarının ve görevlerinin ne olduğunu sormasını olanaklı kılmıştır. Bu da uzun dönemli yasaların nesnelliğine sığınmanın yaratabileceği rehavetin yerine, ulusal sorunda gerçek bir eleştirel arayışın önünü açmıştır.

218 "Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Etme Hakkı", a.g.m., s. 63.

Lenin'in ulusal sorun konusundaki görüşleri olgunluk yıllarında son biçimine varana kadar ciddi bir değişim geçirmiştir. Aslında bu, özgün olan her düşünce için tanım gereği doğrudur, çünkü özgün düşünce tam da söz konusu düşünürün kendinden öncekilerden devralarak oluşturduğu düşünceleri zamanla yenilemesi yoluyla oluşur. Başka alanlarda olduğu gibi (en önemlileri Rus devriminin programı ve Sovyet iktidarının sınıf karakteri), ulusal sorun konusunda da Lenin deneyimden çıkardığı yeni derslerle daha derinlemesine araştırmanın getirdiği yeni veriler ışığında görüşlerini ileri doğru geliştirmiştir. Bu yüzden, Lenin'in örneğin 1913'te ulusal sorun konusunda yazdıklarını teorisinin ve pratiğinin oluşum sürecinden koparark nihai düşüncesiymiş gibi sunmak, kendi eksik ve yanlışlarından öğrenme konusunda eşsiz bir yeteneğe sahip olan bu büyük Marksist'e ağır bir saygısızlıktır.

Ulusal sorun konusunda Lenin'in düşüncesi I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra köklü bir değişim geçirmiş, Lenin UKKTH'yi merkezine alan eski çerçevesinin üzerinde bir sıçrama yaparak yeni bir bakış açısına kavuşmuştur. Yani bu dönemde bu alanda Lenin'in düşüncesinde epistemolojik değilse bile politik bir **kopuş** söz konusudur. Bu kopuşun tarihini de, Lenin'in yazılarına yansıdığı ölçüde, hemen hemen kesin biçimde saptamak mümkündür. 1916 yılında yayınlanmış iki metin, Lenin'in ulusal sorun konusundaki düşüncesinin olgun biçimini kapsamlı biçimde ortaya koyar.[219] Bu metinlere, Lenin'in ölüm döşeğinde, son kez felce yakalanışından hemen önce (Aralık 1922) dikte ettiği notlardan oluşan bir yazı da katılırsa, düşüncesini bir bütün olarak kavramak için yeterli malzeme elde edilmiş olur.[220]

219 "Sosyalist Devrim ve Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı (Tezler)", *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, a.g.y. içinde (bu metin bundan sonra "Tezler" olarak anılacaktır; "Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı Üzerine Bir Tartışmanı Özeti", a.y. (bu metin bundan sonra "Bilanço" olarak anılacaktır); *Emperyalist Ekonomizm*, a.g.y.

220 "Ulusal Topluluklar ya da 'Özerkleştirme' Sorunu", *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, a.g.y. içinde. (Bu metin bundan sonra "Özerkleştirme" olarak anılacak.)

Tabii bunlara Lenin'in devrimden sonra, Komintern döneminde sömürge sorununa ilişkin yazdıkları eklenerek.

1916 kopuşunu şöyle özetlemek mümkündür: Bu tarihten önce, 1913-14'te kaleme aldığı çeşitli yazılar da dahil olmak üzere, Lenin için ulusal sorun burjuva devriminin bir sorunuydu; 1916'dan itibaren, Lenin, köklü bir sıçrama ile ulusal sorunu sosyalist devrimin ve proletarya diktatörlüğü döneminin, kısacası sosyalizmin bir sorunu olarak ele alır. Bunun anlamı açıktır: **Lenin'in ulusal sorun alanındaki düşüncesine esas özgüllüğünü veren atılım 1916 sonrası döneme aittir.** Bu, büyük Marksistlerin düşüncesini donmuş bir biçimde ele almanın doğurabileceği felâketler konusunda çok uyarıcı bir örnektir. Lenin'in 1916'da yazdığı ilk metnin içeriği bir yana, başlığı bile çarpıcıdır: "Sosyalist Devrim ve Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı (Tezler)" Lenin, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik kanadınca çıkarılan merkezi yayın organı *Sotsial Demokrat*'ın yazı kurulunun imzasını taşıyan, yani neredeyse programatik bir değer taşıyan bu tezlerin daha başlığından itibaren ulusal sorunu sosyalist devrimle ilişkisi içinde ele alacağını ilan ediyor. Buna rağmen on yıllardır, Marksist hareketin hemen hemen tamamında Leninist ulusal sorun tahlili, emperyalizmin yarattığı yeni koşullar göz önüne alındığında bile, burjuva demokratik bir görev olarak sınırlandırılabiliyor!

Lenin'in ulusal sorun üzerine Marksist düşüncenin tarihi açısından büyük bir atılımı temsil eden bu değişimi neden geçirdiğine kısaca değinmek, değişimin içeriğine de ışık tutacak. Her şeyden önce I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, Lenin Avrupa çapında sosyalist devrimin artık somut olarak gündeme girdiğine karar verir. Bütün emperyalist ülkeler için savunduğu "emperyalist savaşı iç savaşa çevirme" şiarı, doğrudan doğruya bir Avrupa devrimi perspektifiyle bütünleşir. Bu aynı zamanda Rusya için de devrimin kesintisiz biçimde bir sosyalist devrime dönüşmesi demektir. Sosyalist devrimin güncelleşmesi ile birlikte, şu soru kaçınılmaz olarak gündeme gelir: İktidardaki proletarya ulusal sorun konusunda nasıl bir politika izleyecektir? ("Biz

Sosyal Demokratlar ulusal baskıyı nasıl ilga edeceğiz?") Lenin'in düşüncesinde somut tahlilin öneminin buradaki rolünü hatırlatmak bile belki de gereksiz.

İkincisi, Lenin yine aynı dönemde emperyalizm üzerine yaptığı çalışmayı tamamlayarak bu konudaki görüşlerine temel biçimini vermiştir. (*Emperyalizm* kitabının tam da Ocak-Haziran 1916 döneminde kaleme alındığı hatırlansın.) Emperyalizm teorisinin tamamlanması ile I. Dünya Savaşı'nın bir emperyalistler arası paylaşım savaşı olduğunun kavranması, Lenin'in bir bütün olarak dünya sisteminin çelişki ve dinamikleri konusunda eskisine oranla çok daha berrak bir tahlile ulaşmasını sağlamıştır. Bu tahlil, kapitalizmin yıkılışının, salt burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf mücadelesine dayanan **genel**, genel olduğu için de soyut teorisinin yerine, bir dünya sistemi haline gelmiş olan 20. yüzyıl kapitalizminin (emperyalizmin) devrilmesinin somut koşullarını ortaya çıkarmaya yöneliktir.

Bu somut koşullar arasında, **merkezi** önemi elbette devam eden sınıf mücadelesinin yanı sıra, emperyalizmin boyunduruğu altına aldığı ezilen ulusların bu tahakküme karşı vereceği öngörülen ulusal kurtuluş mücadeleleri de hesaba katılır. (Bu öngörü parlak biçimde doğrulanmıştır.) İşte emperyalizm, ezen uluslar ile ezilen uluslar arasındaki çelişkiyi bir özniteliği olarak bağrında taşıdığı içindir ki,[221] ezilen uluslar proletaryanın sosyalizm mücadelesinde müttefikidir, ulusal sorun sosyalizmin bir sorunu haline gelir. Lenin'in deyişiyle,

> Sosyal devrim ancak, gelişmiş ülkelerde proletaryanın burjuvaziye karşı iç savaşının, gelişmemiş, geri ve ezilen ulusların ulusal kurtuluş hareketi de dahil olmak üzere, **bütün** bir demokratik ve devrimci hareketler **dizisiyle** birleştiği bir devir biçiminde ortaya çıkabilir.[222]

221 "Emperyalizmin en belirgin özelliği bütün dünyanın şimdi gördüğümüz gibi bir sürü ezilen ulusla muazzam zenginliğe ve güçlü silahlı kuvvetlere sahip bir avuç ezen ulus olarak ikiye bölünmesidir." V.İ.Lenin, "Milli Mesele ve Sömürge Sorunu Üzerine Rapor", *III. Enternasyonal Konuşmaları*, Pencere Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1989, s. 64.

222 *Emperyalist Ekonomizm*, a.g.y., s.68.

Dolayısıyla,

> Her kim 'arı' bir toplumsal devrim bekliyorsa, böyle bir devrimi görmek ona kısmet olmayacaktır.[223]

I. Dünya Savaşı'nın bir başka boyutu daha Lenin'in ulusal sorunu farklı bir ışık altında görmesine yol açar: "sosyal emperyalizm" Kavrama daha sonra Maoizmin vereceği anlamdan farklı olarak, bu dönemde "sosyal emperyalizm" işçi hareketi içinde emperyalist politikanın savunucuları için kullanılan bir terimdi. Uluslararası sosyal demokrasinin önderlerinin büyük çoğunluğunun savaşın başlamasıyla birlikte kendi emperyalistlerinin safına geçmesi, işçi hareketinin ezilen uluslar karşısındaki görevlerini yerine getirmesi konusunda hiçbir güvence olmadığının yaşayan kanıtıydı. (Zaten II. Enternasyonal'in sağ kanadı bir süreden beri emperyalizmin uygarlığın gelişmesi için yararlı olduğunu teorik olarak savunuyordu.) Öyleyse, işçi hareketinin iktidara yükselmesi, yani sosyalist devrim, ulusal sorunun çözümünün kendiliğinden gerçekleşeceğinin bir garantisi değildi. Gerçek bir çözüm, sorunu pasif bir biçimde tarihe havale etmeyi değil, aktif bir enternasyonalist politika izlemeyi gerektiriyordu. Lenin'in deyişiyle, sosyalizmin ulusal sorun konusundaki programı, "ezen ulus sosyalistlerinin ikiyüzlülüğünü ve korkaklığını özel olarak göz önüne alan" bir program olmak zorundaydı.[224]

I. Dünya Savaşı'nın yarattığı konjonktürün sonucu olan bu etkenlere 1917 Ekim Devrimi'nden sonra yeni etkenler katılacaktır. Ekim Devrimi, "halklar hapishanesi" olarak anılan Çarlık Rusyası'nın mirası olarak büyük Rus şovenizmi ile çevre uluslar arasındaki çelişkiyi sosyalist biçimde çözme göreviyle karşı karşıya kalır. Böylece, Lenin'in ulusal sorunda Marksizme yaptığı kat-

223 "Bilanço", a.g.m., s. 210.

224 Lenin, "Tezler", a.g.m., s.153. Komintern'in 2. Kongresi, Lenin tarafından hazırlanmış tezlerde, ezilen ulusların emperyalist ülke sosyalistlerine karşı güvensizliğini "tümüyle meşru" olarak niteler. Bkz. V.İ.Lenin, "Ulusal Sorun ve Sömürgeler Sorunu Üzerine Tezlerin İlk Tasarısı", *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, a.g.y., s. 230.

kı, çok kısa bir süre içinde gerçek dünyadaki somut gelişmelerce doğrulanır: proletarya diktatörlüğünün, daha ilk günden başlayarak, ulusal sorun konusunda aktif politikalara ihtiyacı vardır. Yani, ulusal sorun sadece burjuva demokratik bir sorun değildir. Daha önemlisi sosyalizmin kuruluşunun bir sorunudur.

Ekim Devrimi'nin soruna getirdiği ikinci boyut dünya devriminin genel tablosunu daha da karmaşıklaştırmasıdır. Şimdi artık sınıf mücadelesinin ve ulusal kurtuluş mücadelelerinin yanına, genç Sovyet iktidarının emperyalist devletlere karşı vermek zorunda olduğu ayakta durma ve dünya devrimini yayma mücadelesi eklenmiştir. Bu mücadelede Sovyet iktidarının en önemli müttefiklerinden biri (özellikle 1920'den itibaren Avrupa devriminin geri çekilmeye başlamasıyla birlikte artan bir önem kazanan) ulusal kurtuluş mücadeleleridir. Bu stratejik ittifak ulus sorununa ek bir önem kazandırdığı gibi, aynı zamanda proletarya iktidarı altında yaşayan uluslar arasındaki ilişkilerin hassasiyetini de kat kat artırır. Çünkü proletarya iktidarı altında ezen ulus/ezilen ulus ilişkilerinin niteliği, Sovyet iktidarı ile emperyalizmin boyunduruğu altındaki ulusların ittifakında belirleyici bir unsur olacaktır.

Lenin'in ulusal sorun konusundaki düşüncesinin özgüllüğünün genel tarihsel, politik ve düşünsel bağlamı üzerindeki bu tartışmaya son verirken, bir noktaya daha değinmekten kendimi alamıyorum. Lenin'in kurulmasına önderlik ettiği devletin günümüzde büyük bir gürültüyle yıkılması, Lenin heykellerinin alaşağı edilmesi, burjuvazinin sözcülerinin onlarca yıldır yaymaya çalıştığı bir Lenin imgesinin sol içinde nihayet yaygın hale gelmesine yol açtı. Bugün Marksizme bağlılık ilan edenler arasında bile Lenin'in usta ve soğukkanlı, ama acımasız ve despotik bir politikacı olduğunu düşünenler sanırım çoğunluktadır. Tarihin ironilerinden biri! Lenin eğer ulusal sorun konusunda hiçbir Marksist'in varamadığı noktaya ulaşabildiyse, bunun asli nedenlerinden biri de, sadece sınıfsal sömürüye değil, her türlü baskıya ve ezme/ezilme ilişkisine karşı derin bir nefretle dolu olan, baştan

aşağı demokrasiyle yoğrulmuş politik kişiliğidir. Bugün bir başka büyük devrimciyi, Rosa Luxemburg'u daha tabana dayalı ve daha demokratik bir sosyalizm taraftarı olduğu gerekçesiyle Lenin'e alternatif gibi savunanlar, şu paradoksu açıklamakta zorlanacaklardır: "Despot" Lenin, Çarlık Rusya'sının ezilmiş uluslarına "hapishane"nin kapısını açarken, "demokrat" Rosa Luxemburg, "devrimin toprağında ulusların kendi kaderlerini tayin etmelerine izin verilemeyeceği" gerekçesiyle Bolşevikleri eleştiriyordu! Luxemburg'a büyük bir sempati ile yaklaşan biyografisti Peter Nettl, yine de Luxemburg'un ulusal sorun alanında savunduğu politikaların eninde sonunda Stalinizmin Büyük Rus Şovenizmi karşısında silahsız kalacağını hatırlatmak zorunda kalıyor.[225] Tarih, başka konularda olduğu gibi, bu konuda da Lenin'i haklı çıkartmıştır!

Lenin'de sosyalizmin ulusal programı

Yukarıda da belirtildiği gibi, Lenin'in Marksist ulusal sorun teorisine ve programına katkısı, ulusun bir tarihsel kategori olarak tanımlanmasında, "ulus devlet" adıyla anılan politik birimlerin tarihsel işlevinin açıklanmasında ya da ulusal birimler ile kapitalizmin dünya çapında yarattığı ekonomik merkezileşme arasındaki çelişkilerin teşhis edilmesinde değildir. Bütün bu konularda Lenin genel hatlarıyla öteki Marksistlerle aynı fikirdedir. Lenin'in özel katkısı, teorinin, kendisine kadar var olmuş olan sınırlarını sorgulaması, yeni bir soru ile ulusal soruna yaklaşımın çerçevesini altüst etmesidir. Evet, proleter iktidarı ulusal sınırların aşılmasının, ulusların kaynaşmasının önündeki engelleri ortadan kaldırır. Evet, komünist bir toplumda sınıflara olduğu kadar uluslara da yer yoktur. Ama proletaryanın iktidara geçtiği anda uluslar akşamdan sabaha birdenbire ortadan kalkma-

225 Peter Nettl, *Rosa Luxemburg*, kısaltılmış edisyon. Oxford University Press, Londra, 1969, s.515-516. (Türkçe çeviri: *Rosa Luxemburg*, cilt II, Ataol Yayıncılık, İstanbul, 1991.)

yacaktır. Devrimden sınıfsız topluma giden yolda, sınıfların ve devletin ortadan kalkması nasıl bir süreç sorunuysa, ulusların kaynaşarak ortadan kalkması da bir süreç sonunda gerçekleşecektir. Öyleyse, diye sorar Lenin, bu süreç nasıl gerçekleşecektir? Proleter iktidarı neler yapmalıdır ki, uluslar kendilerini karşı karşıya getiren, birbirlerine düşüren koşulları aşarak birleşip bütünleşsinler? Tek cümleyle, kendisinden önceki Marksistlerden farklı olarak, Lenin, sosyalist devrimin ulusal sorunu **otomatik** olarak çözeceğini reddederek, Marksizmin bu konuda bir **program** geliştirmesi gerektiğini savunur.

Sorunun bu özeti, Lenin'in ulusal soruna verdiği önemin temelinde bir nebze milliyetçiliğin bile bulunmadığını gösterir. Aynen, İrlanda'nın İngiltere'ye karşı özgürlük mücadelesini desteklerken Marx'ı yöneten saiklerin bütünüyle enternasyonalizmden kaynaklanması gibi, Lenin'in ulusal soruna sosyalizm açısından bu derecede büyük önem vermesinin temelinde enternasyonalist bir bakış açısının başarısını güvence altına alma kaygısı yatar. Aradaki tek fark şudur: Marx, ezilen ulusun mücadelesini, iki ulusun proleterlerinin kapitalizme karşı birliğini sağlamak bakımından gerekli olduğu için desteklerken, Lenin, yeni sorunsalı çerçevesinde, sosyalist devrim **sonrasında da** ulusların kaynaşması için proleterlerin birliğinin gerekli olduğu saptamasından hareket eder. Kısaca söylemek gerekirse, Lenin, uluslar sorununa özen gösterilmesini savunuyorsa, bu, ulusların varlığını bir üst sentez içinde ortadan kaldırmak içindir.

Bu saptama bize daha genel bir noktayı vurgulama olanağını veriyor. Ulusal sorunu önemsemek, farklı uluslar arasındaki sorunlara "sınıf mücadelesini saptıracağı" gerekçesiyle sırtını çevirmemek, ezilen ulusların son derecede meşru taleplerini aktif olarak desteklemek, **enternasyonalizmin başlıca görevleri arasındadır.** Ulusal sorunun üzerinde durmanın tek yolu milliyetçilik değildir. Uluslar arasında baskı ilişkilerine karşı çıkmak ile milliyetçilik arasında hiçbir zorunlu bağıntı yoktur. Sendikal haklar için mücadele nasıl sadece sendikalizmin, politik demokrasi için

mücadele nasıl sadece burjuva demokratlarının görevi değilse, ulusal baskıya karşı mücadele de yalnızca milliyetçilerin görevi değildir. Tam tersine, ulusal baskıya karşı mücadelenin milliyetçi bir kabuğa bürünmesinin en büyük panzehiri, ulusal baskıya karşı enternasyonalist bir perspektifle mücadele etmektir.

Bu, komünizmin milliyetçilikle ilişkisine de ışık tutuyor: Ezilen ulus milliyetçiliğinin ilerici ve demokratik içeriğini saptamak bir şeydir, milliyetçiliğin ulusal sorunun bile çözümünü sağlayamayacak, tarihsel potansiyeli sınırlı, nihai olarak insanlığın kurtuluşunun önünde bir engel oluşturan bir ideoloji olduğunu kavramak başka şeydir. Komünizm, ezilen ulus milliyetçiliği ile ittifak yapabilir. Ama komünist hareketin kendi içinde milliyetçiliğin bir nebzesi bile kabul edilemez. Komünizm, enternasyonalizmdir.

Lenin'de sosyalizmin ulusal programının hareket noktası, dünyanın ezen uluslar ve ezilen uluslar olarak ikiye bölünmüş olmasıdır. Emperyalizmin sistematik olarak yeniden ürettiği bu nesnel durum, sosyalist devrimden sonra proleter iktidarına ulusal sorun konusunda özel görevler yükler. Soyut biçimde proleterlerin ya da emekçilerin kardeşliğinden söz etmek yetersizdir. Ne de ekonomik çıkarların ya da ekonominin nesnel gelişmesinin ulus gerçeğini tarihsel olarak aştığını söylemek tek başına sorunu çözecektir. Çünkü anarşist bir perspektiften farklı olarak, Marksizmin sosyalist devrimden sınıfsız topluma giden yola ilişkin tahlili ve programı, uluslar arasındaki ilişkiler sorununu tanım gereği kaçınılmaz hale getirir. Bu tahlil ve program, kapitalizm ile sınıfsız toplum arasındaki tarihsel dönem boyunca, süreç ilerledikçe sönümlenecek olan bir devletin, yani proletarya diktatörlüğünün varlığını öngörür. Ama "devlet" diyen otomatikman "sınırlar"dan söz etmek zorundadır.[226] Demek ki, proletarya diktatörlüğü altında, dünyanın politik birimlere bölünmesi, sorunun tanımı gereği bir olasılık olarak karşımıza dikilmektedir. Bu politik birimlerin karşılıklı olarak ne tür bir ilişki içinde ola-

226 Bkz. Lenin, "Bilanço", a.g.m., s. 168-169.

cağı, ne tür bir ilişkinin sosyalizmin inşası açısından en büyük yararı sağlayacağı sorunu, ancak bu verilmiş zeminden hareketle kararlaştırılabilecek bir şeydir. Bu politik birimlerin varlığı ise uluslar arasındaki ilişkileri kaçınılmaz olarak gündeme getirir.

Burada Lenin'in komünizme geçiş sürecinin tahlilini ve programını zenginleştirdiğini ve somutlaştırdığını görüyoruz. Marx'ın en açık biçimde *Gotha Programının Eleştirisi*'nde ortaya koyduğu geçiş dönemi tahlili, genel olarak proletarya diktatörlüğü dönemini sınıfların ortadan kaldırılması ekseni etrafında tanımlıyordu. Lenin bu döneme ek bir belirlenme getiriyor: Ulusların bütünleşmesi ve kaynaşması, proletarya diktatörlüğünün, sınıfların ortadan kalkması sürecine tabi olmakla birlikte, kendi mantığı içinde ele alınması gereken bir veçhesi haline geliyor. Lenin'in deyişiyle,

> İnsanlık nasıl sınıfların ilgasına ancak ezilmiş sınıfın diktatörlüğüne dayanan bir geçiş dönemi aracılığıyla ulaşabilecekse, ulusların kaçınılmaz bütünleşmesine de ancak ezilen ulusların tam özgürleştiği ...bir geçiş dönemi aracılığıyla ulaşabilecektir.[227]

Ezilen ulusların tam özgürleşmesi ancak bu ulusların ezen uluslarla birliğinin gönüllü temellerde gerçekleşmesi koşuluyla mümkündür. Bu ise ancak ulusların kendi kaderini tayin hakkının (UKKTH) **sosyalizm altında da** koşulsuz olarak tanınması halinde gerçekleşebilir. Devrim öncesinde, esnasında ve sonrasında, ezilen ulusların KKTH'nı tanımayan sosyalist partiler, Lenin'e göre, **"sosyalizme ihanet etmiş olurlar."**[228] Eklemek gerekir ki, Lenin için UKKTH ayrılma, ayrı devlet kurma hakkı ile özdeştir, başka hiçbir anlamı yoktur.[229]

Ayrılma hakkının tanınması, ayrılma ile özdeş tutulmamalıdır. Marksizmin ulusal sorun konusundaki politik programı üze-

227 "Tezler", a.g.m., s.153.

228 "Tezler", a.g.m., s.149. Vurgu benim.

229 Bkz. örneğin "Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Etme Hakkı", a.g.m., s. 119.

rine yapılan tartışmalarda en sık yapılan yanlışlardan biri, hakkın tanınmasının ayrılmanın savunulmasıyla eşanlamlı immişçesine ele alınması olmuştur. Lenin için, sosyalist devrim sonrasında birliğin savunulması esastır. (Sosyalist devrim öncesinde ise, birlik ya da ayrılma arasındaki tercih, uluslararası planda sınıf mücadelesinin çıkarlarına bağımlıdır.) Ama bu birliğin başlangıçta gönüllü olarak kurulması ve gönüllü olarak sürdürülmesi vazgeçilmez bir ilkedir. Gönüllü birliğe pratikte işlerlik kazandırabilecek en uygun biçim olarak, Lenin ve Bolşevik Parti, Ekim Devrimi sonrasında, özgür ulusal birimlerin bir araya geldiği bir federasyonu benimsemişlerdir. Federasyon, uluslar arasında yüzyılların mirası olarak varlığını uzunca bir süre sürdürecek olan güvensizlik ve sürtüşmeleri göz önüne alan bir geçiş biçimi olarak, ulusların bir süreç içinde kaynaşmasının sağlayacağı umulan kısmi bir birliktir. Ekim Devrimi öncesinde Lenin'in ısrarla reddettiği bu devlet örgütlenme biçimi, Sovyet deneyiminin kazandırdığı dersler ışığında 1919'da Bolşevik Partisi'nin yeni programında, 1920'de ise genel bir ilke olarak Komintern kararlarında yer almıştır. Öyleyse, Lenin'de sosyalizmin uluslar sorununa ilişkin programının ikinci ayağı, sovyet federalizmidir.

UKKTH ve onun proleter iktidarındaki somutlaşması olan sovyet federalizmi, ulusal soruna Marksist yaklaşım açısından gerekli olmakla birlikte tümüyle yetersizdir. Çünkü Lenin'e göre ulusların genel, soyut ve biçimsel eşitliği talebi, küçük burjuvazinin karakteristik yaklaşımıdır. Elbette, küçük burjuvaziden farklı olarak Marksizm, bütün öteki baskı biçimleri gibi ulusal baskıya da kapitalizm altında son verilemeyeceğini savunur. (Bu noktanın, programatik açıdan önemine birazdan değineceğim.) Ama bunun ötesinde, Marksizm açısından, başka alanlarda olduğu gibi burada da, biçimsel eşitlik yeterli değildir. Marksist program, burjuva demokrasisinin ve küçük burjuvazinin programından, eşitsizlikleri pratik olarak, **gerçek maddi temelleriyle** ortadan kaldırmayı hedeflemesiyle ayrılır. Çünkü uluslar arasındaki güvensizlik ve sürtüşmelerin en temeldeki nedeni

bu gerçek eşitsizliklerdir. Eğer Marksist programın hedefi sadece belirli demokratik hakları tutarlı biçimde savunmak değilse, esas hedefi **uluslar arasında kaynaşmayı sağlamak** ise, yani Marksizmin ulusal programının temeli enternasyonalizm ise, o zaman biçimsel eşitliklerle yetinilemez, gerçek eşitliğin pratikte sağlanması gerekir. Lenin tam bu noktada ekler: "Marksist teori işte budur..."[230]

Lenin bu noktayı en açık biçimde, 1922 sonunda, Milliyetler Komiseri Stalin ve çalışma arkadaşlarının, Gürcistan'a yönelik olarak Büyük Rus şovenizmini hortlatan politikalar izlemelerine sert bir şekilde karşı çıkmak için dikte ettirdiği "Özerkleştirme" başlıklı yazısında ortaya koyar. Uzun yıllar boyunca Sovyet vatandaşlarından gizlenen ve ancak 1956'da yayınlanan[231] bu yazıda Lenin şöyle der:

> genel olarak milliyetçilik sorununun soyut biçimde sunuluşu hiçbir işe yaramaz. Ezen bir ulusun milliyetçiliği ile ezilen bir ulusun milliyetçiliği, büyük bir ulusun milliyetçiliği ile küçük bir ulusunki arasında ayrım yapmak zorunludur... Biz, büyük bir ulusun mensupları olarak, tarihsel pratik içinde, hemen hemen her zaman, ötekilerin haklarını sayısız defa çiğnemekten suçlu olduk... Bunun içindir ki, ezenler bakımından enternasyonalizm, yalnızca ulusların biçimsel eşitliğinin tanınmasından ibaret kalmamalı, gerçek pratikte var olan eşitsizliği ortadan kaldırmak için, ezen ulusun, büyük ulusun aleyhine bir eşitsizlik içermelidir. **Bunu anlamayan biri, ulusal soruna gerçek proleter yaklaşımını anlamamış demektir, bakış açısı özünde hâlâ küçük burjuvadır ve dolayısıyla burjuva bakış açısına kadar alçalacağı kesindir.**[232]

Burada Lenin'in önerdiği ilke çarpıcıdır: Biçimsel eşitliğin ötesinde gerçek eşitliği sağlamak amacıyla, üstün durumdakilerin

230 "Bilanço", a.g.m., s. 172.

231 Peter Nettle, *Rosa Luxemburg*, a.g.y., s. 511n ve Horace B. Davis, *Nationalism and Socialism*, Monthly Review Press, New York, 1967, s. 210. (Türkçe çeviri: *Sosyalizm ve Ulusallık*, Belge Yayınları, İstanbul, 1991.)

232 "Özerkleştirme", a.g.m., s. 243. Vurgu bizim.

aleyhine, ezilmiş konumdakilerin lehine önlemler. Yani modern deyimle **pozitif ayrımcılık.** Lenin bunu proleter politikasının ayırıcı özelliği olarak sunuyor. İşte Lenin'in 1922'de açıkça dile getirdiği bu ilkeyi, kadın hareketi ve ezilen ulusal gruplar (ABD'de zenciler ve Latin kökenliler, Batı Avrupa'da göçmen işçiler) 1968 yükselişiyle birlikte yeniden keşfedeceklerdir! Kitle hareketinin pratik mücadelesi içinde vardığı bu sonucun Marksizmin uluslar arasındaki eşitsizliklerle mücadele programının bir parçası olarak erkenden savunulması bir rastlantı değildir. Marksizmin burjuva toplumunun (sivil toplumun) temelinde yatan biçimsel eşitliklerin ötesine geçmeye, ihtiyaçları soyut bireylerin değil somut toplumsal konumlar yaşayan tarihsel olarak belirlenmiş insanların ihtiyaçları olarak ele almaya dayanan bütünsel felsefi ve toplumsal bakışının, liberalizmin ötesine geçen bu bakış açısının mantıksal bir sonucudur.[233] Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde belirttiği gibi, "eşit hak hâlâ burjuva hakkı" olduğu için Lenin eşit hakkın ötesine uzanan bir pozitif ayrımcılığı savunmaktadır.[234]

Lenin'in perspektifinin, sadece Stalinizmden değil, bugünün sosyal demokrasisinin atası olan, birinci kuşak revizyonizmin mimarı Bernstein'ın bakış açısından da nasıl ayrıldığına kısaca değinmek, günümüzde emperyalist ülkelerin işçi hareketi içindeki gerici eğilimleri hatırlamak bakımından yarar taşıyor. Bernstein daha 1896 yılında, yani Marksizmin geçerliliğini yitirdiğini savunduğu ünlü kitabını yayınlamadan önce, sömürgeciliği savunan bir makale yazarak, kapitalist uygarlığın nüfuzuna direnen "barbarlar"ı desteklemenin "romantik" olduğunu iddia eder. Ardından, İngiltere'nin Hindistan'daki rolünü açıkça savunduktan sonra, 1898'de kaleme aldığı ve Almanya'nın emper-

233 Bu konuda ayrıntılı bir açıklama için bkz. Gülnur Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi. Rousseau, Hegel, Marx*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987, özellikle s. 185-206 ve 233-251. (Bu kitabın ikinci basımı Belge Yayınları nca yapılmıştır.)

234 Bkz. K. Marx, "Gotha Programının Eleştirisi", Marx/Engels, *Seçme Yapıtlar*, cilt 3, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s. 22.

yalist faaliyetlerini haklı göstermeye çalıştığı bir başka yazısında su sonuca varır: "Daha yüksek bir uygarlık daha üstün haklara sahiptir."[235] Görüldüğü gibi, sosyal demokrasinin öncüsü Bernstein da, devrimci komünizmin önderi Lenin de eşitsizliği savunuyorlar. Bir küçük farkla: ilki ezenlerin haklarının, ikincisi ise ezilenlerin haklarının yanından!

UKKTH, sovyet federalizmi ve ezilen uluslar lehine pozitif ayrımcılık: Lenin'in ulusal soruna ilişkin olarak önerdiği bu politik ilkeler, gelecekte, sosyalist devrimin zaferinden sonra, Marksist hareketin programına damgasını vurması gereken ilkeler olarak beliriyor. 20. yüzyılın ve en başta da bürokratik işçi devletlerinin deneyimi Lenin'in programının doğruluğunu, özellikle "Özerkleştirme" yazısıyla ölüm döşeğinde hâkim ulus şovenizmine karşı yükselttiği çığlığın ne derecede haklı olduğunu tartışılmaz biçimde ortaya koymuştur.

235 Aktaran: Horace B. Davis, *Nationalism and Socialism*, a.g.y., s. 95-96.

BÖLÜM 18

Uluslar Arasında Demokrasi İçin Bir Program Taslağı



Bir önceki bölümün sonunda, Lenin'den hareketle belirlediğimiz ilkeler ulusal sorun konusunda Marksizmin temel sosyalist programı açısından yol gösterici ilkelerdir. Elbette bunlara 20. yüzyılın gelişmelerinin ürünü olarak ortaya çıkan yeni sorunların çözümüne ışık tutacak yaklaşımların, eşlik etmesi gerekir. Bu sorunlar arasında uluslararası işgücü akımlarının sonucu olarak oluşmuş olan göçmen nüfusun sorunları başlıca yeri alacaktır. "Ulusal" devletlerin sınırları içinde yaşayan nüfusun ulusal bakımdan çeşitlenmesi ortaya çözülmesi gereken sayısız sorun çıkarmıştır. Bu sorunların uluslararası Marksist hareket içinde büyük bir duyarlılıkla tartışılması gerekir.

Ne var ki, Marksizm ulusal baskı konusundaki mücadelesini devrim sonrasına erteleyemez. Bir kere, sosyalist hareket emperyalizme ve genel olarak ulusal baskıya karşı ezilen ulusların mücadelesinin yanında olmak zorundadır. Bütün baskı ve ezme/ezilme biçimlerine karşı olması gereken sosyalist hareket, ulusal baskının hiçbir türüne (politik, ekonomik, kültürel vb.) kayıtsız kalamaz. Emperyalizmin globalizm ideolojisi temelinde ve "Yeni Dünya Düzeni" şiarıyla ezilen uluslara karşı genel bir taarruzu başlattığı günümüzde, ezilen uluslara destek vermek özel bir önem taşır.

Ama sorun burada kalmaz. Kapitalizm, özellikle emperyalizm aşamasında, farklı uluslar arasındaki eşitsizliği, ezme/ezilme iliş-

kilerini, ulusal baskıyı, sistemin gereği dolayısıyla yeniden üretir. Bu yüzden, politik alanda elde edilen kazanımlar ne olursa olsun, ulusal sorun kapitalizm altında bir bütün olarak çözülemez. Öyleyse, ezilen ulusların kurtuluşları yolunda verilecek mücadeleler kapitalist üretim tarzının dünya çapındaki işleyiş yasalarıyla karşı karşıya geleceği için patlayıcı bir antikapitalist potansiyel taşır. Ezilen uluslar için salt biçimsel bir eşitlikle yetinmeyen, her alanda gerçek bir eşitliği hedefleyen bir mücadele, en basit demokratik haklardan yola çıkıyor olsa bile geçişsel bir karakter taşıyacaktır. Marksizmin globalizme ve "Yeni Dünya Düzeni"ne karşı geliştirmesi acil bir ihtiyaç olarak beliren uluslararası demokrasi programı işte bu geçiş mantığı üzerinde inşa edilmelidir. Bu demektir ki, ulusal sorun konusunda temel sosyalist programda yer alan ilkeler, ezilen ulusların bugünkü acil sorunlarının çözümü için ileri sürülecek taleplerde cisimleşmelidir. Başka bir deyişle, bugünkü somut ve acil sorunlarla sosyalist devrim arasında bir köprü oluşturacak geçiş programı, ulusal sorun konusunda öyle taleplerle donatılmalıdır ki, bir bütün olarak alındıklarında emperyalizmin çerçevesine sığmayan, bu çerçeveyle ezilen ulusları karşı karşıya getiren bir nitelik taşısınlar.

Böyle bir programın geliştirilmesi, elbette ancak uluslararası devrimci sosyalist hareketin bir bütün olarak gerçekleştirebileceği bir şeydir. Özellikle uluslararası politik mücadeleleri doğrudan konu alan böyle bir çalışmada, çeşitli ülke, bölge ve kıtaların deneyim ve birikimini bir araya getirerek merkezileştirebilecek bir uluslararası önderliğin, bir Enternasyonal'in ne kadar büyük önem taşıdığı açıktır. Bizim burada yapmak istediğimiz, kısaca, bu tür bir uluslararası demokrasi programında ne türden taleplerin ve hedeflerin yer alabileceği konusunda bazı örnekler vermek.

Birleşmiş Milletler (BM) bugünkü yapısıyla emperyalist tahakkümün araçlarından biridir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda daha önceki karşılıklı güç dengesinin ortadan kalkmasıyla birlikte BM'yi emperyalizmin saldırganlığının basit bir aracı olarak kullanma eğilimleri daha da güçlenmiştir. Güvenlik Konseyi'nin yetkilerinin, aldığı kararla-

rın çoğunluğu iyi niyet beyanlarından öte bir işe yaramayan Genel Kurul'a oranla aşırı derecede belirleyici olması, üstelik beş büyük devletin her birinin Güvenlik Konseyi'nin herhangi bir konuda karar almasını veto hakkı aracılığıyla tümüyle engelleyebilmesi, BM'nin bugünkü yapısının ne denli **antidemokratik** olduğunu çarpıcı bir açıklıkla ortaya koyuyor. Marksizmin uluslararası demokrasi programı bu yapının tepetaklak edilmesi temelinde oluşturulmalı. BM'nin emperyalistlerin denetimindeki bir araç sıfatıyla, derin bir devrimci sarsıntı geçirmeksizin ciddi bir reform yaşayamayacağını ezilen ulusların büyük kitlelerine göstermek için, **büyük devletlerin veto hakkının kaldırılması,** özellikle azgelişmişliğin mekanizmalarını ve azgelişmişlikle mücadeleyi ilgilendiren konularda pozitif ayrımcılık ilkesine bağlı olarak, **Asya, Afrika ve Latin Amerika kıtalarının temsilcilerine veto hakkı tanınması, Güvenlik Kurulu'nun kararlarının Genel Kurul'a onaylatılmasının zorunlu olması** ve benzeri taleplerin ileri sürülmesi gerekir.

- Ezilen ulusların ulusal egemenliğinin, günümüzün somut koşullarında, **emperyalist tahakküme karşı** savunulması gerekir. Ezilen uluslar, uzun mücadeleler sonucunda elde ettikleri egemenlik haklarını emperyalistlerin hâkim olduğu uluslararası örgütlerin kararlarıyla terk etmeye zorlanamazlar. Politik yetkilerin daha üst birliklere aktarılması ancak **gönüllü** temelde gerçekleşirse savunulabilir. Ama mevcut uluslararası sınırlar aynı zamanda dünyanın dört bir yanında ezilen ulusların ezen ulus tahakkümüne zincirlenmesinin bir aracı işlevini görmektedir. Dolayısıyla, uluslararası demokrasi programı, bugün bir **devlet halinde örgütlenmemiş olan ezilen ulusal toplulukların** (ABD'de zenciler, "Kızılderililer" ve Latin Amerika kökenliler, Latin Amerika'da "Kızılderililer"[45], Ortadoğu'da Kürtler ve Filistinliler vb. vb.) **bütün uluslararası forumlarda temsili** talebini, UKKTH ile birlikte öne sürmelidir.

  Sovyetler Birliği'nin dağılmasından beri uluslararası barış hareketi, sanki nükleer savaş tehdidi ortadan kalkmış gibi büyük bir aymazlıkla mücadelesinin temposunu düşürmüştür. Oysa gerek emperyalistler arası çelişkilerin yükselişi, gerek ezilen ülkelere emperyalist

taarruzlar, gerekse bölgesel düzeyde patlak veren çatışmalar, nükleer ve kimyasal silahların kullanımını daha da büyük bir olasılık haline getiriyor. Uluslararası demokrasi programı, emperyalizmin bugün başvurabileceği "Sovyet tehdidi" tipi bir argümanın yokluğunda, **nükleer silahların tahribini ve kimyasal silahların bağımsız uluslararası komisyonların denetiminde yasaklanmasını** savunabilir. Silahlanmaya karşı açılacak böyle bir savaş, bir yandan şiddetin emperyalizmin doğasında içkin olduğunu kitlelerin gözünde açığa çıkarırken, bir yandan da azgelişmişliğin ekonomik veçhelerine karşı mücadelede güçlü bir koz oluşturacaktır. Bu yapılana kadar nükleer silahların yayılmasına karşı çıkmanın gericilik olacağı kitlelere anlatılmalıdır. Özel olarak bizim bölgemizde, İsrail'in nükleer silahlara sahip olduğu bir tarihsel anda İran'ın nükleer kapasiteye kavuşma yolundaki çabalarına emperyalizmle birlikte karşı çıkmak gericiliktir.

- Ekonomik planda, azgelişmişlikle mücadele konusunda gerek yeni liberal "serbest piyasa" çözümünün, gerekse sosyal demokratik çözümlerin (sözde "Yeni" Uluslararası Ekonomik Düzen vb.) karşısına, en yoksulundan başlayarak azgelişmiş ülkelere radikal biçimde öncelik taşıyan bir talepler dizisi ile çıkılmalıdır. **Dış borçların iptali** talebinin yanı sıra, BM'nin göz boyama türünden yardım kararlarını teşhir eden ve her ülkenin kişi başına GSMH'sı oranında ödeyeceği bir **uluslararası müterakki vergi** ihdası temel bir talep olarak ileriye sürülebilir. Somut düzeyde uluslararası finansmanın denetiminin emperyalistlerden kurtarılması gerekçesiyle IMF'nin ve Dünya Bankası'nın ilgası, bunların yerine söz konusu vergiden ve uluslararası bankaların ödemekle yükümlü kılınabileceği vergilerden elde edilecek **uluslararası fonların azgelişmiş ülkeler halklarının denetiminde bir kuruma bırakılması** talepleri de anlamlıdır. Ayrıca, zorunlu gıda maddeleri, ilaç, ana ve çocuk sağlığı için gerekli maddeler gibi en temel ihtiyaçlardan başlayarak, kaynakların, üretimin ve dağıtımın **uluslararası planlama** temelinde düzenlenmesi talebi, planlamanın kâra değil toplumsal ihtiyaçlara dayalı bir üretim örgütlenmesi olduğunu kitlelerin bilincine sokarak "serbest piyasa" ideolojisine karşı ciddi bir mücadele aracı oluşturabilir.

Yine ekonomik alanla ilgili olmakla birlikte, doğrudan doğruya

politik mücadelelerle de yakından ilişkisi olan bir talep, **işgücü dolaşımının dünya çapında serbest bırakılması** olabilir. Örneğin Avrupa Topluluğu bağlamında bu talep **Schengen Antlaşmalarının iptali** talebine dönüşebilir. Böyle bir talep kitleselleştiği ölçüde son dönemde baş döndürücü bir gelişme gösteren ırkçılığa ağır bir darbe vurmanın ötesinde, değişik ulusların emekçilerini birbirine yaklaştırmak bakımından da değer taşıyacaktır. Bugüne kadar işgücü dolaşımının üzerindeki ağır kontrollere karşıt biçimde, her geçen gün daha büyük bir serbestiye kavuşan **sermaye ve metaların dolaşımının ise azgelişmiş ulusal devletlerin kararına bağlı olması** talep edilmelidir.

Uluslararası düzeyde işgücü dolaşımının serbest bırakılması talebi, göçmenlerin sorunlarının eskisine göre daha da ciddi biçimde ele alınması demektir. Bu alanda, Marksizmin uluslararası demokrasi programının yapacağı ilk şey, ırkçılığın yükselişini aktif biçimde göğüslemek üzere **eşit haklar** mücadelesini yükseltmektir. Göçmen işçilerin bulundukları ülkelerde **bütün politik ve toplumsal haklardan yararlanmaları** için, tek tek ülkelerde değil, uluslararası bir kampanya koşullar elverdiğince yürütülebilir. Bunun da ötesinde, radikal dinci ya da şoven milliyetçi akımların tezlerine ve taleplerine hiç bulaşmaksızın, **göçmen işçilerin kendi kültürel miraslarını özgürce koruyabilmeleri ve geliştirebilmeleri** için koşulların oluşturulmasını talep etmek gerekir. (Bu talep, göçmen işçilerin ulusal ve dinsel kültürünün baskıcı yanlarıyla mücadele için, kadınlar, gençler vb. gruplar arasında yapılacak çalışmayla beslenmek zorundadır.)

- Uluslar arasındaki kültürel alışveriş ve ilişkiler, göçmen sorununun çok ötesinde günümüzde ezilen uluslar açısından büyük önem taşıyor. Özellikle medyanın dünyanın her yanını ahtapot kollarıyla sardığı, sanat ve kültürün paranın peşinde dünya turuna çıktığı günümüz koşullarında, emperyalist ulusların kültürü, ezilen ulusların kültürel dünyasını tek yanlı biçimde yiyip bitirmeyi her gün daha fazla başarırken, azgelişmiş ulusların kültürünün insanlığın evrensel kültürünün oluşumuna katkı yapabilmesinin koşullarının aktif olarak sağlanması yolunda bazı talepler geliştirilebilir.

Bunların yanı sıra, doğal kaynakların kullanımının azgelişmiş ülkelerin halklarının denetiminde bir kuruma bağlanmasından

dünya haritasının gerçek orantılara göre yeniden çizilmesine ve okullarda mutlaka bu haritaların kullanılması zorunluluğuna kadar birçok alanda sayısız talep geliştirmek mümkündür.

Geleceğin sosyalist toplumunu, ekonomik, politik, kültürel vb. alanlarda birbirini tahakküm altında tutmayan/tutamayan toplulukların kardeşçe birliği olarak kurabilmek için bu türden talepleri şimdiden insanlığın gündemine ve bilincine sokmak gerekir. Bunlardan bazıları özel koşullar altında gerçekleşebilir de. Aynen tekil ülkelerde devrim mücadelesinin bir yan ürünü olarak demokratik hakların kazanılması gibi. Ama gerçek bir kardeşlik topluluğu kurulurken olabilecekleri şimdiden kestirmek mümkün bile değildir. Batı'nın resmi tarihi (ve onun tersyüz edilmiş karikatürü olan İslami tarih) o zaman en ağır eleştiriden geçecek, bütün ırkçı efsaneler insanlığın tarih öncesine gömülecektir. İnsanlar için "yabancı" dil kalmayacak, herkes farklı müzik aletlerinden keyif alır gibi bütün dilleri isteğine bağlı biçimde ve özgürce konuşacaktır. Tek bir kültürün tahakkümü altında birleşmenin gerici biçimleri MacDonald's, Starbuck s, *Sex and the City* ve *Matrix*'in yerini, bütün kültürlerin birbirlerine kenetlenerek tek tek ve hep birlikte yükseldiği bir senfoni alacaktır. O zaman Hıristiyan kültürünün bütün insanlığa üstünlüğünün simgesi olan Gregoryen takvimi bile yerini bütün insanlığın kurtuluşunun/yeniden doğuşunun simgesi olan gerçek bir yeni yıla, gerçek bir "milat"a dayalı bir takvime bırakacaktır.

İşte ancak o zaman, kendileri üzerinde yüzyıllar boyu kurulmuş tahakkümün bütün saik ve simgelerinin eriyip gittiğini gözleriyle gördüklerinde, ezilen uluslar artık ezilmediklerini hissedecek, kendilerini artık ezmeyen uluslarla kucaklaşacaklardır.

Uluslararası demokrasi programının görevi, bunun ancak sınıfsız topluma giden yolda gerçekleşebileceğini ezilen ulusların büyük kitlelerine pratik içinde anlatma mücadelesinin yolunu çizmektir.

Sonuç



Bu kitapta, günümüzde en yoğun biçimde tartışılan konular üzerinde yoğunlaştığımız için, bir de zaman yokluğundan, bazı çok önemli konulara giremedik. Bunları sonuç bölümünde kısaca tanımlamak, bir bakıma emperyalizm alanında gelecek için teorik bir yol haritası çizmek demek.

Her şeyden önce, şunu belirtmek gerekiyor: Emperyalizm, günlük popüler kullanımda ve solun yaygın söyleminde, hele hele ulusalcı akımın yaklaşımında, uluslar ve ülkeler arasında bir sömürü ve tahakküm ilişkisine indirgeniyor. Bu yaklaşımın daha bütünsel bir eleştirisini yapmak gerekiyor. Bu kitapta sunulan analiz bu eleştirinin unsurlarını kısmen sağlıyor. Özellikle, emperyalizmin kapitalizmin en yüksek aşaması olduğunun, dolayısıyla her şeyden önce sınıf ilişkileri üzerine yerleştiğinin hatırlanması gerekiyor. Emperyalist ülkeler, kendilerine tabi kıldıkları ülkeleri elbette sömürüyorlar, elbette baskı altına alıyorlar. Ama tabi ülkelerin bütün sınıfları bu sömürü ve baskı konusunda aynı konumda değil. Emperyalizmin işbirlikçisi sınıflar "bir avuç ajan"dan ibaret değil. Emperyalist sömürünün ortağı olan ve ondan yararlanan koca sınıflar var Türkiye gibi emperyalizme tabi ülkelerde. Elbette bunların başında bu ülkelerin burjuvazisi geliyor. Bu yüzden de emperyalizme karşı mücadele, aynı zamanda bir sınıf mücadelesi.

Bu kitapta işlenemeyen bir başka konu "emperyalizmin içselleşmesi" konusundaki tez. Başlangıçta tam da bir üst paragrafta

anlatılan anlamı taşıyan bu analiz, zamanla emperyalizme karşı mücadele etmemenin, antiemperyalizmi aşağılamanın, salt soyut bir antikapitalizm savunmanın gerekçesi haline dönüştürüldü. Bu tür tutumlar başka gerekçelerle de ileri sürülüyor. Burada takınılan tavrı belirleyen, antiemperyalizmin solu kaçınılmaz olarak milliyetçiliğe/ulusalcılığa/yurtseverliğe sürükleyeceği korkusu. Oysa bir kez emperyalizme karşı mücadelenin de bir sınıf mücadelesi olduğu, tutarlı olarak verildiğinde son tahlilde kapitalizme karşı bir savaş olduğu anlaşıldığında, bu korkunun yersiz olduğu anlaşılmalı. Kapitalizmin somut sonuçlarından emperyalist sömürü ve tahakküme karşı mücadeleden kaçınmak, büyük kitlelerin duyarlılığına hitap etme olanağının yitirilmesi anlamına geliyor. Daha da ötede, antiemperyalizmin onurlu bayrağını milliyetçilere/ulusalcılara/yurtseverlere bırakmak demek oluyor. Şunu iyice anlamak gerekli: Antiemperyalizm milliyetçilik değildir!

Bu kitapta üzerinde ayrıntılı olarak durulmamış bir başka konu, emperyalizmin sadece tabi ülkelerde değil, emperyalist ülkelerde de bir sınıf meselesi olduğu. Ulusalcılar, son dönemde Türkiye işçi sınıfını Avrupa işçi sınıfına düşman etmek için seferber oldular.[236] Daha genel olarak, emperyalizmin bir "Üçüncü Dünyacı" yorumu, emperyalist ülkelerin proletaryasını emperyalist sömürünün ortağı ilan eder. Kitabın ana gövdesinde, Lenin'in "işçi aristokrasisi" kavramıyla, emperyalist ülke proletaryasının bazı katmanlarının neden düzenle mücadeleye girişmediğini açıkladığını görmüştük. Ama işçi aristokrasisi hâlâ işçi sınıfının bir parçasıdır. Sermaye bu katmanı "aristokratik" bir konuma yerleştiren ayrıcalıklara saldırdığında bu işçiler de sınıf mücadelesinin bir parçası olacaktır. Kitapta "küreselleşme"nin aynı za-

236 Bkz. Yıldırım Koç, "Avrupa Birliği Ülkelerinde Sosyal Güvenlik", *Toplum ve Hekim*, cilt 20, sayı 2, Mart-Nisan 2005 ve *Batılı İşçi Sömürüye Ortak*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005. Koç'un makalesine cevaben bu görüşün eleştirisini şu kaynakta yapmış bulunuyoruz: Sungur Savran, "Milliyetçi Kamptan Bir Avrupa Birliği Güzellemesi: Yıldırım Koç'a Cevap" *Toplum ve Hekim*, cilt 20, sayı 6, Kasım-Aralık 2005.

manda, hatta en büyük kazanımlara sahip oldukları için en fazla emperyalist ülkelerin işçi sınıfının örgütlü katmanlarını hedef aldığına değinmiştik. Böylece, son dönem sınıf taarruzundan bu katmanların da nasibini aldığı, yani gerçek bir emperyalist sınıf saldırısı başladığında bu katmanların emperyalist sömürünün ortağı değil, sadece göreli ayrıcalıklarla geçici olarak uyuşturulan proleterler olduğu ortaya çıkıyor. Yarın emperyalist ülkelerin proletaryası koşullar uygun hale geldiğinde, en örgütlü katmanları da dahil, barikatlarda yerini alacaktır. Onları geri dönülmez biçimde emperyalist düzenle bütünleşmiş olarak görmek enternasyonalizmden umudunu kesmekle eşanlamlıdır.

Kitapta ele alınamayan bir başka konu, Üçüncü Dünya'nın parçalanması, yani emperyalizme tabi ülkelerin kendi aralarında farklılaşmasıdır. Bugün Brezilya ile Haiti, Güney Kore ile Kamboçya, Mısır ile Kongo, Türkiye ile Yemen hiçbir biçimde aynı sosyoekonomik kategori içinde görülemezler. Bu ülkeler arasında elbette geçmişte de önemli farklılıklar vardı. Ama bunlar gerek iç sosyoekonomik ve sınıf yapıları, gerekse emperyalizmle ilişkileri bakımından son tahlilde benzer toplumlardı. Bugün bir dizi ülke, örneğin Latin Amerika'da Brezilya, Meksika, Arjantin, Şili, Asya'da Güney Kore, Tayvan, Singapur, Hong Kong, Malezya, Afrika'da Güney Afrika, Mısır, Cezayir vb., Ortadoğu'da Türkiye, İran Üçüncü Dünya'nın yoksul ülkelerinden bütünüyle farklılaşmış, kapitalistleşmiş, yaygın bir proleterleşme yaşamış ve sanayileşmiş ülkelerdir. (Her ikisi de birer kıta boyunda ve çeşitliliğinde olduğu için Çin ve Hindistan'dan söz etmiyoruz.) Daha da ötede, bu ülkelerin burjuvazileri, emperyalist ülkelerde görülen tekelci sermayenin/finans kapitalin özelliklerini neredeyse bütünüyle devralmışlardır. Bunun ardında elbette İkinci Dünya Savaşı sonrası sol kalkınma ve azgelişmişlik teorilerinin "azgelişmişliğin gelişmesi" teziyle göremediği bir dinamik, yani kapitalizmin dünya çapında yayılması dinamiği yatmaktadır. Bu konuya ise azgelişmişlik ile ilgili bölümlerimizde ayrıntısıyla girmiş bulunuyoruz.

Bu bizi ele alamadığımız bir başka konuya getiriyor. 21. yüzyıl emperyalizmi, 20. yüzyıl emperyalizminden şu bakımdan farklılaşıyor: 20. yüzyılın büyük bölümünde, emperyalist ülkeler kapitalizm-öncesi yapıların hâkim olduğu toplumlar üzerinde ekonomik ve politik hâkimiyet kurmuşlardı. Bugün ise üzerinde hâkimiyet kurdukları toplumlardan bazıları bütünüyle kapitalistleşmiş toplumlardır. Teorinin bu alanı da daha derinlemesine keşfetmesi, bunun politik sonuçlarını çıkarması gerekiyor.

Nihayet, solda adım adım yaygınlaşan bir yanılgıyı bu kitapta dolaysız biçimde ele alamadık. Bu anlayışa göre, ulusal kurtuluş savaşları çağı kapanmıştır. Bu tez liberal ve sol liberal "küreselleşme" teorisinin bilinçli ya da bilinçsiz tarzda ciddiye alınmasının ürünüdür. Her şeyden önce, kitabın ana gövdesinde ulus ve ulus devlet (daha doğrusu teritoryal devlet) olgularının öneminden hiçbir şey yitirmediğini ortaya koymuş bulunuyoruz. Bu durumda şu soru yalın biçimde sorulmalıdır: Bazı uluslar kendi devletlerine sahipken, onlar tarafından ezilen ulusların bağrında neden ulusal kurtuluş dinamikleri doğmasın? İkincisi, ulusal sorunu tartıştığımız 17. Bölüm'de emperyalizmin ezen/ezilen ulus ilişkisini sistematik olarak yeniden ürettiğine işaret ettik. Bunun uç ifadesi, emperyalizmin savaş ve işgal politikasıdır. Bu tür bir gelişme yoluyla emperyalizmin sultası altına giren ülkelerde, örneğin Afganistan'da, örneğin Irak'ta, ulusal kurtuluş savaşlarının bütün dinamiklerinin doğacağı açık değil midir? Üçüncüsü bugün dünyanın birçok bölgesinde ulusal kurtuluş savaşları inatçı biçimde devam ediyor. Dikkat edilirse, ulusal kurtuluş savaşları çağının kapandığına ilişkin tez, siyasi güçler dengesinin belirlediği bir konjonktürden söz etmiyor, kapitalizmin ve emperyalizmin yapısal gelişimini gerekçe gösteriyor. Bugün dünyada konjonktürün ulusal kurtuluş savaşlarının başarıya ulaşması bakımından olumsuz olup olmadığı ayrı bir tartışmadır. Bunu tartışmanın yeri burası değil. Sadece konjonktürlerin geçici olduğunu ve yarın tekrar değişebileceğini belirtip geçelim.

Kendi görebildiğimiz eksikleri saydık. Bir de bu kitapta sergilenen teorik analizin politik sonuçlarını kısaca çıkararak sözlerimize son verelim.

Emperyalizmin bugün "küreselleşme" adı altında yürüttüğü büyük ideolojik saldırıya bazı ideologların Marx'ın adıyla ek bir saygıdeğerlik kazandırma çabası içinde olduğu biliniyor. Bu, Marksizmin modern dünya hakkındaki baş döndürücü öngörülerinin yalnızca bir boyutunu öne çıkararak bütünü çarpıtma gibi basit bir yönteme dayanıyor. Marx'ın kendisi elbette *Manifesto*'da olsun, başka yapıtlarında olsun, sermayenin dünya ekonomisini bütünleştirerek ulusal bölünmelerin maddi temellerini ortadan kaldırdığını daha bu sürecin Batı Avrupa'da bile tamamlanmamış olduğu bir aşamada, 19. yüzyılın ortasında saptamıştı. Bir Batı özdeyişi, "ikiyüzlülüğün, kötülüğün erdeme yaptığı övgü" olduğunu söyler. Burjuva ideologları da bugünkü ikiyüzlülükleriyle Marx'ın büyüklüğünü kendi ağızlarıyla teslim etmiş oluyorlar. Ama Marx ve Marksist düşüncenin ana çizgisi, bu bütünleşmenin **ancak emperyalist tahakküme dayanmadığı, ulusal baskıyı içermediği** durumlarda ilerici bir rol oynadığını açıkça belirtmiştir. Marksizm, kapitalizmin çelişkilerle yüklü gelişiminin yarattığı bütün baskıları ortadan kaldırmanın, bu sistemin yarattığı potansiyelleri ise insanlığın özgürleşmesinin araçlarına dönüştürmenin teorisi ve pratiğidir. Marksizmden farklı olarak, **küreselcilik bir enternasyonalizm değildir.** Ezilen ulusların direnişini yok etmeyi hedefleyen **örtülü bir emperyalist milliyetçilik ideolojisidir.**

Emperyalizmin "küreselleşme" taarruzu karşısında, varılan tablo çerçevesinde, milliyetçilik ve dinsel radikalizm esas savunma hattı gibi görünüyor. Oysa 20. yüzyıl, milliyetçiliğin ne burjuva ve küçük burjuva biçimleri altında ("ulusal kurtuluş hareketleri"), ne de sözde komünist biçimleri altında ("milli komünizm") emperyalizme karşı kalıcı bir zafer elde ettiğini gösteriyor. Evet, devrimler zafer kazanabilir. Evet, belirli dönemler boyunca emperyalizmden göreli bir bağımsızlık (ve işçi devletleri

söz konusu olduğunda kapitalizme karşı bir savunma hattı) elde edilebilir. Ama bunların hiçbiri kalıcı olamaz. Ve her geçen günle birlikte, dünya ekonomisinin ve politikasının bütünleşmesi arttıkça, milliyetçiliğin **geçici başarılarının bile** daha güçsüz, daha kısa süreli olması kaçınılmaz bir sonuç haline geliyor. Üstelik son dönemin önde gelen milliyetçi hareketleri (Doğu Avrupa, Baltık, Yugoslavya, Kafkasya vb.) emperyalizme karşı direnmek bir yana, genellikle itici gücünü emperyalizmle (en başta AB ve NATO ile) bütünleşmede buluyor. Aynı şey, Pakistan'da Navaz Şerif'in Müslüman Birliği'nden Türkiye'de AKP'ye kadar bir dizi İslami hareket için de geçerli.

Günümüz dünyasının merkezi ve belirleyici çelişkisi sermaye ile ücretli emek arasındaki, yani bütün ülkelerin burjuvazisi ile bütün ülkelerin proleterleri arasındaki çelişkidir. Ancak proletaryanın önderliğinde yürütülecek bir dünya sosyalist devrimidir ki insanlığı emperyalizmin sömürü ve tahakküm sisteminden nihai biçimde kurtarabilir, sınıfsal sömürüye son verirken, ulusal baskıyı da tarihin çöplüğüne yollayabilir. **Ulusal sorunun nihai çözümü, ulusların ortadan kalkmasıdır.** Bu yüzden, 20. yüzyılın sonunda küreselciliğin tek gerçekçi alternatifi proleter enternasyonalizmidir.

Bugün kapitalizmin tarihinde burjuvazinin işçi sınıfına ve emekçilere yönelttiği en sert saldırılardan birini yaşıyoruz. 20. yüzyılın 30'lu yıllarında yaşanan faşizm deneyimi elbette kapitalizmin bütün tarihinin en sert hâkim sınıf saldırısı idi. Ama savaş dönemi de dahil edilirse, sadece 12 yıl sürdü. Buna karşılık, eğer neoliberalizmin miladını Britanya'da Bayan Thatcher'ın iktidara gelmesi olarak kabul edersek, bugün yaşadığımız saldırı, 2009 yılında 30. yılını dolduracak! Üstelik bu sınıf saldırısına emperyalizmin dünyayı yağmalama ve paylaşma uğruna başlattığı bir savaş dönemi ve insanlığın tarihinde görülmemiş düzeyde bir ekolojik yıkım eşlik ediyor. Kapitalizm insanlığı, 20. yüzyılın iki büyük dünya savaşından sonra bir üçüncü kez ateşe, kana, yıkıma, gözyaşına sürüklüyor. Bunlar, 20. yüzyıl başında Rosa

Luxemburg'un "ya sosyalizm, ya barbarlık!" şiarında sözünü ettiği felâketin habercileri.

Bugün insanlığı yaklaştığı uçurumdan ancak sosyalist dünya devrimi kurtarabilir. Yoksulluk ve güvencesizliğe de, savaşlara da, uluslar arasındaki düşmanlıklara da, ekolojik yıkıma da tek çözüm, proletaryanın dünya çapında bütün emekçi ve ezilenlerin başına geçerek iktidarı fethetmesi, kâr hırsına ve rekabete dayanan kapitalist üretimin yerine, toplumsal ihtiyaçlara ve dayanışmaya hizmet eden planlı bir üretim sistemini tesis etmesidir. Elbette, sosyalist devrim bir çırpıda olmayacaktır, elbette proletarya her ülkede iktidarı aynı anda ele geçirmeyecektir. Ama sosyalizmin nihai zaferi için devrimin en azından en ileri ülkelere yayılması vazgeçilmez bir koşuldur.

Bu yolda yürümek için ise her ülkede proletaryanın devrimci partilerinin, uluslararası planda ise bir dünya partisinin inşası tutulacak halkadır. Devrimler sınıflarca yapılır. Ama sınıfların öncü gücünü oluşturan devrimci partiler olmaksızın başarıya ulaşamazlar. Eğer nihai kurtuluşun koşulu dünya devrimi ise o zaman Marksizmin klasik döneminin bütün önderlerinin savunduğu gibi sosyalist devrime bir dünya partisi gerekir.

Emperyalizm ve onun maskesi "küreselleşme" ancak böyle tarihin çöplüğüne atılabilir.

İsim Dizini

A

Ağca, Mehmet Ali 167

Ahmad, Aijaz 24, 209, 213, 219

Aksoy, A. 254, 261

Allende, Salvador 39

Althusser, Louis 206

Amin, Samir 168, 254, 257, 258, 259, 263, 264, 267

Anderson, Perry 46

Annan, Kofi ("Annan Doktrini") 298, 299, 309

Arendt, Hannah 213

Arrighi, Giovanni 165, 222, 227, 254

B

Bagwati, Jagdish 24

Balkan, Neşecan 108

Baran, Paul 253

Baranovskiy 69

Barnet, Richard J. 24

Bauer, Otto 318, 327, 328

Beck, Ulrich 24

Bernstein, Eduard 74, 77, 79, 263, 345

Berry, Brian J.L. 24

Blackstock, P. W. 270, 271

Blair, Tony 123, 124

Boli, John 24

Bologna, Sergio 166

Braverman, Harry 216

Brenner, Robert 260, 261

Brewer, Anthony 212

Brzezinski, Zbigniew 238, 309

Buharin, Nikola 76, 82, 83, 84, 85, 89, 145, 170, 211, 218, 224, 225, 227, 318

Bush, George (baba) 13, 121, 291

Bush, George (oğul) 13, 285, 287

C

Callinicos, Alex 167, 179, 207, 213, 226, 227, 228

Cavanagh, John 24

Celaya, Gabriel 11

Chesnais, François 24, 110

Cliff, Tony 26

Clinton, Bill 13, 299

Collin, Denis 24

Conkling, Edgar C. 24

D

Davis, Horace B. 344, 345

Deleuze, Gilles 164

Demirel, Süleyman 305

Dicken, Peter 68, 104, 216

Dore, E. 260, 261, 275

Dunning, John H. 37, 67, 71, 105, 217

E

Emmanuel, A. 254, 259, 267

Engels, Friedrich 81, 96, 231, 270, 271, 316, 318, 327, 331, 345

Ersoy, M. 261

F

Fernbach, David 271

Fishlow, Albert 47

Forsythe, Rosemarie 306

Foster, John Bellamy 168, 263

Foucault, Michel 164, 167

Frank, A. G. 253, 254, 257, 259, 267

Fröbel, F. 71

Fukuyama, Francis 205

G

Galbraith, John Kenneth 136

Giddens, Anthony 24

Gill, Stephen 105, 109

Gindin, Sam 24, 206, 207, 209, 213, 230, 231, 235, 236, 238, 240, 241, 242, 243, 245

Gordon, David M. 46

Gorz, Andre 214, 229, 230

Gowan, Peter 168

Gramsci, Antonio 165, 166, 215

Guattari, Felix 164

Gülalp, Haldun 260

Gürel, Burak 75, 163

H

Hall, Stuart 40

Hardt, Michael 24, 163-187, 205, 206, 208, 211, 214, 219, 288

Harris, Nigel 25, 26, 27, 28, 30, 38, 45, 46, 49, 152, 153, 176

Harvey, David 24, 132, 206, 207, 209, 211, 213, 222, 227, 231-236, 238, 241-243

Haupt, Georges 318

Hegel, G. W. F. 170, 171, 345

Heinrichs, J. 71

Held, David 23, 40, 42, 109, 152, 153

Hilferding, Rudolf 61, 62, 65, 66, 76, 79, 80, 82, 85, 89, 144, 170, 211, 224, 225, 244

Hobbes, Thomas 171

Hobson, J.A. 57, 69, 85, 170, 211, 218, 225

Hoselitz, B. F. 270, 271

Hurrell, Andrew 109

Hutton, Will 24

Hymer, Stephen H. 71

J

Jacques, Martin 40, 139

Jameso, Fredric 24

Jospin, Lionel 123

K

Kagarlitsky, Boris 24

Kautsky, Karl 69, 74, 75, 76, 81-83, 85, 88, 110, 180, 212, 214, 221, 234, 235, 241-246, 327

Kelsen, Hans 171

Keskinok, H. Ç. 261

Keyder, Çağlar 25, 26, 27, 28, 48, 157, 254

Kievski, Piyatakov 329, 332

Kindleberger, Charles 28, 71, 136

Koç, Yıldırım 354

Konings, Metijn 24

Kouchner, Bernard 303

Kreye, O. 71

L

Laclau, Ernesto 164, 165, 166, 261

Lechner, Frank 24

Lenin, Vladimir İlyiç 10, 55-76, 80, 83-90, 92- 99, 128, 144, 145, 151, 170, 178-180, 186, 187, 203-231, 235, 236, 240-243, 246, 247, 290, 316, 319, 322, 326-347, 354

Leys, Colin 24

Liebknecht, Karl 74, 79

Lipietz, A. 267

Locke, John 171

Löwy, Michael 152, 267, 318, 319, 327, 328, 331

Luxemburg 69, 74-79, 89, 178-180, 211, 212, 214, 215, 217, 218, 220, 247, 316, 318, 319, 322, 323, 327, 332, 338, 339, 344, 359

M

Mandel, Ernst 111, 139, 265

Mao Zedung 177

Marx, Karl 51, 56, 59, 69, 70, 77-80, 88, 98, 133, 150, 152, 181, 186, 207, 217, 218, 230, 231, 242, 263, 267, 270,-272, 275, 316, 318, 327, 328, 331, 340, 341, 345, 357

McGrew, Anthony 23

Miloşeviç, Slobodan 300, 310, 311

Mitterrand, François 123

Miyashi, Masao 24

Mouffe, Chantal 164, 165, 166

Murray, Robin 147

N

Negri, Antonio 24, 163-187, 205, 206, 208, 211, 214, 219, 288

Nettl, Peter 339

Novack, George 273

O

Özal, Turgut 158

Öztürk, Özgür 212

P

Panitch, Leo 24, 206, 207, 209, 213, 229-231, 235, 236, 238, 240-243, 245

Pannekoek, Anton 318, 327

Piatakov, Georgy 318

Pinochet, Augusto 108

Poulantzas, Nicos 139

R

Radek, Karl 318

Radice, Hugo 28, 30, 71, 147

Ray, D.Michael 24

Reagan, Ronald 108, 123

Reich, Robert 38

Renner, Karl 327

Ricardo, David 150, 255

Rodrik, Dani 24

Romagnolo, D. 273, 275

Roosevelt, Franklin 232

Ruggie, John Gerard 35, 42, 105, 109, 132

S

Satılgan, Nail 106

Savran, Gülnur 345

Savran, Sungur 43, 106, 112, 129, 130, 132, 143, 175, 205, 265, 316, 317, 354

Schreiber, Servan 139

Schröder, Gerhard 123

Schulze-Gaevenitz 98

Schumpeter, Joseph 212, 226

Shanin, T. 260, 263

Saint-Simon 99

Smith, Adam 151, 243

Somel, Cem 105

Stalin, Jozef 27, 202, 343

Stiglitz, Joseph E. 24

Swedberg, Richard 226

Sweezy, Paul 139

T

Tanyılmaz, K. 232

Tarbuck, Kenneth 218

Thatcher, Margaret 108, 123, 125, 358

Tito, Josip Broz 121, 310

Tronti, Mario 166

Trotskiy, Lev 74, 76, 89, 90, 91, 271, 272, 316, 319

U

Ünsal, Güneş 157

V

Vernon, Raymond 28, 71

W

Wallerstein, Immanuel 254, 257, 259, 260, 261, 262

Warren, Bill 265, 266, 267, 268, 269, 270, 277, 278, 279, 280

Waters, Malcolm 42, 105, 152, 196

Weber, Max 254

Weill, C. 318

Went, Robert 24
Weydemeyer, Joseph 230, 231
Wilson, Woodrow 301
Wolfensohn, James D. 191, 199
Wood, Ellen Meiksins 24, 209, 211, 213
Woods, Ngaire 109

Z

Zasuliç, Vera 270
Zeluck, S. 278
Zuege, Alan 24